

NAMIK KEMAL UNIVERSITY
FACULTY of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Volume/Cilt:7 - Sayı/No:14 - Temmuz/July 2018

BJSS2

**BALKAN JOURNAL
OF SOCIAL SCIENCES**

**BALKAN SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ**

ISSN 1309-9841 e-ISSN2146-8494

BJSS

BALKAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

BALKAN SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sahibi/Owner

NKÜ İİBF Dekanlığı adına/On behalf of NKU FEAS Deanship

Prof. Dr. Ensar NİŞANCI

Yönetim Merkezi ve Posta Adresi/ Management Center and Post Address

Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Namık Kemal Mh. Kampüs Cd. No:1 59030-TEKİRDAĞ

İletişim Bilgileri/Contact Information

bjss@nku.edu.tr - (0282) 250 28 00

Yayın Türü/ Type of Publication

BJSS Alan endekslerince taranan ve yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

BJSS is an international peer-reviewed academic journal published biannually

Alan Endeksleri/Indexes

ASOS Index, DOAJ, EBSCOhost, Araştırmamax ve Academia Edu tarafından taranmaktadır.

Yayınlanan tüm eserlerin sorumluluğu yazarlara aittir.

Editör/Editor

Prof. Dr. Ensar NİŞANCI

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Prof. Dr. Murat ÇETİN

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. David Weir

York St. John University

Prof.Dr. Konstantin Tsvetkov

University of Agribusiness And Rural Development

Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG

University of Graz

Prof. Dr. Letlhokwa George MPEDI

The University of Johannesburg

Prof. Dr. Luca NOGLER

University of Trento

Assoc.Prof. Emrah İsmail Çevik

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Muhamed Eskandar Shah Mohd Rasid INCEIF (The Global University of Islamic Finance)

Assoc.Prof. Seda Bostancı

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Assoc.Prof. Seda Yıldırım

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Assoc.Prof.D. Ignacio Amate Fortes

University of Almeria

Assist.Prof.Dr. Nüket Çevik

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Assist.Prof.Dr.Simla Güzel

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Assist.Prof.Dr.Konur Alp Demir

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Bilim Kurulu/Science Board

Prof. Dr. Adem ESEN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KUBAŞ	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Murat Yel	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Alpay HEKİMLER	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen ELSEER	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Carol Daugherty RASNIC	Virginia Commonwealth University
Prof. Dr. Cem KILIÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Devrim Ulucan	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Gerhald RING	TU Bergakademie Freiberg
Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG	University of Graz
Prof. Dr. Letlhokwa George MPEDI	The University of Johannesburg
Prof. Dr. Luca NOGLER	University of Trento
Prof. Dr. Mehmet YAHYAGİL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DURKAYA	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Yaşar TINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Otto Kaufmann	Max Planck Institute München
Prof. Dr. Peter HERRMANN	University Collage Cork
Prof. Dr. Rasim YILMAZ	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sudi APAK	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut H. TURHAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Levent AKIN	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ALBAYRAKOĞLU	Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Mi Jung Park	Freie Universität Berlin
Dr. Oscar Alberto POMBO	COLEF Mexico
Prof. Dr. İsmail TATLIOĞLU	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz GİRAY	Uludağ Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENT

Zeki AKBAKAY

Avrupa Merkez Bankası'nın Para Politikası: Fiyat İstikrarının Niceliksel Tanımı Ve İki Sütunlu Analiz Yaklaşımı.....1-13

İrem Ece AKPINAR

Bağımsız Kadın Direktörler Projesi: 2013-2015 Raporları Üzerinde Bir Değerlendirme.....14-29

Abdulahap BAYDAŞ, Halim TATLI

İmalat Ve Hizmet Firmalarının Yenilenebilir Enerji İle İlgili Algı Ve Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma.....30-50

Büşra KARATAŞER, Salih ÖZTÜRK

Osmanlı Dönemi Ulaşımında Raylı Sistemler Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Tramvay Örneği..... 51-59

Ozan BÜYÜKYILMAZ, Engin YURDASEVER, Kamil HORUZOĞLU

A Research On Determination Of The Organizational Health Perceptions Of The Employees Working in Kardemir Inc.....60-79

Mehmet Turan ÇAĞLAR

Tito Sonrası Dönemdeki Ekonomik Sorunların Yugoslavya'nın Parçalanmasına Etkileri.....80-98

Esra ÇENGEL, Sefa MERTEK

Alman Ekonomik Hegemonyasını Avrupa Birliği İçerisinde Konumlandırma:

Kavramsal Ve Tarihsel Bir İnceleme.....99-108

Melih DİNÇER

Uluslararası İlişkilerde Adil Savaş Teorisi:

St. Thomas Aquinas'ın Adil Savaş Modelinin Dördüncü Haçlı Seferi'ne Uygulanması.... 109-120

Murat GÖRMEN

Örgüt Kültürü İle Risk Kültürü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.....121-135

Hicran Özlem ILGIN, Hakan URUÇ

Küreselleşmenin Bir Yansıması Olarak Batı Kültürü Bağlamında Televizyon Dizileri.....136-147

Burak KOÇAK, Hüseyin CAN

Kültürel Mirasın Korunmasında Belediye Birliklerinin Rolü:

Koca Yusuf Projesi Örneği.....148-164

Eymen NAMAZCI

Yerleşim Yeri Seçiminde Etkili Olan Faktörler:

İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Örneği.....165-170

Nebiye YAMAK, Fatma KOLCU, Filiz KÖYEL

Döviz Kuru Oynaklığı Ve Borsa Endeks Oynaklığı Arasındaki Asimetrik İlişki.....171-187

Burcu İNCİ, Seda H. BOSTANCI

Yerel Yönetimlerde Gizli Müşteri Araştırmalarının Kullanılabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

.....188-197

Hülya KÜÇÜK

**Türkiye’de Merkezi Yönetim Ve Yerel Yönetim İlişkisinde Sosyal Politikalar Üzerine
Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme: Kadıköy Belediyesi Ve Esenler Belediyesi Örneği....198-217**

Hande ÇALIŞKAN, Emrah İsmail ÇEVİK

Kadına Yönelik Şiddetin Belirleyicileri: Türkiye Örneği.....218-233

Engin Can ÇETİN

Düyun-U Umumiye Ve Osmanlı Dış Borç Tarihi Genel Bir Bakış.....234-249

THE MONETARY POLICY OF THE EUROPEAN CENTRAL BANK: QUANTITATIVE DEFINITION OF PRICE STABILITY AND THE TWO PILLAR ANALYSIS APPROACH*

Yazar / Author: *Asst. Prof. Dr /Yrd. Doç. Dr. Zeki AKBAKAY¹*

Abstract

On 1 January 1999, the ECB assumed responsibility for enforcing monetary policy in the Euro area. The primary objective of the European Central Bank is to maintain price stability in the Euro area. The setting of price stability as prime objective is recognition of the theoretical and empirical evidence accumulated over time. However, this evidence shows that monetary policy can only affect prices in the long run and high rates of inflation are detrimental to growth and employment in the long run. In order to specify the objective of price stability ECB announced a quantitative definition of price stability. The quantitative definition of price stability is the first element of ECB's monetary policy strategy. The second element of this strategy is a two pillar approach to analysis of the risk to price stability. One pillar referred to as the "economic analysis", is aimed at assessing the short term determinants of price developments. A second pillar referred to "monetary analysis" attaches a prominent role to money, reflecting the fundamental tenet that over the longer run both inflation and deflation are monetary phenomena. The objective of this study is to discuss the main element of ECB's monetary policy.

KeyWords: Monetary Policy, European Central Bank, Price Stability, Two Pillar Approach

AVRUPA MERKEZ BANKASI'NIN PARA POLİTİKASI: FİYAT İSTİKRARININ NİCELİKSEL TANIMI VE İKİ SÜTUNLU ANALİZ YAKLAŞIMI

Özet

1 Ocak 1999'da avro alanı içinde para politikasının yürütülmesi sorumluluğu ECB'ye verilmiştir. ECB'nin öncelikli amacı avro alanı içinde fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Fiyat istikrarının öncelikli amaç olarak belirlenmesi zamanla oluşan teorik ve ampirik kanıtların kabul edilmesi demektir. Zira bu kanıtlar para politikasının ancak uzun dönemde fiyatları etkilediği ve enflasyonun uzun dönemde büyüme ve istihdama zarar verdiğini göstermektedir. Fiyat istikrarı amacını kesin bir şekilde ortaya koymak için ECB fiyat istikrarının niceliksel bir tanımlamasını ilan etmiştir. Fiyat istikrarının niceliksel tanımı ECB para politikası stratejisinin birinci unsurudur. Bu stratejinin ikinci unsuru ise fiyat istikrarına yönelik risklerin analiz edildiği iki sütun yaklaşımıdır. "Ekonomik analiz" olarak adlandırılan sütun fiyat gelişmelerinin kısa dönemdeki belirleyicilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. "Parasal analiz" olarak adlandırılan ikinci bir sütun ise paraya önemli bir rol vermektedir. Bu ise enflasyon ve deflasyonun uzun dönemde parasal bir fenomen olduğu şeklindeki temel bir ilkeyi yansıtır. Bu çalışmanın amacı ECB para politikasının temel unsurlarını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Avrupa Merkez Bankası, Fiyat İstikrarı, İki Sütun Yaklaşım

1.Giriş

1 Haziran 1998'de kurulan Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank - ECB), 1 Ocak 1999'da ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomik alanı olan avro alanı içinde para politikasının yürütülmesinden sorumlu olan tek organ olmuştur. Avrupa Parasal Birliği'ne (European Monetary Union-EMU) üye ülkelerin ulusal bankalarının para politikasının yürütülmesi konusundaki yetkilerini devretmesiyle oluşturulan ECB Avrupa Birliği (AB) üyeleri arasındaki entegrasyon süreci için önemli bir adımı temsil etmektedir.

ECB'nin para politikası çerçevesi geçmiş dönemlerde birçok merkez bankasının yaşamış olduğu tarihsel deneyimlerden çıkarılan dersler üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda 1970'lerde birçok gelişmekte olan ülkede yaşanan stagflasyon olgusu Almanya merkez bankası Bundesbank'ın para politikası ve

* Bu makale 17-18 Kasım 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlenen International Congress of Management Economics and Policy isimli kongrede sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir

¹ Bingöl Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, zakbakay@bingol.edu.tr

1980'lerde enflasyon oranının düşürülmesindeki başarılı uygulamalar ECB'nin para politikasının şekillenmesinde merkezi rol oynayan önemli faktörlerdir.

ECB'nin temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Fiyat istikrarının öncelikli amaç olması literatürdeki iki önemli konsensüsü yansıtmaktadır. Birincisi uzun dönemde enflasyon ve deflasyonun ekonomik büyüme ve refah seviyesi üzerinde olumsuz etkilerinin olması, ikincisi ise paranın ancak uzun dönemde fiyatlar üzerinde etkili olabilmesidir. 2007-2009 Küresel finansal krizi fiyat istikrarının finansal istikrar için yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Bu gerçeklikten hareketle merkez bankalarının birçoğu fiyat istikrarını sağlamaya yönelik yeni politika araçları ve mekanizmalarını uygulamaya koymuşlardır. Bu bağlamda Euro alanı içinde de finansal istikrarın sağlanması amacı ile bazı mekanizmaların geliştirildiği görülmektedir.

ECB'nin para politikası iki unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan biri fiyat istikrarının niceliksel (quantitative) bir tanımlanmasının yapılması, diğeri ise "iki sütunlu analiz" yaklaşımıdır. ECB 1998 yılında fiyat istikrarının niceliksel bir tanımlanmasını yapmak suretiyle fiyat istikrarının birincil amaç (primary objective) olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Buna göre fiyat istikrarı euro alanı içinde Harmonize Tüketici Fiyatları Endeksinde (Harmonised Index of Consumer Prices-HICP) yıllık %2'nin altındaki artış olarak tanımlanmaktadır (ECB, 1999:46). Sonrasında bazı eleştirileri de göz önünde tutan ECB 8 Mayıs 2003 tarihinde yayınladığı basın bildirisinde para politikası stratejisinin iki temel unsurunu revize ettiğini ilan etmiştir. Birincisi fiyat istikrarının yeniden tanımlanması, ikincisi ise stratejinin iki sütunlu yapısı ile alakalıdır. Fiyat istikrarı ile ilgili olarak ECB özellikle potansiyel deflasyon riskine karşı "%2'nin altındaki artış" ifadesini "%2'nin altında ama %2'ye yakın" şeklinde değiştirerek daha açık bir tanımlama yapmıştır (ECB, 2003).

ECB para politikasının ikinci ve ayırt edici unsuru ise fiyat istikrarına yönelik oluşturulan "iki sütunlu analiz" yaklaşımıdır. Uzun dönemde enflasyon ve deflasyonun parasal bir fenomen olduğu yönündeki temel ilkeye bağlı olarak ECB para politikası stratejisinde paraya önemli bir rol verilmiştir. Bu amaçla parasal büyüme için bir referans aralığı ilan edilmiş ve sütunlardan biri "parasal analiz" adı altında oluşturulmuştur (ECB, 1996: 47-48). Parasal analizde fiyat gelişmelerinin uzun dönemdeki belirleyicileri ile ilgili değerlendirmeler yapılır. Paraya verdiği önemi göstermek için başta parasal analiz birinci sütun olarak ifade edilse de, Mayıs 2003'te yapılan değişiklikle sütunlar arası bu hiyerarşik yapı kaldırılmıştır. ECB para politikasının diğer sütununu ise "ekonomik analiz" oluşturmaktadır. Daha geniş tabanlı olan ekonomik analizde kısa dönemde fiyatlar üzerinde etkili olan gelişmelere dair bilgilerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. İki sütunlu yaklaşım farklı perspektif ve zaman ufkuna ait bilgilerin karşılaştırılıp fiyat istikrarına yönelik risklerin yeniden değerlendirmesini sağlar.

Parasal analiz sütunu parasal hedeflemeye, ekonomik analiz sütunu ise enflasyon hedeflemesine benzese de ECB bu yöndeki değerlendirmeleri kabul etmemektedir. Nihayetinde ECB para politikası ayırt edici yönlerinin yanında günümüzde uygulanan para politikası stratejilerinin bazı özelliklerini barındırdığı için hibrid bir para politikası olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada ECB para politikasının amaçları ve gerekçeleri ortaya konulduktan sonra para politikası stratejisinin temel unsurları incelenip diğer para politikası stratejileri ile benzeştiği ve ayrıştığı noktalar irdelenecektir.

2. ECB'nin Amaçları ve Temel Gerekçeleri

ECB'nin öncelikli amacı fiyat istikrarının devam ettirilmesidir. Fiyat istikrarı yanında ECB'nin ikincil derecede önemli (secondary objective) diğer bir amacı fiyat istikrarı amacına zarar vermeden avro alanı içinde yüksek istihdam ve sürdürülebilir bir büyümeye yönelik makroekonomik politikaları desteklemektir. Bu ikinci amaç, özellikle de 2008 krizi sonrası yaşanan politika ayrışması döneminde daha açık görülmeye başlandı (Bagis, 2017: 34). Bu yüzden fiyat istikrarı sadece ECB'nin değil aynı zamanda bir bütün olarak AB'nin de öncelikli amacıdır. Dolayısıyla Avrupa Birliği Anlaşmaları amaçların hiyerarşisini açık bir şekilde ortaya koyarak fiyat istikrarının diğer amaçların gerçekleştirilmesine katkıda

bulunacağını vurgulamaktadır (ECB, 2011:14). Ayrıca, amaçlar arasında bir hiyerarşinin kabul edilmesi para politikasının önceliklerini açıkça ortaya koyan kurumsal bir taahhüt olarak değerlendirilebilir. Bu kurumsal taahhüt fiyat istikrarı ile uyumlu olmayan para politikası uygulamalarını dışlamaktadır. Bu yüzden ABD merkez bankası FED'in aksine ECB, statüsü iyi tanımlanmış ve öncelikli amacı içsel fiyat istikrarının sürdürülmesi olan tek amaçlı (single mandate) bir parasal otorite olarak işlevini sürdürmektedir. Dolayısıyla fiyat istikrarı tanımlaması para politikası yapıcılarını üzerinde güçlü bir yasal sınırlama oluşturarak kurumun öncelikli amacının belirlenmesinde ihtiyari karar alma alanını daraltmaktadır (Schwartzvd, 2008:22-23).

ECB, fiyat istikrarını öncelikli amaç olarak belirlemenin temel gerekçelerini para politikasının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri ve fiyat istikrarının faydaları üzerinden açıklamaktadır (ECB, 2011:55). Merkez bankaları sahip olduğu monopol gücü sayesinde parasal tabanı kontrol ederek ekonomik gelişmeler üzerinde etkili olabilmektedir. Bu etki ise kısa ve uzun dönemlerde birbirinden farklı değişkenler üzerinde oluşmaktadır. Bu bağlamda, para arzındaki bir değişim uzun dönemde fiyatlar gibi nominal değişkenler üzerinde etkili olurken, üretim ve istihdam gibi reel değişkenler üzerinde etkili olamaz. Dolayısıyla parasal bir fenomen olarak kabul edilen enflasyon uzun dönemde ancak para politikasını yürüten merkez bankası tarafından kontrol edilebilir. 1970'lerin başında patlak veren stagflasyon krizi ile yaşanan pratik deneyim ve Menotarist yaklaşımın ortaya koyduğu teorik deneyime de bağlı olarak para politikasının bu etkilerini göz önünde tutan ECB fiyat istikrarını birincil bir amaç olarak kabul etmiştir.

Diğer taraftan ECB'nin fiyat istikrarını öncelikli amaç olarak belirlemesinde literatürde fiyat istikrarı lehine öne sürülen şu argümanların da etkili ifade edilmektedir:

- 1.Fiyat istikrarı göreceli fiyat mekanizmasını şeffaflaştırarak reel kaynakların etkin dağılımını sağlar.
- 2.Fiyat istikrarı uzun dönem faiz oranlarında enflasyon risk primini minimize ederek uzun dönem faiz oranlarının azalmasına ve böylece yatırımların ve büyümenin artmasına katkı sağlar
- 3.Gelecekteki fiyatlarla ilgili bir belirsizlik durumunda iktisadi ajanlar enflasyonun olası zararlarına karşı kaynakları üretken olmayan alanlara yönlendirirler. Oysa fiyat istikrarının devam ettirilmesi reel yatırım kararlarının verilmesi için olumlu bir ortam sağlar.
- 4.Fiyat istikrarı sosyal kaynaşma ve istikrarın devamını sağlar.

Yukarıda sayılan bu argümanlar birlikte ele alındığında, fiyat istikrarının üretim ve istihdam amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli katkısının olduğu açıktır. Bu yüzden Eurosystem'in istikrar merkezli para politikası stratejisinin (stability-oriented monetary policy strategy) temelinde fiyat istikrarına odaklanan bir para politikasının üretim ve istihdam amaçlarına en iyi şekilde hizmet edeceği şeklinde bir mantık yatmaktadır (ECB, 1999:40).

Temel amacı fiyat istikrarının sağlanması olsa da ECB fiyat istikrarı yanında finansal istikrarı da önemseydiğini oluşturduğu bazı mekanizmalar ve politika uygulamalarıyla ortaya koymaktadır. 2008 krizi öncesinde diğer merkez bankalarında olduğu gibi ECB de geleneksel politikalar uygulamaktaydı. Kriz sonrasında geleneksel politika yaklaşımlarının başarısızlığı karşısında merkez bankaları politika çerçevelerini değiştirmişlerdir. Yeni politika çerçevesi makroekonomik istikrarın sağlanabilmesi için fiyat istikrarının yanında finansal istikrar amacına da ağırlık verilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktaydı (Yıldız ve Yıldırım, 2015:1047).

Küresel finansal kriz öncesinde merkez bankalarının genel yaklaşımı fiyat istikrarının sağlanması durumunda finansal istikrarın da sağlanacağı yönündeydi. Oysa küresel krizden çıkarılması gereken en önemli derslerden biri fiyat istikrarının finansal istikrar için gerekli ama yeterli olmadığıdır. Zira en tehlikeli finansal dengesizlikler fiyat istikrarının geçerli olduğu dönemlerde sinsice yükselebilirler. Kriz öncesinde, özellikle enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayan ülkeler, finansal gelişmeleri sadece orta vadede fiyat istikrarı üzerindeki etkileri açısından göz önünde bulundurmaktaydılar. Bugün merkez

bankalarının birçoğu finansal krizlerin maliyetlerinin oldukça yüksek olması ve sonuçlarının fiyat istikrarı açısından problematik olmasından dolayı finansal istikrarı bir amaç olarak görmekte-dirler (Blinder vd, 2017: 11-12).

Finansal istikrarın bozulduğu ve özellikle borç krizinin yaşandığı yerlerden biri de avro alanıydı. Finansal kriz sonrasında avro alanı içinde finansal istikrarın sağlanması amacıyla iki önemli mekanizma kuruldu. Bunlardan biri Şubat 2012’de kurulan Avrupa İstikrar Mekanizması (European Stability Mechanism- ESM)’dir. ESM üye ülkelere sağladığı finansal desteklerle birliğin finansal istikrarını sağlamayı amaçlamaktadır. Finansal istikrarın sağlanmasına yönelik oluşturulan diğer mekanizma ise Avrupa Finansal İstikrar Fonu (European Financial Stability Fund-EFSF)’dur. Üye ülkelerde yaşanan finansal zorlukların birliğin finansal istikrarına zarar vermesini engellemek amacıyla kurulan EFSF bu anlamda üye ülkelere bazı finansal kolaylıklar sağlamaktadır (Yıldız ve Yıldırım, 2014: 60-61). Diğer taraftan Avrupa Birliği finansal sistemini denetlemek ve sistemik risklerin birlik içinde yayılmasını önlemek amacıyla 2010 yılında ECB’nin bir organı olan Avrupa Sistemik Risk Kurulu (The European Systemic Risk Board-ESRB) oluşturulmuştur.

3.ECB Para Politikasının Temel Unsurları

ECB’nin para politikası stratejisi iki temel unsurdan oluşmaktadır. Stratejinin birinci unsuru fiyat istikrarının niceliksel bir tanımlamasının yapılması, ikincisi ise fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik ‘iki sütunlu’ analiz yaklaşımıdır. İki sütunlu analiz para politikası kararları için gerekli olan bilgi ve analizlerin ileriye yönelik (forward-looking) ve önleyici (pre-emptive) bir yaklaşımla değerlendirilmesine olanak sunan bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda ECB’nin takip etmiş olduğu strateji, para politikası kararlarının kamuoyuna açık ve şeffaf bir şekilde açıklanabilme imkanı vermektedir (ECB, 2011:64).

3.1 Fiyat İstikrarının Niceliksel Tanımı

Fiyat istikrarının birincil amaç (primary objective) olduğunu açık bir şekilde ortaya koymak amacıyla ECB 1998 yılında niceliksel (quantitative) bir tanımlama yapmıştır. Buna göre fiyat istikrarı avro alanı için Harmonize Tüketici Fiyatları Endeksinde (Harmonised Index of Consumer Prices-HICP) yıllık %2’nin altındaki bir artış olarak tanımlanmaktadır.

ECB’nin bu fiyat istikrarı tanımlaması bazı yönleriyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden biri eşik değerlerinin, özellikle tanımlamada kullanılan “%2’nin altındaki artış” ifadesinin belirsizlikler içermesidir. Diğer bir eleştiri ise tanımlamanın muğlak ve asimetric olmasıdır. Zira tanımlamada üst sınır kesin olarak belirlenirken alt sınırın ne olduğu açıklanmamıştır. Dolayısıyla böyle bir tanımlamanın enflasyon beklentileri için bir çapa rolü üstlenemeyeceği vurgulanmıştır (Issing, 2003:11-12).Bu eleştirileri yapanların başında Svensson gelmektedir. Svensson’a göre ECB’nin fiyat istikrarı tanımlamasının enflasyon beklentileri için bir çapa işlevi görebilmesi için tanımlamanın % \times gibi bir nokta hedef ya da % \times -% y gibi bir hedef aralığı şeklinde tanımlanması gerekir. Böylece faiz oranı kararlarının alınmasında, faiz oranlarının düşebileceği alt sınır engelini aşılıp avro alanında deflasyonist bir spiral oluşması engellenirken, diğer taraftan nominal ücretlerin aşağıya doğru esnek olmamasının vereceği zararlardan da kaçınılmış olur (Svensson, 2003a:2).

Daha sonra para politikasındaki gelişmelerin de etkisiyle bu eleştirileri dikkate alan ECB 2003 yılında başlangıçtaki para politikası amacı olan fiyat istikrarı amacını teyit etmekle beraber tanımlamaya bir açıklık getirmiştir. Buna göre fiyat istikrarı HICP’de orta vadede %2’nin altında ama %2’ye yakın bir artış şeklinde tanımlanmıştır (ECB, 2003). Bu tanımlamada öncesine göre %2’ye yakın gibi daha açık ifadeler kullanılsa da bir nokta hedef veya hedef bandı gibi kesin bir enflasyon hedefinin ortaya konulamamasından dolayı belirsizliklerin az da olsa devam ettiği görülmektedir. Zira %2’ye yakın ifadesi fiyat istikrarının hangi noktadan sonra, %1,7 mi veya %1,8 mi, tehlikeye gireceği ve böylelikle hangi noktadan sonra merkez bankasının müdahalesinin gerekli olduğu belli değildir. Bu ise ECB’nin iletişim stratejisine ve para politikasının anlaşılabilirliğine zarar verebilir.

ECB'nin fiyat istikrarı tanımlaması incelendiğinde aşağıda belirtilen üç temel unsura vurgu yapıldığı görülmektedir:

1.Fiyat değişimlerinin ölçülmesinde HICP endeksinin kullanılması

2.Orta vadeli zaman ufkunun kabul edilmesi

3.Niceliksel tanımlamanın bir gereği olarak, enflasyonun %2'nin altında ama %2'ye yakın (düşük ama pozitif) bir düzeyde gerçekleşmesinin fiyat istikrarına uygun olması,

Para politikası için niceliksel bir hedefin belirlenebilmesinde fiyat endeksinin bazı temel özellikleri barındırması oldukça önemlidir. Bunlar; indeksin kesin bilgiler içermesi (accuracy), güvenilir olması (reliability) ve zamanında elde edilmesi (timeliness) olarak bilinmektedir. ECB fiyat istikrarını nihai bir hedef olarak belirlerken tüm bu özelliklere sahip olan ve üye ülkelerin fiyat endekslerinin bir karışımından oluşan manşet (headline) HICP'yi kullanmıştır.

Fiyat istikrarı tanımlamasında öne çıkan ifadelerden biri de orta vadeli bir zaman ufkunun kabul ediliyor olmasıdır. Orta vadeli zaman ufku bir taraftan para politikasının ileriye yönelik (forward-looking) olmasının gerekliliğini yansıtırken, fiyatlardaki kısa dönemli dalgalanmaların parasal olmayan şoklardan kaynaklandığını ve bu yüzden para politikası tarafından kontrol edilemeyeceğinin örtük bir ifadesidir. Bu ise enflasyonun orta ve uzun vadeli bir fenomen olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Ekonomiler devamlı olarak öngörülmeleyen şoklara maruz kalmakta ve bu durum fiyat gelişmeleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Eurosystem'in performansı değerlendirilirken dolaylı vergilerdeki değişim veya uluslar arası gıda fiyatlarındaki öngörülemeyen artışlardan kaynaklanan kısa dönemli fiyat şoklarından Eurosystem'in sorumlu tutulamayacağı, gerçek ve anlamlı bir hesap verebilirliğin ancak orta vadede gerçekleşebileceği ifade edilmektedir (ECB, 1999:49). Diğer taraftan para politikasının fiyatları uzun ve değişken gecikmelerle etkilemesinden dolayı merkez bankalarının enflasyonu devamlı bir şekilde belli bir noktada kontrol altında tutması veya kısa bir sürede istenen seviyeye geri getirmesi oldukça zordur. Dolayısıyla para politikası ileriye yönelik bir yaklaşımla hareket etmek suretiyle fiyat istikrarını ancak uzun bir zaman periyodu içerisinde sağlayabilir. Fiyat istikrarı için tehdit olabilen bazı beklenilmeyen ekonomik şoklarla mücadelesinde orta vade yönelimli bir para politikası yaklaşımı aşamalı ve ölçülü bir karşılık verme imkanı sağlaması açısından oldukça önemlidir.

Enflasyon hedeflemesi rejimi uygulayan merkez bankalarının tersine ECB politika ufku için sabit bir süre belirlememiştir. Para politikasının fiyatlar üzerindeki etkisinin değişken olması ve ekonomiyi vuran şoklara karşı optimal para politikası duruşunun şokların cinsine ve büyüklüğüne bağlı olmasından dolayı orta vadeli bir politika ufku şoklarla mücadelede merkez bankalarına gerekli olan esnekliği sağlayabilmektedir. Bununla birlikte orta vadeli bir yaklaşım ekonomide hem gereksiz dalgalanmalardan kaçınmaya hem de üretim ve istihdamın istikrarına imkan sağlar (Gonzalez-Paramo, 2005).

ECB'nin fiyat istikrarını niceliksel bir tanımlama yaparak ilan etmesi şu gerekçelere dayandırılmaktadır. Öncelikle fiyat istikrarının niceliksel tanımlanmasının yapılması ECB'nin uygulamış olduğu para politikasının daha kolay anlaşılmasını sağlayarak şeffaflığını artırır. İkincisi ise hesap verebilirlik ile alakalıdır. Fiyat istikrarının niceliksel bir tanımının yapılmış olması ECB'nin hesap verebilirliği için açık ve ölçülebilir bir kriter sunmaktadır. Zira açık bir şekilde tanımlanmış bir fiyat istikrarının hedefinden sapması durumunda ECB sapmanın nedenlerini ve hedefe nasıl döneceğini açıklamakla yükümlüdür. Üçüncü olarak fiyat istikrarı tanımlaması kamuoyunun enflasyonla ilgili beklentilerinin şekillenmesinde öncü bir rol oynaması açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan fiyat istikrarının açık ve niceliksel bir tanımlanmasının yapılması ECB'nin anti-enflasyonist politikalar yürüteceğine dair bir güvenin tesis edilmesini sağlar. Böylece ECB'nin kredibilitesi de artmış olacaktır (Kieler, 2003:5).

Öte yandan ECB'nin fiyat istikrarı tanımlamasında düşük ama pozitif bir enflasyon oranının tolere edildiği anlaşılmaktadır. Literatürde düşük ve pozitif enflasyon lehine öne sürülen argümanlar ECB'nin fiyat istikrarı yaklaşımı için de geçerli olmaktadır. Bununla birlikte homojen bir ekonomik yapı olmayan

AB'nin farklı gelişmişlik düzeylerinde olan ülkelerin oluşturduğu bir birlik olması ECB'nin fiyat istikrarı tanımlaması için farklı gerekçeler oluşturabilir. Issing bu anlamda ECB'nin düşük pozitif enflasyon ifadesini fiyat istikrarı için uygun bulmasını ve böylece bir hedef olarak belirlenmesini dört temel gerekçeye dayandırmaktadır (Issing, 2003:15-16).

1.Fiyat endekslerinde ortaya çıkan pozitif ölçüm sapmalarından (measurement bias) dolayı gerçek enflasyon oranı resmi fiyat endekslerindeki oranlardan daha düşük olabilir.

2.Aşağı yönlü nominal katılıkların olduğu bir ekonomide, düşük pozitif bir enflasyon oranı fiyat ve ücret ayarlamalarını kolaylaştırabilir.

3.Farklı ekonomik gelişme aşamalarında olan ülkelerin enflasyon oranlarında da farklılıkların olması

4.Fiyat istikrarının bir gereği olarak hem enflasyon hem de deflasyonun zararlarından kaçınma isteği

Öte yandan Ekonomik bir şok durumunda enflasyon hedefi sıfıra ne kadar yakın olursa nominal faiz oranlarını sıfırın altına düşürememesinden dolayı para politikasının manevra alanı o kadar daralacaktır. Bu durum düşük pozitif bir enflasyon oranının amaç olarak belirlenmesinde etkili olan önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Kieler, 2003:4).

3.2 İki Sütunlu Analiz

ECB'nin kurulması ile birlikte avro alanında nasıl bir para politikası stratejisinin uygulanacağı konusunda yaşanan uzun tartışmaların ardından enflasyon hedeflemesi ve parasal hedefleme olmak üzere iki ayrı seçenek ön plana çıkmıştır. Bundesbank politikalarının taklit edilmesi suretiyle ECB'nin uygulayacağı parasal hedefleme stratejisi farklı öncelikleri olan Yürütme Konseyi üyeleri arasında bir uzlaşmayı zorlaştırmıştır. Böylece parasal hedefleme stratejisinin tek başına uygulanması seçeneği reddedilmiştir. Parasal hedefleme stratejisinin kabul edilmemesi ECB'nin para ile fiyatlar arasındaki uzun dönemli güçlü ilişkisini önemsemediği anlamına gelmemektedir.

ECB her ne kadar Bundesbank'ın parasal hedefler belirlemek şeklindeki politikasını taklit etmese de enflasyonun parasal bir fenomen olmasından hareketle parasal büyümeye önemli bir vurgu yapmış ve bu amaçla parasal büyüklükler için (M3) bir referans değeri belirlemiştir. Bu anlamda ECB'nin para politikası Bundesbank politikalarından tamamen ayrı düşünülemez (Khan ve Benolkin, 2007:10).

Parasal hedefleme stratejisinde olduğu gibi enflasyon hedeflemesi de ECB'nin para politikası çerçevesini tek başına belirleyen bir strateji olarak kabul edilmemiştir. Enflasyon hedeflemesi yaklaşımının temelinde enflasyon tahminlerinin güvenilirliği yatmaktadır. Tahminlerin yeterli bilgileri sunamaması ve hem ekonomideki hem de avro alanının kendine has büyük belirsizliklerinden dolayı enflasyon tahminlerinin güvenilir olmaması enflasyon hedeflemesi stratejisinin kabul edilmemesinde önemli etkenler olmuştur (Issing, 2008:261-263).

Öncelikli amacı avro alanı içinde fiyat istikrarının sağlanması olan ECB, ekonomik yapıyı saran büyük belirsizlikler ve bu yapının içinde parasal aktarım mekanizmasının fiyatlar üzerindeki gecikmelerine bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlikleri hesaba katarak ileriye yönelik (forward-looking) bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu bağlamda ECB para politikasını uygularken sadece bir göstergeye veya modele bağlı kalmanın yanılsamalar yaratabileceği öngörüsüyle hareket etmektedir. Bu yüzden ECB fiyat istikrarını sağlamak için ekonomik şokların doğası ve büyüklüğü ile ilgili değerlendirmeler yapmak ve karar alırken mevcut tüm bilgileri kullanmak zorundadır. Bu bağlamda ECB'nin para politikası stratejisi bir taraftan paraya başat bir rol verirken, diğer taraftan fiyat istikrarına yönelik risklerin geniş tabanlı bir değerlendirmesini yapabilmek için birçok finansal ve ekonomik göstergeden yararlanmaktadır. Bu iki strateji ECB para politikasının iki sütunu olarak ifade edilmektedir.

Para politikası çerçevesini açıklığa kavuşturmak için ECB 1999 yılında hem parasal hedefleme hem de enflasyon hedeflemesinin bazı özelliklerini içinde barındıran “iki sütun” (two pillars) yaklaşımını resmi olarak kabul etmiştir. Fiyat istikrarına yönelik riskleri ortaya koyabilmek için bilgilerin organize edilmesi, değerlendirilmesi ve karşılaştırılmasında ‘iki sütun’ yaklaşımı bir araç olarak kullanılmaktadır.

ECB'nin para politikasında başta parasal analiz birinci sütun, ekonomik analiz ise ikinci sütun olarak dizayn edilmiş ve sütunlar arası bir hiyerarşi oluşturulmuştur. ECB para politikası çerçevesinin ayırt edici özelliği olarak görülen iki sütunlu strateji ilk günden itibaren çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle para ve parasal analizin rolü hem akademik hem de merkez bankaları çevreleri arasında tartışmalara neden olmuştur. Bazı yazarlar parasal büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkinin zayıfladığını öne sürerek fiyat gelişmeleri konusunda paranın başat bir gösterge olmasını sorgulamışlardır. Buna bağlı olarak para politikası çerçevesinin sorgulanan bir başka boyutu parasal analizin ayrı bir sütun olarak işlev görmesinin ne kadar isabetli olabileceğidir. Bu bağlamda ayrı iki sütun yaklaşımına karşı çıkanlar enflasyon değerlendirmelerinde enflasyon hedeflemesi stratejisinin ilgili tüm bilgileri içerdiğini ileri sürmektedirler.

Bu eleştirileri yapanların başında Svensson gelmektedir. Svensson, esnek enflasyon hedeflemesini (flexible inflation targeting) işaret ederek, para politikasına yön veren, parasal ve kredi büyüklükleriyle ilgili bilgileri de kapsayan tek sütunlu bir stratejinin daha mantıklı bir seçim olduğunu ileri sürmüştür. Svensson'a göre Eurosystem'in birinci sütunu (parasal analiz) gelecek enflasyon oranları için güvenilmez bir gösterge olduğu için ayrı bir sütun konumu verilmesi yersizdir (Svensson, 2003a:4). Aynı şekilde Gerlach enflasyonist baskılar için paranın ayrı bir gösterge olarak görülmesini eleştirmektedir. Gerlach'ın ortaya koyduğu modele göre gelecekteki enflasyon için para her zaman ve her yerde en iyi bir gösterge olarak görülmemektedir. Bu yüzden para için ayrı bir sütuna ihtiyaç yoktur (Gerlach, 2004:31).

ECB, iki sütunlu hedefleme stratejisine yöneltilen eleştiriler karşısında Mayıs 2003'de 1999 yılının başından bu yana uygulamış olduğu para politikasını gözden geçirerek fiyat istikrarı tanımlaması ve iki sütunlu stratejinin yapısı ile ilgili bazı değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerle ilgili olarak daha önce ifade edildiği üzere fiyat istikrarı tanımında yıllık %2'lik düzey aynen korunmakla birlikte, tanıma "%2'nin altında ancak bu düzeye yakın" ifadesi eklenmiştir. Diğer taraftan iki sütunlu strateji korunurken, daha önce ilk sütunu oluşturan ve paraya atfedilen önemli rolü yansıtan yaklaşımın ‘parasal analiz’ adı altında ikinci sütunu oluşturacağı belirtilmiştir. Bu anlamda ilk sütunda ekonomik analiz adı altında gelecekteki enflasyon görünümünün geniş tabanlı bir değerlendirmesi yapılacak ikinci sütunda ise parasal analizden elde edilen bilgiler ilk sütuna ilişkin verilerle karşılaştırılarak fiyat istikrarına ilişkin riskler kontrol edilecektir (Svensson, 2003b:2).

Para politikasındaki bu değişimler yanlış anlaşılmalardan kaçınmanın ve iletişim politikasını daha açık ve etkin kılmanın bir yolu olarak görülmüştür. 2003'te M3 büyüklüğü için bir referans değerinin ‘ilan edilmemiş olması’, paraya verilen büyük önemin azaltılması ve sütun hiyerarşisinin sona ermesi ECB stratejisini, öncüsü olan Bundesbank stratejisinden uzaklaştırmış ve böylece parasal hedefleme stratejisi takip etmediği daha da açıklık kazanmıştır.

Fiyat gelişmelerinin belirlenmesinde birbirini tamamlayıcı bir perspektif üzerine kurulu olan iki sütunlu yaklaşım geçici şokların yanında orta ve uzun dönemdeki parasal faktörleri de gözetten bir strateji olarak uygulanmaktadır. Böylece fiyat istikrarına yönelik risklerin değerlendirilmesinde ilgili bilgilerin tamamından yararlanılması amaçlanmakta ve buna bağlı olarak farklı perspektiflere ve bilgilerin karşılaştırılmasına önem verilmektedir (ECB, 2004:55). Para politikasının duruşunu tam olarak ortaya koyabilmek için kısa dönemli konjonktürel gelişmeler, makro ekonomik değişkenlere ait tahminler, varlık fiyatları analizleri ve parasal büyüklükler gibi farklı kaynaklardan gelen bilgiler karşılaştırılarak değerlendirmeler yapılmaktadır. Karşılaştırmanın yapılması, ekonomik şoklara karşılık verilirken uzun dönemde parasal gelişmelerin ECB'nin fiyat istikrarı amacı ile uyum içinde olmasının gerekliliğini görmek açısından önemlidir (Issing, 2004:175).

İki sütunlu stratejinin kabul edilmesi ECB'ye iki farklı zaman ufkunda enflasyon üzerinde etkisi olan iki farklı veri setini birbirinden ayırt edebilme imkanı tanımaktadır. ECB bir taraftan enerji fiyatları, döviz kurları, arz şokları gibi enflasyonu kısa sürede etkileyebilen değişkenleri teşhis (identify) ederken, diğer taraftan parasal analizi kullanarak orta ve uzun vadede enflasyonu belirleyen değişkenler üzerinde odaklanmaktadır (Schwartz, 2008:31). Ne var ki bazı ekonomistlere göre, her bir sütunun birbiriyle çelişen sinyaller vermesi durumunda para otoritelerinin ne yapacakları konusunda bir ikileme karşı karşıya kalabilirler. Yarattığı bu belirsiz politika duruşundan dolayı iki sütunlu yaklaşıma kuşkuyla yaklaşılmaktadır (Kolesar, 2007:193 ve Gali, 2010:4). Bununla birlikte Fisher vd. her iki sütunun birbiriyle çatışan sinyaller vermesi durumunda ekonomik analizin kararlar üzerinde daha etkili olacağını ifade etmektedir (Fisher vd., 2006:35)

Fiyat istikrarı amacı gerçekleştirilirken faiz oranlarının nasıl ayarlanacağı konusunda iki sütunlu strateji önemli bilgiler sunmaktadır. Öncelikle enflasyon ile arasındaki uzun dönemli istikrarlı ilişkisinden dolayı ECB M3 büyüklüğü için bir referans değeri belirlemiştir. Referans değeri, ekonomik analiz sütunu ile birlikte, uygulanan para politikasının fiyat istikrarı ile uyumlu olup olmadığının belirlenmesinde çifte kontrol rolü oynamakta ve faiz oranları bu bilgilere göre belirlenmektedir. ECB bu anlamda parasal büyüklüğün referans değerinde yaşanan kısa dönemli sapmaların para politikasının duruşunu belirlemesi hususunda önemli bilgiler sunamayacağını, parasal verilerin ancak uzun dönemde anlamlı olacağından hareketle, kısa dönemde fiyat istikrarı üzerinde etkili olan etmenleri de belirleyebilmek için ekonomik analiz sütununu oluşturmuştur. Bu aynı zamanda ECB açısından para politikasının yürütülmesinde parasal büyüklüklerin yeterli olmadığını da göstermektedir.

3.2.1 Ekonomik Analiz

Para ile fiyatlar arasındaki ilişkinin uzun dönemli bir fenomen olmasından dolayı para politikası parasal verilerdeki kısa dönemli hareketlenmeler karşısında anında tepki vermesi söz konusu olamaz. Bu yüzden ECB'ye göre parasal veriler politika yapımcılar için çok önemli bilgiler içerse de fiyat istikrarının sürdürülmesine yönelik uygun bir para politikasının belirlenmesi için yeterli olamaz. Dolayısıyla, parasal analize paralel olarak, avro alanında fiyat gelişmeleri için geniş tabanlı bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Birçok ekonomik göstergenin kullanılarak yapıldığı bu değerlendirme ECB para politikası stratejisinin ilk sütununu oluşturan 'ekonomik analiz'dir (Issing, 2008:264).

Ekonomik analiz veya sütun esas olarak cari ekonomik ve finansal değerlendirmeler üzerine yoğunlaşır. Kısa ve orta vadede fiyatlar; ücretler gibi parasal olmayan faktörler, döviz kuru, enerji ve ithalat fiyatları, dolaylı vergiler vb. faktörler tarafından belirlenir. Ekonomik analize konu olan bu değişkenler aynı zamanda reel ekonominin dinamikleri ile arz-talep ilişkilerinden kaynaklanan kısa dönemdeki fiyat gelişmelerinin değerlendirilmesinde de önemli katkılar sağlamaktadırlar. Ekonomik analizde aynı zamanda getiri eğrisi, bono ve gayrimenkul fiyatları gibi finansal sektör verileri de kullanılarak değerlendirmeler yapılır (Issing, 2009:8-9). ECB aynı zamanda para politikası duruşunun uygunluğunu değerlendirirken tüm bu değişkenleri kullanmak suretiyle türetmiş olduğu enflasyon tahminlerini dikkate almanın yararlı olacağına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda ECB uluslar arası organizasyonlar ve piyasa katılımcılarının enflasyon tahminlerini değerlendirmenin yanında gelecek enflasyon ile ilgili kendi tahminlerini de yapmaktadır (ECB, 1999:49).

Diğer taraftan ekonomik analizde, ekonomiyi vuran şokların kaynağının ve doğasının belirlenmesi, maliyet ve fiyatlama davranışları üzerindeki etkilerinin ortaya konulması açısından da önemlidir. Bu yüzden en uygun bir kararın alınması için mevcut ekonomik durumun ve fiyat istikrarını tehdit eden şokların derecesinin ve doğasının çok iyi anlaşılması gerekir. Örneğin uluslararası petrol fiyatlarındaki geçici bir artıştan kaynaklanan enflasyonist şoklara karşı para politikasının vereceği bir tepki ile ücret artışlarından kaynaklanan fiyat artışlarına vereceği tepki birbirinden farklıdır. Zira geçici şoklar yüksek enflasyon beklentilerine neden olmadığı müddetçe fiyatlar kısa bir süre sonra eski seviyesine geri döneceklerdir. Oysa ücretlerdeki aşırı artış "yüksek maliyetler - yüksek fiyatlar - yüksek ücret talepleri" spiralinin oluşumuna neden olur. Bu durumda merkez bankası fiyat istikrarı taahhüdü çerçevesinde

enflasyon beklentileri üzerinde etkili olabilecek politikalar uygulamalıdır. Bu bağlamda ECB avro alanı içinde toplam üretim, talep ve emek piyasası koşullarını düzenli bir şekilde gözden geçirmekte ve makroekonomik projeksiyonlarını üç ayda bir yayınladığı para politikası bültenlerinde açıklamaktadır (ECB, 2011:71).

Ekonomik analiz çerçevesinde ECB'nin döviz kuru ve faiz oranı verileri ile çeşitli ekonomik modellere dayandırarak ilan ettiği makroekonomik değişkenlere ait projeksiyonlar bazı belirsizlikler taşımamasından dolayı bir nokta değer olarak değil bir aralık şeklinde sunulmaktadır. Bazı enflasyon hedefleyici ülkelerde enflasyon tahminlerine biçilen rolün aksine bu projeksiyonlar ECB'nin bir taahhüdü anlamına gelmemekte, sadece faiz oranları kararlarının verilmesinde kullanılan bilgilerin bir kısmını oluşturmaktadırlar. Öncelikle projeksiyonlar genel olarak kesin olmayan, farklı ve tartışmalı modeller çerçevesinde yapıldığı için ortaya çıkan sonuçların tekrar bir filtreden geçirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan ortaya çıkan kısa dönemli sapmalardan dolayı projeksiyonlar uzun dönemde enflasyonu etkileyen parasal faktörleri hesaba katamazlar. Bu yüzden ECB para politikasını tüm bilgilerin karşılaştırıldığı enflasyon analizi sonuçlarını gözetecek şekilde uygulamalıdır. Bilgilerin karşılaştırılmasıyla politika yapıcılar orta vade yönelimli bir politikaya odaklanmak için parasal faktörleri analize katarak beklenen enflasyon trendini açıklayabilirler (Schwartz, 2008:32).

Verilerin ve araçların son zamanlarda daha kolay elde edilmesine bağlı olarak ekonominin giderek genişlediği ve zenginleştiği görülmektedir. Ekonomik gelişmelerin daha iyi anlaşılmasına yönelik geliştirilen birçok araç kısa dönem analizlerin daha güvenilir olmasını sağlamak ve avro alanı ekonomisi için yapılan projeksiyonlara destek olmaktadır.

Literatürde ekonomik analiz ile enflasyon hedeflemesi stratejisi arasında önemli benzerliklerin olduğuna dair çeşitli yorumlar yapılsa da ECB en başından beri fiyat istikrarı ile uyumlu olan hedef ilanının bir enflasyon hedeflemesi stratejisi anlamına gelmemesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Bir nokta veya aralık hedefinin kabulü veya ilan edilmesi birçok strateji ile birlikte uygulanmakla beraber bunun enflasyon hedeflemesi uygulamasından nasıl ayırt edileceği oldukça zordur. Zira 1990'lardan bu yana merkez bankalarının birçoğu fiyat istikrarının kantitatif tanımlamasını yaparak adeta bir enflasyon hedefi taahhüdüyle kendilerini yükümlü kılarken, tamamının tek tip bir strateji uygulamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda para politikasının amacı (fiyat istikrarı) üzerinde bir konsensüs sağlanırken, en iyi operasyonel stratejinin ne olduğu hala akademik tartışmalara açık bir konudur.

3.2.2 Parasal Analiz

1970'lerde yaşanan yüksek enflasyon oranlarının ardından Monetarizm önemli bir zafer kazanmış olsa da daha sonrasında parasal büyüklüklerin hem akademik çevrede hem de pratikte nominal çapa olma özelliği azalmıştır. Fiyat istikrarını öncelikli amaç olarak belirleyen merkez bankalarının bir çoğu bugün enflasyon hedeflemesi stratejisini kabul etmekte ve bu bağlamda nominal çapa olarak parasal büyüklükleri değil enflasyon tahminlerini kullanılmaktadırlar. Enflasyon hedeflemesi stratejisini benimsemeyen merkez bankalarından FED de para politikasında parasal büyüklüklere fazla vurgu yapmamaktadır. FED'den Laurence Meyer paranın, en azından ABD'de, para politikasının yürütülmesinde önemli bir rolünün olmadığını ifade etmektedir (Meyer, 2001:1). Paranın enflasyon hedefleyici ekonomilerde nominal bir çapa olarak kullanılmaması para politikasında paranın önemli olmadığı şeklinde genel bir yargının doğru olduğu anlamına gelmez. Zira paranın aktarım mekanizmasındaki rolü yanında beklentileri yönlendirme rolü yadsınmaz. Bu bağlamda ECB'nin para politikası uygulamaları önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Trichet (2008)'e göre avro alanında enflasyon beklentileri üzerinde paranın oldukça güçlü bir rolü bulunmaktadır (Trichet, 2008:332) Her ne kadar parasal hedefleme stratejisi uygulamasa da, fiyat istikrarını öncelikli amaç olarak belirleyen ve bu anlamda önemli bir başarı sağlayan ECB diğer büyük merkez bankaları arasında paraya özel bir rol verdiğini açık bir şekilde ilan eden tek kurumdur (Reichlin, 2008:5). Bu durum ECB'yi diğer merkez bankalarından ayırt eden önemli bir faktör olarak görülmektedir (Issing, 2010:14). ECB'ye göre fiyat istikrarını amaç edinen bir para politikası için para; doğal, kesin ve güvenilir bir "nominal çapa" olarak görülmektedir (ECB, 1999:47). ECB'nin paraya atfettiği bu rolden dolayı para

politikası stratejisinin sütunlarından birini ‘parasal analiz’ şeklinde oluşturmuştur. ECB’nin iki sütunlu analizinde başta birinci sütun olarak belirlenen parasal analiz 2003’te gerçekleştirilen revizyonla ikinci sütun olarak fonksiyonunu sürdürse de ECB’nin para politikası stratejisinde paranın rolü önemini korumaktadır. Dolayısıyla para, orta ve uzun vadede fiyat istikrarı odaklı ECB’nin para politikasının dizayn edilmesinde temel bir gösterge olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Parasal analiz, para ile fiyatlar arasındaki uzun dönemli ve pozitif ilişkiyi açıklamaya odaklanmaktadır. Böylece politika kararlarının alınması ve olası sonuçlarının değerlendirilmesi sadece ekonomik ve finansal koşullardan kaynaklanan kısa vadeli göstergelere göre değil parasal ilişkiler temelinde de yapılmaktadır. Böylesi bir yaklaşım ekonomik şokların geçici etkilerinin ötesinde fiyat istikrarının sağlanması konusunda merkez bankasına geleceğe dönük bir bakış açısı kazandırmakta ve merkez bankasının zaman ufkunu genişletmektedir.

Özellikle küresel finansal krizle birlikte fiyat istikrarı ile finansal istikrarın ayrılmaz bir bütün oldukları anlaşılmıştır. Buradan hareketle merkez bankalarının birçoğunda olduğu gibi ECB de finansal istikrarı sağlayan bazı mekanizmalar oluşturarak fiyat istikrarının yanında finansal istikrara da ağırlık verdiği görülmüştür. ECB’nin temel amacı Avro alanı içinde fiyat istikrarının sağlanması olsa da parasal analizin fiyat istikrarı dışında finansal istikrar için de önemli bilgiler taşımaktadır. Parasal analiz finansal sistemdeki bozulmaları ve uzun dönemde fiyat istikrarı üzerindeki olası etkilerinin ortaya konulmasına yardımcı olabilmektedir. Dolayısıyla uzun dönemde fiyat istikrarının sağlanması bir anlamda finansal sistemin daha sağlam olmasını gerektirmektedir. ECB’ye göre parasal analiz sütunu finansal sistemdeki bozulmaları görmek açısından oldukça uygun bir araçtır (Papademos, 2008:202)

ECB’nin para politikası stratejisinde parasal analizi öne çıkarmasının temelinde parasal büyüklüklerin nominal çapa olmasına dair özellikleri yatmaktadır. Öncelikle, parasal büyüme ile enflasyon arasında uzun dönemde var olduğu kabul edilen güçlü ilişkiden dolayı ECB parasal analize önemli rol atfetmektedir. Son dönemlerde bankacılık alanında yaşanan reformlar parasal büyüklükler ile fiyat gelişmeleri arasındaki ilişkinin zayıflaması ve istikrarsızlaşmasına neden olsa da diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, yapılan çalışmalar bu ilişkinin avro alanı içinde M3 talep fonksiyonunun istikrarlı olduğunu (Brand ve Cassola, 2000:7, Calza vd, 2001:18) ve parasal büyüklüklerin ile enflasyon arasında önemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu yüzden gelecek enflasyon oranlarının tahmin edilmesinde parasal büyüklüklerin gerekli bilgileri içerdiği ve bu anlamda önemli bir gösterge olduğu ifade edilmektedir (Nicoletti Altimari, 2001:9, Masuch vd, 2002:23-24, Hofmann, 2008:39). ECB’nin para politikası stratejisinde parasal analize yer vermesinin bir başka nedeni, gelecek dönemlerdeki fiyat gelişmelerinin göstergesi olması bakımından diğer alternatif göstergelere göre parasal verilerin doğruluk derecesinin daha yüksek olması ve zamanında elde edilmesidir. ECB’nin parasal analize özel bir konum vermesinin nedenlerinden biri de varlık piyasasındaki dalgalanmaların parasal büyüklüklerdeki ve özellikle de kredilerdeki hareketlenmelerle yakın ilişki içinde olmasıdır (ECB, 2000:40).

Parasal büyüklükler ve kredilerdeki dalgalanmaları yakın ve detaylı bir şekilde gözlemleyen ve bu anlamda parasal hareketlenmelerin geniş tabanlı bir analizini içeren parasal sütun varlık fiyatlarındaki istikrarsızlaştırıcı dalgalanmalara daha doğru tepki verebilecektir. Bu yönüyle parasal analizin sadece parasal büyüklükler ile enflasyon arasındaki bir ilişkiden yola çıkarak fiyat istikrarı amacı taşımadığı, aynı zamanda finansal istikrarı da amaçlayan bir analiz olduğunu söylemek gerekir.

Parasal büyüklüklerin bu avantajları yanında Gerlach parasal hedefleme yapan Bundesbank’ın başarılı para politikasının da ECB’nin parasal analiz sütununu para politikası stratejine sokmasında önemli rol aldığını ifade etmektedir (Gerlach, 2004:12).

ECB’nin tarifine göre enflasyon, sonuç olarak parasal bir fenomendir. Bu yüzden Yürütme Konseyi (Governing Council) Eurosystem stratejisinde paraya öncü bir rol vermenin önemli olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda parasal büyüme (M3) için kantitatif bir referans değeri ilan eden ECB söz konusu referans değerinde olması gereken iki özelliğine vurgu yapmaktadır. Birincisi, parasal büyüme için belirlenen bu referans değeri öncelikle fiyat istikrarı amacına hizmet etmeli ve onunla uyum içinde

olmalıdır. Bunu sağlamak için paranın avro alanında orta vadede fiyat düzeyi ile istikrarlı bir ilişkisi olmak zorundadır. Bu bağlamda referans değerinde görülen büyük ve uzun süreli parasal sapmalar, normal şartlarda, fiyat istikrarının tehlikede olduğunu gösteren sinyallerdir. ECB'ye göre bu özellik, hem para ile fiyat seviyesi arasında istikrarlı bir ilişkinin varlığını hem de fiyat seviyesindeki gelişmelerin en önemli göstergesinin parasal büyüme olduğunu gerektirmektedir (ECB, 1999:47-48). Dolayısıyla ECB parasal büyümenin sınırını M3 büyüklüğünde %4.5 olan referans değeri ile karşılaştırarak belirler. Böyle bir karşılaştırma politika yapımcıların faiz oranları kararları üzerinde etkili olur. M3 büyüklüğünün referans değerinden daha yüksek olması daha sıkı bir para politikasına neden olacağını gösterir (Ball, 2010:39).

ECB, parasal büyüme için bir referans aralığı yerine spesifik bir referans değerini ilan etmeyi daha uygun bir tercih olarak görmüştür. Böyle bir tercihte bulunmanın altında ise, referans aralığının ilan edilmesi durumunda parasal büyüme aralık dışına çıkması durumunda faiz oranları otomatik olarak değişeceği şeklinde kamuoyunda yanlış bir anlaşılmanın oluşabilme ihtimali yatmaktadır. Bu ise para politikası stratejisinde referans değerinin rolüne ters düşmektedir. Referans değeri fiyat istikrarına yönelik alınan faiz oranı kararlarında bilgilendirici bir rol oynamaktadır (ECB, 1999:49). Bu bağlamda ECB'ye göre referans değeri bir hedef değil sadece bir kıyaslama aracı olarak görülmelidir. Bu yüzden parasal büyümenin referans değerinden sapması durumunda bu saptmaya neden olan ekonomik şokun teşhis edilmesi ve gelecek enflasyon oranları üzerindeki olası etkilerinin anlaşılması için daha ileri düzeyli bir analiz yapılır (Khan ve Benolkin, 2007:10)

Bazı çalışmalarda avro alanı içinde parasal büyüklükler (M3) ile enflasyon arasındaki uzun dönemli pozitif ilişkinin diğer ülkelere göre daha güçlü ve istikrarlı olduğuna dair sonuçlar ortaya çıksa da Gerlach parasal sütunun iki nedenden dolayı eleştirilere maruz kaldığını ifade etmektedir. Birincisi, araştırmalarda Yürütme Konseyi'nin aldığı faiz oranı kararları ile M3 büyüme oranı arasında herhangi bir ilişkinin gözlenmemiş olmasıdır. İkincisi ve görece olarak daha önemlisi enflasyon sürecinde ve faiz oranlarının belirlenmesinde paranın kesin etkilerinin ECB tarafından detaylı bir şekilde ortaya konulmamış olmasıdır. Zira Gerlach'a göre ECB parasal büyüme ile fiyatlar arasındaki pozitif ilişkiye neden inandığının resmi bir açıklamasını yapmamıştır. Bunun ötesinde ECB para politikası stratejisinde paranın rolünü açıklarken açık olmayan ve tanımlanması zor bir terminoloji kullanmaktadır. Bu yüzden ECB parasal sütun ile ilgili tüm bu şüpheleri ortadan kaldırmak için paranın enflasyon sürecindeki rolüne dair daha açık ve şeffaf bir açıklama yapılmalıdır (Gerlach, 2004:3-5).

4.Sonuç

ECB'nin Ocak 1999'da ilan etmiş olduğu para politikası stratejisinin üç özelliğinin öne çıktığı görülmektedir. Birincisi, ECB fiyat istikrarını gerçekleştirilmesi gereken öncelikli bir amaç olarak kabul etmiştir. Bu amaca bağlı olarak ECB fiyat istikrarının niceliksel bir tanımlanmasını yapmıştır. Başta fiyat istikrarını Harmonize Tüketici Fiyatları Endeksi'nde yıllık %2'nin altındaki bir artış olarak tanımlayan ECB, enflasyon beklentileri için bir çapa oluşturmayacağı gibi bazı eleştirileri de dikkate alarak Mayıs 2003'te tanımlamada “%2'nin altındaki artış” ifadesini “%2'nin altında ama %2'ye yakın” şeklinde değişiklik yapmıştır. Böyle bir tanımlamaya yönelik eleştiriler devam etse de deflasyon riskini azaltması ve beklentiler için daha sağlam bir çapa olması açısından değişikliğin isabetli olduğu ifade edilmektedir. Fiyat istikrarı ECB'nin öncelikli bir amacı olsa da özellikle küresel kriz sonrasında diğer birçok merkez bankası gibi ECB de finansal istikrarın sağlanmasına ağırlık vermiş ve bu konuda önemli mekanizmaları devreye sokmuştur.

ECB para politikasının ikinci bir özelliği ise “orta vade yönelimli” bir stratejinin uygulanıyor olmasıdır. Böyle bir yaklaşımın temelinde para politikasının fiyatları uzun ve değişken gecikmelerle etkilediğine dair pratik ve teorik deneyimlerin var olmasıdır. Kısa dönemde fiyat gelişmeleri üzerinde etkili olamayacağı düşüncesiyle ECB üretimdeki dalgalanmaları da hesaba katarak şoklara karşı aşamalı bir şekilde karşılık vermektedir.

ECB para politikasının üçüncü ve ayırt edici özelliği ise “iki sütunlu” bir analizin yapıyor olmasıdır. Para politikası kararları üzerindeki en belirleyici faktör olarak bilinen iki sütunlu analizde bir tarafta fiyatlar üzerinde para politikasının kontrolünde olmayan kısa dönemli gelişmelerin değerlendirildiği “ekonomik analiz”, diğer tarafta ise enflasyonun parasal belirleyicilerinin, yani fiyatlar üzerindeki uzun dönemli gelişmelerin değerlendirildiği “parasal analiz” bulunmaktadır. ECB, iki sütunlu stratejiyi fiyat istikrarına yönelik risklerin değerlendirilmesi için bilgilerin organize edilmesinde etkili bir araç olarak görmektedir.

Paraya verdiği önemi göstermesi açısından ECB parasal büyüklükler için (M3) bir referans değeri belirlemiş ve aynı zamanda stratejinin uygulandığı ilk yıllarda parasal analiz birinci sütun olarak kabul edilmiştir. Daha sonra 2003’te yapılan değişiklikle ilk sütuna ekonomik analiz yerleştirilse de sütunlar arasındaki hiyerarşinin sona erdiği görülmektedir. Bununla birlikte ECB politikasında paranın fonksiyonu ağırlığını devam ettirmektedir. ECB’ye göre çoğu zaman parasal büyüklüklerden gelen bilgilerin analiz ve karar alma sürecine nasıl girdiğini anlamak zor olsa da merkez bankalarının parasal bilgileri tamamen göz ardı etmesi düşünülemez. Bununla birlikte parasal analiz sütununun ekonomik sütun ile birleştirilerek “tek sütun” yaklaşımının kabul edilmesi yönündeki önerilere ECB tamamen kapalı olmadığını ima etmektedir. Zira ECB yöneticileri tek sütunlu bir yaklaşım kabul edilmeden önce bununla ilgili teorik ve ampirik alt yapının hazırlanması gerektiği ancak bunun da zaman alabileceğini ifade etmektedirler.

Hibrid bir para politikası stratejisi kabul eden ECB, hem Bundesbank’ın kullandığı ‘parasal hedefleme’ ile benzerlik göstermekte (parasal analiz) hem de enflasyon hedeflemesinin bazı unsurlarını içermektedir (ekonomik analiz). Fiyat istikrarı için niceliksel bir tanımlamanın yapılmış olması, para politikası uygulama ve karar alma sürecinin şeffaf olması, ileriye yönelik (forward looking) bir strateji olması ve mevcut tüm bilgilerin kullanılması ECB stratejisi ile enflasyon hedeflemesinin ortak noktalarıdır. Diğer taraftan enflasyon hedeflemesinin parasal büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi göz ardı etmesi ECB para politikasıyla ayrışmasındaki en temel noktadır. Enflasyon hedeflemesi için kullanılan modeller esasen reel ekonomi modelleri olduğu için parasal büyümenin fiyat gelişmeleri üzerinde bir etkisinin olmadığı kabul edilmektedir. Bu yüzden ECB bir enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulamadığını ısrarla vurgulamaktadır. Diğer taraftan ECB stratejisinde fiyatlar ile parasal büyüme arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapılsa da para politikası stratejisinde fiyat hareketleri üzerine ‘geniş tabanlı değerlendirme’ yapmayı da önemseyeceğini belirtmesi ECB’nin bir anlamda parasal hedefleme yapmadığı anlamına gelmektedir.

ECB’nin iki sütunlu para politikası stratejisi FED’in para politikası ile de bazı yönleriyle ayrışmaktadır. Öncelikle ECB’nin öncelikli amacı fiyat istikrarının sağlanması iken FED fiyat istikrarı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme amaçlarına eşit bir ağırlık vermek suretiyle iki amaçlı (dual mandate) bir yaklaşımı kabul etmektedir. Diğer taraftan ECB öncelikli amacı olan fiyat istikrarı tanımının niceliksel bir tanımlamasını yaparak ilan ederken FED fiyat istikrarının niteliksel bir tanımlamasını yapmaktadır. Bu bağlamda ECB’nin niceliksel tanımlaması enflasyon beklentilerinin nominal çapa olmasını kolaylaştırırken FED’e göre daha şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak ECB’nin para politikası stratejisi; enflasyon hedeflemesi, parasal hedefleme ve FED’in para politikası strateji ile ortak yönleri olsa da bu para politikası stratejileri ile tam olarak örtüşmeyen kendine has hibrid bir stratejidir.

Kaynakça

- Bagis B. (2017) Monetary Policy Divergence and Central Banking in the New Era. In: Dinçer H., Hacıoğlu Ü. (eds) *Risk Management, Strategic Thinking and Leadership in the Financial Services Industry*. Contributions to Management Science. Springer, Cham.
- Ball, L.(2010).The Performans of Alternative Monetary Rejimes, *NBERWorkingPaper* 16124,
- Blinder A., Ehrmann, M., Haan, J., & Jansen, D.J. (2017). Necessity as the Mother of Invention: Monetary Policy After The Crisis, *ECB Working Paper* 2047
- Brand, C. N. Cassola (2000), A Money Demand System for the Euro Area M3, *ECB Working Paper No. 39*.
- Calza, A., D. Gerdesmeier, J. Levy (2001). Euro Area Money Demand: Measuring the Opportunity Costs Appropriately, *IMF Working Paper No.01/179*.

- ECB (1999), Montly Bulletin, January 1999, www.ecb (Erişim:15.08.2017)
- ECB (2003), The ECB's Monetary Policy Strategy, press release, May 8 2003, www.ecb (Erişim:11.08.2017)
- ECB (2004), Montly Bulletin, November 2004, www.ecb (Erişim: 10.09.2017)
- ECB (2011), The Monetary Policy of the ECB, <http://www.ecb.europa.eu> (02.08.2017)
- Fischer, B, M. Lenza, H. Pilland L. Reichlin (2006). <https://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/cbc4/ReichlinPillLenzaFisher.pdf> (Erişim:15.08.2017)
- Gali, J. (2010). The Monetary Pillar and the Great Financial Crisis, Barcelona Economics Working Paper, No.469
- Gerlach, S. (2004).The Two Pillars of the ECB, 39th Panel Meeting of Economic Policyin Dublin, April 16-17,
- Gonzalez-Paramo, J.M. (2005),The European Central Bank's Monetary Policy In An İnternational Context: Principles and Challenges, <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2005/html/sp050623.en.html>, (Erişim: 09.09.2017)
- Hofmann, B. (2008). Do Monetary Indicators Lead Euro Area Inflation?, ECB Working Paper, 867
- Issing, O. (2003) (ed.), "Background Studies for the ECB's Evaluation of its Monetary Policy Strategy" Frankfurt,
- Issing, O. (2004). Inflation Targeting: A View From The ECB, Jeremy M. Pigerand Daniel L. Thornton (Ed) Inflation Targeting: Prospects and Problems, içinde (ss. 169-179), Federal Reserve Bank of St. Louis, Volume 86, No.4,
- Issing, O. (2008). The ECB's Monetary Policy Strategy: Why Did We Choose A Two Pillar Approach?, in (eds) Andreas Beyer, Lucrezia Reichlin, "The Role of Money-Money and Monetary Policy in TheTwenty-First Century" Fourth Central Banking Conference,
- Issing, O. (2009). "In Search of Monetary Stability: The Evolution of Monetary Policy", BIS Working Papers, No. 273,
- Issing, O. (2010). The Development of Monetary Policy in the 20th Century – Some Reflections, Colloquium at theNational Bank of Belgium Brussels,
- Khan, G.A., Benolkin, S. (2007). The Role of Money in Monetary Policy:Why Do the Fed and ECB See It So Differently?, Federal Reserve Bank Of Kansas City, Economic Review Third Quarter, 5-36
- Kieler, M.(2003). The ECB's Inflation Objective, *IMF WorkingPaper*, No.91,
- Kolesar, M. (2007) 'Frankfurt or Landon? Comparison of The Monetary Policy of The ECB That of England'*StudentEconomicReview, Vol. 21*, 191-198
- Masuch, K., Nicoletti- Altimari, S., Pill, H., & Rastagno, M. (2002). Why "A Prominent for Money" Prepared for the AEA meetings in Atlanta, 4-6 January 2002
- Meyer, H.L. (2001). Does Money Matter, Federal Reserve Bank Of St. Louis, Review Sptember/October 2001, 1-15
- Nicoletti- Altimari, S. (2001), Does Money Lead Inflation in the Euro Area? ECB Working Paper 63
- Papademos, L. (2008). The Role of Money in The Conduct Of Monetary Policy, in "The Role Of Money And Monetary Policy in The Twenty- First Century" Bayer, A. Reiclin L. (eds), Forth ECB Central Banking Conference
- Reichlin, L. (2008), The Role Of Money And Monetary Policy in The Twenty- First Century, Bayer, A. Reiclin L. (eds), Forth ECB Central Banking Conference
- Schwards, P.,Castaneda, J., Mayes, D., Sibert A. &Wood, G. (2008). Comparison of Monetary Policy Strategies of Major Central Banks' European Parliament, Policy Department Economic and Scientific Policy Study
- Svensson, L.E.O. (2003a)"How Shouldthe Eurosystem Reform its Monetary Strategy"www.princeton.edu/Svensson(Erişim:20.08.2017)
- Svensson, L.E.O. (2003b). İn the Right Direction, but not Enough: The Modification of the Monetary Policy Strategy of the ECB, www.princeton.edu/Svensson, (Erişim: 23.08.2017)
- Trichet, J.C. (2008). The Role of Money: Money and Monetary Policy at The ECB, in "The Role Of Money And Monetary Policy in The Twenty- First Century" Bayer, A. Reiclin L. (eds), Forth ECB Central Banking Conference
- Yıldız H., Yıldırım D.Ç. (2015). The Effects Of 2008 Crisis On The Financial Sustainability In Eurozone: A Comparison of Pre and Post Crisis Period, *Global Journal of Advaced Research*, 2 (6), 1046-1057
- Yıldız, H., Yıldırım D.Ç. (2014). An Empirical Study On Fiscal Sustainability in Eurozone, *Serbian Journal of Management 9 (1) (2014) 59 - 70*

BAĞIMSIZ KADIN DİREKTÖRLER PROJESİ: 2013-2015 RAPORLARI ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Yazar / Author: İrem Ece Akpınar¹

ÖZET

Kadın sorunları siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel her alanda kendisini göstermektedir. Günümüzde kadınlar iş hayatına giderek katılmakta, ancak diğer ülkelerde olduğu gibi üst düzey yönetim kadrolarında yer alamamaktadır. Bu çalışmada, iş hayatındaki kadın olmanın evrensel sorunlarına değinilecektir. İş hayatında iyi bir yönetimde cinsiyet modeli önemli midir soruna cevap aranacaktır. Bu bağlamda Sakıp Sabancı Üniversitenin yapmış olduğu ve Türkiye' de uygulanan bağımsız kadın direktörler Projesi'nin 2013-2015 raporları incelenerek, karşılaştırmalı bir analiz olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Yöneticiler, Çalışma Yaşamları, Kariyer Yaşamları, Eşitlik

A STUDY ON INDEPENDENT WOMEN DIRECTORS PROJECT : AN ASSESSMENT ON 2013-2015 REPORTS

ABSTRACT

Women's problems are manifested in every field of politics, economics, society, and culture. Today, women are increasingly involved in business life, but not in senior management positions as they would otherwise be like in other countries. In this study, seeking answers to questions arising from women's problem is related to feminist theory by seeking an answer to whether gender model is important in good governance, acting on the fact that it gives a unique but profound dimension to the universal problems of being a woman in business life; it is also desirable to understand how the findings are reflected in the representation of women in business. Thus examining a comparative analysis will be carried out by analyzing the reports of Sabancı University and the independent women directors project implemented in Turkey.

Keywords: Women Directors, Working Lives, Career Lives, Equality

1. Giriş

Bağımsız Kadın Direktörleri raporu incelendiğinde; Türkiye de çalışan kadın oranının 2012 yılında % 11 iken; 2011 yılında %12 oranında olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenden dolayı şirketler bağımsız kadın direktörlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bağımsız Kadın Direktörleri Projesi çalışma yaşamındaki kadınların iş hayatlarında kendilerini geliştirmek adına yatırım yapmalarını hedeflemektedir.

Kadın olmanın iş hayatındaki tüm olumsuz koşullarına rağmen iş hayatında daha fazla yer alması hedeflenmektedir. Bağımsız Kadın Direktörler Projesi'nin amacı, şirketlerin yönetim kurullarını kadın direktörler aracılığıyla güçlendirmektir. Aynı zamanda "yönetim kurullarında cinsiyet çeşitliliğinin" şirketlerin yararına olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Projenin amacı; şirketlerin yönetim kurullarını kadın direktörler aracılığıyla güçlendirmektir. Bu bağlamda "Yönetim kurullarında cinsiyet çeşitliliğinin" artırılmasını hedeflenmektedir. Projenin amacı

¹ Namık Kemal Üniversitesi, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi , i.ece.akpinar@gmail.com, 05530866527.

rekabetçi, yenilikçi, şirketler de yönetim kurullarında kadın oranının artırılması hedeflenmektedir.

Bir toplumun medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için kadına değer vermesi gerekmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi “*Daha emin ve daha doğru olarak yürüyeceğimiz bir yol vardır: Büyük Türk kadınına çalışmamıza ortak kılmasıdır*”. Çalışmamız boyunca ele alınacak olan; Bağımız Kadın Direktörler Projesi'nin 2013-2015 raporları incelenerek karşılaştırmalı analiz yapılacaktır.

2. İŞ HAYATINDA KADIN

Çalışma yaşamı, kadının üretkenliğini, toplumsal saygınlığını, özgüvenini artırmaktadır. Aynı zamanda kadınların ekonomik özgürlüğünü sağlarken, kadın için çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Toplumda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için kadınların çalışma hayatında yer almaları gerekmektedir. Bu bölümde Avrupa Birliği'nde kadın-erkek eşitliği ve cinsiyet ayrımcılığı çalışmasına yer verilerek, Dünya da iş hayatında yapılan kadın projelerinden bahsedilecektir.

2.1. Avrupa Birliği'nde Kadın – Erkek Eşitliği ve Cinsiyet Ayrımcılığı Çalışmaları

Kadın ve erkek arasındaki eşitlik konusu ülkemizde ve dünyada gündemini koruyan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Avrupa Birliği, kurulduğu günden beri kadın-erkek eşitliği konusunda çıkardığı direktiflerle ve yapmış olduğu düzenlemelerle öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik başlıca direktifleri şunlardır (Bolcan, 2010: 253):

1. *1975 yılında çıkarılan kadın ve erkek çalışanlara eşit ücret prensibinin uygulanmasına ilişkin üye ülke yasalarının yakınlaştırılması hakkındaki 75/117/EEC sayılı direktif,*

2. *1976 yılında çıkarılan işe alınma, mesleki eğitim, terfi ve çalışma şartlarında kadın ve erkeklere eşit muamele prensibinin uygulanması hakkındaki 76/207/EEC sayılı direktif ve bu direktifi değiştiren 2002/73/EEC sayılı direktif,*

3. *1978 yılında çıkarılan sosyal güvenlik alanında kadınlara ve erkeklere eşit muamele prensibinin kademeli olarak yürürlüğe sokulması hakkındaki 79/7/EEC sayılı direktif,*

4. *1986 yılında çıkarılan tarım da dâhil bağımsız çalışan kadınlara ve erkeklere eşit muamele prensibinin uygulanması ve bağımsız çalışan kadınların hamilelik ve analık dönemlerinde korunması hakkındaki 86/613/EEC sayılı direktif,*

5. *1986 yılında çıkarılan mesleki sosyal güvenlik programlarında kadınlara ve erkeklere eşit muamele prensibinin*

6. *yürürlüğe konulması hakkındaki 86/378/EEC sayılı direktif ve bu direktifi değiştiren 96/97/EC sayılı direktif,*

7. *1992 yılında çıkarılan hamile, yeni doğum yapmış ve emziren kadınların işlerindeki güvenliği ve sağlığı ile ilgili düzenlemeleri teşvik edici önlemler alınması hakkındaki 92/85/EEC sayılı direktif,*

8. *Kadın ve erkeklere eşit muamele ilkesinin kendi hesabına çalışan kadın ve erkekler arasında uygulanmasına ilişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 2010/41/EU sayılı direktifi yer almaktadır.*

Avrupa Birliği, istihdam ve sosyal politikalarında kadın-erkek eşitliği üzerine AB uyum sürecinde ülkelerin eksik bırakılmamasını hedef almaktadır (Kaya, 2011:15). İlk zamanlar fırsat eşitliği noktasında ücret eşitliği ve çalışma yaşamında eşitlik olarak anlaşmalar yapılmış olup daha sonra “eşit muamele”, “olumlu eylem” ve “olumlu ayrımcılık” politikaları izlenmiştir. Zaman içinde yapılan politikaların yeterli olmadıkları görülmüş ve “fırsat eşitliğini ana politikalara ve faaliyetlere dahil etme (gender mainstreaming)” politikası uygulanmaya başlamıştır (Bolcan, 2010:256). Roma Antlaşması’nın 119. maddesi:

"Her üye devlet ilk dönem içinde kadın ve erkekler için aynı işte aynı ücret prensibini uygular ve bunu devam ettirir. İş bu Maddenin amaçları doğrultusunda "ücret", yaptığı iş karşılığında doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ve ister nakdi ister aynı olsun işvereninden aldığı temel veya asgari, ücret ya da maaş ve herhangi bir başka bedel anlamına gelir. Cinsiyet farkı gözetilmeksizin işçi ücretlerinin eşitliği, "a) Aynı iş için parça başına ödenen ücretin aynı ölçü birimine göre hesaplanması; b) Zaman esasına göre ödenen bir işçi ücretinin aynı işler için eşit olması anlamına gelir."

Yukarıdaki örnek verdiğimiz direktifler dışında AB’nin kurucu antlaşmalarında da kadın – erkek eşitliğine dair maddeler yer almaktadır.

a) Türkiye’nin Yapmış Olduğu Çalışmalar

AB Antlaşması’nın 2. ve 3. maddeleri, AB’nin İşleyişine İlişkin Antlaşmanın 8. Maddesi ve AB Temel Haklar Şartının “kadın-erkek eşitliği” başlıklı² 23. maddesi de Türkiye’nin Kadın – Erkek Eşitliği konusu ile ilgili son dönemlerde yaptığı değişiklikleri sıralayacak olursak; Anayasa’nın 10. maddesi: “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür” hükmü getirilmiştir. Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması konulu Başbakanlık Genelgesi 25 Mayıs 2010 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sosyal güvenlik ve iş hukukunda süt izni, doğum izni ve ebeveyn izni konularında kadın istihdamını arttıracak düzenlemeler yapılmasının yanı sıra, uygulamaya konan istihdam teşvik paketlerine kadınlara özel teşvikler yer almaktadır. 6111 sayılı Kanun ile kadın ve genç istihdamı teşvik edilmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016). Bu noktada 4857 sayılı İş Kanununda işçilerin eşlerinin doğum izni yapması ve ailede bireylerin ölümü durumunda henüz bir düzenleme bulunmamaktadır. Bunun yanında Kadınların süt izni 4857 sayılı İş kanununun 74. maddesinde kadın işçilerin doğumdan önce sekiz hafta ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı hafta olmak üzere iki haftalık çalıştırılmaması esastır. Bu bağlamda diğer ülkelerin durumu incelendiğinde, çalışan kadınların doğum izni ile yapılan düzenlemede de gelişmiş 21 ülke arasında yapılan araştırmalara göre İsveç ve Almanya 47 haftalık "ücretli doğum izni" ile ilk sırada yer almaktadır. Japonya, ücretli doğum izni olarak kadınlara 26 haftalık bir süre tanıyarak 7. sırada yer alırken, ABD 14, İsviçre 24 hafta ücretli izinle son sıralarda yer alıyor. Türkiye’de ise; doğum öncesi 2 ay, doğum sonrası 2 ay olmak üzere 16 hafta ücretli izin veriliyor. Ücretli izne ek olarak 6 ay ücretsiz izin kullanma hakkı sunulmaktadır (Hayat,2016). İş Kanununda, “eşit davranma ilkesi” adı altında madde 5’de cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkılarak

² Konuyla ilgili AB Temel Haklar Şartının “Kadın-erkek eşitliği” başlıklı² 23. maddesi inceleyebilirsiniz.

maddeye aykırı davrananlara ceza öngörülmektedir (Sayın, 2007: 59). Bu madde ki cezai durumum engelleyici bir hale getirilmesi gereklidir.

2.2. Dünyada Kadınların İş Hayatına Katılımı ile İlgili Projeler

ILO başlatmış olduğu; "Kadınlara Daha Fazla ve Daha İyi İş Sağlama Uluslararası Programı, Kadın-Erkek Eşitliği, Yoksulluk ve İstihdam Alanlarında Kapasite Geliştirme Programının amacı, kadınların iş hayatına katılımını güçlendirmek ve istihdamı sağlamaktır. 15 Şubat 2013 - 30 Haziran 2016 tarihlerin de İsveç Kalkınma İş Birliği Ajansı ile başlatılmıştır. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ile birlikte "Kadınlar için Daha Çok ve Daha İyi İşler" projesini geliştirilmiştir. Proje, toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımların aktif işgücü piyasası politikalarına içselleştirilmesini hedeflemektedir. İstanbul, Ankara, Bursa ve Konya illerinde kadınlar için iş imkânlarının daha fazla olduğu mesleklerin belirlenmesini hedeflemektedir (ILO, 2016). Proje, aynı zamanda dünyada kadınların iş hayatına katılmaları ile ilgili olarak; Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler de çalışmalar yürütmektedir. Örneğin "womenforwomen" isimli sivil toplum kuruluşu 1993 yılından bu güne kadar dünyada kadın hakları bakımından görece geride kalan 8 ülkede toplam 447 bin kadının iş hayatına katılmasına destek olmaktadır. Bu ülkeler, Afganistan, Bosna Hersek, Kongo Cumhuriyeti, Kosova, Nijerya, Sudan, Irak ve Ruanda'dır (WFM, 2016). Birleşmiş Milletler'in Kamboçya'daki ev kadınlarının, iş hayatına katılmaları teşvik etmeye yönelik olarak projeler geliştirilmektedir. Bölge de yaşayan kadınları ekonomik hayatta katılmalarına yönelik projeler üretilerek, kendi yapmış oldukları ürünleri satmaları konuya ilişkin bir örnektir (UNW, 2013). Dünya Bankası tarafından fon verilerek kurulan ve Tunus Merkezli Arap Kadınları Eğitim ve Araştırma Vakfı tarafından işletilen, Persçe konuşan kadınları destekleme örgütü de bu konuda ciddi projeler geliştirmektedir. Örgüt son olarak, Kadın, İş ve Hukuk isimli raporunu 2016 yılında yayınlamıştır. Raporda cinsiyet eşitliği temel 7 faktör üzerinden incelenmiştir. Raporda bir önceki sayıdaki verilerle karşılaştırılarak kadınların kazanımlarının üzerine de tartışılmıştır. Raporda, araştırmaya alınan 173 ekonomiden en az 155'inde kadın ve erkek arasındaki ekonomik fırsat eşitliğini erkek lehine bozan hukuki düzenlemeler bulunduğunu vurgulamakta ve bu doğrultuda çözüm önerilerine yer vermektedir (Worldbank, 2016). Türkiye de Boyner Grubun: Nar Taneleri: Güçlü Genç Kadınlar, Mutlu Yarınlar Projesi geliştirilerek; "Toplumda sosyal ve ekonomik dışlanmaya maruz kalan yetiştirme yurtlarında yetişen/ yetişmiş olan genç kadınların sosyo-ekonomik açıdan güçlenmesi yoluyla Türkiye'nin kalkınmasına ve kadınların iş gücü piyasasına dahil olmalarına destek vermeyi hedeflenmiştir" (Ayvacı, 2016: 77). 2009-2013 proje de eğitim çalışmaları, mentorlük sistemi, sosyal içerme faaliyetleri, toplumsal farkındalık çalışmaları, meslek elemanları eğitim çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Projenin sonucunda; projenin mesajlarının ulaştığı kişi: 384.578, bilinçlendirilen kişi: 10.061, davranış ve tutum değişikliği ölçülen kişi: 689 ulaşılmıştır (Nar Taneleri). Bu bağlamda Sabancı Üniversitesinin başlatmış olduğu projenin 2013-2015 yılları arasındaki raporları incelenerek, kadın direktörlerin yıllara göre ve farklı durumlar için hesaplanan oransal verileri karşılaştırılacaktır.

3. BAĞIMSIZ KADIN DİREKTÖRLER PROJESİ VE ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye'de kadının iş hayatındaki yeri İstatistiksel veriler incelenerek **“cinsler arası eşitlik”** gibi kavramın üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ilerleyen kısmında, Sabancı Üniversitesinin başlattığı projenin 2013-2015 yılları arasındaki raporları incelenerek, kadın direktörlerin yıllara göre ve farklı durumlar için hesaplanan oransal verileri karşılaştırılacaktır.

3.1. İş Hayatında Kadının Yeri Türkiye Değerlendirmesi

Kadın-erkek eşitliği üzerine yapılan çalışmalarda ülkemizde iş hayatına çalışma 1936 tarihli 3008, 1967 tarihli 931 ve 1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunlarının ardından dördüncü iş kanunu olan 4857 sayılı İş Kanunu, 10 Haziran 2003 tarihli ve 25134 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun genel gerekçesinde ve kimi maddelerinde belirtildiği üzere, Avrupa Birliği norm ve yönergelerine uygun düzenlemeler getirilmek amaçlanmıştır. Bu gerekçenin AB ile ilgili kaygısı, gerekçe metnindeki şu cümlelerden anlaşılmaktadır; *“... AB'ne tam üyelik sürecinde Türk mevzuatında henüz bulunmayan, buna karşılık AB ülkelerini kendiliğinden bağlayan normların da Türk iş hukukuna kazandırılması gerekmektedir. Bugünkü aşamada Avrupa sosyal hukukunun temel nitelikteki düzenlemelerini benimsemek, onlara aykırı hükümleri yavaş yavaş Türk mevzuatından ayıklamak en isabetli yöntem olacaktır.”*(İş Kanunu Gerekçesi, 39). Türkiye de kadın erkek çalışma oranları incelendiğinde; Türkiye İstatistik kurumunun (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016) ‘ 2013- 2014-2015 yılı verilerine göre kadınların iş hayatına katılımı aşağıda özetlenmiştir:

2013 yılında kadınların iş gücüne katılım oranları; *NKA sonuçlarına göre 2011 yılında, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı %47,5 olup, bu oran erkeklerde %69,2, kadınlarda ise %25,9 oranındadır. Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler arasında kadınların işgücüne katılma oranının en düşük olduğu ülke Türkiye’dir. Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı cinsiyet ve yaş gruplarına göre incelendiğinde, tüm yaş gruplarında erkeklerin işgücüne katılma oranı kadınlara oranla daha yüksektir. İşgücüne katılma oranı erkeklerde en yüksek %95,4 ile 35-39 yaş grubunda, kadınlarda ise %38,3 ile 25-29 yaş grubundadır. Aynı dönem içerisinde kadınların üst düzey yönetici oranı 2013 yılında "kamusal alanda üst düzey kadın yönetici oranı %9,3, Kadın hâkim oranı ise %36,3'tür. Akademik personel içerisinde kadın profesörlerin oranı 2012-2013 öğretim yılı için %28,1 oranındadır. Kadın polis oranı yıllara göre bir değişiklik göstermeyerek 2013 yılında da %5,5'tir* (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016).

2014 yılında yapılan kadınların iş gücüne katılım oranları incelendiğinde; kadınların iş hayatına katılımı 2013 yılına göre bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda **“cinsler arası eşitlik”** gibi kavramın ortadan kalkmadığını söyleyebilmektedir. *"Hane halkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; 2013 yılında, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı % 45,9 olup, bu oran erkeklerde % 65,2, kadınlarda ise % 27,1 oranındadır. Avrupa Birliği üye ülkelerinin istihdam oranı incelendiğinde; 2013 yılında kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %72,5 ile İsveç iken en düşük olduğu ülke %39,9 ile Yunanistan'dır* (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016). *Avrupa Birliği üye ülkelerinin (28 ülke) ortalama kadın istihdam oranı ise %58,8'dir. Avrupa Birliği üye ülkelerinde 2013 yılında erkek istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %78,7 ile Hollanda iken en düşük olduğu ülke %56,5 ile Hırvatistan'dır. Avrupa Birliği üye ülkelerinin (28*

ülke) ortalama erkek istihdam oranı ise % 69,4'tür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016).

Kadınlar yöneticiler oranı incelendiğinde: 2014 yılında kamusal alanda üst düzey kadın yönetici oranı 2013 yılına göre önemli bir değişiklik göstermeyerek %9,4'tür. Kadın hâkim oranı %36,9, kadın profesörlerin oranı ise 2013-2014 öğretim yılı için %28,7 oranındadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016). Kadın polis oranları incelendiğinde önceki yıllardaki oranlarla bir değişiklik olmadığını söyleyebiliriz. 2014 yılında %5,5 iken, 2015 yılında yapılan İstatistiklerle Kadın incelemesinde kadınların istisna oranında "Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaşta nüfus içerisinde istihdam oranı 2014 yılında %45,5 olup, bu oran erkeklerde %64,8, kadınlarda ise %26,7 oranındadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2016). Türkiye de bağımsız kadın direktörler projesi incelenerek kadın yönetici oranı daha geniş bir şekilde değerlendirilecektir. İstatistik veriler incelendiğinde genel sonuç Türkiye de istihdam ve işgücü piyasalarında halen bir istihdam fırsatları dengesi sağlandığını söyleyebiliriz.

3.2 Bağımsız Kadın Direktörler Projesi

Sabancı Üniversitesi Kurumsal Yönetim Forumu'nun hayata geçirdiği "Bağımsız Kadın Direktörler Projesi" kapsamında ilk Türkiye Kadın Direktörler Konferansı Türkiye'de başlatılmıştır. Türkiye kampanya listelerinde 1\3 oranından Bağımsız Kadın Direktör bulunmaktadır. Buna ek olarak değişim hükümetlerin ilkelerinde talep edilen oran ile şirketlerdeki kadın yöneticilerle artırmayı amaçlamaktadırlar. Bağımsız Kadın Direktörler Projesi" kapsamındaki her yıl Türkiye Kadın Direktörler Konferansı düzenlenmektedir. Bu sene 11 Kasım 2016 ' da "IV. Türkiye Kadın Direktörler Konferansı" düzenlenmiştir.

Tablo 2. Bağımsız Kadın Direktörler Raporlarının İçerik Karşılaştırması Tablosu

RAPORLARDA YER ALAN İÇERİKLER		
2013 RAPORU	2014 RAPORU	2015 RAPORU
BÖLÜM 1 Giriş ve Arka Plan 1.1. Arka Plan 1.2. Kurumsal Yönetişimin Önemi 1.3. Kurumsal Yönetişimde Kadının Rolü 1.4. Camdan Tavan	BÖLÜM 1 Giriş ve Arka Plan 1.1. Arka Plan 1.2. Neden Cinsiyet Ayrımcılığı? 1.3. Turkey	BÖLÜM 1 Giriş
BÖLÜM 2 Uluslararası Gelişmeler ve Trendler 2.1. Uluslararası Gelişmeler 2.1.1. Hukuki Düzenlemeler 2.1.2. Kurumsal Yönetişim Kodları 2.1.3. Gönüllü Hedefler 2.1.4. İnişyatifleri Etkinleştirmek 2.2. Uluslararası Trendler	BÖLÜM 2 Uluslararası Gelişmeler ve Trendler 2.1. Hukuki Düzenlemeler 2.2. Anlatım Mekanizmaları ve Gönüllü Hedefleri, İnişyatifleri Etkinleştirme 2.3. Kurumsal Çabalar	BÖLÜM 2 Türkiyede Sektördeki Kadınlar 2.1. Tüm Toplulukların Analizi 2.2. BIST 100'deki Kadın Direktörlerin Değerlendirmesi 2.2.1. Kadın Direktör İçeren BIST 100 Şirketlerine Bakış 2.2.2. BIST 100'deki Kadın Direktörlerin Analizi 2.2.3. BIST 100'deki CEO/Yönetici Pozisyonunda olan Kadınlar 2.3. BIST 100'deki Trendler

		<p>2.4. Farklı Sektörlerdeki Kadın Direktörler</p> <p>2.5. BIST 100'de Cinsiyet Ayrımcılığındaki Trendler</p> <p>2.5.1. BIST 100'de Bağımsız Kadın ve Erkek Direktörler</p> <p>2.5.2. Aile ve Paydaş olan Kadın ve Erkek Direktörlerin Analizi</p> <p>2.6. Topluluk Komitelerinin Kompozisyonu</p>
<p>BÖLÜM 3 Türkiye'de Sektördeki Kadınlar 2012-2013</p> <p>3.1. Topluluk Dağılımlarının Genel Değerlendirmesi</p> <p>3.2. Kadın Direktör İçeren BIST 100 Şirketlerine Bakış</p> <p>3.3. BIST 100'deki Kadın Direktörlerin Değerlendirmesi</p> <p>3.4. Topluluk Komitelerinin Kompozisyonu</p> <p>3.5. Yeni Noktalar</p> <p>3.6. BIST 100'deki Trendler</p> <p>3.7. Çoklu Görevde Bulunan Kadın ve Erkek Direktörler</p> <p>3.8. Farklı Sektörlerdeki Kadın Direktörler</p>	<p>BÖLÜM 3 Türkiye'de Sektördeki Kadınlar 2014</p> <p>3.1. Topluluk Dağılımlarının Genel Değerlendirmesi</p> <p>3.2. Kadın Direktör İçeren BIST 100 Şirketlerine Bakış</p> <p>3.3. BIST 100'deki Kadın Direktörlerin Değerlendirmesi</p> <p>3.4. Topluluk Komitelerinin Kompozisyonu</p> <p>3.5. Yeni Noktalar</p> <p>3.6. BIST 100'deki Trendler</p> <p>3.7. Çoklu Görevde Bulunan Kadın ve Erkek Direktörler</p> <p>3.8. Farklı Sektörlerdeki Kadın Direktörler</p>	<p>BÖLÜM 3 Kadınca Güçlendirilmiş Topluluk Indexi</p> <p>3.1. Kadın Direktörlerin Sınıflandırılması</p> <p>3.2. Ayrımcılığın Hesaplanması</p> <p>3.3. Gücün Hesaplanması</p>
<p>BÖLÜM 4 Kadınca Güçlendirilmiş Topluluk Indexi</p> <p>4.1. Kadın Direktörlerin Sınıflandırılması</p> <p>4.2. Ayrımcılığın Hesaplanması</p> <p>4.3. Gücün Hesaplanması</p>	<p>BÖLÜM 4 Kadınca Güçlendirilmiş Topluluk Indexi</p> <p>4.1. Kadın Direktörlerin Sınıflandırılması</p> <p>4.2. Ayrımcılığın Hesaplanması</p> <p>4.3. Gücün Hesaplanması</p>	<p>BÖLÜM 4 Sonuç</p>
<p>BÖLÜM 5 Proje Çıktıları ve Sonuç</p> <p>5.1. Türkiye'deki Şirketler Neden Kadın Direktör Atamıyorlar?</p> <p>5.1.1. Şirketlerle Münakaşa</p> <p>5.1.1. Yıllık Olağan Toplantı</p>	<p>BÖLÜM 5 Proje Çıktıları ve Sonuç</p> <p>5.1. Proje Çıktısı</p> <p>5.2. Kodlarla Uygun Olarak Yumuşak Hukuksal Yaklaşım</p> <p>5.3. Yol Haritası</p>	

Kaynak: 2013-2015 rapor içerikleri incelenerek yazar tarafından oluşturulmuştur (Ararat, Süel, & Aytekin, 2013, 2014, 2015).

Yukarıdaki tabloda 2013-2015 arası Bağımsız Kadın Direktörler Raporu'nun içerikleri bir arada verilmiştir. Tabloya göre, 2013 Bağımsız Kadın Direktörler Raporu incelendiğinde, ilk rapor olması dolayısıyla raporun Türkiye'deki kadın direktörlerin neden az olduğunu sorgulayan araştırma soruları bazında hazırlandığı söylenebilmektedir. Raporda, şirketlerde yapılan bir araştırmaya yer verilmektedir. 2013 Raporunda öncelikle duruma kadınsal perspektiften bakılmış ve IWD projesi kadınla ilgili olan bir toplumsal sorunu çözme aracı olarak görülmüştür.

2013 Raporu, kurumsal yönetişimi gerçekleştirmek için kadınların şirket kurullarına katılmasını sağlamaya yönelik hedefler belirlemek hedeflenmiştir. Rapor da şirketlerdeki kadın oranların artışının sağlanması yönelik hedefler yer alırken, aynı zamanda bağmsız kadın yöneticilerin yönetim kurullarında yer alması sağlanmak amaçlanmaktadır. Böylece şirketlerdeki cinsiyet çeşitliliğinin artırılması temel hedeflerden biridir. Raporunda yıllık raporlara yer verilerek bu bağlamda işletmelerde kadın yönetici oranları hesaplanarak, kadın yönetici sayısına ulaşmaya çalışıldığı söylenilmektedir. 2013 Raporunda, cinsiyet eşitsizliği konusunun yönetim kurullarında siyasi bir konu haline geldiği ve ticari organizasyonlar başta olmak üzere st düzey yönetim kurullarında kadın yöneticilerin sayısının az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet eşitliği ve şirketlerin ekonomik karar alırken, kurullarındaki kadın yöneticilerin sayılarının yeterli olmadığına vurgu yapılmaktadır.

2014 Raporu incelendiğinde, raporun daha çok hukuki düzenlemeler ve yönetişim konusuna ağırlık verdiği söylenilmektedir. 2014 raporunda, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve yönetim kurullarındaki kadın yönetici sayısının azlığı konuları üzerinde durulmaktadır. şirketlerdeki kadın yönetici sayısını arttırmak amacıyla, yasa koyucular tarafından konulan kurul yeliği kotaları ve düzenlemeleri raporda dikkat çekmektedir. Böylece yönetim kurullarında belirli bir cinsiyet dengesi ykmllğiğin getirmesi amaçlanmaktadır. Norveç tarafından önerilen şirketlerdeki kota temelli yaklaşım İzlanda, İtalya, Fransa, Belçika ve Almanya gibi ülkelerde uygulanarak şirketlerdeki cinsiyet çeşitliliğinin artırılmasını amaçlamaktadır.

2015 Raporu incelendiğinde, 2013 ve 2014 raporunda ağırlıklı olarak işlenen konular başta evre, toplum ve yönetim konularıdır. Rapor da cinsiyet eşitliği konusuna yer verilmediği gözlemlenmiştir. Raporun sayısal veriler ağırlıklı bir rapor olduğu sylenilecektir. 2015 Raporu, 2014 ve 2013 raporlarından farklı olarak toplam 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, diğer raporlarda yer verilen uluslararası gelişmeler, cinsiyet ayrımcılığı, kadın şirket ynetişimdeki yeri konularının yer verilmediği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 2015 Raporunda yer almayan konuların tekrar düşmemek için mi olduğu yoksa yeni trenlere eğilim içerisinde bir Rapor mu olduğu konusu tartışmalıdır.

Raporlarda genel farklılıklar ve benzerlikler sıralanacak olursa; 2013 raporunda kurumsal yönetişim birinci bölümde tartışılırken, 2014 raporunda kurumsal yönetişim konusundan sonuç kısmında bahsedilmiştir. 2013 raporunun sonucunda yer alan konular 2014 raporunun girişinde yer almıştır. 2013 ve 2014 raporlarının arasındaki belirli fark; her iki raporun da aynı başlıklara sahip olmasının yanında, 2013 raporunda uluslararası gelişmeler için ayrı bir başlık oluşturulmuştur. 2014 raporu daha yüzeysel olarak yönetişim ve hukuki düzenlemelerden bahsederken, 2013 raporu kadınsal perspektif ve şirketler üzerinden bu konuları daha detaylı olarak tartışmıştır. 2013 ve 2014 raporlarında yıllık olağan toplantılar ve hedeflere yer verilirken 2015 raporunda yalnızca proje çıktılarına yer verildiği gözlemlenmiştir. 2015 raporu 2013 ve 2014 raporundan farklı olarak dört bölümden oluşmaktadır. Cinsiyet tartışmalarına başlangıçta hiç yer vermeden direkt olarak sayısal verilere giriş yapmıştır. 2013 ve 2014 raporlarının girişlerinde cinsiyet ayrımcılığı, uluslararası gelişmelerle ilgili hukuki düzenlemeler, gönüllü hedefleri, kadının kurumsal ynetişimdeki rolü ve kadının özellikle Türkiye'deki sosyal konumu gibi konular tartışılmıştır.

Raporların sadece içindekiler başlıklarına bakılarak bir çıkarsama yapılacak olursa, 2013 ve 2014 raporlarının içerdikleri proje sonuçlarını vurgulamak amacıyla tasarlandığı anlaşılabilir. 2013 ve 2014 raporları proje raporları olarak tanımlanabilecekken, 2015 raporunun proje raporundan daha çok sayısal verilerin ilân edildiği bir rapor olduğu sonucuna varılabilecektir.

Tablo 3. Çeşitli Sektörlerdeki Kadın Direktörler Tablosu

Şirket Türü	Toplam Şirket Sayısı		Kadın Direktörler		Toplam Direktörlük		Kadın Direktörlük	
	2013/2014/2105	2015	2013/2014/2105	2015	2013/2014/2105	2015	2013/2014/2105	2015
	#	%	#	%	#	%	#	%
Eğitim, Sağlık, Spor vs	6/5	0	0	0	44/36	0	0	0
Elektrik, Gaz, Su	5/5	4	8	0	33/35	4	1	1
Enerji	1/1	0	0	0	12/12	0	0	0
Yönetim ve Danışmanlık Hiz.	2/2	1	5	1	11/11	1	9	9
Üretim Şirketleri	19/189/187	1	5	1	13/20/1306/1289	1	1	1
Saha ve Yapı İş.	6/8	2	3	3	40/49	3	7	7
Madencilik	6/5	5	8	3	39/34	7	1	1
Finans Kuruluş.	14/140/138	8	5	1	10/67/1018/1002	1	1	1
Profesyonel ve Teknik	1/1	0	0	0	3/4	0	0	0
Dünya, Tarım ve Bahç.	3/4	3	1	3	17/22	6	3	3

T eknoloji ve Savunma	16/15	16/ 8/8	9	5 6.3/50/62	10 5/107/102	1 0/13/13	9 .5/12.2/13
K onaklama	35/35	33/ 8/20/22	1	5 4.6/57.1/6 3	22 7/238/243	2 3/29/32	1 0.1/12.2/1 3
U laşım ve Telekom.	11/10	21/ 4/4	5	4 1.7/36.4/4 0	84/ 81/74	7 .1/4.9/5	7 .1/4.9/5

Kaynak : (Ararat, Süel, & Aytekin, 2013 , 2014, 2015) raporları incelenerek oluşturulmuştur.

Çeşitli sektörlerde çalışan kadın direktör incelendiğinde, 2013-2015 yılı arasında, kadın direktör bulunduran Borsa İstanbul (BİST 100) şirketlerin sektörlerine göre dağılımı ve bu şirketlerdeki kadın direktörlerin değişim oranları gözlemlenebilecektir. Eğitim, sağlık, spor vb. sektörlerde hizmet veren şirket sayısında söz konusu üç yıl boyunca kayda değer bir değişim olmamış, sadece bir şirket kapanmıştır. BİST ‘ 100 de yer alan bu sektörlerdeki şirketlerde kadın direktörler bulunmamaktadır. Elektrik, gaz, su sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerdeki kadın direktör oranları % 10-% 15 bandı arasında değişmekle birlikte, bu şirketlerin sayısı da azdır. Enerji sektöründe yalnızca 1 şirket bulunmakta ve bu şirkette bulunan 12 direktörlükten hiç birinde kadın direktör bulunmamaktadır. Yönetim ve danışmanlık alanında faaliyet gösteren şirketlerde de kadın direktörlük sayısındaki durum elektrik, gaz, su sektöründe faaliyet gösteren şirketlerdeki gibi %10’un biraz üzerinde seyrederken, bu durum 2014 yılında %18 ile zirveyi görmüştür. BİST 100’deki üretim şirketlerinin sayısı bir hayli fazla olup (max 190) bu şirketlerdeki kadın direktörlerin oranları 2015 yılında % 13 ile zirveye ulaşmıştır. Saha ve yapı sektöründe faaliyet gösteren şirketlerdeki kadın direktör oranı, diğer şirketlere göre en az kadın direktör bulunduran iki sektörden biridir. Bu oranların en yükseği 2015 yılında % 8’dir. Kadın direktör oranlarının en az olduğu diğer sektör ise tablonun sonunda yer alan ulaşım ve telekomünikasyon sektörüdür. Bu sektördeki kadın direktör oranı en yüksek olarak 2013’te ve % 7.1 oranında ölçülmüştür. Madencilik sektöründe yer alan kadın direktörlerin oranı diğer sektörlerle göre daha yüksek ölçülmüştür. Buna göre madencilik sektöründe 2013’ yılında, %1 8 oranında kadın direktörler yer almıştır. BİST 100’de bulunan finans şirketlerinin de sayısı kayda değer yükseklikte olmakla birlikte (max. 145) bu şirketlerdeki kadın direktör oranları da düşük seyretmiştir. Finans şirketlerindeki en yüksek kadın direktör oranı 2015’de %14 oranında ölçülmüştür. Profesyonel ve Teknik hizmetlerde faaliyet gösteren tek şirketin 2015 yılındaki üç direktörlüğünden birisinde kadın bulunmaktadır. Odunculuk, tarım ve balıkçılık sektörlerinde 2015 yılında hizmet gösteren üç şirketin direktörlüklerinin %44’ünü kadınlar almıştır. Bu durum kadınlar için tablodaki en yüksek ölçülen orandır. Konaklama ile ulaşım ve koordinasyon alanında faaliyet gösteren şirketlerdeki kadın direktör oranları da vasat bir görüntü vermektedir. Buna göre konaklama alanında en yüksek oran 2015 yılında %13 olarak ölçülürken, ulaşım ve telekomünikasyon alanında bu oran 2013 yılında %7 olarak ölçülmüştür.

Genel tabloya bakıldığında, BİST 100’de yer alan ve çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin hiçbirinde, direktörlüklerin % 50 oranında dahi kadın

direktör bulundurmadığı gözlemlenmiştir. Bu oranlar şirketlerin çoğunda % 5 ile % 15 bandı arasında seyretmiştir. Tablo genelinden Türkiye’de BIST100’de bulunan şirketlerin direktörlük kadrolarında kadınlara yeterince yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Borsa İstanbul 100’de Yer Alan Şirketlerde Bulunan Kadın Sayılarının Oransal Değişimi 2008-2015

	015	014	013	012	011	010	009	008
To pluluktaki Kadınlar	1.34%	0.32%	1.25%	0.02%	0.088%	.82%	.77%	.63%
E n Az 1 Üye Kadın Direktör Bulunan Şirketler	2	2	3	4				
E n Az 3 Üye Kadın Direktör Bulunan Şirketler	0							
K adın Üyesi Olmayan Şirketler	8	8	7	6				
K adın Yöneticisi Olan Şirketler								

Kaynak : (Ararat, Süel, & Aytekin, 2013 , 2014, 2015).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, verilerin 2008 yılına kadar gittiği ancak şirket sayıları verilerinin raporların hazırlanmaya başladığı 2012 ‘yıldan itibaren hesaplandığı gözlemlenmektedir. Oransal verilerin yıllar bazında sürekli artış gösterdiği söylenebilecektir. Şirketlerde bulunan direktörlüklerdeki kadınların sayısı en yüksek 2015 yılında ve %11.34 oranında ölçülmüştür. En az 1 bağımsız kadın direktör bulunduran şirketlerin sayısı 2012 yılında 54 iken 2015 yılında 62 olarak hesaplanmıştır. En az 3 bağımsız kadın direktör bulunduran şirketlerin sayısı ise 2013 yılında 9, 2015 yılında 10 olarak hesaplanmıştır. Bağımsız kadın direktör bulundurmayan şirketlerin sayısı ise bulunduranlara göre bir hayli fazladır. Buna göre bünyesinde hiç bağımsız kadın direktör üye bulundurmayan şirket sayısı 2012 yılında 46 iken 2015 yılında 38’dir. Kadın direktör üye bulundurmayan şirket sayısındaki bu düşüş bir nebze umut verici niteliktedir. Tablonun son satırında yer

alan ve kadın yönetici bulunduran şirket sayısı 2012 yılından 2014 yılına kadar aynı (7) kalmıştır. Bu sayı 2015 yılında sadece bir artarak 8 olmuştur. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın raporun başında vurgulanan düzenlemesiyle birlikte şirketlerde bağımsız kadın direktörler üyesi kadın bulundurma zorunluluğuna rağmen tablodaki sayılar yeterince tatmin edici bulunmamıştır.

Tablo 5: 2013, 2014, 2015 Yılları Çoklu-Direktörlük Yapan Kadın ve Erkekler

2013 RAPORUNA GÖRE										
	op. Dir.	oltuksuz	Koltuk	Koltuk	Koltuk	Koltuk	Koltuk	Koltuk	Koltuk	Koltuk
üm Direktörler	002	340	915	77	4	0	8			
rkek Direktörler	650	061	686	42	4	7	7			
adın Direktörler	52	79	29	5	0					
2014 RAPORUNA GÖRE										
üm Direktörler	953	326	913	80	4	5	9			
rkek Direktörler	601	053	693	42	7	9	8			
adın Direktörler	52	73	20	8						
2015 RAPORUNA GÖRE										
üm Direktörler	916	297	892	80	5	0	1			
rkek Direktörler	541	004	655	40	5	7				

er										
adın Direktörl er	75	93	38	0	0					

Kaynak : (Ararat, Süel, & Aytekin, 2013 , 2014, 2015).

Tablo 4 ‘ü incelediğimiz zaman, özellikle toplam kadın ve erkek direktör sayılarının arasındaki uçurum dikkat çekici niteliktedir. 2013 yılında 2650 erkek direktöre karşılık yalnızca 352 kadın direktör şirketlerde görev yapmaktadır. 2014 yılında erkek direktörlerin sayısı yaklaşık 50’ e düşerek 2601 olurken, kadın direktörlerin sayısı 2013 yılındakiyle aynı kalmıştır. 2015 yılında erkek direktörlerin sayısı düşmeye devam ederken, kadın direktörlerin sayısı 23 artış göstererek 375’e ulaşmıştır. Bu verilerde dikkat edilmesi gereken bir nokta da tüm direktörlüklerinin sayılarıdır. Bu sayılar 2013’de 3002, 2014’de 2953 ve 2015 ‘de 2916 şeklinde ölçülmüştür. Kadın ve erkek direktörler sayılarındaki artışların oranları bu veriler de göz önüne alınarak hesaplanabilir. Bu verilerin de BIST 100’de yer alan şirketlerin baz alınarak hesaplandığını hatırlatmakta yarar vardır. Tabloda “koltuk” olarak verilen sayılar direktörlerin nüfuz ettiği görev alanlarına işaret etmektedir. Buna göre tüm yıllarda 7 ve 8 görevde bulunan kadın direktör yoktur. Bunun yanında hem erkek hem de kadın direktörlerin yoğunluğu özellikle tekli görev ve ikili görevlerde göze çarpmaktadır. Kadın direktörlerin özellikle çoklu görevlerdeki sayıları yıllar bazında sürekli bir artış göstermemiş, dalgalanmalı bir seyir izlemiştir.

3.3. 2013- 2015 Rapor Sonuçların Karşılaştırılması

Raporların sonuçlarına bakıldığında 2013 Raporu’nda, raporun Türkiye’de ele alınan örneklem olan BIST100’deki şirketler referans alınarak, şirketlerdeki cinsiyet ayrımcılığına önlemek için yapılmış bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Rapor, 2012 Ocak ayından itibaren BIST 100’de yer alan şirketlerdeki kadın direktörlüklerin değişimlerini özetlemektedir. Aynı zamanda IWD projesi yıllık olağan toplantılarında söz konusu şirketler için bağımsız kadın direktörler bulmak ve önermek için de bir araç görevi görmektedir. Araştırma sonucunda BIST 100’de bünyesinde bağımsız kadın direktör bulunmayan 7 adet şirkete bağımsız kadın direktör kazandırmak üzere önerilerde bulunulmuştur. Yine bünyesinde bağımsız kadın direktör bulundurmayan 53 şirketle de bu veriler elektronik bir platform aracılığıyla paylaşılmış ve bilgilendirilmiştir. Dışa kapalı olan şirketlerin kadın ya da erkek fark etmeksizin dışarıdan profesyonel direktörler almaya sıcak bakmadıkları tespit edilmiştir. Görüşülen şirketlere erkek direktörleri kadın direktörlerle değiştirip değiştiremeyecekleri sorulduğunda ise bunun için en az 3 yıllık bir geçiş süreci gerektiği şirketler tarafından en çok dile getirilen bir nokta olmuştur. Topluluk tarafından şirketlere bağımsız kadın direktör kazandırılmasının resmi bir prosedüre bağlanması fikri şirketler tarafından olumlu karşılanmazken, kurumsal yönetim ilkelerinin de şirketler tarafından yeterli derece uygulanmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan toplantılarda şirketlere neden kadın direktörleri yönetim kurullarına aday göstermedikleri sorulduğunda, çoğunlukla bunun kurumsal yönetim prensiplerinde olduğundan haberleri olmadıklarını söylemeleri yer almaktadır. Bazı verilen yanıtlarda ise yasal bir zorunluluk olmadığını savundukları belirlenmiştir. Şirketler genel olarak direktörleri özgürce seçmeleri gerektiğini savunurken, bazı şirketler ise ilerleyen yıllarda kadın direktör adaylar seçmeye gayret edeceklerini savunmuşlardır. Rapor, cinsiyet ayrımcılığının engellenmesi ya da azaltılması için

çözüm olarak ise söz konusu düzenlemeyi devam ettirmenin ve bunu bir iş piyasası düzenlemesi boyutundan, yasal bir boyuta taşımının gerekliliğini vurgularken daha temel bir çözümün ise şirketlerin ve hissedarların bu konu hakkında bilgilendirilmesi, farkındalıklarının artırılması olduğunu belirtmektedir

2014 Raporu'nda 2013 Raporunda olan noktaları vurgularken, projenin ikinci yılında , BIST 100 şirketlerindeki bağımsız kadın direktörlerinin sayısının yıldan yıla çok küçük artışlar gösterebildiği vurgulanmıştır. Direktörlerin bağımsızlıklarını kaybetmelerinin yasal süresi ise 6 yıldır. Şirketlerin halen belirli bir aday gösterim sürecinin olmadığı belirlenmiştir. Yapılan toplantıda bir önceki yıla göre, bağımsız kadın direktör adayı gösteren şirketlerin sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Şirketlerdeki cinsiyet ayrımcılığının giderilmesi için dünya çapında genel olarak uygulanan “şikâyet et ve anlat” mantığı vurgulanmıştır. “Şikâyet et ve anlat” mantığının Türkiye’de etkili olmadığı da raporda vurgulanmaktadır. Bunun bir nedeni de Türkiye’de, şirketlerde zaten az sayıda olan kadın direktörlerin kurumsal yönetim için bir baskı grubu oluşturacak çoğunlukta olmamalarıdır. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarının da konu hakkında çok girişken olmadıkları belirtilirken yasal bir düzenlemenin gerekliliğine işaret edilmektedir. Raporun sonunda 2015 yılı çalışma planı için siyasilere de iş birliğine gidilmesi ve yasal düzenlemeler için TBMM’ ile ortak hareket edilmesi öngörülmüştür.

2015 Raporu'nda ise içerikte olduğu gibi daha çok yasal veriler üzerinden sonuçlar çıkarılmıştır. Raporu oluşturanların beklediklerinin aksine 2015 yılı için kadın direktör sayılarına ilişkin veriler daha olumlu gözükse de bunun bir trend haline gelip gelmeyeceğinden emin olunmadığı vurgulanmıştır. Bağımsızlık zorunluluğunun 2012’de yasal olarak getirilmesi sonucunda, erkek olan direktörlerin yeni yerlerine önceki yıllara göre daha çok kadın direktör adayı gösterildiği belirlenmiştir. Raporun diğer raporlara göre çok kısa olan sonuç bölümü, şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerini göz ardı ettiklerini ve bunun sonucunda cinsiyet ayrımcılığı konusunda gereken yolun gereken zaman diliminde kat edilemediği vurgulanmıştır.

Bu bağlamda Kadın üye oranında önemli bir artış görülmezken bağımsız kadın üye sayısının son bir yılda yüzde 23.5 artış göstermesi raporlarda dikkat çekici olmakla birlikte, BİST şirketlerinde bağımsız direktörler arasında kadın direktör oranı 2011 yılında yüzde 7.7 iken bu oran 2012 sonunda yüzde 8.8’e yüklenmiş bulunmaktadır. Özellikle Türkiye’ de üniversite mezunlarının yüzde 60’ının kadın olması buna rağmen incelenen rapordaki bağımsız kadın direktörler sayısının az olması potansiyelin iyi kullanılmadığına bir örnek teşkil etmektedir.

SONUÇ

Dünyada politik ve ekonomik sistemin önemli sorunlarından birisi de bu sistemlerdeki aktörler arasındaki eşitsizlik ve ayrımcılıktır. Söz konusu eşitsizliklerden ve ayrımcılıklardan, sosyal bir sorun haline gelmiştir. En önemli konulardan biri ise cinsiyet ayrımcılığıdır. Bu ayrımcılık çeşidi esasen kadınlara yönelik ayrımcılık şeklinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ayrımcılığı azaltmak ve önlemek adına, çeşitli fikir ve aksiyon akımları ortaya çıkmakta ve bu akımların etkisi altında da çeşitli projeler üretilip uygulanmaktadır. Kadın kimliğinin ve erkeğe eşit bir insan olarak kadın haklarının vurgulanmasında ve savunulmasında etki yatabilecek projeler üretilmez. Türkiye’de dünyaya nazaran daha az yol kateden cinsiyet ayrımcılığına karşı yürütülen çalışma ve politikaların yetersiz olmasının

nedeni bu fikir akımının toplumca yanlış anlaşılması ya da zararlı görülmesinin etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir.

Dünyada bu yönde üretilen projeler özellikle son yıllarda daha da artarak kayda değer bir hale gelirken, Türkiye’de bu yönde yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu konuda Türkiye’de en göze çarpan ve politika ve düzenlemelere etki bakımından potansiyeli bulunan projelerden biri Bağımsız Kadın Direktörler Projesi’dir. Proje kapsamında 2013 yılından bu yana raporlar oluşturulmakta ve iş hayatında kadın direktörlerin yerlerini sayısal verilerle sunmaktadır. Sayısal verilerin yanında raporların ilk bölümlerinde cinsiyet ayrımcılığı, iş hayatında ve kurumsal yönetişimde kadının rolü gibi konulara yer verilerek bir farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır. Raporlarda Türkiye’de direktör pozisyonundaki kadınların sayısının erkeklere göre neredeyse bir uçurum şeklindeki azlığı dikkat çekmiştir. Kadın-erkek direktörlük oranlarındaki 2012-2015 yılındaki değişimler çok az bir miktar yükselmeye işaret etse de bu yeterli görülmemektedir. Kadın direktörlerin artışı bir trend olarak sürekli bir hale getirilmeli, bu amaç doğrultusunda yapılan düzenlemeler yasal bir zemine oturtulmalıdır.

Dünyada ve özellikle Türkiye’de kadının toplumsal hayattaki kimliğinin yerini bulmasına yönelik çalışmalar ve projeler artırılmalıdır. Türkiye’de bağlayıcılığı olmayan düzenlemelerle şirket yönetimlerinin inisiyatiflerine bırakılmış, kadını desteklemeye yönelik politikalar, durumunu iyiye gitmesi için yetersiz görülmektedir. Söz konusu politikaların gereken farkındalık ve işleyiş sağlanana kadar yasal ve zorunlu bir boyuta taşınarak iş hayatında kadına yönelik eşitsizliğin giderilmesi gerekmektedir. Projenin sadece kadın bağımsız üyelerin ya şirket sahiplerinin eşleri ya da kızlarından oluşturulmuş olması projede ayrı bir tartışma konusunu gündeme getirmektedir. 2016 yılında yapılacak raporda Avrupa’daki kadın direktör oranlarında ki artış nedenleri dikkate alınarak, şirketlerde kadın kotası uygulanması Türkiye’de kadın direktör sayısını arttırabilir.

Kaynakça

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2016) “Türkiye’de Kadın”, <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin> , (05.10.2016).

Ararat M, Süel, E, Aytakin B. (2013) "1st Annual Report Woman on Board, Turkey. Independent <http://ataum.ankara.edu.tr/> Women Directors " Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

Ararat M, Süel, E, Aytakin B. (2014) "2st Annual Report Woman on Board, Turkey. Independent <http://ataum.ankara.edu.tr/> Women Directors " Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

Ararat M, Süel, E, Aytakin B. (2015) "1st Annual Report Woman on Board, Turkey. Independent <http://ataum.ankara.edu.tr/> Women Directors " Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

IWD (2013) , 1st Annual Report Woman on Board, Turkey.IndependentWomen Directors (IWD) Project, Sabancı University.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2016) , <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=84>,(08.10.2016).

Ayvacı,Ö.A.(2016), "Kadın Dostu", Capital Dergisi, s.68-8.

Bolcan, A. E. (2010), "Avrupa Birliği Direktifleri Işığında Türk alışma Mevzuatında Kadın", alışma ve Toplum Dergisi, Cit 1, Sayı 24, s 253-273

ELCA (2016), "Supporting International Women Leaders", <https://www.elca.org/Our-Work/Global-Church/Global-Church-Sponsorship/Supporting-International-Women-Leader>, Women Leaders, (10.06.2016).

FortuneTurkey. (2014)," Türkiye'nin en gl 50 iş kadını" <http://www.fortuneturkey.com/fotograf/galya-frayman-molinas-116>,(25.12.2016).

Haberler.com. (2016), " Güler Sabancı Dünyanın En Güçlü Kadınları Arasında, <http://www.haberler.com/guler-sabanci-dunyanin-en-guclu-kadinlari-arasinda-2-8769722-haberi/>, (25.12.2016).

Haberler.com. (2016), " Güler Sabancı Haberleri", <http://www.haberler.com/guler-sabanci-dunyanin-en-guclu-7-kadini-secildi-8767327-haberi/>, (25.12.2016).

ILO (2016), "İnsana Yakışır İş", <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/dw/lang--tr/index.htm>, 05.12.2016).

İşte Kadınlar (2014), "Güler Sabancı'nın hiç bilinmeyen yönleri", <http://www.istekadınlar.com/patroniceler/guler-sabanci-nin-hic-bilinmeyen-yonleri-h176>,(25.12.2016)

Kaya, G. (2011) Avrupa Birliği İş hukukunda Cinsiyet Ayrımı, Doktora Tezi, İzmir.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). İstatistiklerle Kadın. Ekim 2016, 5 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı

UNW. (2013) "Cambodia: Improving The Bamboo Handicraft Industry To Enhance Women's Economic Empowerment",http://www.unwomenuk.org/wp-content/uploads/UN-Women-UK_Student-Membership-Form, (20.12.2016).

UNW.(2016),"AchieveGenderEqualityAndEmpowerAllWomenAndGirls", <http://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality>,(10.11.2016)

WFM (2016), ""What We Do", <http://www.womenforwomen.org/what-we-do>,(20.04.2016).

Wordbank. (2016), "Getting To Equal. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank", <http://www.persiangundernetwork.org>,(20.12.016).

Raporlar

http://iwdturkey.sabanciuniv.edu/sites/iwdturkey.sabanciuniv.edu/files/women_on_board_turkey_2013_1st_annual_report_iwdproject.pdf

http://research.sabanciuniv.edu/25068/1/Women_on_board_Turkey_2014_2nd_Annual_Report.pdf

http://research.sabanciuniv.edu/29132/1/Women_on_board_Turkey_2015_3rd_Annual_Report.pdf

AN APPLIED RESEARCH TO DETERMINE THE PERCEPTION AND ATTITUDES OF MANUFACTURING AND SERVICE FIRMS RELATED TO RENEWABLE ENERGY*

Yazar / Author: Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş¹
Dr. Öğr. Üyesi Halim Tatlı²

Abstract

Despite countless environmental, economic and social advantages, renewable energy sources and technologies are a small part of the world's primary energy supply. The probable cause of the limited renewable energy used is the lack of adequate financing and the length of the period of financing the investors' renewable ventures. The purpose of the research is to determine the investor characteristics of the manufacturing and service enterprises, taking into account the characteristics and scale of firms' attitudes and perceptions about renewable energy. 104 manufacturing and service firms were participated. The data of the study is collected with the help of a scale consisting of 41 items and prepared by the authors. For analysis of the samples, descriptive statistics with frequency (f) percent (%) and Factor Analysis were used. According to the result of the research indicate that, in general, businesses have a positive attitude towards renewable energy, but some do not have enough ideas about renewable energy. The result of Factor Analysis revealed that the end result was composed of 9 factors. The factors are classified as follows; 1. Sustainable green investor, 2. Investor who regards conscious and renewable energy reliability, 3. Investor who gives importance to promotion and awareness of renewable energy, 4. Investor who supports the consumption and production of renewable energy, 5. Investor who believes in environmental damages of renewable energy, 6. Regenerative energy is irrelevant investor, 7. Investor believes that renewable energy is superior to conventional energy, 8. Ethnocentric investor in renewable energy, and 9. Investor considering the cost of renewable energy.

Key Words: Manufacturing and service operations, Renewable energy, Attitude and perception of renewable energy, Factor analysis, Bingol.

İMALAT VE HİZMET FİRMALARININ YENİLENEBİLİR ENERJİ İLE İLGİLİ ALGI VE TUTUMLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA

Özet

Sayırsız çevresel, ekonomik ve sosyal avantajlarına rağmen, yenilenebilir enerji kaynak ve teknolojileri dünyanın birincil enerji arzının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Sınırlı kullanımının muhtemel nedeni, yeterli finansman eksikliği ve yatırımcıların yenilenebilir girişimlerini finanse etme sürecinin uzunluğudur. Araştırmanın amacı, imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki tutum ve algılarının firmaların özellik ve ölçeklerini dikkate alarak analiz etmektir. Araştırmaya 104 imalat ve hizmet işletmesi katılmıştır. Çalışmanın verileri araştırmacılarca hazırlanan ve 41 maddeden oluşan bir ölçek yardımıyla toplanmıştır. Verilerin analizi için, frekans (f) yüzde (%) ve Faktör Analizi ile betimsel istatistikten yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre genel olarak işletmelerin yenilenebilir enerjiye yönelik olarak olumlu bir tutum içinde oldukları, fakat bir kısmının da yenilenebilir enerji hakkında yeterince fikir sahibi olmadığı belirlenmiştir. Yapılan Faktör Analizi sonucu

* Bu çalışma, "3. International Congress of Energy, Economy and Security, March 25, 2017" kongresinde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, abaydas@bingol.edu.tr.

² Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, htatli@bingol.edu.tr.

araştırmanın 9 faktörden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Faktörler; 1. Sürdürülebilir çevreci yatırımcı, 2. Bilinçli ve yenilenebilir enerji güvenilirliğini önemseyen yatırımcı, 3. Yenilenebilir enerjinin tanıtım ve farkındalığına önem veren yatırımcı, 4. Yenilenebilir enerjinin tüketim ve üretimini destekleyen yatırımcı, 5. Yenilenebilir enerjinin çevresel zararlarına inanan yatırımcı, 6. Yenilenebilir enerjiye ilgisiz yatırımcı, 7. Yenilenebilir enerjinin konvansiyonel enerjiye üstün olduğuna inanan yatırımcı, 8. Yenilenebilir enerji konusunda etnosentrik yatırımcı ve 9. Yenilenebilir enerji maliyetini dikkate alan yatırımcı şeklinde adlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, imalat ve hizmet işletmeleri, yenilenebilir enerji tutum ve algısı, faktör analizi, Bingöl.

1. Giriş

Enerji, çağımızda en önemli tüketim unsurlardan biri ve vazgeçilmez bir uygarlık aracıdır. Gelişmiş ülkelerin en önemli ihtiyaçlarının başında gelen enerji tüketimi (Güner ve Albostan, 2007) sürekli artma eğilimindedir. Sahip olunan teknolojik gelişme ve teknolojik imkanların devam etmesi için doğrudan ve dolaylı olarak enerji tüketilmelidir. Tüketilmek zorunda olunan enerjinin büyük bir çoğunluğu fosil yakıtlar, geri kalanı ise nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Fosil yakıt kullanımının çevre ve insan sağlığına verdiği zararlar, önlem alınmazsa gelecekte yaşayacak insanların ödeyeceği bedelin çok büyük boyutlara erişeceğini (Doğan, 2011; Milli Eğitim Bakanlığı, 2012: 3) göstermektedir.

Enerji üretiminde fosil kaynak kullanımının artık tükenme noktasına geldiği bir gerçektir. Sanayinin gelişmeye başlaması ile kullanımı giderek artan, kalkınma ve sanayileşme yolunda verdiği zararlar, önceleri göz ardı edilen enerji kaynaklarının yerine çevremizin kendi doğal ürünü olan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının arttırılması gerçeği her geçen gün daha büyük önem taşımaktadır. Hava, su, toprak kirliliğinden bitki örtüsünün ve hayvanların yok olmasına kadar uzanan çevre sorunları, bu sorunlardan etkilenen insanlarda gelecek kaygısı uyandırmış ve çevrenin korunmasına karşı hassasiyet de giderek artmaya başlamıştır.

Fosil yakıtlar kullanılarak elde edilen enerjinin kullanılması; dışa bağımlılık, yüksek ithalat giderleri, küresel ısınma (Akova, 2008) gibi önemli çevre sorunlarına neden olması ve fosil kaynaklarının yakın gelecekte tükenmesiyle ortaya çıkacak enerji sorunu ülkenin geleceği açısından giderilme çok güç olan problemlerdir. Ayrıca toplumun ihtiyaç duyduğu enerjiyi dengeli, yeterli, kaliteli, düşük maliyetli, sürekli ve çevre ile uyumlu olacak şekilde sunmak ve kaynakların çeşitliliğini arttırmak ülkelerin hem bugünü hem de yarını için önem arz etmektedir (İpekoğlu; Üçgül ve Yakut; 2014; Durmuş; Erdoğan; Yıldırım ve Can, 2017).

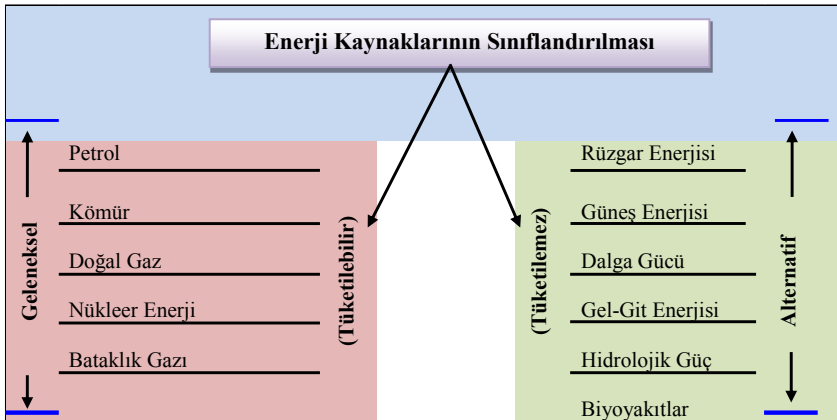
Hammadde ve enerji kaynakları kapasitelerinin sınırlı olmasına karşın, hammadde ve enerji ihtiyacının hayatımızda her geçen gün giren yeni teknolojik ürünlerin kullanımı ile sürekli ve hızlı bir biçimde artış göstermesi, insanlığı yeni kaynaklar bulmaya zorlamaktadır. Var olan petrol, doğalgaz, kömür vb. fosil kaynakların gelecekteki nüfus artışı ve günlük yaşamda kullanılan cihazların artması nedeniyle hızlı bir şekilde azalması beklenmektedir. Bu nedenle, yerel ve yenilenebilir doğal zenginlikler konumunda olan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı hem ülkemizde hem de diğer dünya ülkelerinde enerji ihtiyacının karşılanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, “enerji çeşitlendirilmesi”, enerji güvenliği ve sürekliliğini sağlamak açısından vazgeçilmez hale gelmiştir. Enerjide dış kaynaklara bağımlılığın önüne geçilmesi ve herhangi bir kaynaktan ileri gelebilecek bir azalma, tükenme, kesilme gibi aksaklıkların ortaya çıkmasına karşı önlemlerin alınması, enerji çeşitlerinin arttırılması ile mümkündür.

Enerji tüketimi açısından bakıldığında 1998 yılında tüketilen enerji miktarının 2035 yılında iki kat, 2055 yılında ise üç kat artacağı öngörülmektedir (Özkaya, 2004; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016). Enerjinin ülkeler açısından bu denli stratejik öneme sahip olması enerji kaynakları sahipliği, kaynakları etkin şekilde kullanabilme gibi konular üzerinde çok sayıda çalışma yapılmasını gerektirmektedir.

Fosil enerji kaynaklarına alternatif olarak kullanılan yenilenebilir enerji kaynaklarının en başında güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle, biyogaz, hidrojen ve dalga enerjisi gelmektedir. Dünya üzerinde bölgelerin coğrafi özelliklerine göre yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilme durumu ise o bölgeye göre değişiklik gösterebilmektedir. “Enerji Stratejisi” raporuna göre ülkemiz yenilenebilir enerji bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca Türkiye’nin jeotermal enerji potansiyeli bakımından dünyada 7., Avrupa’da ise 1. sırada yer aldığı, ayrıca hidroelektrik kaynakları, rüzgâr ve güneş enerjisinin geliştirilmesine de öncelik verildiği, 2023 yılına kadar Türkiye’nin toplam enerji talebinin %30’unun yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmasının öngörüldüğü (Dışişleri Bakanlığı, 2014) ifade edilmektedir.

Toplumdaki bireylerin yenilenebilir enerji konusundaki algı ve bilgi düzeyleri konuyu benimseyip içselleştirebilmeleri önündeki en büyük engeldir. Yenilenebilir enerji konusundaki bilgi ve algı ne kadar geliştirilebilirse, bireylerin bu konuda olumlu tutum ve davranışlar edinmeleri sağlanabilecek, yenilenebilir enerji türlerinin etkin ve verimli kullanımı gerçekleştirilebilecektir (İpekoğlu, Üçgül ve Yakut, 2014).

Yenilenebilir enerji davranış, tutum ve algı konusu ile ilgili literatür incelendiğinde çeşitli ülkelerde yapılan birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (West; Bailey ve Winter, 2010; EIA, 2011; Kesicki ve Anandarajah, 2011; Zyadina vd. 2012; Wüstenhagen ve Menichetti, 2012; Masini, ve Menichetti, 2012; Rosenberg; Lind ve Espgren, 2013; Stigka; Paravantis ve Mihalakakou, 2014; Karlström ve Ryghaug, 2014; Zyadin; Puhakka; Ahponen ve Pelkonen, 2014; Reilly; O’Hagan ve Dalton, 2015; Dalton, vd., 2015, Silva, vd., 2016; Lee, Kim ve Lee, 2016). Araştırmalarda daha çok yenilenebilir enerji algısı incelenirken, bir kısım çalışmalarda araştırma bölgesinde yaygın olarak kullanılan ya da yaygınlaştırılması hedeflenen yenilenebilir enerji kaynağının algısı (Simas ve Pacca, 2014; Çelikler ve Aksan, 2016) incelenmiştir.

Şekil 1: Enerji kaynaklarının sınıflandırılması

Ülkemizde de bu alanda yapılmış çalışmalara rastlamak mümkündür. Sınıf öğretmenlerinin yenilenebilir enerji algılamaları üzerine yapılan çalışmada, sınıf öğretmenlerinin bilgi yetersizliklerine ve kavram yanlışlarına değinilmiştir (Saraç ve Bedir, 2014). Ayrıca yenilenebilir enerji konusundaki farkındalığı ölçmeye yönelik araştırmalar (Karatepe vd. 2012; Çelikler, 2013; Chen, vd., 2014; Keramitsoglou, 2016; Lee, 2016) da yapılmıştır. Ancak ayrıntılı olarak işveren ya da yatırımcılar açısından yenilenebilir enerji konusunun hem ülkemiz hem de uluslararası alanda çok az işlendiği görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı ve daha sonra yapılacak akademik ve bilimsel çalışmalara örnek teşkil edileceği tahmin edilmektedir.

Araştırmanın ana amacı, Bingöl'deki imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki tutum ve algılarının firmaların özellik ve ölçeklerini dikkate alarak Faktör Analizi yardımı ile yatırımcı özelliklerini belirlemektir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yenilenebilir enerji ile ilgili kavramsal çerçeveye, ikinci bölümde materyal ve yöntem, üçüncü bölümde araştırmanın genel bulgularına yer verilmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler ile tamamlanmıştır.

2. Yenilenebilir Enerji Tercihinin Sosyal ve Ekonomik Nedenleri

Çevre ve enerji ile ilgili olan bakış açısı farklı aşamalardan geçmiştir. 1960'lı yıllarda çevre kirliliği ve enerji tasarrufu üzerinde yoğunlaşan ekolojik hareket, günümüzde çevresel konuların iş ve siyaset alanında rekabet kaynağı olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte, çevreye yönelik konulara bireysel ve toplumsal duyarlılık çok daha belirgin hale gelmiştir. Bu değişim çevresel sorumluluğun kapsamına giren konuların listesini kabartmıştır (Straughan ve James, 1999). İnsanoğlu kaynak tüketimi ile doğal kaynakların tabii yollardan yeniden oluşumu arasındaki sürdürülebilir denge için tüketici yaşam tarzında değişimin gerekli olduğunun farkına varmıştır (Cornelissen; Pandelaere ve Warlop, 2006).

Enerji üretmek amacıyla kurulacak her santral tipi için, maliyetler hesaplanırken bütün detaylar dikkate alınmaktadır. Örneğin işletme, üretim, atıkların yok edilmesi vb. maliyetler dikkate alındığında yenilenebilir enerji kaynaklarının ekonomik açıdan da avantajlı olduğunu göstermektedir. Şebekeye bağlanmadan üretildiği yerde tüketilme imkanına sahip yenilenebilir enerji kaynakları, özellikle iletim ya da dağıtım hatlarının erişiminin zor olduğu ya da küçük ölçekli enerji ihtiyacı nedeniyle hat yapımının ekonomik olmadığı bölgelerdeki enerji üretimi için rahatlıkla kullanılabilir. Mesela, güneş ve rüzgar gücü, evlerin dağılık olduğu kırsal bölgeler için çok uygundur.

Yenilenebilir enerji kaynakları ülkenin çeşitli bölgelerinde dağılık olduğundan, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmemiş, sanayinin geri kaldığı coğrafi bölgelerde uygulanma potansiyeline sahiptir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması sonucu üretimi teşvik edilmiş olan ekonomik uygulamalardaki artış, örneğin uzak tarım sektörünün geliştiği bölgelerde biyoenerji ürünlerinin ekimi (enerji tarımı), güneş ya da rüzgar potansiyeli yüksek olan bölgelerde bu enerji kaynaklarının kullanılması sonucu artan kalkınma düzeyi ile beraber önceden az gelişmiş olan bölgelerin rağbet görmesine ve gelişmesine neden olabilir. Böylece bölgeler arası gelişmişlik farkının giderilmesinde, ekonomik ve sosyal dengesizliğin azalmasında yenilenebilir enerji kaynakları etkili olabilir.

Üretiminden tüketimine kadar her safhası ayrı ayrı çevre sorunlarına neden olabilen enerjinin ekonomik, çevreci, güvenli kaynaklardan sağlanması, artan enerji talebini en güvenli ve doğru biçimde karşılayacak bir anlayış çerçevesinde, enerji-çevre ilişkisinde iyi bir denge kurularak oluşturulması için yaşamsal bir gerekliliktir. Yenilenemeyen, fosil kaynakların kullanımından doğan çevresel sorunların çözümü, yenilenebilen, çevre dostu enerji kaynaklarının tercih edilmesinden geçmektedir (Çukurçayır ve Sağır, 2008; Milli Eğitim Bakanlığı, 2012; Yüksek ve Mıhlıyanlar, 2015).

Kısaca, fosil yakıtların yoğun bir biçimde kullanılmasıyla başta karbondioksit olmak üzere, atmosferde sera gazlarının giderek artması ve buna bağlı olarak enerjinin dünyamızın yüzeyinden ve atmosferden kaçışının engellenmesi sonucu dünyamızın ısınması önemli insanı problemlerdir.

3. Materyal ve Yöntem

3.1 Materyal

Literatür taraması sonucu elde edilen veriler ışığında Bingöl'deki imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji algı ve tutumlarının belirlenmesi amacıyla anket formu hazırlanmıştır. Çalışmada; açık uçlu, çoktan seçmeli, yoruma dayalı ve 5'li likert tipi ölçek soruları kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayısı araştırmacı tarafından 0.91 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha katsayısı (0,91) sosyal bilimler açısından oldukça yüksektir. Dolayısıyla araştırmanın yüksek güvenilir özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

3.2 Yöntem

Yenilenebilir enerji kaynakları algı ve tutumları konusunda yapılmış olan ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar incelenmiş ve araştırmanın amacına uygun sorular oluşturulmuştur. Öncelikle görüşülen kişiye ve işletmeye ait demografik özellikler konusundaki sorulara yer verilmiş, daha sonra da likert ölçeği ile hazırlanmış iki ana bölüm (Önem derecesi ve Katılım düzeyi) ankete eklenmiştir. Son olarak genel olarak yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynaklarının önem düzeyi sorgulanmıştır. Araştırma Bingöl ilindeki imalat ve hizmet işletmelerindeki yönetici ve ilgililere (n=104) uygulanmıştır.

3.3 Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kütesini Bingöl ilindeki (220 hizmet +213 imalat: 433) 433 işletme oluşturmaktadır. Toplam 104 işletme ile yüz yüze görüşme sureti ile anket uygulanmış ve konu ile ilgili veriler elde edilmiştir. Yüzyüze anket uygulanmasının ana nedeni cevaplama oranının yüksekliği ve gözlem yolu ile başka bilgilerin de elde edilmesine imkan sağlamasıdır. Araştırmada örneklem basit tefadüfi ve kota örneklem yöntemi beraber kullanılarak oluşturulmuştur. Basit tesadüfi örneklemede anakütleyi oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşit ve rastgele bir seçim söz konusudur. Kotalı örneklemede, sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılır. Burada imalat ve hizmet işletmeleri alt tabakaları oluşturulmuş ve örneğe belli sayıda imalat ve hizmet işletmelerinin alınması sağlanmıştır.

4. Bulgular

Yenilenebilir enerji algısını ölçmeye yönelik olarak bir araya getirilen yenilenebilir enerji bilgisi, yenilenebilir enerji gelecek öngörülere ve yenilenebilir enerji

gelecek yönelimleri ölçeklerinin yapı geçerliliklerinin sağlanabilmesi için tek tek Açımlayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır.

Örneklem sayısının, her üç alt ölçek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısının (0,83) 0.60'dan yüksek olduğu ve Barlett Sphericity testinin anlamlı ($p < 0.00$) olduğu (Büyüköztürk, 2007), dolayısı ile faktör analizine uygun olduğu saptanmıştır.

4.1. Bulguların Yorumlanması

Bingöl ili imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji algı ve tutumları öncelikle frekans (f) ve yüzde (%) yöntemi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Cevaplayıcıların demografik özelliklerine göre frekans dağılımı

	Frekans	Oran		Frekans	Oran
Yaş			Cinsiyet		
20-29 Yaş	25	24.0	Kadın	7	6.7
30-39 Yaş	41	39.5	Erkek	97	93.3
40-49 Yaş	25	24.0	Toplam	104	100
50 Yaş ve üzeri	13	12.5	Eğitim Durumu		
Toplam	104	100	İlköğretim	21	20.2
Medeni Hal			Lise	34	32.7
Bekar	30	28.8	Üniversite	49	47.1
Evli	74	71.2	Toplam	104	100.0
Toplam	104	100	Gelir Durumu		
Meslek			₺ 2000'den az olan	13	12.5
İşçi	7	6.7	₺ 2000 – 3000	23	22.1
Memur	26	25.3	₺ 3001 – 4000	22	21.2
İşletmeci	35	33.4	₺ 4001 – 5000	9	8.7
Serbest Meslek Erbabı	16	15.4	₺ 5001 ve üstü	33	31.7
Müdür	18	17.3	Cevaplamayan	4	3.8
Müdür Yardımcısı	2	1.9	Toplam	402	100.0
Toplam	104	100			

Tablo 1'de araştırmanın amacı açısından değerlendirilme yapıldığında katılımcıların genel profili yüzde yöntemi ile değerlendirilmiştir. İmalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve tutumlarına yönelik yapılan araştırmadan elde edilen veriler; cinsiyet, yaş, meslek, medeni hal, gelir durumu ve eğitim durumu frekans (f) ve yüzde (%) değerleri baz alınarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan cevaplayıcıların cinsiyetleri % 6.7'sinin kadın, % 93.3'ünün erkek olduğu, yaş aralıkları % 39.5'inin 30-39 yaş, % 24'ünün 20-29 yaş, % 24'ünün 40-49 yaş ve % 12.5'inin ise 50 yaş ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Meslek açısından % 33,4'ünü işletmeci, % 25.3'ünün memur, % 17.3'ünün müdür, % 15,4'ünün serbest meslek erbabı, % 6,7'sinin işçi ve % 1.9'unun ise müdür yardımcısı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların % 71.2'si evli % 28.8'inin ise bekar olduğu ifade edilmiştir. Deneklerin % 47,1 önlisans, lisans ve lisansüstü eğitime sahip iken, % 32.7'si lise ve % 20.2'si de ilköğretim eğitime sahiptir. Cevaplayıcıların % 31,7'si ₺ 5001 ve üstü gelire sahip iken, % 22.1'i ₺ 2000-3000 gelir, % 21.2'si ₺ 3001-4000 gelir, % 12.5'i ₺ 2000'den az, % 8.7'si 4001-5000 gelire sahiptir. Katılımcıların % 3.8'i gelir durumunu belirtmemiştir.

Özetle katılımcıların çok büyük bir kısmı erkek (% 93.3), evli (% 71.2), üniversite eğitime sahip (% 47.1), önemli bir kısmı işletmeci ve yönetici (% 50), orta

yaş grubu (% 60), gelir seviyelerinin ise 4001 ve üzeri (% 40.4) gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Araştırmaya katılan firmaların genel profillerine göre dağılımları

	Frekans	Oran		Frekans	Oran
Kuruluş Yılı			Çalışan Sayısı		
1979 ve öncesi	10	9.6	1-5 Çalışan	23	22.1
1980-1990 Yılları	7	6.7	6-10 Çalışan	25	24.0
1991-1999 Yılları	10	9.6	11-20 Çalışan	27	26.0
2000-2009 Yılları	35	33.7	21-49 Çalışan	17	16.3
2010 ve daha sonrası	42	40.4	50 ve daha fazla çalışan	12	11.5
Toplam	104	100.0	Toplam	104	100.0
Faaliyet Alanı			Şirket Türü		
Hizmet İşletmeleri	55	52.9	Anonim	19	18.3
İmalat İşletmeleri	49	47.1	Limited	64	61.5
Toplam	104	21.2	Şahıs şirketi	21	20.2
İşletmenin sahipliği nedir?			Toplam	104	100.0
Mülkiyet	54	51.9	İşletmenin yapım şekli nedir?		
Kira	50	48.1	Betonarme	104	100.0
Toplam	104	100.0			

Tablo 2’de imalat ve hizmet işletmelerinin genel profili yüzde yöntemi ile değerlendirilmiştir. İmalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve tutumlarına yönelik yapılan araştırmadan elde edilen veriler; kuruluş yılı, faaliyet alanı, işletme sahipliği, çalışan sayısı, şirket türü ve işletmenin yapım şekli frekans (f) ve yüzde (%) değerleri baz alınarak belirlenmiştir. Buna göre işletmelerin kuruluş yılı; 2010 ve daha sonrası % 40,4, 2000-2009 yılları % 33,7, 1979 ve öncesi % 9,6, 1991-1999 yılları % 9,6 ve 1980-1990 yılları % 6,7 olarak belirlenmiştir. İşletmelerin faaliyet alanı; hizmet işletmeleri % 52,9, imalat işletmeleri ise % 47,1 oranındadır. İşletmelerin sahipliği; mülkiyet % 51,9 ve kira % 48,1 şeklinde belirlenmiştir. Çalışan sayısı; 11-20 çalışan % 26,6-10 çalışan % 24,1-5 çalışan % 22,1, 21-49 çalışan % 16,3, 50 ve daha fazla çalışan % 11,5’ini oluşturmuştur. Şirket türü; limited % 61,5, şahıs şirketi % 20,2 ve anonim % 18,3 işletme şeklinde ortaya çıkmıştır. İşletmenin yapım şekli ise bütün işletmelerin betonarme yapılar olduğu görülmektedir.

Kısaca işletmelerin büyük bir çoğunluğunun 2000 yılı ve sonrasında kurulduğu (% 74.1), işletmeler hizmet ve imalat işletmeleri şeklinde dağılım gösterdiği, mülkiyetin ise sahiplik ve kira olarak oranların bir birine yakın olduğu, işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük ve orta ölçekli olduğu, önemli bir kısmının limited şirket (% 61.5) olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Firmaların sahip olduğu kapalı alan ve 2016 yılındaki cirosu ile ilgili tanımlayıcı istatistikler

	İşletmelerin 2016 Yılı Cirosu	İşletmelerin Kapalı Alanı m ²
Ortalama	2.200.191,41	1500.77
Standart Sapma	3.515.159,96	2586.56
Medyan	600000	535
Minimum	0	20
Maksimum	20.000.000	18000

Tablo 3’te anket uygulanan firmaların 2016 yılı cirosu ve sahip olduğu kapalı alanına ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’de verilmiştir. Tablo 3’e göre çalışmaya

katılan firmaların cirosunun medyan değeri 600000 ₺'dir. Yani 2016 yılındaki ortalama ciro 600000 ₺ olarak ortaya çıkmıştır. Firmaların sahip olduğu ortalama kapalı alanın medyan değeri ise 535 m2 olarak bulunmuştur.

Tablo 4: Araştırmaya katılan firmaların yenilik ve değişimlere karşı verdikleri tepkilere göre dağılımları

	Frekans	Oran
Yeniliği sorgulamam hemen uygulamaya geçirim	12	11.5
Yeniliği sorgularım, daha sonra harekete geçiririm	64	61.5
Yenilik/değişimi sorgulamam zamana bırakırım	7	6.7
Fikirlerine önem verdiğim kişilerden faydalanırım	20	19.3
Toplam	104	100.0

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcıların çok önemli bir kısmı (% 61.5) yeniliği sorguladığı ancak daha sonra harekete geçtiğini vurgulamışlardır.

Tablo 5: Araştırmaya katılan firmaların bağlı buldukları sosyal güvenlik kurumlarına göre dağılımları

	Frekans	Oran
Hayır yoktur	73	70.2
Dernek üyeliğim var	22	21.2
Gayri resmi olarak STK bağlılığım var	9	8.7
Toplam	104	100.0

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların çok önemli bir kısmı (% 70.2) sosyal bir kurum veya kuruluşa üye olmadığını belirtmişlerdir. Dernek üyeliğine sahip olan katılımcıların oranı ise % 21.2'dir.

Tablo 6: Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmamasının nedenleri

	Frekans	Oran
Yasa ve yönetmeliklerin net olmaması veya bilinmemesi	18	17.2
Mevcut teknoloji alt yapısının yetersizliği	40	38.4
Fiyatların yüksekliği	22	21.2
Bilgi kaynaklarının (kitle iletişim araçları ve tanıtım faaliyetleri) yetersizliği	17	16.4
Çevreden gelecek olumsuz tepkilerin olması	3	2.9
Görenek ve geleneklere uygun olmaması	4	3.9
Toplam	104	100.0

İmalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanamamalarının nedenleri; (1) Mevcut teknoloji alt yapısının yetersizliği % 38,4, (2) Yasa ve yönetmeliklerin net olmaması veya bilinmemesi % 17,2, (3) Fiyatların yüksekliği % 21,2, (4) Bilgi kaynaklarının (kitle iletişim araçları ve tanıtım faaliyetleri) yetersizliği % 16,4, (5) Görenek ve geleneklere uygun olmaması % 3,9 ve (6) Çevreden gelecek olumsuz tepkilerin olması % 2,9 şeklinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla; işletmelerin yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanamamalarının en önemli nedenleri; mevcut teknoloji alt yapısının yetersizliği, yasa ve yönetmeliklerin net olmaması veya bilinmemesi ile fiyatların yüksekliğidir (Tablo 6).

Tablo 7: İmal ve hizmet firmalarının yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve tutumlarının önem derecesi

İfadeler		Cok Önemli	Önemli	Fark Etmez	Önemli Değil	Hiç Önemli Değil
1. Enerji tüketiminin karşılanması için yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde yararlanılması	n	54	22	6	6	16
	%	51.8	21.2	5.8	5.8	15.4
2. Yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde faydalanabilmek için kamu yatırımlarının artırılması	n	52	19	7	6	20
	%	50.0	18.3	6.7	5.8	19.2
3. Geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermesi	n	40	18	17	8	21
	%	38.5	17.3	16.3	7.7	20.2
4. Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre dostu olması	n	50	22	10	2	20
	%	48.1	21.2	9.6	1.9	19.2
5. Yenilenebilir enerji kaynaklarının faydalarının iyi bilinmesi	n	51	15	19	9	10
	%	49.0	14.4	18.3	8.7	9.6
6. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının geleneksel enerji kaynaklarına oranla kısıtlı olması	n	30	20	28	9	17
	%	28.8	19.2	26.9	8.7	16.3
7. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının fosil yakıtların kullanımını azaltması	n	41	20	24	6	13
	%	39.4	19.2	23.1	5.8	12.5
8. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının kolay olması	n	46	17	19	10	12
	%	44.2	16.3	18.3	9.6	11.5
9. Kaynakların yenilenebilir olmasının ekolojik dengeye katkı sunması	n	46	21	17	5	15
	%	44.2	20.2	16.3	4.8	14.4
10. Planlı bir enerji politikasının uygulanması için yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik faaliyetlerin artırılması	n	50	21	18	3	12
	%	48.1	20.2	17.3	2.9	11.5
11. Yenilenebilir enerji kaynaklarının temiz enerji kaynağı olması	n	55	19	10	7	13
	%	52.9	18.3	9.6	6.7	12.5
12. Yenilenemeyen enerji kaynakları kullanımı ile yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı arasında farkın büyük olması	n	38	20	25	8	13
	%	36.5	19.2	24.0	7.7	12.5
13. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının enerji tasarrufuna katkı sunması	n	56	16	9	6	17
	%	53.8	15.4	8.7	5.8	16.3
14. "Sürdürülebilirlik ve Çevreyi Tahrip Etme" faaliyetlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının büyük önem taşıması	n	51	22	9	4	18
	%	49.0	21.2	8.7	3.8	17.3
15. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının sera gazlarının olumsuz etkisini büyük oranda ortadan kaldırması	n	41	21	23	8	11
	%	39.4	20.2	22.1	7.7	10.6
16. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yüzde yüz Türk (yerli) malı olması	n	38	17	18	8	23
	%	36.5	16.3	17.3	7.7	22.1
17. Yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektrik, sürekli tedarik edilebilirliği açısından daha güvenli olması	n	50	21	11	6	16
	%	48.1	20.2	10.6	5.8	15.4
18. Yenilenebilir enerji kaynaklarının pahalı olması	n	39	16	17	14	18
	%	37.5	15.4	16.3	13.5	17.3
19. Yenilenebilir enerji kaynakları için dış kaynak kullanımının olmaması	n	32	22	18	16	16
	%	29.8	21.2	17.3	15.4	15.4

Tablo 7 değerlendirildiğinde; "Enerji tüketiminin karşılanması için yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde yararlanılması (çok önemli+önemli=% 73)", "Yenilenebilir enerji kaynaklarının temiz enerji kaynağı olması (% 71.2)" ile "Sürdürülebilirlik ve Çevreyi Tahrip Etme faaliyetlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının büyük önem taşıması (% 70.2)" gibi faktörlerin imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve

tutumlarının çok önemli olduğu söylenebilir. Çünkü bu faktörlere olumlu yaklaşan işverenlerin oranı % 70 ve daha üzerindedir.

Tabloya göre; “Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre dostu olması (çok önemli+önemli=% 69.3)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının enerji tasarrufuna katkı sunması (% 69.2)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde faydalanabilmek için kamu yatırımlarının artırılması (% 68.3)”, “Planlı bir enerji politikasının uygulanması için yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik faaliyetlerin artırılması (% 68.3)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektrik, sürekli tedarik edilebilirliği açısından daha güvenli olması (% 68.3)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının faydalarının iyi bilinmesi (% 63.4)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının kolay olması (% 60.5)”, “Kaynakların yenilenebilir olmasının ekolojik dengeye katkı sunması (% 60.4)”, gibi faktörlerin imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve tutumlarının önemli olduğu görülmektedir. Çünkü bu faktörlere olumlu yaklaşan işverenlerin oranı % 60 ile % 70 arasında değiştiği ifade edilebilir.

“Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının sera gazlarının olumsuz etkisini büyük oranda ortadan kaldırması (çok önemli+önemli=% 59.6)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının fosil yakıtların kullanımını azaltması (% 58,6)”, “Yenilenemeyen enerji kaynakları kullanımı ile yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı arasında farkın büyük olması (% 55.7)”, “Geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermesi (% 55.8)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının pahalı olması (% 52.9)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının yüzde yüz Türk (yerli) malı olması (% 52.8)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları için dış kaynak kullanımının olmaması (% 51)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının geleneksel enerji kaynaklarına oranla kısıtlı olması (% 44)”, gibi faktörler ise imalat ve hizmet işletmelerinin yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve tutumlarının önem açısından çok az etkili olduğu söylenebilir. Çünkü bu faktörlere olumlu yaklaşan işverenlerin oranı % 60’ın altında önemsendiği görülmektedir.

Tablo 8: İmalat ve hizmet firmalarının yenilenebilir enerji hakkındaki algı ve tutumlarının katılım düzeyi

İfadeler		Tamamen Katılıyor	Katılıyor	Fikrim Yok	Katılmıyor	Hiç Katılmıyor
1. Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları hakkında bireyler eğitilmelidir.	n	74	9	11	2	8
	%	71.2	8.7	10.6	1.9	7.7
2. Yenilenebilir enerji kuruluşu için mali desteğe ihtiyaç vardır.	n	58	28	7	2	9
	%	55.8	26.9	6.7	1.9	8.7
3. Yenilenebilir enerji tesisleri, diğer enerji üretim tesislerinden daha güvenlidir.	n	52	21	21	3	7
	%	50.0	20.2	20.2	2.9	6.7
4. Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki hayvanlara zarar verir ya da rahatsız eder.	n	31	11	13	10	39
	%	29.8	10.6	12.5	9.6	37.5
5. Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki bitkilere zarar verir ya da rahatsız eder.	n	28	14	20	10	32
	%	26.9	13.5	19.2	9.6	30.8
6. Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki insanlara zarar verir ya da rahatsız eder.	n	27	16	20	8	33
	%	26.0	15.4	19.2	7.7	31.7
7. Enerji kaynaklarının yenilenebilir ya da yenilenemez oluşu	n	48	22	21	5	8

çok önemlidir.	%	46.2	21.2	20.2	4.7	7.7
8. Dünyadaki teknolojik vb. gelişmeler ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arasında ilişki vardır.	n	46	32	14	4	8
	%	44.2	30.8	13.5	3.8	7.7
9. Türkiye jeopolitik konumu ve iklim özellikleri bakımında yenilenebilir enerji kaynakları açısından son derece olumlu şartlara sahiptir.	n	57	19	12	7	9
	%	54.8	18.3	11.5	6.7	8.7
10. Bilişim çağında yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketilmesi bilincini taşıyan bireyler haline gelmemiz önem taşımaktadır.	n	60	23	7	5	9
	%	57.7	22.1	6.7	4.8	8.7
11. Enerji politikalarının amacı, enerji sistemlerinin sürdürülebilir, enerji kaynaklarının yenilenebilir olmasını sağlamaktır.	n	56	26	11	4	7
	%	53.8	25.0	10.6	3.8	6.7
12. Yenilenebilir enerji kaynakları ile yenilenemeyen enerji kaynaklarının tüketimi, tasarruf ve fiyat açısından bir fark yoktur.	n	27	12	24	12	29
	%	26.0	11.5	23.1	11.5	27.9
13. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, medya'ya büyük görevler düşmektedir.	n	65	17	13	4	5
	%	62.5	16.3	12.5	3.8	4.8
14. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, mülki amirlere büyük görevler düşmektedir.	n	57	22	11	5	9
	%	54.8	21.2	10.6	4.8	8.7
15. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir.	n	59	26	9	7	3
	%	56.7	25.0	8.7	6.7	2.9
16. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, üniversitelere büyük görevler düşmektedir.	n	54	28	9	9	4
	%	51.9	26.9	8.7	8.7	3.8
17. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, STK'lara büyük görevler düşmektedir.	n	42	28	21	10	3
	%	40.4	26.9	20.2	9.6	2.9
18. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, işverenlere büyük görevler düşmektedir.	n	51	22	20	6	5
	%	49.0	21.2	19.2	5.8	4.8
19. Yenilenebilir enerji kaynakları zamanla, ev ve iş yerindeki geleneksel enerji kaynaklarının yerini alması için tanıtım ve bilinçlendirme faaliyetleri yoğunlaştırılmalıdır.	n	45	32	20	2	5
	%	43.3	30.8	19.2	1.9	4.8
20. Enerji tüketiminde sadece yenilenebilir enerji kullanılmalıdır.	n	23	30	29	14	8
	%	22.1	28.8	27.9	13.5	7.7
21. Yenilenebilir enerji kaynakları ileri teknoloji gerektirdiği için cazip değildir.	n	13	19	21	22	29
	%	12.5	18.3	20.2	21.2	27.9
22. Yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgim yoktur.	n	27	17	18	20	22
	%	26.0	16.3	17.3	19.2	21.2
23. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını destekliyorum.	n	68	14	7	6	9
	%	65.4	13.5	6.7	5.8	8.7
24. Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimini destekliyorum.	n	62	18	10	7	7
	%	59.6	17.3	9.6	6.7	6.7
25. Yenilenebilir enerji ifadesi alışkanlıklarımın dışında olduğu için beni korkutuyor.	n	11	15	24	23	31
	%	10.6	14.4	23.1	22.1	29.8
26. Atık ve çöplerden yenilenebilir enerji elde edilmelidir.	n	54	23	10	9	8
	%	51.9	22.1	9.6	8.7	7.7

Tablo 8'de elde edilen veriler aşağıdaki gibi özetlenebilir: “Yenilenebilir enerji kurulumu için mali desteğe ihtiyaç vardır (tamamen katılıyorum+katılıyorum=% 82,7)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir (% 81)”, “Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları hakkında bireyler eğitilmelidir (% 79,9)”, “Bilişim çağında yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketilmesi bilincini taşıyan bireyler haline gelmemiz önem taşımaktadır (% 79,8)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını destekliyorum (% 78,9)”, “Enerji politikalarının amacı, enerji sistemlerinin sürdürülebilir, enerji kaynaklarının yenilenebilir olmasını sağlamaktır (% 78,8)”,

“Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, medya’ya büyük görevler düşmektedir (% 78,8)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, üniversitelere büyük görevler düşmektedir (% 78,8)”, “Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimini destekliyorum (% 76,9)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, mülki amirlere büyük görevler düşmektedir (% 76)”, “Dünyadaki teknolojik vb. gelişmeler ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arasında ilişki vardır (% 75)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları zamanla, ev ve iş yerindeki geleneksel enerji kaynaklarının yerini alacaktır(% 74,1)”, “Atık ve çöplerden yenilenebilir enerji elde edilmelidir (% 74)”, “Türkiye jeopolitik konumu ve iklim özellikleri bakımında yenilenebilir enerji kaynakları açısından son derece olumlu şartlara sahiptir (% 73,1)”, “Yenilenebilir enerji tesisleri, diğer enerji üretim tesislerinden daha güvenlidir (% 70,2)”, ve “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, işverenlere büyük görevler düşmektedir (% 70,2)” faktörleri ile ilgili yatırımcıların yenilenebilir enerji kaynaklarının algı ve tutumları çok önemli olduğu görülmektedir.

“Enerji kaynaklarının yenilenebilir ya da yenilenemez oluşu çok önemlidir (tamamen katılıyorum+katılıyorum=% 67,4)” ve “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, STK’lara büyük görevler düşmektedir (% 67,3)” faktörleri ile ilgili yatırımcıların yenilenebilir enerji kaynaklarının algı ve tutumları önemli şekilde ortaya çıkmıştır.

“Enerji tüketiminde sadece yenilenebilir enerji kullanılmalıdır (tamamen katılıyorum+katılıyorum=% 50,7)”faktörü ile ilgili yatırımcıların yenilenebilir enerji kaynaklarının algı ve tutumları az önemli olduğu belirtilmiştir.

“Yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgim yoktur (tamamen katılıyorum+katılıyorum=% 42,3)”, “Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki insanlara zarar verir ya da rahatsız eder (% 41,4)”, “Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki hayvanlara zarar verir ya da rahatsız eder (% 40,4)”, “Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki bitkilere zarar verir ya da rahatsız eder (% 40,4)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları ile yenilenemeyen enerji kaynaklarının tüketimi arasında, enerji tasarrufu açısından bir fark yoktur (% 37,5)”, “Yenilenebilir enerji kaynakları ileri teknoloji gerektirdiği için cazip değildir (% 30,8)”, ve “Yenilenebilir enerji ifadesi alışkanlıklarımın dışında olduğu için beni korkutuyor (% 25)” faktörleri ile ilgili yatırımcıların yenilenebilir enerji kaynaklarının algı ve tutumları önemsiz olduğu söylenebilir.

Tablo 9: Yenilenebilir enerji kaynaklarının önem derecesine göre dağılımı

	I. Derece Önemli	II. Derece Önemli	III. Derece Önemli	Toplam Puan	Önem Sırası
Rüzgar enerjisi	99	-	-	495	1
Güneş enerjisi	3	98	-	407	2
Jeotermal enerji	2	2	52	174	3
Deniz enerjisi (dalga, gel-git)	-	1	15	46	6
Hidrolojik güç	-	2	18	62	4
Biyo yakıtlar	1	-	18	59	5

Yenilenebilir enerji kaynaklarının işveren ya da işletme temsilcileri açısından önem derecesi Tablo 9’da görülmektedir. Tabloya göre rüzgar enerjisi, güneş enerjisi,

jeotermal enerji, hidrolojik güç, biyoyakıtlar ve deniz enerjisi (dalga, gel-git) şeklinde belirlenmiştir.

Tablo 10: Yenilenemeyen enerji kaynaklarının önem derecesine göre dağılımı

	I. Derece Önemli	II. Derece Önemli	III. Derece Önemli	Toplam Puan	Önem Sırası
Petrol	101	1	-	505	1
Kömür	1	76	1	312	2
Doğal gaz	2	-	62	196	3
Nükleer enerji	-	5	34	122	4
Bataklık gazı	-	-	4	12	6
Fosil yakıtlar	-	3	5	27	5

Tablo 10 yenilenemeyen enerji kaynaklarının işveren ya da işletme temsilcileri açısından önem derecesi önem sırasına göre belirlenmiştir. Petrol, kömür, doğal gaz, nükleer enerji, fosil yakıtlar ve bataklık gazı şeklinde sıralanmıştır.

4.2. Faktör Analizi Sonuçları

4.2.1. Veri Setinin Faktör Analizi için Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Çalışmada analize tabi tutulan veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Bartlett Küresellik ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılmıştır (Tablo 11). Gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran KMO testi yaklaşık 0.83 olarak tespit edildiği için çalışmanın veri setinin faktör analizi yapmak için uygun olduğu söylenilebilir. Bartlett Küresellik Testi kullanılarak, faktör analizi uygulanan 41 değişkenin varyans “korelasyon matrisi birim matristir” H0 hipotezini test etmek için hesaplanan ki-kare değeri 3005.948 olarak, anlam düzeyi ise $p=0.000$ olarak bulunmuştur. Dolayısıyla H0 hipotezi reddedilerek değişkenlerin faktör analizi için uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 11: KMO ve Bartlett Küresellik Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0.827
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-kare	3005.948
	Serbestlik derecesi	820
	Anlamlılık düzeyi	0.000

4.2.2. Faktör Sayısının Belirlenmesi

Yapılan analizde özdeğer istatistiği 1’den büyük olan faktörler anlamlı olarak belirlenmiştir (Tablo 12). Buna göre yapılan analiz sonucunda 41 değişkenin 9 faktörde toplanması uygun bulunmuştur. Çünkü özdeğer istatistiği 1’den büyük olan dokuz faktör tespit edilmiştir. Birinci faktör toplam varyansın %18.962’sini, ikinci faktör % 11,129’unu, üçüncü faktör % 10,665’ini, dördüncü faktör % 7,234’ünü, beşinci faktör % 7,074’ünü, altıncı faktör % 4,613’ünü, yedinci faktör % 4,121’ini, sekizinci faktör % 3,930’ünü ve dokuzuncu faktör ise varyansın % 3,246’sını açıklamaktadır. Dokuz faktör ise toplam varyansın %70.975’ini açıklamaktadır.

Tablo 12: Belirlenen Faktörlerin Özdeğer ve Varyans Açıklama Yüzdesi

Faktörler	Özdeğer	% Varyans açıklama	Kümülatif %
1	7.775	18.962	18.962
2	4.563	11.129	30.092
3	4.373	10.665	40.757
4	2.966	7.234	47.991
5	2.900	7.074	55.065
6	1.891	4.613	59.678
7	1.690	4.121	63.799
8	1.611	3.930	67.729
9	1.331	3.246	70.975

4.2.3. Faktörlerin Rotasyonu

Faktör sayısını belirlendikten sonra bir değişken hangi faktör altında mutlak değer olarak büyük ağırlığa sahipse o değişken o faktör ile yakın ilişki içinde olduğu göz önünde bulundurularak orijinal değişkenlerin, bu 9 faktör üzerindeki yükleri Tablo 13'te sunulmuştur.

Birinci faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak birinci faktör “Sürdürülebilir Çevreci Yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Diğer faktörler içerisinde en yüksek varyansa sahip olan bu faktör oniki değişkenden meydana gelmektedir. Söz konusu değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.834), “Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre dostu olması” değişkeni iken, en küçük değere sahip (0.562), “Yenilenemeyen enerji kaynakları kullanımı ile yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı arasında farkın büyük olması” değişkenidir.

İkinci faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak ikinci faktör “Bilinçli ve yenilenebilir enerji güvenilirliğini önemseyen yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör ise sekiz değişkenden oluşmaktadır. Söz konusu değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.734), “Yenilenebilir enerji tesisleri, diğer enerji üretim tesislerinden daha güvenlidir” değişkeni iken, en küçük değere sahip (0.382), “Dünyadaki teknolojik vb. gelişmeler ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arasında ilişki vardır” değişkenidir.

Üçüncü faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak üçüncü faktör “Yenilenebilir enerjinin tanıtımına ve farkındalığına önem veren yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör altı değişkenden oluşmaktadır. Değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.773), “Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir” değişkenidir.

Dördüncü faktör, içerdiği değişkenler göz önünde bulundurularak “Yenilenebilir enerji tüketimini ve üretimini destekleyen yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Faktörün altında üç değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerin faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.776) olan değişken “Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını destekliyorum” ifadesidir.

Beşinci faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak beşinci faktör “Yenilenebilir enerjinin çevresel zararlarına inanan yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Diğer faktörler içerisinde en yüksek varyansa sahip olan bu faktör üç değişkenden meydana gelmektedir. Söz konusu değişkenler içinde

faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.887), “Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki hayvanlara zarar verir ya da rahatsız eder” değişkenidir.

Altıncı faktör, içerdiği değişkenlere bakılarak “Yenilenebilir enerjiye ilgisiz yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Bu faktörün altında “yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgim yoktur”, “yenilenebilir enerji kaynakları ileri teknoloji gerektirdiği için cazip değildir” ve “yenilenebilir enerji ifadesi alışkanlıklarımın dışında olduğu için beni korkutuyor” olmak üzere üç değişkenden oluşmaktadır. Bu değişkenlerin faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (800) olan değişken “Yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgim yoktur” ifadesidir.

Yedinci faktör ise, içerdiği değişkenler göz önünde bulundurularak “Yenilenebilir enerjinin konvansiyonel enerjiye üstün olduğuna inanan yatırımcı” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörün altında iki değişken bulunmakta, değişkenlerin faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.750) olan “Geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermesi” değişkendir.

Sekizinci faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak sekizinci faktör “Yenilenebilir enerji konusunda etnosentrik yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör altında iki değişken bulunmakta, değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.725), “Yenilenebilir enerji kaynakları için dış kaynak kullanımının olmaması” değişkenidir.

Son olarak dokuzuncu faktörün altında büyük ağırlığa sahip olan değişkenlerin içeriği dikkate alınarak dokuzuncu faktör “Yenilenebilir enerji maliyetini dikkate alan yatırımcı” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör “yenilenebilir enerji kaynaklarının pahalı olması” ve “yenilenebilir enerji kaynakları ile yenilenemeyen enerji kaynaklarının tüketim, tasarruf ve fiyat açısından bir fark yoktur” olmak üzere iki değişkenden oluşmaktadır. Söz konusu bu değişkenler içinde faktör yükleri bakımından en büyük değere sahip (0.657), “Yenilenebilir enerji kaynaklarının pahalı olması” değişkenidir.

Tablo 13: Firma sahiplerinin yenilenebilir enerjiyle ilgili algı ve tutumlarını etkileyen faktörler

1. Faktör: Sürdürülebilir Çevreci Yatırımcı	Faktör Yükleri
Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre dostu olması	0.834
“Sürdürülebilirlik ve Çevreyi Tahrip Etmeme” faaliyetlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının büyük önem taşıması	0.825
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının enerji tasarrufuna katkı sunması	0.821
Yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde faydalanabilmek için kamu yatırımlarının artırılması	0.810
Yenilenebilir enerji kaynaklarının temiz enerji kaynağı olması	0.808
Planlı bir enerji politikasının uygulanması için yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik faaliyetlerin artırılması	0.757
Yenilenebilir enerji kaynaklarının faydalarının iyi bilinmesi	0.718
Kaynakların yenilenebilir olmasının ekolojik dengeye katkı sunması	0.702
Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının sera gazlarının olumsuz etkisini büyük oranda ortadan kaldırması	0.664
Enerji tüketiminin karşılanması için yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin biçimde yararlanılması	0.629
Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının kolay olması	0.583
Yenilenemeyen enerji kaynakları kullanımı ile yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı arasında farkın büyük olması	0.562
2. Faktör: Bilinçli ve yenilenebilir enerji güvenilirliğini önemseyen yatırımcı	
Yenilenebilir enerji tesisleri, diğer enerji üretim tesislerinden daha güvenlidir.	0.734

Enerji politikalarının amacı, enerji sistemlerinin sürdürülebilir, enerji kaynaklarının yenilenebilir olmasını sağlamaktır.	0.733
Türkiye jeopolitik konumu ve iklim özellikleri bakımında yenilenebilir enerji kaynakları açısından son derece olumlu şartlara sahiptir.	0.672
Bilişim çağında yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketilmesi bilincini taşıyan bireyler haline gelmemiz önem taşımaktadır.	0.662
Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları hakkında bireyler eğitilmelidir.	0.647
Enerji kaynaklarının yenilenebilir ya da yenilenemez oluşu çok önemlidir.	0.642
Yenilenebilir enerji kurulumu için mali desteğe ihtiyaç vardır.	0.533
Dünyadaki teknolojik vb. gelişmeler ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arasında ilişki vardır.	0.382
3. Faktör: Yenilenebilir enerjinin tanıtımına ve farkındalığına önem veren yatırımcı	
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, yerel yönetimlere büyük görevler düşmektedir.	0.773
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, mülki amirlere büyük görevler düşmektedir.	0.771
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, STK'lara büyük görevler düşmektedir.	0.766
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, üniversitelere büyük görevler düşmektedir.	0.733
Yenilenebilir enerji kaynakları zamanla, ev ve iş yerindeki geleneksel enerji kaynaklarının yerini alması için tanıtım ve bilinçlendirme faaliyetleri yoğunlaştırılmalıdır.	0.653
Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının öneminin kavratılması konusunda, medya'ya büyük görevler düşmektedir.	0.544
4. Faktör: Yenilenebilir enerjinin tüketimini ve üretimini destekleyen yatırımcı	
Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını destekliyorum.	0.776
Atık ve çöplerden yenilenebilir enerji elde edilmelidir.	0.748
Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimini destekliyorum.	0.700
5. Faktör: Yenilenebilir enerjinin çevresel zararlarına inanan yatırımcı	
Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki hayvanlara zarar verir ya da rahatsız eder.	0.887
Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki bitkilere zarar verir ya da rahatsız eder.	0.856
Yenilenebilir enerji tesisleri, çevrelerindeki insanlara zarar verir ya da rahatsız eder.	0.846
6. Faktör: Yenilenebilir enerjiye ilgisiz yatırımcı	
Yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgim yoktur.	0.800
Yenilenebilir enerji kaynakları ileri teknoloji gerektirdiği için cazip değildir.	0.615
Yenilenebilir enerji ifadesi alışkanlıklarımın dışında olduğu için beni korkutuyor.	0.534
7. Faktör: Yenilenebilir enerjinin konvansiyonel enerjiye üstün olduğuna inanan yatırımcı	
Geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermesi	0.750
Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının fosil yakıtların kullanımını azaltması	0.611
8. Faktör: Yenilenebilir enerji konusunda etnosentrik yatırımcı	
Yenilenebilir enerji kaynakları için dış kaynak kullanımının olmaması	0.725
Yenilenebilir enerji kaynaklarının yüzde yüz Türk (yerli) malı olması	0.541
9. Faktör: Yenilenebilir enerji maliyetini dikkate alan yatırımcı	
Yenilenebilir enerji kaynaklarının pahalı olması	0.657
Yenilenebilir enerji kaynakları ile yenilenemeyen enerji kaynaklarının tüketim, tasarruf ve fiyat açısından bir fark yoktur.	0.530

5. Sonuç ve Tartışma

İmalat ve hizmet işletmelerinin büyük çoğunluğu enerji talebindeki hızlı artışın karşılanmasında yenilenebilir enerji kaynaklarından etkin bir şekilde yararlanılması gerektiğini dolayısıyla kamu yatırımlarının artırılması veya kredilendirme kaynaklarının etkinleştirilmesi gerektiğini ifade ederken, firma yetkililerinin diğer bir kısmı ise geleneksel enerji üretim yöntemlerinin çevreye zarar vermediğini düşünmektedir. İşletmeler tüm ülkelerin çevre dostu yenilenebilir enerji kaynaklarından aktif bir şekilde yararlanmaları gerektiğini düşünmektedirler.

İşletmeler; yenilenebilir enerji kavramı hakkında fikir sahibidirler, ayrıca bu yüzyılın temiz enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması gerektiğini, güneş ve rüzgar gibi temiz enerji kaynaklarının kullanımının çok önemli olduğunu, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranının geleneksel enerji kaynaklarına oranla daha yaygın olacağına inandıklarını; fakat yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının fosil yakıtların kullanımını azaltmayacağını ve yenilenebilir enerjiyi kullanabileceklerini düşünmemekle birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının ileri teknoloji gerektirdiği için kendilerine cazip gelmediğini, çevre için gerekli olmakla birlikte kolay olmayacağını düşündükleri için tercih etmeyeceklerini, fosil yakıtları kullandıklarını fakat zararlarının neler olduğunu tam olarak bilmediklerini, fosil yakıtların neden olduğu sera gazlarının atmosferde tutulmasından dolayı oluşacak olan ısı birikmesinin zararlarını bildiklerini ifade etmişlerdir.

Öte yandan işletmeler yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı konusunda bilinçli bireyler haline gelmelerinin küreselleşme sürecinde önem taşıdığını vurgulamışlardır. İşletmeler “çevre koruma” faaliyetleri içinde yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının büyük önem taşıdığını ve yenilenebilir enerji kullanımının sera gazlarının olumsuz etkilerini büyük ölçüde ortadan kaldıracığını, Türkiye'nin konumu ve iklim özellikleri bakımından yenilenebilir enerji kaynakları açısından son derece olumlu şartlara sahip olduğunu, doğal ve yerel kaynak kullanımının dışa bağımlılığı azaltacağı için önemsenmesi gerektiği kanaatinde dirler.

Yapılan analizler ve elde edilen bulgular neticesinde geliştiren ölçme aracının yenilenebilir enerji algısını değerlendirebilmek için güvenilir ve geçerli olduğu saptanmıştır. Ölçeğin bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayabileceği ve farklı değişkenlerle ve farklı örneklem grupları ile daha geniş kapsamlı uygulamalar sonucunda alanda bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

6. Kaynakça

- Adger, W.N., Barnett, J., Brown, K., Marshall, N., O'Brien, K. (2013). Cultural dimensions of climate change impacts and adaptation. *Nat. Clim. Change*, 3, 112–117.
- Akova, İ. (2008). *Yenilenebilir Enerji Kaynakları*. (1. Basım). Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Akpınar, A., Kömürcü, M.İ., Filiz, H.M. (2008). “Türkiye’de enerji kaynakları ve çevre, sürdürülebilir kalkınma ve temiz enerji kaynakları”. VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu. UTES.17-19 Aralık. İstanbul.
- Alam, S.S.; Hashim, N.H.N.; Rashid, M.; Omar, N.A.; Ahsan, N. and Ismail, Md D. (2014). Small-scale households renewable energy usage intention: Theoretical development and empirical settings, *Renewable Energy*, 68 255-263.
- Alım, M. (2006). Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye’de çevre ve ilköğretimde çevre eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*.14(2), 599-616.
- Arsal, Z. (2010). İlköğretim öğretmen adaylarının sera etkisi ile ilgili kavram yanılgıları. *İlköğretim Online*. 9 (1), 229-240.
- Aslani, A. and Wong, Kau-Fui V. (2014). Analysis of renewable energy development to power generation in the United States, *Renewable Energy*, 63, 153-161.
- Avinç, A.(1998). Değişik enerji kaynakları ve çevreye etkileri. *Ekoloji Dergisi*. 7(27), 19-23.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 7. Baskı, Pegem A Yayıncılık Ankara.
- Çelikler, D. (2013). Awareness about renewable energy of pre-service science teachers in Turkey, *Renewable Energy*, 60, 343-348.

Çelikler, D. and Aksan, Z. (2016). The development of an attitude scale to assess the attitudes of high school students towards renewable energy sources, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1092–1098.

Chen, H.H.; Lee, A.H.I.; Xing, X. and Chen, H. (2014). The relationships of different modes of international alliance with performance of renewable energy enterprises, *Renewable Energy* 69, 464-472.

Cornelissen, G.; Pandelaere, M. and Warlop, L. (2006). Cueing Common Ecological Behaviors to Increase Environmental Attitudes. (Eds.: IJsselsteijn, W.; De Kort, Y.; Miden, C.; Eggen, B.&Van De Hoven, E.). *Perusasive Technology*. Berlin: Springer, 39–44.

Çukurçayır, M. Akif ve Sağır, Hayriye; Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20, 2008, ss. 257-278.

Dalton, G.; Allan, G.; Beaumont, N.; Georgakaki, A.; Hacking, N.; Hooper, T.; Kerr, S.; O'Hagan, A.M.; Reilly, K.; Ricci, P.; Sheng, W. and Stallard, T. (2015). Economic and socio-economic assessment methods for ocean renewable energy: Public and private perspectives, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 45 (2015) 850–878.

Doğan, M. (2011). Enerji kullanımının coğrafi çevre üzerindeki etkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 36-52.

EIA. (2011) International energy outlook 2011. Washington: Energy Information Administration.

Eshchanov, B.R.; Stultjesa, M.G.P. Eshchanovb, R.A. and Salaev S.K. (2013). Prospects of renewable energy penetration in Uzbekistan-Perception of the Khorezmian people, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 21, 789-797.

Görmez, K.(2010). Çevre Sorunları. (2. Basım). Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.

Güner, S. ve Albostan, A. (2007). Türkiye'nin Enerji Politikası, YEKSEM'07, Gaziantep-Türkiye, 47.

Ha-Duong, M.; Nadai, A. Campos, A. S. (2006).A survey on the public perception of CCS in France, *International Journal of Greenhouse Gas Control*, 3, 633-640.

Howell, R.; Shackley, S. and Mabon L. (2012). Public perceptions of low carbon energy Technologies, Global Carbon Capture and Storage Institute Limited (*E. Tarihi: Mart 2017*), <https://hub.globalccsinstitute.com/sites/default/files/publications/38531/scottishlpreporeport.pdf>

Kahraman, S., Yalçın, M., Özkan, E., Aggul, F., (2008). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin küresel ısınma konusundaki farkındalıkları ve bilgi düzeyleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 28 (3), 249-263.

Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemleri (11. Baskı), Nobel Yayın Evi. Ankara.

Karatepe, Y.; Varbak Neşe, S.; Keçebaş, A. ve Yumurtacı, M. (2012). The levels of awareness about the renewable energy sources of university students in Turkey, *Renewable Energy*, 44, 174-179.

Karlström, H. and Ryghaug, M. (2014). Public attitudes towards renewable energy technologies in Norway: The role of party preferences, *Energy Policy*, 67, 656–663.

Kawashima, M. (1998). Development of Teaching Materials. A Focus on Lakes/Rivers in Environmental Education, 33-50, Tokyo.

Keramitsoglou, K.M.; Mellon, R.C.; Tsagkaraki, M.I. and Tsagarakis, K.P. (2016). Clean, not green: The effective representation of renewable energy, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 59, 1332–1337.

Kesicki F. and Anandarajah G. (2011). The role of energy-service demand reduction in global climate change mitigation: combining energy modeling and decomposition analysis. *Energy Policy*, 39 (11): 7224-7233.

Koç, M.Y. ve Garip, M. (2008). “Türkiye ve Avrupa’da Sürdürülebilir Enerji ve Çevre İlişkisi”. VII Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu 17-19 Aralık. İstanbul.

Kuhn, M.; Zajontz, Y. and Kollmann, V. (2010). Consumer perception of global renewable energy projects, (Erişim Tarihi: Mart 2017), http://www.lcbr-online.com/index_files/proceedingsemc12/12emc005.pdf.

Lee, D. Kim, M. and Lee, J. (2016). Adoption of green electricity policies: Investigating the role of environmental attitudes via big data-driven search-queries, *Energy Policy*, 90, 187–201.

Liarakou, G., Gavrilakis, C., Flouri, E. (2009). Secondary school teachers knowledge and attitudes towards renewable sources. *J. Sci Educ. Technol.*, 18, 120-129.

Masini, A. and Menichetti, E. (2012). The impact of behavioural factors in the renewable energy investment decision making process: Conceptual framework and empirical findings, *Marine Policy*, 40, 28–38.

Meydan, A., Doğu, S., Dinç, M. (2009). Öğretmen adaylarının çevre sorunları konusundaki farkındalık ve duyarlılıkları. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*. 28, 153-168.

Orbay, K., Cansaran, A., Kalkan, M. (2009). Öğretmen adaylarının küresel ısınmaya bakış açısı, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 85- 97.

Oskay, Ö. Ö., 2007. Kimya Eğitiminde Teknoloji Destekli, Probleme Dayalı Öğrenme Teknikleri, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Basılmamış.

Özdemir, O., Yıldız, A., Ocaktan, E., Sarışen, Ö. (2004). Tıp fakültesi öğrencilerinin çevre sorunları konusundaki farkındalık ve duyarlılıkları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57, (38), 117-127.

Özkaya, S.Y. (2004). Yenilenebilir enerji kaynakları, *T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (XIV), (Erişim Tarihi: Eylül 2016), <http://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa>

Page, B.I., Shapiro, R.Y. (1983). Effects of public opinion on policy. *Am. Pol. Sci. Rev.* 77, 175–190.

Park, E. and Ohm, J.Y. (2015). Factors influencing the public intention to use renewable energy technologies in South Korea: Effects of the Fukushima nuclear accident, *Energy Policy*, 65, 198–211.

Reilly, K.; O’Hagan, A.M. and Dalton, G. (2015). Attitudes and perceptions of fishermen on the island of Ireland Towards the development of marine renewable energy projects, *Marine Policy*, 58, 88–97.

Rosenberg, E.; Lind, A. and Espegren, K.A. (2013). The impact of future energy demand on renewable energy production: Case of Norway, *Energy*, 61, 419-431.

Saraç, E. ve Bedir, H.(2014).Sınıf Öğretmenlerinin yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili algılarını üzerine nitel bir araştırma, *KHO Bilim Dergisi*,24(1) 19-45.

Seçken, N., (2008). Self-directed learning process of pre-service chemistry teachers through Internet- assisted education on renewable energy. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 5(3), 89-107.

Silva, R.C.; Neto, Ismael de M. and Seifert, S.S. (2016). Electricity supply security and the future role of renewable energy sources in Brazil, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 59, 328–341.

Simas, M. and Pacca, S. (2014). Assessing employment in renewable energy technologies: A case study for wind power in Brazil, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 31, 83–90.

Spiropoulou, D., Antonakaki, T., Kontaxaki S., Bouras, S. (2007). Primary teachers' literacy and education for sustainable development, *J. Sci. Educ. Technol.*, 16, 443-450.

Stigka, E.K.; Paravantis, J.A. and Mihalakakou, G.K. (2014). Social acceptance of renewable energy sources: Are view of contingent valuation applications, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 32, 100–106.

Straughan, R.D. and James, A.R. (1999). Environmental segmentation alternatives: A look at green consumer behavior in The New Millennium. *Journal of Consumer Marketing*, 16 (6), 558-575.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Enerji Stratejisi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (Erişim tarihi: Eylül 2016).

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=enerji&bn=215&hn=12&nm=384&id=384> (Erişim tarihi: Aralık 2016).

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı 2012: Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Önemi, Ankara.

Tüzün, Y.Ö., Tuncer, T.G., Aydemir, M. (2008). İlköğretim öğretmenlerinin hava kirliliği konusundaki bilgileri ile ilgili bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 35, 374-385.

Uyeki, E.S., Holland, L.J. (2000). Diffusion of pro-environment attitudes? *Am. Behav. Sci.* 43, 646–662.

Vaijayanthi, N. (2013). A study on public awareness and perception towards solar energy resource, *Discovery Engineering*, 1 (1) 25.

West, J.; Bailey, I. and Winter, M (2010). Renewable energy policy and public perceptions of renewable energy: A cultural theory approach, *Energy Policy*, 38, 5739-5745.

Wüstenhagen, R. and Menichetti, E. (2012). Strategic choices for renewable energy investment: Conceptual framework and opportunities for further research, *Energy Policy*, 40, 1–10.

Yakut İpekoğlu, H., Üçgül ,İ. Yakut, G. (2014). Yenilenebilir enerji algısı anketi: Güvenirlilik ve geçerliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi YEKARUM e-Dergi*, Yıl 2014, Cilt 2, Sayı: 3, 20 .

Yıldırım, D.Ç. Erdoğan, S. Yıldırım, S. ve Can, H. (2017) "The effect of the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP) on industrial production in Turkey", *International Journal of Energy Sector Management*, Vol. 11, Issue: 3, s. 404-415.

Yüksek, İzzet ve Mıhlayanlar, Esmâ; Yaşam Döngüsü Sürecinde Yapı Malzemesi Çevre Etkileşimi, 2nd International Sustainable Buildings Symposium 28 - 30th May 2015, Ankara – Türkiye.

Zyadin, A.; Puhakka, A.; Ahponen, P. and Pelkonen, P. (2014). Secondary school teachers' knowledge, perceptions, and attitudes toward renewable energy in Jordan, *Renewable Energy*, 62, 341-348.

Zyadina, A.; Puhakkab, A.; Ahponenb, P.; Cronbergc, T. and Pelkonen, P. (2012). School students' knowledge, perceptions, and attitudes toward renewable energy in Jordan, *Renewable Energy*, 45, 78-85.

OSMANLI DÖNEMİ ULAŞIMINDA RAYLI SİSTEMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME: İSTANBUL TRAMVAY ÖRNEĞİ¹

Dr. Öğr. Üyesi Büşra KARATAŞER²

Prof. Dr. Salih Öztürk³

A NOVELTY MOVEMENT IN THE TRANSPORTATION OF THE 20th CENTURY OTTOMAN İSTANBUL: TROLLEY AND ITS HISTORICAL DEVELOPMENT

Abstract

During the 19th century, the world began to experience a rapid transformation under the influence of steam power, compared to the previous periods. That transformation was also observed on the Ottoman Empire territories. Structural changes were observed especially in İstanbul, which was the heart of the Ottoman Empire and also the center of economic and social life during the 19th century. Changes were made between the regions in İstanbul according to the needs of the city. One of the most important changes was undoubtedly the novelties in transportation. The most important novelty in the transportation of İstanbul was the Trolley transportation. The first enterprise in the trolley transportation was started with construction works of rider trolley in İstanbul and its surroundings in 1864. Rapid urbanization in İstanbul caused an increase in the city population. Increase in the number of passengers created the need for using a new power in transportation, which used to be provided with animal power. The new trolley line paved the way for transporting many passengers with lower costs. This study will examine the development and socio-economic effects of the trolley transportation during the 20th century Ottoman İstanbul.

Keywords: İstanbul, Trolley, Transportation

Özet

19.yy Osmanlı Devleti için yeniliklerin ortaya çıktığı çağ olarak tanımlanabilir. Tüm dünyada her alanda başlayan yenilik hareketi Osmanlı devletinde de kendini göstermiştir. Başlangıçta askeri ve idari alanlarda görülen yenilikler zamanla yerini bayındırlık alanında göstermeye başlamıştır. 19. yüzyıl'da Avrupa'da ulaştırma alanındaki yenilikler Osmanlı imparatorluğunda da görülmüştür. Ulaşımındaki hızlı gelişme Osmanlı İstanbul'unda şehir içi ulaşımında kendisini göstermiştir. Osmanlı devletinde başlayan batılılaşma hareketi İstanbul'da şehirleşme de kendisini göstermiştir. İstanbul'daki yapılaşmanın değişmesine neden olmuştur. Bu sebeple şehir içi ulaşımında daha önce kullanılan araba ve omnibüsler İstanbul halkına büyük kolaylık sağlamıştı. İstanbul halkı yaya olarak ulaşım sağlamakdan kurtulmuştu. Ancak nüfusta meydana gelen artış ve araçların yol güzergahının düzgün olmaması sebebi ile ulaşımında aksamalar meydana geliyordu. Atlı tramvayla başlayan ulaşımında yenilik hareketi kısa sürede İstanbul halkında yaygın kabul ve destek gördü. Atlı tramvay yollarının bozukluğu ve tramvayları çeken atların hızı düşmesi sebebiyle kısa sürede gördüğü ilgi azalmıştı.

¹ Bu çalışma 11-13 Ağustos tarihinde International European Congress On Social Sciences (IKSAD) kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, bkarataser@nku.edu.tr.

³ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, salihozturk@nku.edu.tr

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Tramvay, Ulaşım.

1. Giriş

19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı devletinde yenilik çalışmaları hızlanmıştı. Batılı devletler idari ve askeri alanlarda bunun yanında bayındırlık alanlarında da örnek alınarak yenilikler yapılmıştır. 1848 yılında Nafia Nezareti'nin kurulmasıyla imar ve ulaştırma faaliyetleri hız kazanmıştır (Tekdemir,2011:301). 18. Yüzyıla kadar deniz yolculukları hayli gelişmişken kara taşımacılığı oldukça durağandır. Karayollarında önceden önerilmiş yollardan vazgeçilmediği gibi başkalarının yardımı olmadan da yolculuklar uzun sürmektedir (Göçer,2016:150). 19. Yüzyılda Avrupa'da ulaştırma alanında büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu yatırımlar özellikle buhar gücünden yararlanılarak yapılmıştır. Buhar gücü sayesinde ulaşım kolaylaşmıştır. Yüzyıllar boyunca hayvan gücünden yararlanılarak gerçekleştirilen kara ulaşımı buhar gücü sayesinde ulaşım da ilerlemelere sebep olmuştur. Ulaşım da meydana gelen yenilikler sayesinde ziraat ve sanayi gelişmişine sebep olmuştur. Gelişen kara ve deniz yolu ulaşımı uzak bölgelere ulaşımı kolaylaştırdığından üretilen ürünler kolay şekilde satılıp pazarlanabiliyordu. Bu amaçla yine Anadolu ve Rumeli'de demiryolları ulaşımı geliştirilmiştir (Tekdemir,2011:301).

Osmanlı devletinde toplu ulaşımı geliştirmek amacıyla demiryolu yapımı 1830'larda ortaya çıkmış olmasına rağmen demiryolu inşasına ancak 1850'lerde başlanmıştır. Toplu ulaşım için Osmanlıda yapılan çalışmalar genellikle şehirlerarası yollarla ilgiliydi (Tekdemir,2011:302). Ulaşım da hızlı bir ilerleyiş dönemine girilmesi ihtiyacı sebebiyle şehir içi taşımacılığı da önemli bir duruma gelmiş oldu. Şehir içi ulaşımın başlangıcı Osmanlı devletinin kalbi olan İstanbul'da çalışmalara başlanmıştır. Tren ve tramvay hatları inşa edilmiş ve ilk tramvay için 1869 yılında Konstantin Karapano Efendi'ye imtiyaz verilmişti. İlk tramvayın Avrupa'daki tramvaya benzer şekilde atlı tramvaylar örnek alınarak yapılması uygun görülmüştür. (Engin,2011:62) 1871 yılında ise Azapkapı Beşiktaş ve Eminönü Aksaray,1872 yılında Aksaray-Yedikule ve Beşiktaş-Ortaköy 1873'te de Aksaray-Topkapı atlı tramvayları hizmete girmişti (Engin,2011:48-51).

Tramvayların İstanbul sokaklarında işlemeye başlamasıyla birlikte halk tarafından yoğun rağbet görmüştür. Diğer semtlerde oturan halk yani ulaşım aracından istifade edebilmek amacıyla Üsküdar ve Ortaköy halkı dilekçe ile başvurarak bu hizmetten yararlanmak istediklerini bildirmişlerdir (Engin,2011:48-51).

2. Osmanlı'da Kara Ulaşımı

Ulaşım, günümüzde olduğu gibi tarih boyunca tüm ülkeler için önemli bir rol oynamıştır. Ekonomik ve ticari faaliyetler haberleşme, ulaşım nakliye gibi hizmetler ulaşım sayesinde ilerleyebilmektedir. Bu sebeple ulaşım medeniyetin ve kalkınmışlığın bir sembolü olarak değerlendirilebilir. Osmanlı devleti geniş topraklar üzerine yayılmış olması sebebiyle Anadolu'da ve Rumeli'de ihtiyaç sebebiyle anayollar ve bu yollara bağlı tali yollar sivil askeri sevkiyatın güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için çalışılmıştır (Taşdemir,2013:13).

Osmanlı İmparatorluğunda bütün iktisadi faaliyetler yolların geçtiği yerler ve bu yolların ulaştığı liman ve şehirlerde toplanmıştı. Osmanlı devletinin her döneminde yolların geliştirilmesi, emniyetinin sağlanması amacıyla gerekli önlemler alınmıştır.

Bunun için büyük kervan ve ticaret yolları üzerinde dağ ve geçitlere tüccar ve yolcuları barındırması amacıyla hanlar yapılmıştır (Halaçoğlu,1999:13).

Klasik dönem Osmanlı taşrasında karayolları ve bağlantıları, bakımı, tamirati cumhuriyet dönemine kadar süren bir uygulamayla yol dahilinde bulunan köylülere aitti. Şehirlerde ve kasabalarda ise karayolu inşaatı kaldırımcılar tarafından gerçekleştiriliyordu. 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar karayolu inşaatı, tamirati ve köprü inşaatı ve tamiratında çok değişiklik olmadı. Şehirlerdeki yolların yapımı yenilenmesi ve tamir gibi konular 1826 yılında İhtisab Nezareti'ne devredilmişti. Nafia Nezaretinin kurulmasıyla ise Osmanlı Devleti sınırları dahilinde tüm imar ve inşaat faaliyetleri bu kurum tarafından gerçekleştirildi. 1870'li yıllardan itibaren ise Osmanlı Devleti demiryolu inşaatı hızlanmasıyla birlikte karayolları daha kullanışlı hale getirilmiş oldu. Bu sayede Osmanlı limanlarına bağlı demiryolu sayesinde ürünler demiryolu hattı üstündeki istasyonlara ve ürünlerin karayolu ile ulaştırılmasına olanak sağlıyordu (Duysak,2013:37-38). 1872 yılında Rumeli Demiryolları Şirketi ile Nafia Nezareti arasında yapılan bir anlaşmayla Rumeli'de inşa edilecek demiryollarına bağlı olarak 911 km uzunluğunda karayolu ve şoselerin hangi bölgelerde yapılacağı belirlenmişti (Engin,1993:63). 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise iyi eğitim almış teknik ölçüm yapabilen mühendisler yol inşaatında görevlendirilmeye başlanmıştı (Duysak,2013:42).

Osmanlı devletinin Tanzimat'a kadar ulaşım politikası mevcut yolların geleneksel bir şekilde korunmasından oluşuyordu. 19. Yüzyılın ortasına kadar ise mali yetersizlikler başta olmak üzere ulaşımın geliştirilmesi yönünde büyük girişimler görülmektedir (Göçer,2016:150).

3. İstanbul'da Şehir İçi Ulaşımı

19 yüzyıla her şeyin asrı denir. Bu şekilde söylemesinin sebebi bu devirde büyük şehirlerin ortaya çıkmasıdır. 18. Yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'da daha sonrada Amerika'da büyük şehirler ortaya çıkmıştır. Büyük şehirlerin ortaya çıkmasıyla birlikte artık söz konusu şehir içi insan nakli meselesi olmuştur. İstanbul'da şehir içi insan nakli meselesi tek ve çift atlı arabalarla at ve eşekten ibaret bulunuyordu. Bunun yanında az sayıda insanın tarafından kullanılan insan ile taşınan sedye adı verilen araçlar kullanılıyordu. Sedyeye denilen araç 17. ve 18. asırlarda umumi olarak kullanılırken 19. asırda sadece çoğunlukla yabancılarla laventen kadınların kullandığı bir vasıta haline gelmişti (Fındıkoğlu,1949:139-143).

Bir ulaşım aracı olarak Osmanlıda araba kullanımı ise çok eski tarihlerden beri kullanılmaktadır. Anadolu ve Rumeli'de yük taşımacılığı için genellikle uzun mesafelerde için deve kısa mesafeler için ise araba tercih edilirdi (İpşirli,1991:243). Eski devirlerde araba daha çok şehirlerarası bir vasıta olarak kullanılıyordu. İstanbul içinde arabaya binmek saraya mensuplarına özel bir lükstü (Fındıkoğlu,1949:144). 19. Yüzyıla kadar arabanın yaygın bir şekilde kullanılmadığı sadece özel günlerde kullanıldığını görmekteyiz. 19. Yüzyıl'a gelindiğinde ise İstanbul'da kullanılan arabalar saray, konak ve kira arabaları olmak üzere üç gruba ayrılıyordu. Saray arabaları iç ve dış dekoru tamamen farklı malzemenen olan arabalardı. Konak arabaları ise erkek ve kadınların birlikte yolculuk yaptığı türlerde birkaç çeşitten oluşuyordu. Kiralık arabalar ise lüks arabalar ve piyasa arabaları olmak üzere kullanılırdı. Bu arabalara belediye tarafından plaka numarası ve belli durak yerleri belirlenerek bir nizam oluşturulmaya çalışılmıştı (İpşirli,1991:244).

4. İstanbul'da Mekânsal Değişim ve Tramvay İhtiyacının Doğuşu

İstanbul, İstanbul yarımadası ve Eyüp, Galata ve Üsküdar olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. 18. yüzyılın sonunda Osmanlı devletinde başlayan batılılaşma hareketleri ile birlikte kentin tarihi merkezi de dışa doğru kaymaya başlamıştır (Dilaver,2010:3). İstanbul'da yapılaşma genellikle Tophaneden Boğaz'a, Galata'dan Şişli'ye Kasımpaşa'dan Eyüp'e, Ayasofya'dan Fatih'e, Yedikule'den Bakırköy'e Üsküdar'dan Kadıköy ve Beykoz'a doğru yoğunluk gösterirken Anadolu ve Üsküdar ise ticari ve siyasi faaliyetlerin az olduğu daha ziyade evlerin bulunduğu bir yerleşim bölgesiydi (Mantran,2001:16). 19. yüzyılda gayrimüslim unsurlar çoğunlukla taşımacılık ve ticaretin en önemli noktaları olan kıyı kesiminde yerleşmişler Sur içinde daha çok Müslüman ve Hristiyan unsurlar yaşamışlardır. Rum ve Ermeniler şehrin Marmara kıyıları ve Boğaziçi'nin Rumeli tarafından yaşarken Yahudiler Haliç'in karşı yakarında Frenkler ise Galata'ya yerleşmişlerdi (İncicyan,1976:19-20). Unkapanı ve Galata köprülerinin yapımını takiben 1856 yılında Dolmabahçe Sarayının bitirilmesiyle birlikte Osmanlı hanedanlığı Suriçini terk ederek şehrin gelişim yönünün değişmesine sebep olmuştur (Mantran,2001:292).

4.1 Atlı Tramvay

Tramvay raylı ulaşım sistemlerinden biridir. On dokuzuncu yüzyıl tramvay ile taşımacılığın başladı buhar ve elektrik gücü gibi yeni teknolojik imkânlarla geliştiği bir dönemdir (Çolak,2003:177). Tramvayların hangi tarihte ortaya çıktığı net bir bilgi olarak bilinmemekle birlikte 1820'li yıllardan itibaren omnibüslerin bozuk yollarda işlem görememesi sebebiyle daha sistemli bir şekilde işleyecek olan ulaşım sistemi olan tramvayların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Engin,2011:17).

Omnibüsler atlar tarafından çekilen ve toplu taşımacılık amacıyla kullanılan büyük arabalardı. İlk omnibüs aracı Fransa'da kullanılmaya başlanmıştı. İstanbul'da tramvayların işlemesine yönelik olarak Tramvay Şirketi ile 30 Ağustos 1869 tarihinde imzalanan sözleşmeye göre; şehrin diğer taraflarıyla bağlantı sağlamak amacıyla tramvay şirketine imtiyaz verildiği belirtiliyordu. Omnibüsler güneşin doğuşu ile işlemeye başlayıp gece yarısına kadar ulaşım hizmetini sağlayacaktı. Omnibüsler İstanbul halkı için büyük bir kolaylık oluşturmuştu. İstanbul halkı şehir içi ulaşımını yaya olarak gerçekleştirmekten kurtulmuştu. Omnibüsler İstanbul için faydalı olmasına rağmen bu araçların işlediği yolların bozuk olması sebebiyle ulaşımında aksamalar oluşuyordu (Engin,2012:67-69).

Atlı yolcu arabalarının ilk kullanıldığı yer 1830'lu yıllarda Amerika'da kullanılmaya başlanmıştı. Amerika'da kullanılmasından kısa bir süre sonra atlı tramvaylar Avrupa başkentlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 1852 yılında Paris'te, 1857 yılında Londra'da, 1868 yılında Viyana'da ve 1869 yılında Brüksel ve İstanbul'da atlı tramvay ulaşım hizmetine girmiştir (Çolak,2003:177).

19. yüzyılda gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da nüfus önemli ölçüde artış göstermişti. Nüfusun yükselmesinin sebepleri ise ilk sebep nüfus artış hızının yüksekliği ikincisi ise, devletin düzeni korumasına bağlı olarak şehirde sağlık koşullarının iyileşmesine bağlanmaktadır (Tekeli,1985:878). 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun 370.000 nüfuslu başkenti olan İstanbul'da karayolu ulaşımı hiçbir tarifeye bağlanmamıştı (Çolak,2003:177).

İstanbul'da ulaşımın sağlanmasında deniz ulaşımında Şirket-i Hayriye vapurları ulaşımı önemli ölçüde rahatlatmışken şehir içinde sıkıntılar yaşanıyordu. İstanbul yarımadasının iç kısmında ve Marmara sahilleri boyunca ulaşım yetersizdi.

Galata'dan Şişliye kadar yeni bölgelere doğru ulaşımın gelişmesi gerekiyordu. 1860'larda bir tramvay sistemi geliştirmek için girişimciler imtiyaz taleplerinde bulunuyorlardı (Çelik,1996:75). İstanbul'da atlı tramvay kullanılması konusunda belirlenen ilk teşebbüslerden biri 1864 yılında yapılmıştır. Bu tarihte Huchiadson isimli bir İngiliz girişimci tarafından İstanbul ve civarında tramvay hattı kurmak için imtiyaz talep edilmişti. Ancak bu sözleşmeye uygun olarak tramvay hattı inşa edilemedi. İstanbul'da tramvay yapımıyla ilgili ikinci teşebbüs ise Meclis-i Maabir üyesi Rüstem Bey tarafından teklif edilmişti. 1868 tarihinde tramvay inşası için tek raylı bir sistem oluşturacağı ve uygun fiyatla yolcu ve eşya taşıyacağından bahsetmekteydi. Rüstem Bey'e imtiyaz verilmiş olmakla beraber bu sistem uygulamaya geçmemiştir. (Engin,2011:39-40). Başka bir imtiyaz talebi ise 1869 yılında bir Fransız vatandaşı olan Hazi Dodyon tarafından gerçekleştirildi. Bir diğer talep de bir kısmı yerli sermayedarlar tarafından karlı bir ticaret olarak gördükleri galata bankerlerinin de içinde bulunduğu Karapano Efendi idi. Hükümet imtiyaz talebinde buluna iki kişiden Karapano efendinin Osmanlı vatandaşı olması ve Osmanlı nezdinde itibarlı bankerlerde Zarif, Komanto, ve Hristaki efendinin kurulacak şirketin sermayedarları olması sebebiyle İmtiyaz Karapano Efendiye verilmiş oldu (Bozkurt,2004:97).

Karapano Efendi tarafından imtiyazın alınmasıyla birlikte Galata'dan Ortaköy'e Eminönü'nden Aksaray'a ve Aksaray'dan Topkapı ve Yedikule'ye doğru atlı tramvay işletilecekti. Tramvay hattı öncelikle Galata-Ortaköy kısmın başlaması uygun görülmüştü. Yollar üzerindeki ilk düzenlemelere buradan başlandı. Burada yollar genişletilerek çalışmaya başlandı. 1870 yılında Azapkapı'dan Yorgancılarbaşı'na kadar olan mesafe ve İstanbul tarafında ise 1870 Kasım ayında ise Ayasofya civarına kadar ulaşılmıştı (Engin,2011:49-50). Tramvay işletilmesi konusunda bir diğer önemli konu da tramvay vagonlarının seçimi konusunda karar verilmesi idi. Şirket bu konuda tecrübe sahibi olmadığı için Avrupa şehirlerinde tramvay vagonları incelendi ve Viyana'daki tramvay vagonlarının en uygun olduğu kanaatine varıldı. Bu vagonlar 18 yolcu taşıyacak şekildeydi. Vagonları çekecek atlar ise katana adı verilen Macar atlarıydı. Azapkapı- Beşiktaş hattı 31 Temmuz 1871 tarihinde açıldı. Atlı tramvaylar hizmete girdikten sonra tramvayları çekecek atlar büyük önem taşımaya başladı. Zira yolların durumuna göre yokuşlu düz olmasına göre at sayısı 2 ile 4 arasında değişiyordu. Şehrin çeşitli mevkiilerinde özellikle yokuşlarda küçük ahırlardan takviye gerekebiliyordu(Engin,2011:50-55). Tramvayları çeken atlar kısa zamanda yıpranıp iş göremez hale gelmeleri sebebiyle atlı tramvayların hızı düşmüş ve bu durum eleştiri konusu olmuştu. Atların yerine yenisi temin edilemediğinden Tramvay şirketi kısa sürede gördüğü ilgiyi kaybetmiştir (Ünal,1976:36).

4.2 Elektrikli Tramvaya Geçiş

On dokuzuncu yüzyılda tramvay taşımacılığının başlamasıyla birlikte elektrik gücü gibi yeni teknolojik imkânlarla hızla geliştiği bir dönemdir. Atlı tramvayların şehir hayatına girmesiyle birlikte ulaşımın düzenlemeleri oluşmuştu ancak şehir nüfusundaki artış yeni düzenlemeler yapma gereğini ortaya çıkarıyordu. Şehirleşmeyle birlikte yolcu sayısında meydana gelen artış ve hayvan gücü kullanımının sıkıntıları sebebiyle bir süre sonra yeni bir çekim gücü kullanımı ihtiyaç duymuştu. Tramvay hattının ekonomik olabilmesi için hem çok sayıda yolcu taşınması hem de çekim gücü olarak kullanılan araçların maliyetinin düşük olması gerekir. Atlı tramvay, hem çok yolcu taşıyamamakta hem de hayvanları besleme ve bakım maliyeti yüksekti. Hayvanlarda meydana gelen salgın hastalıklar sebebiyle meydana gelen toplu ölümler sebebiyle atlı tramvaylar yerini daha ekonomik bir çekiş gücü bulmaya itmiştir (Günergun,1995:373).

1912 yılında Balkan Savaşının başlaması sebebiyle tramvay şirketinin elindeki atlar ordu tarafından satın alınmıştı. Bu durum İstanbul'un tramvaysız kalmasına neden olmuştu. . Balkan savaşıyla birlikte atlı tramvayların kullanılamaz hale gelmesi İstanbul halkının zahmet çekmesine sebep olmuştu halk her ne kadar yürüme alışkanlığına sahip olsa da tramvay yokluğu çocuk, yaşlı malul kesimin belini büküyordu Bu sebeple atlı tramvaylar tarihe karışmış ve elektrikli tramvaylar tarih sahnesine çıkmışlardı 20 Şubat 1914 gününde ilk elektrikli tramvay Karaköy-Ortaköy hattında hizmete girdi. Tramvay çağı en önemli buluşlarından olan elektrikten yararlanmaya başlamıştı. İstanbul'da Karaköy-Tünel hattında tünel tramvayla rekabet ediyor ve bu hattın müşterisini alıyordu. İstanbul'da hatlar birbirini izledi. Anadolu yakasında İlk tramvay çalışmaları 1927 yılında başladı (Ünal,1979:36). Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da atlı tramvay yokluğu bir bakıma İstanbul için faydalı olmuştu. Çünkü Amerika ve Avrupa'da çoktan kullanılmaya başlanmıştı. Elektrik tramvayın İstanbul İçinde artık kaçınılmaz olduğu düşüncesi iyice yerleşmişti şehremaneti ve Nafia Vekâleti, tramvayın elektrikle çevrilmesi için Dersaadet Tramvay şirketini zorlamaya başlamıştı. Dünyada ilk elektrikli tramvay 1881'de Berlin'de 1883te Londra'da 1888'de Amerika'da görülmüştü. İstanbul'da ise İlk elektrikli tramvay Ocak 1914 yılında görüldü. Bu sayede imparatorluğun başkenti içinde atlı tramvay hizmetinde gerçekleştirdiği başarıyı elektrikli tramvayda gerçekleştirmeye çalışacaktır (Kayserilioğlu,1999:197).

Tramvay şirketi ile yapılan antlaşma gereği 19 Ocak 1911 tarihinde İstanbul'da tramvay hatları işleyecekti. Tramvay arabaları köprüden geçecek ve böylece Eminönü - Galata arasında doğrudan bir tramvay bağlantısı sağlanacaktı. Eminönü'nden geçen tramvay ise durmaksızın Ortaköy, Bebek, Beyoğlu, Şişli, Beyazıt ve Aksaray yönüne giden tramvayların ilk durağı olacaktı. Elektrikli tramvayın ilk seferi 1914 yılı 25 Ocak tarihinde Karaköy'de kalabalık toplantı ve köprü üzerinde yapılan bir törenle elektrikli tramvay hizmete girdi. Yapılan törende Şehremaneti Vekili Bedri Bey yapmış olduğu konuşmada : Artık yokuşlarda değiştirilen atlar, vardaclar, sürücülerin kırbaç şıkırtıları tarihe karışmıştır. Artık güzel tramvaylara kavuşuyoruz' diyerek İstanbul tarihinde yeni bir noktaya gelmiş olduğunu belirtmiştir (Kayserilioğlu,1999:38). Karaköy'deki ilk elektrikli tramvayın işlemeye başlaması büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Zira Birinci Cihan harbi sebebiyle sakatlar, çocuklar tramvaysız ulaşım sağlamaktan bitap düşmüştü (Gülersoy,1989:44)

İstanbul nüfusunun hızla artmasıyla birlikte ulaşımda sıkıntılar yaşanmaya başlandı. Şehrin yerleşim alanlarının artmasıyla birlikte ulaşım yetersiz hale gelmeye başladı. 1915-1926 tarihleri arasında elektrikli tramvay hizmeti Tünel-Şişli, Tünel-Tatavla, Harbiye- Fatih, Tünel- Maçka, Taksim- sirkeci, Karaköy- Beşiktaş, Eminönü-Bebek, Aksaray- ,Ortaköy, Beşiktaş- Fatih, Eminönü- Fatih, Eminönü- Topkapı, Eminönü- Yedikule, Topkapı, Beyazıt, Yedikule Beyazıt güzergâhında görülmüştü. Elektrikli tramvayın İstanbul hayatına girmesiyle birlikte bir takım kazalar da ortaya çıkmıştır. Elektrikli tramvayın ilk dönemlerinde atların ürkmesi sebebiyle nüfusun da yoğunlaşmasıyla tramvayın hattan çıkması, devrilme, yayaya çarpma gibi sebeplerle kazalar meydana gelmiştir İstanbul'un nüfusu özellikle mütarekeden sonra artmıştı. Trafikteki karmaşa kazalara neden olmaktadır (Çolak,2003:181-183). İstanbul halkının en önemli sıkıntılarının birisi de savaş sebebiyle ülkede başta gıda maddeleri olmak üzere kömür sıkıntısı çekilmesiydi. Su, elektrik, tramvay ve arabalı vapur hizmetleri için günde ortalama 1200 ton kömür gerekiyordu (Temel,1998:28). Yaşanan kömür sıkıntısını aşmak amacıyla elektrik, kömür ve havagazı şirketlerinin hizmetlerini sürdürmelerini sağlamaya çalışılmıştır. Bu amaçla başta savaşın başında tramvay, elektrik su, havagazı şirketleri amele ve uzmanlarının askerliklerinin tecil edilmesi için girişimler de bulunulmuştur (Çavdar,2014:100).

İstanbul'da elektrikli tramvaylarda gerek görülen kazalar gerekse de İstanbul'un işgal altında olması sebebiyle kömür ihtiyacının temin edilememesi sebebiyle tramvay hizmetleri durma noktasına gelmişti. Avrupa'ya ismarlanan yüz adet tramvay arabasının sadece beş tanesinin gelebilmesi İstanbul ulaşımını sıkıntıya sokmuştu. İstanbul caddelerinde işleyen arabalarda meydana gelen malzeme sıkıntısı da ulaşımı olumsuz etkilemiştir (Kayserilioğlu,1999:47).

1908 yılından 1922 yılına kadar tramvay şirketinde çeşitli grevler kendini göstermiştir. Dersaadet Tramvay şirketi kurulduğu günden itibaren zaten ehil memur bulmakta zorlanırken meydana gelen grevler sonrasında daha büyük sıkıntılar yaşamıştır (Kayserilioğlu,1999:48).

Sonuç

İstanbul'da toplu ulaşım sistemlerinden biri olan tramvayın büyük bir önemi vardır. İstanbul kent içi ulaşımına önemli katkıları olmuştur. İstanbul'da Dersaadet tramvay şirketinin kurulmasıyla önce atlı daha sonra elektrikli olarak tramvaylar hizmet vermiştir.

İstanbul Osmanlı devletinin kalbi konumunda olması sebebiyle nüfus 19. Yüzyılın başından itibaren hızla artmıştır. Artan nüfus sebebiyle şehrin yerleşim alanları genişlemiştir. Önceden sadece sur içinde toplanan halk boğaz kıyılarında yerleşmeye başlamıştır. Deniz ulaşımı artan nüfusa yeterli olmayınca toplu ulaşım için farklı yöntemler aranmıştır.

İlk önce atlı tramvaylarla başlayan toplu ulaşım İstanbul trafiğini önemli ölçüde rahatlatmıştır. Ancak atlı tramvayların maliyetli olması ve az yolcu taşıması sebebiyle istenilen verim alınamamıştır. Bununla birlikte Osmanlı ülkesinde başlayan savaşta ülkedeki hayvan gücü savaş için el konulmuştur. Bu sebeple İstanbul'un şehir içi ulaşımı durmuştur. Atlı tramvaylardan sonra elektrik tramvay arabaları İstanbul halkına hizmet etmeye başlamıştır. Ancak İstanbul'un işgali ve sonrasında mütareke döneminde başta gıda maddeleri olmak üzere kömür de meydana gelen sıkıntılar İstanbul'un elektrik tramvay hizmetini sekteye uğratmıştır. Nüfusta meydana gelen artış ve tramvayların sebep olduğu nedenlerle çeşitli kazalar meydana gelmiştir.

Tramvay İstanbul'da ulaşımı kolaylaştırmıştır. Bunun yanında ilerleyen yıllarda şehir içinde otobüsler ortaya çıkana kadar şehir içinde halkın toplu taşıma alışkanlığı kazanmasında da ciddi katkılar sağlamıştır. Vapurlardan sonra İstanbullular ilk kez başka bir endüstri aracı olan tramvayla toplu ulaşımı kullanarak bir tür toplu ulaşım kültürü sağlaması yönüyle dikkate değerdir.

Kaynakça

Bozkurt, İbrahim Murat İstanbul Kentiçi kara toplu ulaşım hizmetlerinin başlaması ve gelişimi : (1850-1900)2004; (Doktora).--Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı

Çolak , Melek, XX. Yüzyıl başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay, The Journal Of Ottoman Studies XXII, İstanbul,2003.

Çelik, Zeynep, 19. yüzyılda Osmanlı başkenti : Değişen İstanbul. çev. Selim Deringil ; yay. haz. Ayşen Anadol. -- İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Çavdar, Necati, 'Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları' Atatürk araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 30, Sayı 289.

Dilaver, Şerafettin, Dersaadet Tramvay Şirketi.201,Tez (Yüksek lisans).--Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı

Duysak, Cabir,"19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", Osmanlı'da ulaşım : kara-deniz-demiryolu. / editörler Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, İstanbul : Çamlıca, 2012

Engin, Vahdettin,İstanbul'un atlı ve elektrikli tramvayları,İstanbul : İstanbul Ticaret Odası, 2011.

Engin, Vahdettin . Rumeli demiryolları, Vahdettin Engin, İstanbul : Eren Yayıncılık, 1993.

Engin Vahdettin" İstanbul'da Şehiriçi Toplu Taşımacılığın Bir Unsuru Olarak Omnibüsler" Osmanlı'da ulaşım : kara-deniz-demiryolu. / editörler Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, İstanbul : Çamlıca, 2012

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri," İstanbul'da Şehiriçi İnsan Nakli Meselesi ve İstanbul'da Tramvay işçilerinin içtimai durumu", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü,1949

Gülersoy ,Çelik Tramvay İstanbul'da,İstanbul : İstanbul Kitaplığı, 1989.

Günergun,Feza,'Osmanlı devletinde Buharlı Tramvay İşletme Teşebbüsleri', Çağını yakalayan Osmanlı : Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri. / yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar, İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ; Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA), 1995

Göçer, Kenan, Osmanlıda cumhuriyete Ulaşım ve Servet-i Fünun Dergisi Ulaşım bibliyoğrafyası" Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt XI, .SayıII, 2016.

Halaçoğlu, Yusuf, " Klasik dönemde Osmanlılarda Haberleşme ve Yol Sistemi", Çağını yakalayan Osmanlı : Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri. yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar. -- İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ; Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA), 1995

Kayserilioğlu, R. Sertaç , Dersaadet'ten İstanbul'a tramvay, İstanbul : İETT Genel Müdürlüğü, Cilt 1 1999.

Kayserilioğlu, R. Sertaç , Dersaadet'ten İstanbul'a tramvay, İstanbul : İETT Genel Müdürlüğü, Cilt 2 1999.

Mantran , Robert,İstanbul tarihi, 1917-1999 ; çev. Teoman Tunçdoğan. -- İstanbul : İletişim Yayınları, 2001.

Temel ,Mehmet İşgal yıllarında İstanbul'un sosyal durumu, Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998.

Tekdemir, Aziz, uluslararası Edirne'nin fethinin 650. yılı sempozyumu : 4-6 Mayıs 2011 bildiriler kitabı [Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650.

yılı Sempozyumu(2011 : Edirne)]. / editörler İbrahim Sezgin, Cengiz Fedakar, Hasan Demiroğlu. -- Edirne : Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2012

Taşdemir, Mehmet, “ Klasik Devirde Osmanlı'da Kara Ulaşımı ve Yollar” Osmanlı'da ulaşım :kara-deniz-demiryolu. / editörler Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan. -- İstanbul : Çamlıca, 2012.

Tekeli, İlhan,”Tanzimattan Cumhuriyete Kentsek Dönüşüm”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi, İstanbul : İletişim Yayınları, 1985. 4.c

Ünal, Ertan, ‘Tramvayları Boşuna mı İdam Ettik ?’ Yıllar Boyu Tarih, Yıl:1 cilt 2 Sayı 2 Şubat 1979.

A RESEARCH ON DETERMINATION OF THE ORGANIZATIONAL HEALTH PERCEPTIONS OF THE EMPLOYEES WORKING IN KARDEMİR INC.*

Yazar / Author: Asst. Prof. Dr. / *Dr. Öğr. Üy.* Ozan BÜYÜKYILMAZ¹

Teaching Asst. / *Öğr. Gör.* Engin YURDASEVER²

Specialist / *Uzman* Kamil HORUZOĞLU³

Abstract

Organizational health is a concept that includes concepts such as organizational effectiveness, organizational culture, organizational commitment, organizational climate, and more broadly. Healthy organizations are institutions where employees participate in governance, problems are solved through co-operation, and employees benefit from their expertise. Organizational health is a product of employee-based approaches following the decentralized approach of the 1950s and 1960s. This concept, which was first used in analyzes to measure the effectiveness of schools, has gradually evolved into a concept of importance for efficiency, competition and change in all organizations. The aim of this study is to determine the level of organizational health of Kardemir Inc. employees, which operates in the iron and steel sector, and to reveal the relation between organizational health and demographic variables. For this purpose, data were obtained using the survey method of the employees working in the business. A sample of 500 employee questionnaires were administered, of which 450 were validated and analyzed. The t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to determine the validity of the research hypotheses. As a result of the study, there were significant differences according to employees' perception of organization health, sex, age, education status, professional experience and stage. However, it was determined that there was no significant difference between the marital status and the duration of the employment.

Key Words: Organizational Health, Healthy Organization, Unhealthy Organization, Kardemir Inc.

KARDEMİR A.Ş. ÇALIŞANLARININ ÖRGÜT SAĞLIĞI ALGILARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Özet

Örgüt sağlığı; örgütsel etkinlik, örgüt kültürü, örgütsel bağlılık, örgüt iklimi gibi kavramları içine alan ve bunlardan daha geniş anlamlar içeren bir kavramdır. Sağlıklı örgütler çalışanların yönetime katıldığı, karşılaşılan problemlerin işbirliği yoluyla çözüldüğü, çalışanların uzmanlıklarından istifade edildiği kurumlardır. Örgüt sağlığı 1950 ve 1960'lı yılların merkezîyetçi yaklaşımının ardından gelen ve çalışanı merkeze alan yaklaşımların bir ürünüdür. İlk olarak okulların etkinliğini ölçmek için yapılan analizlerde kullanılmış olan bu kavram, zamanla tüm örgütlerde etkinlik, rekabet ve değişim için önem arzeden bir kavrama dönüşmüştür. Bu çalışmanın amacı, demir çelik sektöründe faaliyet gösteren Kardemir A.Ş.'nin örgüt sağlığı düzeyini belirlemek ve örgüt sağlığının demografik değişkenlerle ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç kapsamında, işletmede çalışan personelden anket yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Örneklem olarak seçilen 500 çalışana anket uygulanmış, bunlardan 450

* This work was supported by Research Fund of the Karabük University. Project Number: KBÜBAP-17-BM-355.

¹ Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ozanbuyukyilmaz@karabuk.edu.tr.

² Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, enginyurdasever@odu.edu.tr

³ Kardemir A.Ş., İş Sağlığı ve Güvenliği Müdürlüğü, kamilhoruzoglu@hotmail.com

tanesi geçerli sayılarak analize tabi tutulmuştur. Araştırmada hipotezleri test etmek için t-testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, çalışanların örgüt sağlığı algısının, cinsiyete, yaşa, öğrenim durumuna, mesleki deneyime ve kademeye göre anlamlı farklılıklar göstermesine karşın, medeni durumuna ve işletmede çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Sağlığı, Sağlıklı Örgüt, Sağlıksız Örgüt, Kardemir A.Ş.

1. Introduction

The first definition of the concept of organizational health, which has become a focus of interest for both the theorists and practitioners all over the world, especially in the United States in the last 20 years, was made by Miles. According to Miles, organizational health, which refers to sustain life in its environment, to develop continuously and to develop itself, to cope with problems, to have the ability to live and to be able to develop these abilities, is considered as an indispensable element of success in today's business organizations. In particular, the concept of organizational health, which is started to be used by academicians studying in the field of management, human resources management and industrial psychology, is also the subject of the detailed researches (Vural, 2013:1).

The concept of organizational health is based on its apparently self-evident nature, and its challenge lies in the exploration of the relationship between organizational factors and the health of individual employees (Cox and Cox, 1992:100). In order to have a healthy organization, first climate in the organization should be identified. For description and measurement of the social climate of the organizations, considerable scientific efforts have been made in recent decades. The organizational health is one of the famous and useful frameworks (Mohammad et al., 2012:228).

In healthy organizations, employees are committed and conscientious and helpful and they have high morale and performance. Healthy organization is a place where people come with an interest to the work and are proud to work in this location. On the other hand, an organization that has a healthy atmosphere is an organization that: is reliable in exchange of information, has the flexibility and creativity to make the necessary changes based on the obtained information and has unity and commitment to the goals of the organization (Ziapour, 2015:44).

A healthy organization is the one that is able to encounter, recognize and eliminate the obstacles on its way to live on. One of the healthy organization's characteristics is determining what is on the process. In other words, in the long-term scale organizations are healthy when they think about their strategies and reassess the markets where they will complete. Healthy organizations pay less attention to structure but more to the main processes. Everything is carried through instant cooperation with the producer and customers (Ghorbani et al., 2012:695).

The aim of this study is to demonstrate the organizational health status of Kardemir Inc., which operates in iron and steel sector. At the same time, it will be examined whether the organizational health is related to the demographic characteristics of employees or not. Within this context, in the literature part of the research, firstly the definition of organizational health will be made, then other concepts related to organizational health, dimensions of organizational health, indicators of organizational health and differences between healthy and unhealthy organizations will be emphasized. Finally, what needs to be done to increase the

organizational health will be explained. In the application part of the study, organizational health level of Kardemir Inc. will be determined and analyzes will be carried out related to the demographic variables affecting the organizational health, and suggestions will be presented to the researchers and the company management in order to create healthy organization structures.

2. Concept of Organizational Health

The concept of organizational health is a different perspective for the analysis of the nature of the workplace. Organizational health is a concept that can be used for organizations where internal and external conflicts are resolved, employees adapt to the environment and the changes, and the correct functioning can be maintained. Healthy organizations come into play when there are fewer employee changes. Employees adapt to the organization's basic objective and functioning. There is a parallelism between organizational health and organizational success (Basaran, 1992).

In today's business world, the establishment of a healthy structure both at the individual level and at the organizational level, is more important than ever, and comes out as a subject that needs to be examined (Polatci and Ardic, 2007:138).

The concept of organizational health was first used by Argyris towards the end of the 1950s. However, this concept was explained and developed by Miles in the 1960s (Uras, 1998:14). In the 1980s Hoy et al. criticized the conceptual framework created by Miles and proposed their conceptual framework. However, Miles's organizational health theory is still regarded as the most accepted and studied theory even today even though it has been exposed to criticism (Akbaba, 1997:10; Uras, 1998:14). According to Miles (1969), "Healthy organizations are structures that can develop continuous survival skill and have the ability to keep up with the developments." Miles (1969) described organizational health as "healthy organization does not just survive in the environment it exists but develops in the long run, copes with problems, and develops its abilities." (cited by Akbaba Altun, 2001).

Throughout history, the concept of "organizational health" has been examined by taking three focal points to the centre. These are: (1) organizational performance oriented, (2) individual health oriented, (3) both organizational performance and individual health oriented approaches (Köseoglu and Karayormuk, 2009:175).

For many years, the concept of organizational health has lagged behind the concepts such as organizational culture, organizational commitment, business ethics. For this reason, the definitions related to organizational health are limited. When the concept of organizational health is considered in all aspects, it can be seen that it covers the concepts mentioned above (Ardic et al., 2008). Basaran (1996:163) also defines organizational health as "it is working of an organization like all organs work regularly without having any conflict or contradiction with each other as it is in a healthy person".

2.1. Dimensions of Organizational Health

When the literature on organizational health is examined, it is seen that there are many classifications for organizational health dimensions. In this study, classifications of Miles (1969), Hoy and Feldman (1987) and Akbaba (1997) will be mentioned.

2.1.1. Organizational Health Dimensions Developed by Miles

In his study, Miles (1969) has identified ten dimensions in three different categories regarding healthy organizations. Hoy et al. (1990) explained these dimensions as follows.

1. Goal Focus: The objectives should be clear and reliable in healthy organizations. Members should act in line with these objectives.

2. Communication Adequacy: The flow of information to the organization from internal and external environment and sharing it is important.

3. Optimal Power Equalization: At every level within the organization, the personnel influence each other and they are in a competition with each other by not harming the organization.

4. Resource Utilization: This is not using resources neither less nor more than required; there is a balance in resource usage.

5. Cohesiveness: It refers to the work and organizational commitment of the organization members.

6. Morale: Members of the organization should be happy and satisfied with the organization.

7. Innovativeness: This is the continuation of innovation processes in organizations to prevent routinization.

8. Autonomy: Organizations can act independently against external changes.

9. Adaptation: The organization is able to overcome the adaptation process without any trouble by realizing the change within itself faster than the environment does.

10. Problem Solving Adequacy: It is the ability to reach the best result with the minimum effort while finding a solution to a problem.

The ten dimensions of organizational health are not separate from each other and interact with each other within any organization. In another expression, the dimensions of organizational health are related to each other (Akbaba, 1997:13; Uras, 1998:15).

According to Miles (1969), a healthy organization does not only survive in the environment it is in, but also grows and develops constantly by improving its coping skills. Short-time actions can be effective or ineffective for that day, but an ongoing life can only be achieved growing by means of constant coping strategy. In this case, it is not right to describe every organization that is ineffective in short-term activities as unhealthy and it is not right to describe every organization that is effective in short-term activities as healthy. The indication of the health of an organization is whether its activities are effective in the long term or not (Owens, 2004:28).

2.1.2. Organizational Health Dimensions Developed by Hoy and Feldman

Hoy and Feldman (1987:32) examined organizational health in seven dimensions. These seven dimensions are as follows:

1. Institutional Integrity: This is the organization's ensuring an integrity through adaptation to the environment.

2. Principal Influence: This is the power of influence of the organization managers on the decisions of decision organs.

3. Consideration: This is managers' behaving honest, open and respectful towards the personnel.

4. Initiating Structure: This is the behaviors of the organization manager regarding duties and expectations of success.

5. Resource Support: This is providing the resources required for the organization to function in a healthy manner.

6. Morale: This is the result of a friendly and confiding environment among the organization members.

7. Importance of the Work: This is related to approaching work seriously in organizations and maintaining it in line with standards.

2.1.3. Organizational Health Dimensions Developed by Akbaba

Akbaba (1997) examined organizational health in five dimensions. These dimensions are explained as follows:

1. Organizational Leadership: At this dimension manager; should use all possibilities to achieve the goals of the organization, do his work as planned, cooperate with the employees, establish good relations with his subordinates and superiors, and support and encourage employees.

2. Organizational Integrity: Managers must convey their decisions to all affected members in the organization, protect employees against external pressures, volunteer to listen to the employees, and share their authority with employees.

3. Interaction: Employees should be sensitive to management and business-related problems, work with cooperation and enthusiasm. Disagreements among employees are solved by managers.

4. Organizational Identity: Employees behave friendly to each other and know the goals of the organization. They must take responsibility while taking decisions related to work and comply with innovations.

5. Organizational Products: The resources that the organization provides must be used effectively and employees must help each other. Employees must be self-sufficient in terms of checking themselves from time to time while working.

2.2. Indicators of Organizational Health

Many factors, whether healthy or unhealthy, directly affect organizational health. Hence, healthy and unhealthy organization indicators are important signs that show whether the organization is healthy or not.

2.2.1. Indicators of a Healthy Organization

The Role of the Leader: The common feature of the researches conducted is the existence of a significant relationship between organizational health and leadership, effectiveness, performance and organizational communication (Hoy and Feldman, 1987:33). According to many models regarding healthy organizations, leaders play an important role in the establishment of healthy organizations and make significant contributions to organizational success (Emhan, 2005:69-70).

Effective Communication: Another key criterion of healthy organizations is the existence of an effective communication system. An effective communication system plays an important role in achieving business objectives and establishing business relations between employees and managers in a company (Asikoglu, 1986:45). In healthy organizations, there is not only effective communication between individuals or between employees and managers; at the same time, when the system approach is taken into consideration, it is observed that intra-business communication, that is, inter-departmental communication is also effective (Emhan, 2005:65-68).

Efficient Use of Human Resources: Healthy organizations maximize their contributions to the organization by encouraging their employees, giving them new responsibilities, providing training and development. This new motivated, human-driven impulse makes it easier for the organization to fulfill its goals. They contribute to organizational success by taking risk for organizational success while determining the existence of problems and finding the most effective solutions (Bruhn and Chesney, 1994:26).

Employee Participation in Decisions: Employee's participation in decisions, which is one of the key indicators of healthy organizations, ensures that organizational decisions are made more effective because it enables employees to contribute to solving problems. Employees, when they participate in management and decisions, are more committed to their jobs as important and responsible employees, because they recognize themselves as a shareholder, thereby their efficiency at work increases. They increase organizational success by developing themselves and their work and finding alternative solutions to problems (Unlu, 2011:28).

Organizational Learning: Healthy and effective organizations view learning as an indispensable process to maintain their own existence. For this reason, in order to adapt themselves every kind of innovation (change) that may arise in the internal and external environment, they direct the organization's resources to that direction. These organizations constantly keep up with their systems and technologies by increasing their performance via learning at all times. Healthy organizations aim to contribute to organizational learning by constantly creating opportunities for their employees to improve their knowledge and skills. Since such organizations are approaching learning-oriented towards their employees, they are dealing with the improvement of people and the development of capital together (Emhan, 2005:55-57).

Organizational Change: Organizations are systems that are set up to achieve specific goals. For this reason, it is impossible for them to remain insensitive to the changes that take place. Adapting to new situations enables organizations to accelerate their development, and it is also possible by following environmental changes while keeping their strengths high. Therefore, organizational change is an inevitable necessity (Guclu and Sehitoglu, 2006:17). In healthy organizations, employees acknowledge the existence of organizational change and act in concert with this change process. Adaptation to change has become an indispensable condition for enterprises to sustain their existence (Bennis et al., 1976:188). Healthy organizations can improve the ability to adapt to new situations that may arise by providing as much autonomy and freedom as possible for their employees against unexpected and unpredictable difficult situations (Emhan, 2005:47).

Social Responsibility: Contemporary enterprises are organizations that not only produce and market goods but also establish healthy and harmonious relationships with their environment as stated in the characteristics of healthy organizations. With

this characteristic, organizations bear some responsibilities for the society. They initiate projects for the benefit of the community and contribute to the formation of a healthy society by dealing with the problems of the environment they exist in. Thus, businesses can remain healthy as well as maintain their existence in a healthy society (Newell, 1995:7).

Morale: The morale factor plays an extremely important role in terms of health of the intra-organizational relationships. Therefore, in order to organize human relations positively in the organizations, in other words, to make the public relations works successful, organizational morale should be kept high (Goksel, 1990: 81-83).

2.2.2. Indicators of an Unhealthy Organization

Excessive Stress in Employees: First sign of unhealthy organizations is the presence of excessive stress in employees. Stress is a feeling that leads to inefficiencies in organizations, absence of organization members due to diseases, low quality in general, increase in anxieties and increase in costs regarding measures to be taken against health problems (Gul, 2007:321). Nowadays, the change is very fast and the people working in an intense competitive environment are under great stress. This extreme stress situation negatively affects employee health as well as endangers the health of organizations (Emhan, 2005:72-75).

Conflict: Conflict can arise due to various differences during the operation of the organization (differences in objectives, differences in defining problems, differences in value judgments, etc.) (Kocel, 1995:408). Conflict is usually a sign of impending dangers. However, some forms of conflict can create new opportunities. Therefore, which one will emerge depends on the perception, correct understanding and proper management of the conflict (Mirzeoglu, 2005:52).

Absenteeism: Increased rates of absenteeism can be observed because of the dissatisfaction of employees who are not happy with their work. Efficiency losses can be observed in organizations where such employees work intensively. For this reason, dissatisfaction is a subject which should be emphasized (Rue and Bayars, 1995:363).

Employee Turnover and High Employee Turnover Rate: Employee turnover means that employees quit an organization or are dismissed from the employment. High employee turnover rates can create many problems hard to solve for the organizations. Therefore, if the turnover rate of an organization is high, the communication between the units should be increased and the researchers should be carried out regarding the reasons why the members of the organization quit their work (Sabuncuoglu, 2000:40-42).

2.3. Previous Studies on Organizational Health and Hypotheses

When the studies conducted on organizational health in Turkey are examined, it is seen that the vast majority of them were carried out in educational institutions. In other organizations other than educational establishments, there is almost no research to measure the organizational health perception directly. Below are some examples of studies aimed at measuring organizational health perception.

In the research conducted by Polatci et al. (2008), it was aimed to measure the level of organizational health in vocational schools of a state university and to reveal the relationship between organizational health and demographic variables. As a result of the research, organizational health was high in some dimensions and low in some dimensions. In addition, it was found out that variables such as gender, type of

employee title, duration of work did not affect the organizational health perception, but when compared according to the unit variable the personnel worked in the university, there were differences in their organizational health perceptions.

In the research conducted by Coban (2007), it was tried to determine what organizational health perception level of managers and teachers working in primary schools were. As a result of the research, it was determined that the opinions reported by the participants about the organizational health were positive. It was also found out that this perception differed for all dimensions in terms of variables such as task type, school type, and there were significant differences in some dimensions in terms of gender variable.

Doğan and Bozkurt (2008) conducted a study to reveal the current state of organizational health through the perceptions of five-star hotels' managers and employees in Istanbul. They also examined whether organizational health dimensions differ according to the demographic variables of employees. According to the results of the research, the organizational health and its dimensions differed according to each hotel. Moreover, according to the education status of the employees, the departments and positions they work, the organizational health perception showed difference.

The aim of this study is to determine the degree of organizational health perception of the employees working in Kardemir Inc. and investigate whether the perception of organizational health differs according to demographic variables. For this purpose, the generated hypotheses are as follows.

H1: The organizational health perception of employees (H1a: organizational leadership, H1b: organizational integrity, H1c: organizational identity, H1d:interaction, H1e: organizational products) differs according to gender.

H2: The organizational health perception of employees (H2a: organizational leadership, H2b: organizational integrity, H2c: organizational identity, H2d:interaction, H2e: organizational products) differs according to age.

H3: The organizational health perception of employees (H3a: organizational leadership, H3b: organizational integrity, H3c: organizational identity, H3d:interaction, H3e: organizational products) differs according to marital status.

H4: The organizational health perception of employees (H4a: organizational leadership, H4b: organizational integrity, H4c: organizational identity, H4d:interaction, H4e: organizational products) differs according to education level.

H5: The organizational health perception of employees (H5a: organizational leadership, H5b: organizational integrity, H5c: organizational identity, H5d:interaction, H5e: organizational products) differs according to tenure.

H6: The organizational health perception of employees (H6a: organizational leadership, H6b: organizational integrity, H6c: organizational identity, H6d:interaction, H6e: organizational products) differs according to seniority.

3. Research Method

The subject and purpose of the research, population and sample, data collection method, measurement tool and analysis method are given in this section.

3.1. Subject and Purpose of Research

The aim of the study is to determine the degree of organizational health perception of employees who work at different units in Kardemir Inc. and investigate whether organizational health perception of employees differs according to the demographic variables. In this framework, it is aimed to determine the differences in perception of the five dimensions of organizational health (organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction and organizational products) according to gender, age, marital status, education level, tenure and seniority.

Organizations need to innovate, adapt, and constantly evolve to make their existence sustainable. But in addition to this, one condition of existence is to be healthy. Healthy organizations can reach their goals more easily and can adapt to both internal and external conditions more easily. Therefore, it is thought that this research which investigate the degree of organizational health perceptions of employees will be beneficial to all managers, primarily the Kardemir Inc. However, it is aimed to contribute to the literature on organization health.

3.2. Population and Sample of Research

The population of the research consist of workers, officers and managers who are working in Karabuk Iron Steel Industry Trade and Company Inc. (Kardemir Inc). According to information received from Kardemir Inc.'s human resources department, the number of employees of the company is determined to be 3899. Therefore, the population of work consists of 3899 people.

It has been determined that the minimum sample size is 350 persons, calculated by taking into account a margin of error of 5% within the limits of 95% reliability (Sekaran, 2013:294). Within this scope, 500 questionnaires were distributed within the population by random sampling method considering the return rates. 473 of the distributed surveys have returned. 23 of the returned questionnaires were found to be invalid and excluded from the analysis. As a result, the analyzes were conducted on 450 employees to test the research hypotheses.

3.3. Data Collection Method and Measurement Tools

In the study, data were obtained through the survey method. A face-to-face survey technique was used to collect the data. The questionnaire consists of two parts. In the first part, there are some questions about determining the demographic characteristics of the employees participating in the survey. The second part consists of expressions to determine the degree of organizational health perception.

The Organizational Health Scale developed by Akbaba (1997) was used to determine employees' perceptions of organizational health. The scale consists of 45 expressions and 5 dimensions. 12 expressions are used to determine the degree of organizational leadership, 8 expressions are used to determine the degree of organizational integrity, 6 expressions are used to determine the degree of organizational identity, 12 expressions are used to determine the degree of interaction and 7 expressions are used to determine the degree of organizational products.

3.4. Analysis Method

First of all, in the research, the validity and reliability of the Organizational Health Scale were tested. Confirmatory factor analysis was used in the validity analysis. In the reliability analysis, Cronbach's alpha (α) statistic was calculated for the

scale and for each dimension. Whether employees' perceptions of organizational health differ according to demographic variables was investigated through t-test and ANOVA analysis.

4. Findings

In the context of the findings, firstly the demographic characteristics of the participants are examined and then the validity and reliability analysis, the descriptive statistics and the results of the hypothesis tests are mentioned.

4.1. Demographic Characteristics

The demographic distribution of the sample is presented in Table 1.

Table 1: Demographic Distribution

Variable	Group	N	%
Gender	Female	32	7,1
	Male	418	92,9
Age	30 years or under	61	13,6
	31-40 years	190	42,2
	41 years or higher	199	44,2
Marital Status	Married	384	85,3
	Single	66	14,7
Education Level	High School or lower	284	63,1
	Associate Degree	71	15,8
	Graduate or Postgraduate Degree	95	21,1
Tenure	5 years or less	72	16,0
	6-15 years	177	39,3
	16-25 years	166	36,9
	26 years or more	35	7,8
Seniority	Employee (Worker or Civil Servant)	345	76,7
	Lower Level Manager	52	11,6
	Mid-level and Senior Manager	53	11,7
TOTAL		450	100

According to Table 1, it was determined that 92.9% of the participants were male and 7.1% were female, 85.3% of participants were married while 14,7% were single. When the age distribution was examined, it is seen that 13.6% of the participants were 30 years or under, 42.2% were between the ages of 31-40 and 44.2% were 41 years or higher.

When the educational level of the participants is examined, it is determined that 63.1% of them have high school and lower education, 15.8% have associate degree and 21.1% have graduate or postgraduate degree.

According to tenure, the proportion of employees who worked 5 years or less was 16%, the proportion of employees who worked between 6-15 years 39.3%, the proportion of employees who worked between 16-25 years 36.9% and the proportion of employees who worked 25 years or more was 7.8%.

Finally, when the seniority of the participants were examined, it was seen that 76.7% were employees (workers or civil servants), 11.6% were lower-level managers and 11.7% were mid-level and senior managers.

4.2. Validity and Reliability Analysis

The scale used in the research was developed by Akbaba (1997) and was used in different researches (Çoban, 2007; Ordu and Tanrıoğen, 2013). For this reason, the scale is tested with confirmatory factor analysis in terms of research sample.

In the context of confirmatory factor analysis, model fit was examined by chi square test (χ^2/sd), goodness of fit index (GFI), normed fit index (NFI), Tucker-Lewis index (TLI), comparative fit index (CFI) and root mean square error of approximation (RMSEA). A χ^2/sd value below 5, a GFI value over 0.85, a NFI, TLI and CFI value over 0,90 and a RMSEA value below 0.08 means acceptable adaptability (Schumacker and Lomax, 2004:81-84; Byrne, 2010:73-84; Kline, 2011:193-209; Meydan and Şeşen, 2011:31-37).

As a result of the analysis, it was observed that two expressions in the organizational integrity dimension, four expressions in the interaction dimension and one expression in the organizational products dimension had a factor load of less than 0.50. This means, seven expressions negatively affect the statistics of factor structure and goodness of fit. Therefore, those items with low factor load were excluded from the analysis and the confirmatory factor analysis was repeated (Hair vd., 1998:625; Brown, 2006:118; Byrne, 2010:85).

With repeated confirmatory factor analysis, it was determined that factor loadings for organizational leadership dimension varied between 0.511 and 0.808, for organizational integrity dimension varied between 0.583 and 0.840, for interaction dimension varied between 0.541 and 0.712, for organizational identity dimension varied between 0.551 and 0.791, for organizational products dimension varied between 0.581 and 0.706.

When the values of goodness of fit were examined, χ^2/sd was found to be 2.327, GFI was found to be 0.855, NFI was found to be 0.864, TLI was found to be 0.901, CFI was found to be 0.911 and RMSEA was found to be 0.054. According to these findings, construct validity of scale was provided. These results show that the five-factor structure of the scale used in the study is confirmed.

Following the validity analysis, the reliability of the scale was calculated with Cronbach's alpha (α) statistic. The Cronbach's alpha values are shown in Table 2.

Table 2: Reliability Values for Organizational Health Scale

Scale / Dimension	Number of Items	Cronbach's Alpha Values
Organizational Leadership	12	0.926
Organizational Integrity	6	0.860
Organizational Identity	6	0.836
Interaction	8	0.836
Organizational Products	6	0.822
Organizational Health	38	0.960

When Table 2 is examined, it is determined that the reliability values obtained for the organizational health scale and its sub-dimensions are over 0.70. Therefore, the validity of the organization health scale has been validated (Nunnally and Bernstein, 1994: 265).

4.3. Descriptive Statistics

Within the descriptive statistics, the mean, standard deviation and correlation values of the organizational leadership, organizational integrity, organizational identity,

interaction and organizational products sub-dimensions of organizational health are included. Descriptive values are presented in Table 3.

Table 3: Means, Standard Deviations and Correlations

Variable	Mean	S. D.	Correlations				
			1	2	3	4	5
1.Organizational Leadership	3.431	0.755	-				
2. Organizational Integrity	3.297	0.782	0.809**	-			
3. Organizational Identity	3.454	0.691	0.722**	0.721**	-		
4. Interaction	3.453	0.750	0.552**	0.565**	0.718**	-	
5. Organizational Products	3.421	0.710	0.644**	0.672**	0.766**	0.746**	-

N=450, *p < 0.05, **p<0.01

According to Table 3, the mean of organizational integrity is lower than the mean of other dimensions of organizational health. Although not much higher than other dimensions, interaction and organizational identity dimensions have the highest mean. Moreover, it is seen that correlations among all variables used in the study are meaningful (p<0,01).

4.4. Hypothesis Testing

Within the scope of hypothesis testing, it was researched whether the dimensions of organizational health differ according to the demographic variables. The first hypothesis of the study investigates whether the perception of organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction, and organizational products dimensions differ among females and males. The results obtained by the t-test are presented in Table 4.

Table 4: Organizational Health Perception by Gender

Variable	Category	Mean	S. D.	t-value	Sig. (p)
Organizational Leadership	Female	3.679	0.681	2.122	0.041*
	Male	3.412	0.758		
Organizational Integrity	Female	3.411	0.661	0.858	0.391
	Male	3.288	0.791		
Organizational Identity	Female	3.411	0.831	-0.298	0.768
	Male	3.456	0.745		
Interaction	Female	3.375	0.587	-0.783	0.439
	Male	3.460	0.699		
Organizational Products	Female	3.369	0.611	-0.489	0.627
	Male	3.425	0.718		
ORGANIZATIONAL HEALTH	Female	3.481	0.575	0.657	0.515
	Male	3.411	0.649		

*p < 0.05, **p<0.01, N= female 32, male 418, df= 448

When Table 4 is examined, there is no significant difference in the perceptions of employees’ organizational integrity, organizational identity, interaction and organizational products by gender. On the other hand, the degree of organizational leadership differs in terms of female and male employees (t(448)=2.122, p<0.05). In other words, the perceptions of organizational leadership of female employees (Mean=3.679) are higher than those of male employees (Mean=3.412). Another finding is that the perception of organizational health does not differ between female and male employees. According to these findings, H1b, H1c, H1d and H1e hypotheses are rejected and H1a hypothesis is accepted.

The second hypothesis of the study investigates whether the perception of organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction, and organizational products dimensions differ among age. The results obtained by the ANOVA analysis are presented in Table 5.

Table 5: Organizational Health Perception by Age

Variable	Category	Mean	S. D.	F	Sig. (p)	Post Hoc. (LSD)
Organizational Leadership	30 years or under ¹	3.441	0.614	0.010	0.990	
	31-40 years ²	3.432	0.718			
	41 years or higher ³	3.426	0.829			
Organizational Integrity	30 years or under ¹	3.161	0.758	1.083	0.340	
	31-40 years ²	3.326	0.751			
	41 years or higher ³	3.310	0.817			
Organizational Identity	30 years or under ¹	3.213	0.755	4.215	0.015*	1-2 p=0.029*
	31-40 years ²	3.452	0.756			1-3 p=0.004**
	41 years or higher ³	3.531	0.730			
Interaction	30 years or under ¹	3.319	0.555	1.515	0.221	
	31-40 years ²	3.496	0.682			
	41 years or higher ³	3.455	0.734			
Organizational Products	30 years or under ¹	3.333	0.613	0.569	0.567	
	31-40 years ²	3.443	0.723			
	41 years or higher ³	3.427	0.726			
ORGANIZATIONAL HEALTH	30 years or under ¹	3.318	0.530	0.919	0.399	
	31-40 years ²	3.446	0.613			
	41 years or higher ³	3.418	0.701			

*p < 0.05, **p<0.01, N= 30 years or under 61, 31-40 years 190, 41 years or higher 199, df= 449

When Table 5 is examined, no statistically significant difference was found in the perceptions of employees’ organizational leadership, organizational integrity, interaction and organizational products dimensions. In addition, there is no difference in general organizational health perception by age. However, there are differences according to age in the dimension of organizational identity. In this context, perceptions of organizational identity among employees aged 30 years or under are lower than those aged between 31-40 and 41 years or higher. This means, it has been determined that the perception of organizational identity increases with age. According to these findings, H2a, H2b, H2d and H2e hypotheses are rejected and H2c hypothesis is accepted.

The third hypothesis of the study investigates whether the perception of organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction, and organizational products dimensions differ among married and single employees. The results obtained by the t-test are presented in Table 6.

Table 6: Organizational Health Perception by Marital Status

Variable	Category	Mean	S. D.	t-value	Sig. (p)
----------	----------	------	-------	---------	----------

Organizational Leadership	Married	3.430	0.761	-0.023	0.982
	Single	3.433	0.724		
Organizational Integrity	Married	3.299	0.788	0.136	0.892
	Single	3.285	0.750		
Organizational Identity	Married	3.440	0.753	-0.885	0.379
	Single	3.527	0.737		
Interaction	Married	3.454	0.700	-0.027	0.979
	Single	3.456	0.647		
Organizational Products	Married	3.425	0.712	0.311	0.756
	Single	3.396	0.706		
ORGANIZATIONAL HEALTH	Married	3.415	0.651	-0.101	0.920
	Single	3.423	0.602		

*p < 0.05, **p<0.01, N= married 384, single 66, df= 448

When Table 6 is examined, no statistically significant difference was found in any dimension of organizational health perception and general organizational health perception according to marital status. Therefore, H3a, H3b, H3c, H3d and H3e hypotheses are rejected.

With the fourth hypothesis of the study, it is investigated whether the perception of organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction, and organizational products dimensions differ among education level. The results obtained by the ANOVA analysis are presented in Table 7.

Table 7: Organizational Health Perception by Education Level

Variable	Category	Mean	S. D.	F	Sig. (p)	Post Hoc. (LSD)
Organizational Leadership	High School or lower ¹	3.411	0.783	0.501	0.606	
	Associate Degree ²	3.417	0.688			
	Graduate or Postgraduate ³	3.500	0.719			
Organizational Integrity	High School or lower ¹	3.322	0.789	0.593	0.553	
	Associate Degree ²	3.298	0.768			
	Graduate or Postgraduate ³	3.221	0.773			
Organizational Identity	High School or lower ¹	3.519	0.745	6.176	0.002**	1-3 p=0.025*
	Associate Degree ²	3.507	0.784			
	Graduate or Postgraduate ³	3.215	0.697			
Interaction	High School or lower ¹	3.494	0.720	2.626	0.073	
	Associate Degree ²	3.487	0.668			
	Graduate or Postgraduate ³	3.310	0.604			
Organizational Products	High School or lower ¹	3.542	0.726	8.241	0.001**	1-3 p=0.001**
	Associate Degree ²	3.476	0.674			2-3 p=0.025*
	Graduate or Postgraduate ³	3.166	0.631			
ORGANIZATIONAL HEALTH	High School or lower ¹	3.442	0.671	1.407	0.246	
	Associate Degree ²	3.447	0.571			
	Graduate or Postgraduate ³	3.318	0.605			

*p < 0.05, **p<0.01, N= High School or lower 284, Associate Degree 71, Graduate or Postgraduate Degree 95, df= 449

According to Table 7, no statistically significant difference was found in the perceptions of organizational leadership, organizational integrity and interaction dimensions according to education level. Likewise, there is no significant difference in organizational health perceptions according to the educational level. On the other hand, differences in organizational identity and organizational product dimensions have been determined according to the educational level of the employees. The perception of organizational identity differs in terms of high school or lower degree employees and graduate or postgraduate degree employees. Also, it has been identified that perception of organizational products differs among employees who has high school or lower,

associate and graduate or postgraduate degree. According to these findings, hypotheses H4a, H4b and H4d are rejected, hypotheses H4c and H4e are accepted.

With the fifth hypothesis of the study, it is investigated whether the perception of organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction, and organizational products dimensions differ among tenure. The results obtained by the ANOVA analysis are presented in Table 8.

Table 8: Organizational Health Perception by Tenure

Variable	Category	Mean	S. D.	F	Sig. (p)	Post Hoc. (LSD)
Organizational Leadership	5 years or less ¹	3.473	0.753	0.226	0.878	
	6-15 years ²	3.428	0.678			
	16-25 years ³	3.433	0.834			
	26 years or more ⁴	3.345	0.767			
Organizational Integrity	5 years or less ¹	3.243	0.771	0.173	0.915	
	6-15 years ²	3.315	0.753			
	16-25 years ³	3.307	0.824			
	26 years or more ⁴	3.266	0.770			
Organizational Identity	5 years or less ¹	3.280	0.804	1.976	0.117	
	6-15 years ²	3.497	0.716			
	16-25 years ³	3.504	0.757			
	26 years or more ⁴	3.347	0.736			
Interaction	5 years or less ¹	3.322	0.635	1.177	0.318	
	6-15 years ²	3.483	0.684			
	16-25 years ³	3.490	0.733			
	26 years or more ⁴	3.407	0.628			
Organizational Products	5 years or less ¹	3.294	0.683	1.031	0.379	
	6-15 years ²	3.448	0.730			
	16-25 years ³	3.456	0.710			
	26 years or more ⁴	3.381	0.664			
ORGANIZATIONAL HEALTH	5 years or less ¹	3.346	0.602	0.531	0.661	
	6-15 years ²	3.436	0.615			
	16-25 years ³	3.440	0.698			
	26 years or more ⁴	3.351	0.607			

*p < 0,05, **p<0,01, N=5 years or less 72, 6-15 years 177, 16-25 years 166, 26 years or more 35 df=449

When Table 8 is examined, no statistically significant difference was found in any dimension of organizational health perception and overall organizational health perception according to tenure. Therefore, H6a, H6b, H6c, H6d and H6e hypotheses are rejected.

With the sixth and final hypothesis of the study, it is investigated whether the perception of organizational leadership, organizational integrity, organizational identity, interaction, and organizational products dimensions differ among seniority. The results obtained by the ANOVA analysis are presented in Table 9.

Table 9: Organizational Health Perception by Seniority

Variable	Category	Mean	S. D.	F	Sig. (p)	Post Hoc. (LSD)
Organizational Leadership	Worker or Civil Servant ¹	3.400	0.779	1.228	0.294	
	Lower Level Manager ²	3.543	0.697			
	Mid-level and Senior Man. ³	3.520	0.638			
Organizational Integrity	Worker or Civil Servant ¹	3.288	0.796	0.384	0.681	
	Lower Level Manager ²	3.384	0.742			
	Mid-level and Senior Man. ³	3.267	0.736			
Organizational Identity	Worker or Civil Servant ¹	3.515	0.753	5.134**	0.006	1-2 p=0,031*
	Lower Level Manager ²	3.275	0.751			1-3 p=0,009**
	Mid-level and Senior Man. ³	3.226	0.670			
Interaction	Worker or Civil Servant ¹	3.483	0.707	1.385	0.251	
	Lower Level Manager ²	3.382	0.649			
	Mid-level and Senior Man. ³	3.334	0.617			
Organizational Products	Worker or Civil Servant ¹	3.475	0.711	4.836**	0.008	1-3 p=0,005**
	Lower Level Manager ²	3.307	0.705			
	Mid-level and Senior Man. ³	3.179	0.654			
ORGANIZATIONAL HEALTH	Worker or Civil Servant ¹	3.430	0.654	0.450	0.638	
	Lower Level Manager ²	3.404	0.639			
	Mid-level and Senior Man. ³	3.341	0.580			

*p < 0,05, **p<0,01, N= worker or civil servant 345, lower level manager 52, mid-level and senior manager 53, df= 449

When Table 9 is examined, no statistically significant difference was detected in the perceptions of employees’ organizational leadership, organizational integrity and interaction dimensions. Likewise, no statistically significant difference was found in overall organizational health perception according to seniority. On the other hand, differences in organizational identity and organizational product dimensions have been determined according to seniority. Findings show that perception of the organizational identity of workers or civil servants were higher than those of lower level, mid-level and senior managers. Findings also show that perception of the organizational products of workers or civil servants were higher than those of mid-level managers and senior managers. According to these findings, H7a, H7b and H7d hypotheses are rejected and H7c and H7e hypotheses are accepted.

Conclusion

Organizations need to create processes that are innovative, healthy and constantly renew themselves in order to sustain their lives. Organizations with these

characteristics can reach their goals more easily and extend their market share by gaining an advantage over their competitors.

It was found out that there was no statistically significant difference in employees' perceptions regarding organizational integrity, organizational identity, environmental interaction and organizational product dimensions in terms of gender. On the other hand, it was seen that the level of perception regarding organizational leadership dimension was higher in female employees. Moreover, it was seen that the perception of organizational health did not show any difference in terms of male and female employees.

It was determined that there was no statistically significant difference in the perceptions of employees regarding organizational leadership, organizational integrity, environmental interaction and organizational product dimensions in terms of age. However, there were differences in organizational identity dimension in terms of age. Organizational identity perceptions of employees aged 30 and below were lower than workers aged 31-40 and above. The perception of organizational identity increases with age.

It was found out that there was no statistically significant difference in any dimension of the employees' organizational health perceptions in terms of marital status.

It was determined that there was no significant difference in the perceptions of employees regarding organizational leadership, organizational integrity and environmental interaction dimensions according to the educational background. Again, it was found out that there was no difference in organizational health perception in general according to educational background. On the other hand, it was determined that there were differences in organizational identity and organizational product dimensions according to the educational background of the employees. Within the frame of the findings, employees with high school or lower school degrees had higher perception of organizational identity than those with bachelor's and master's degrees. In addition to this, organizational product perceptions of employees with bachelor's and master's degrees are lower than those with both vocational school degree and high school or lower school degrees.

No statistically significant difference was found in the perceptions of employees regarding organizational leadership and organizational integrity dimensions according to professional experience. On the contrary, it was determined that there were differences in other dimensions of organizational health and organizational health perception in general according to professional experience. According to the findings, organizational identity perceptions of the employees with 5 years or less experience were lower than employees with 6-15 years of experience and 26 years or more of experience. Again, environmental interaction, organizational product and general organizational health perceptions of employees with 5 years or less of experience were lower than those with 6-15 years of experience.

No statistically significant difference was found in any dimension of the organizational health perception of the employees and in the organizational health perception in general according to the term of employment in the enterprise.

It was determined that there was no statistically significant difference in the perceptions of employees regarding organizational leadership, organizational integrity and environmental interaction dimensions in terms of the position employees work in.

Again, it was found out that there was no difference in terms of organizational health in general according to the position employees work in. In contrast to this, it was determined that there were differences in organizational identity and organizational product dimensions according to the position employees work in. According to the findings, personnel's perception of organizational identity was higher than low, middle and upper level managers'.

The results obtained from the research show that organizational health is perceived above the average by the organization's employees who are selected as the sample. This is accepted as an indicator that this organization is a healthy organization. The organizational health perceptions of the employees were different according to various variables, but it is seen that this situation did not affect the average much in general.

Raising the level of organizational health and making it sustainable should be a priority issue for every organization. Major policies and strategies that organizations can follow to make organizational health sustainable are: being more open to innovation and development, increasing organizational commitment, directing employees to behave proactively, controlling stress in the workplace, creating a peaceful, motivating and satisfying work environment by giving importance to the personnel, strengthening communication and team spirit, giving maximum importance to worker's health and safety, and creating an open and shared organizational culture.

References

- Akbaba, S. (1997). Ortaöğretim Okullarının Örgüt Sağlığı: Bolu İli Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akbaba, A. S. (2001). Örgüt Sağlığı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Ardıç, K., Polatçı, S. & Kaya, A. (2008). "Akademik Kurumlarda Örgüt Sağlığı ve Örgüt Sağlığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi". Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 15/2, 146-151.
- Aşkoğlu, M. (1986). İşgören Yönetiminde İletişim ve Şişe Cam Endüstrisinde Bir Uygulama Örneği, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Başaran, İ.E. (1992). Eğitime Giriş, 12. Baskı, Gül Yayınları, Ankara.
- Başaran, İ. E. (1996). Eğitim Yönetimi, Yargıcı Matbaası, Ankara.
- Bennis, W. G., Benne, K. D. & Chin, R. (1976). The Planning Change, 4th Edition, McGraw- Hill, USA.
- Brown, T. A. (2006). Confirmatory Factor Analysis for Applied Research, The Guilford Press, New York.
- Bruhn, J. G. & Chesney, A. P. (1994). "Diagnosing the Health of Organizational". Health Care Supervisor, 13/2, 46-56.
- Byrne, B. M. (2010). Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications and Programming, 2nd Edition, Routledge Taylor and Francis Group, New York.
- Cox, T. & Cox, S. (1992). "Occupational Health: Past, Present and Future". Work & Stress: An International Journal of Work, Health & Organisations, 6/2, 99-102.
- Çoban, N. (2007). İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Örgüt Sağlığına İlişkin Algıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Doğan, A. & Bozkurt, S. (2008). "İstanbul İlindeki Beş Yıldızlı Otellerin Örgütsel Sağlık Durumlarının Çalışanların Algıları ile Ölçümüne Yönelik Bir Araştırma". *İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 19/60, 61-73.

Emhan, A. (2005). *Organizasyon Sağlığı ve İş Örgütlerinde Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ghorbani, M., Afrassiabi, R. & Rezvani, Z. (2012). "A Study of the Relationship Between Organizational Health and Efficacy". *World Applied Sciences Journal* 17/6, 694-703.

Göksel, A. B. (1990). *Halkla İlişkiler*, Tanık Matbaacılık, İzmir.

Güçlü, N. & Şehitoğlu, E. (2006). "Örgütsel Değişim Yönetimi". *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/13, 23-37.

Gül, H. (2007). "İş Stresi, Örgütsel Sağlık ve Performans Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Araştırması". *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/12, 210-220.

Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Black, W. C. (1998). *Multivariate Data Analysis*, 5th Edition, Prentice-Hall Inc., New Jersey.

Hoy, W. K. & Feldman, J. A. (1987). "Organizational Health: The Concept and Its Measure". *Journal of Research and Development in Education*, 20/4, 30-37.

Hoy, W. K., Tarter, C. J., & Kottkamp, R. B. (1990). "School Health and Organizational Commitment". *Journal of Research and Development in Education*, 23/4, 236-241.

Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, 3rd Edition, The Guilford Press, New York.

Koçel, T. (1995). *İşletme Yöneticiliği*, 5. Basım, Beta Basım Dağıtım, İstanbul.

Köseoğlu, M. A. & Karayormuk, K. (2009). "Örgüt Sağlığı Nedir, Yöneticiler Arasında Görüş Farklılığı Var mıdır?". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23/2, 175-193.

Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Miles, M. B. (1969). "Planned Change and Organizational Health: Figure and Ground", *Organizations and Human Behavior: Focus on Schools*. (Ed: F. D. Carver & T. J. Sergiovanni), McGraw Hill, New York, ss. 375-391.

Mirzeoğlu, N. (2005). "Örgütsel Çatışma ve Yönetimi, Spor Eğitimi Veren Yüksek Öğretim Kurumlarında Bir Uygulama", *Sporometre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3/2, 51-56.

Mohammad, M., Seyyedali, S. & Azizollah, A. (2012). "Relationship between Managers' Performance and Organizational Health". *International Education Studies*, 5/3, 228-234.

Newell, S. (1995). *The Healthy Organizations: Fairness, Ethics and Effective Management*, Routledge, London.

Nunnally, J. C. & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory*, 3rd Edition, McGraw-Hill Inc., New York.

Ordu, A. & Tanrıoğan, A. (2013). "İlköğretim Okullarında Örgütsel Yapı ile Örgüt Sağlığı Arasındaki İlişkiler". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33/1, 93-106.

Owens, R. G. (2004). *Organizational Behavior in Education: Adaptive Leadership and School Reform*, 8th Edition, Pearson Education Inc., USA.

Polatçı, S., Ardiç, K. & Kaya, A. (2008). "Akademik Kurumlarda Örgüt Sağlığı ve Örgüt Sağlığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15/2, 145-161

Polatçı, S. & Ardıç, K. (2007). “İşgören Refahı ve Örgütsel Etkinlik Kavramlarına Bütüncül Bir Bakış: Örgüt Sağlığı”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21/1, 137-154.

Rue, L. W. ve Bayars, L. L. (1995). *Management: Skills and Application*, McGraw-Hill/Irwin., Chicago.

Sabuncuoğlu Z. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modelling*, 2nd Edition, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

Sekaran, U. (2013). *Research Methods for Business: A Skill Building Approach*, 4th Edition, John Wiley & Sons Inc., New York.

Uras, M. (1998). *Lise Öğretmenlerinin Örgüt Sağlığına İlişkin Algıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Ünlü, M. (2011). *Örgüt Sağlığı Algısının Çalışma Yasamı Kalitesi Üzerine Etkisi: İzmir İli Gaziemir İlçesindeki Ortaöğretim Kurumları Uygulaması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Vural, T. (2013). *Otel İşletmelerinde Dönüştürücü Liderlik Davranışlarının Örgüt Sağlığı Üzerine Etkisi: Afyonkarahisar İlinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Ziapour, A., Sharafi, K., Sharafi, H., Kianipour, N. & Moradi, S. (2015). “The Study of Organizational Health and Social Factors Associated with (Case Study: Among the Staff Kermanshah University of Medical Sciences and Health Services in 2013) (One Study Cross)”. *Technical Journal of Engineering and Applied Sciences*, 5/2, 43-52.

THE EFFECTS OF ECONOMIC PROBLEMS DURING THE POST-TITO PERIOD ON THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

Yazar / Author: Res. Asst. / *Arş. Gör. Mehmet Turan Çağlar*¹

Abstract

Yugoslavia since its establishment has been one of the most interesting states of international relations with its sui generis structure and with its relations with the two blocs and its leading role within the Non-Aligned movement during the Cold War. However, after the Cold War, Yugoslavia witnessed one of the greatest human tragedies of the 20th century with the rapid disintegration process. There are many arguments about the disintegration of Yugoslavia. Roughly, the main arguments about the disintegration of Yugoslavia can be summarized as the economic argument, the ancient ethnic hatred argument, the nationalism argument, the cultural argument, the international politics argument, the role of personality argument and the fall of empires argument. While the nationalism argument comes to the forefront among these arguments, why the ethno-nationalist movements in Yugoslavia did not cause disintegration before the 1990s and what factors might influence the rise of ethno-nationalism in Yugoslavia's republics are seen as important questions. It is also an important question that how Yugoslavia which had been established with a nationalist idea as the unity of South Slavs was disintegrated by different nationalist movements. This is why the phenomenon that affects the rise of nationalist movements in Yugoslavia comes to an important position. In this context, Michael Hechter's concept of internal colonialism, which focuses on the relationship between nationalism and economy, comes into prominence. According to Hechter, who defines the concepts of nationality and nationalism as modern concepts, there is a direct relationship between nationalism and economy. Moreover, he argues that modern states consist of at least two different cultural groups. If the welfare and prosperity in the modern state is evenly distributed among different regions and different cultural groups, the construction of a common national identity becomes easier. But if prosperity and welfare is not evenly distributed among the regions and groups, ethnic groups would become more dominant actors in the political processes. This process also would strengthen the ethno-nationalist tendencies and ethnic identities would continue to preserve their importance even under a single state. Hechter's nationalism is important both in terms of why a common Yugoslav identity could not be constructed and how the economic problems that took place after the 1980s strengthened the ethno-nationalist identities in Yugoslavia. Historically, the economic differences between different republics in Yugoslavia prevented the construction of a common Yugoslav identity and resulted in the preservation of the importance of ethnic identities. In addition, the economic problems that began to appear in the 1970s became more prominent after the 1980s. Moreover, the death of Tito as a unifying figure for Yugoslavia further fueled the problems within the country. However, the increasing economic problems during the 1980s caused that different nationalist identities began to emphasize on their own nationalism, and the increasing ethno-nationalist tendencies became the most important reason for the disintegration of Yugoslavia. In other words, in accordance with Hechter's approach, as the economic problems such as external debt, unemployment and inflation deepened after 1980, the economic inequalities between the republics increased and increasing economic inequalities resulted in the reconstruction of ethno-nationalist identities which led to the disintegration of Yugoslavia.

Key Words: Yugoslavia, Internal Colonialism, Nationalism, Yugoslavian Economy, Post-Tito Period

¹ FMV Işık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, turan.caglar@isikun.edu.tr.

TİTO SONRASI DÖNEMDEKİ EKONOMİK SORUNLARIN YUGOSLAVYA'NIN PARÇALANMASINA ETKİLERİ

Özet

Yugoslavya kuruluşundan itibaren kendine has yapısıyla, Soğuk Savaş döneminde her iki kutba da mesafeli duruşuyla ve Bağlantısızlar hareketinin öncü aktörü olmasıyla uluslararası ilişkilerin en ilgi çekici devletlerinden biri olmuştur. Fakat Soğuk Savaş sonrası hızla parçalanma sürecine giren Yugoslavya, 20. yüzyılın en büyük insani trajedilerinden birine ev sahipliği yapmıştır. Yugoslavya'nın dağılmasıyla ilgili görüşler ortaya çıkmıştır. Kabaca, Yugoslavya'nın dağılmasıyla ilgili görüşler; ekonomik sebepler, tarihsel etnik nefret, milliyetçilik, kültürel sebepler, uluslararası politik sebepler, önemli siyasi figürlerin ortaya çıkışı ve kayboluşu ve imparatorluğun düşüşü yaklaşımı olarak sınıflandırılmaktadır. Bu görüşler içerisinde milliyetçiliğe yapılan vurgu ön plana çıksa da Yugoslavya'daki etno-milliyetçi akımların neden daha önce parçalanmaya sebep olmadığı ve etno-milliyetçiliğin yükselmesini etkileyen faktörlerin neler olabileceği önemli sorular olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca kuruluş aşamasında Güney Slavların bir araya gelmesi gibi yine milliyetçi bir idealde inşa edilen Yugoslavya'nın farklı milliyetçi akımlar tarafından nasıl parçalandığı Yugoslavya'da yaşanan dönüşüm açısından önemli bir sorudur. Bu yüzden Yugoslavya'daki milliyetçi akımların yükselmesine sebep olan gelişmeleri tetikleyen olgu önemli bir konuma gelmektedir. Bu bağlamda da milliyetçilikle ekonomi arasındaki ilişkiye odaklanan Michael Hechter'in dahili sömürgecilik kavramı ön plana çıkmaktadır. Milliyet ve milliyetçilik gibi kavramları modern kavramlar olarak gören Hechter için milliyetçilik ile ekonomi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Hechter'a göre çoğu modern devlet en az iki veya daha fazla farklı kültürel gruptan oluşur. Modern devlette refah farklı bölgeler ve farklı kültürel gruplar arasında eşit dağılırsa ortak bir ulus kimliğinin inşası kolaylaşmaktadır. Fakat eğer refah, bölgeler arasında eşit dağıtılmamış ise etnik gruplar, siyasal süreçlerde daha baskın olur. Bu süreç etno-milliyetçi eğilimleri kuvvetlendirir ve etnik kimlikler, tek bir devlet çatısı altında dahi olsalar önemini korumaya devam eder. Hechter'in milliyetçilik yaklaşımı, hem Yugoslavya'nın kuruluşu sonrası neden ortak bir Yugoslav kimliğinin inşa edilemediğini hem de 1980'ler sonrası meydana gelen ekonomik sorunların Yugoslavya içindeki etno-milliyetçi kimlikleri nasıl kuvvetlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Tarihsel olarak Yugoslavya içindeki farklı cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıklar, ortak bir Yugoslav kimliğinin kuruluşunu engellemiş ve bu farklılıklar, etnik kimliklerin önemlerini korumasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra 1970'lerde görünür olmaya başlayan ekonomik problemler 1980 sonrası daha da ön plana çıkmıştır. Ayrıca Tito gibi Yugoslavya adına birleştirici bir figürün de ölmesi ülke içerisindeki sorunları daha da körüklemiştir. Fakat 1980'lerde iyice artan ekonomik sorunlar, farklı kimliklerin kendi milliyetçiliklerini takip etmeleriyle sonuçlanmış ve artan etno-milliyetçi akımlar, Yugoslavya'nın dağılmasının en önemli sebebi olmuştur. Bir başka ifadeyle, Hechter'in yaklaşımına uygun olarak 1980 sonrası iyice belirginleşen dış borç, işsizlik, enflasyon gibi ekonomik sorunlar derinleştikçe cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıklar daha da derinleşmiş, bunun sonucunda etnik milliyetçilikler yeniden inşa edilmiş ve dışlayıcı etnik kimlikler, Yugoslavya'nın dağılmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Dahili Sömürgecilik, Milliyetçilik, Yugoslavya Ekonomisi, Tito sonrası Dönem

1. Giriş

Soğuk Savaş dönemi boyunca gerek farklı toplulukların birlikte barış içinde yaşayabilmeleri gerekse de dış politikada her iki kutba mesafeli durup Bağlantısızlar Hareketinde başrol oynaması açısından Yugoslavya ilgi çekici bir ülke haline gelmiştir. Tüm bu olumlu taraflarına rağmen, Soğuk Savaş sonrası dönemde hızla istikrarsızlaşmış ve kendisini iç savaşın içerisinde bulmuştur. Hem Yugoslavya'nın yaşadığı bu büyük dönüşüm hem de 1990'lar boyunca yaşanan çatışmalar ve insani trajediler birçok araştırmacının ilgi odağı haline gelmiş ve Yugoslavya'nın dağılmasındaki sebeplerle ilgili birçok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşler kısmen dağılmanın

sebeplerini açıklamada birbirlerini tamamlasalar da kısmen de birbirleriyle çatışmaktadır. Dağılmanın sebeplerini açıklamaya çalışan görüşler, farklı zaman dilimlerine odaklanmış, farklı aktörler, farklı kavramlar ve farklı analiz düzeyleri, araştırmalar arasındaki temel farkları oluşturmuşlardır. Bu farklı görüşler içerisinde dağılmanın sebeplerini açıklamada hem temel faktörü bulmak hem de bu temel faktörün hangi zaman diliminde ön plana çıktığını analiz etmek ilgi çekici hale gelmiştir. Bunları yaparken de dağılmanın sebebini açıklamak için herhangi bir kuramın sürece uygulanıp uygulanamayacağını analiz etmek de konuya olan ilgiliyi arttırmıştır.

Dejan Joviç'e göre (2001, ss.101-120) Yugoslavya'nın dağılmasındaki sebeplerle ilgili görüşler, 7 ana başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar; ekonomik sebepler, tarihsel etnik nefret, milliyetçilik, kültürel sebepler, uluslararası politik sebepler, önemli siyasi figürlerin ortaya çıkışı ve kayboluşu ve imparatorluğun düşüşü yaklaşımı olarak sınıflandırılmaktadır.² Bunlara Yugoslavya'da yaşanan elit rekabeti ve idari ve hukuki süreçler de eklenebilir. Tüm bu sebep ve yaklaşımların güçlü ve zayıf tarafları olmasına rağmen 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik sorunlar diğer yaklaşımları desteklemesi açısından öne çıkmaktadır. Mareşal Josip Broz Tito'nun 1980'de ölmesi hem Yugoslavya devleti için kült bir figürün hem de toplumsal mutabakatta rol oynayan bir siyasinin ortadan kaybolması açısından önemlidir. Bunun yanı sıra, 1980'lerde Yugoslav'daki cumhuriyetlerde milliyetçi eğilimler yükselmiş, bu eğilimler sonucunda topluluklar kendi kültürlerine daha fazla vurgu yapmaya başlamış ve milliyetçi eğilimler, 1990'larda etnik çatışmalara temel oluşturmuştur. Bu gelişmeler göz önüne alındığında 1980 sonrası dönem Yugoslavya'nın dağılmasındaki en önemli dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu gelişmelerin yanında, 1980'lerde Yugoslav ekonomisi önemli sorunlarla karşılaşmış ve farklı cumhuriyetlerin bu ekonomik sorunlara gösterdikleri tepki hem farklı topluluklar arasındaki gerilimleri hem de topluluk içi milliyetçi eğilimleri arttırmıştır. Bu yüzden Yugoslavya'da derinleşen ekonomik problemler hem farklı milliyetçi akımların yükselmesinde hem de ortak Yugoslav kimliğinin zayıflamasında önemli rol oynamıştır. Bir diğer ifadeyle, dönemin ekonomik sorunları, dağılmanın altında yatan diğer sebepleri olumlu veya olumsuz yönde etkilemesi açısından merkezi bir konuma sahiptir. Bu bilgiler ışığında Yugoslavya siyasetinde kilit rol oynayan Tito'nun ölümünden yine önemli bir figür olan Miloseviç'in iktidara geldiği tarih olan 1989 yılına kadarki dönemde yaşanan ekonomik problemleri araştırmak ilgi çekici hale gelmiştir.

Bu bilgiler ışığında araştırmanın temel sorusu; Tito sonrası dönemdeki ekonomik problemlerin Yugoslavya'nın dağılmasındaki rolünün ne olduğudur. Bu soruyu cevap ararken ekonomik problemlerin cumhuriyetler arasındaki ilişkileri nasıl etkiledikleri ve farklı cumhuriyetlerin ekonomik problemlere nasıl tepkiler gösterdiği gibi sorulara da cevaplar aranacaktır. Bunların yanı sıra milliyetçilik ve ekonomi arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu sormak, milliyetçiliğin yükselişinde ekonomik nedenleri anlamamıza yardımcı olabilecek bir sorudur. Bu dönemdeki ekonomi ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi incelerken de Michael Hechter'in milliyetçilik kuramının sürece uygulanıp uygulanamayacağına bakılacaktır.

Araştırma, giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kuramsal bir çerçeveye çizilip milliyetçilik ile ekonomi arasındaki ilişki aydınlatılmaya çalışılacaktır. Kavramsallaştırma aşamasında Michael Hechter'in dâhili sömürgecilik kavramı, ekonomi ve milliyetçilik kavramları arasındaki ilişkiyi

² Ayrıntılı bilgi için bakınız; Jovic, D., The Disintegration of Yugoslavia: A Critical of Explanatory Approaches, European Journal of Social Theory, Cilt: 4, Sayı: 1, 2001.

göstermesi açısından gerekli kuramsal çerçeveyi sağlamaktadır. Hechter'in dâhili sömürgecilik kavramı, 1980'ler boyunca Yugoslavya içindeki farklı cumhuriyetler arasında büyüyen eşitsiz ekonomik dağılımı ve bu dağılımın milliyetçi akımları nasıl etkilediklerini göstermesi açısından ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde ayrıca ortak Yugoslav kimliğinin inşası için atılan adımların tarihsel dönüşümü, Yugoslavya'yı oluşturan toplulukların hem Yugoslav devletine hem de ortak Yugoslav kimliğine bakış açıları tartışılacaktır.

İkinci bölüm önceki bölümün açıklaması olup, aynı zamanda araştırmanın temel bölümü olacaktır. Bu bölümde Yugoslavya'nın içsel ve dışsal dinamikleri sonucunda yaşadığı ekonomik problemler gösterilecek ve bu problemlerin topluluklar üzerindeki etkileri araştırılacaktır. 1980'ler boyunca Yugoslavya'da yaşanan yüksek enflasyon, borç krizi gibi ekonomik sorunlar belirtilip, aynı zamanda 1980'lerin başından sonuna kadar olumsuz yönde değişen ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelir gibi veriler gösterilecektir.

Üçüncü bölümde ise 1980'ler boyunca yaşanan ekonomik sorunlar ile zayıflayan ortak Yugoslav kimliği ve güçlenen topluluk milliyetçilikleri arasındaki ilişkiler gösterilecektir. Toplulukların 1980'ler boyunca kendi kimliklerini yeniden nasıl yorumladıkları gösterilecek ve bu yeni yorumlamaların etno-milliyetçi akımları nasıl etkiledikleri anlatılacaktır. Bu bölümde, aynı zamanda ekonomi ile milliyetçilik ilişkisine bakılarak dahili sömürgecilik kavramının Yugoslavya örneği açıklanacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Arka Plan

Yugoslavya'da ekonomik sorunlar her ne kadar 1980'lerde ortaya çıkmasa da 1980'ler boyunca bu sorunlar iyice derinleşmiş ve Yugoslavya siyaseti üzerine doğrudan etkide bulunmuştur. Bunun yanı sıra Yugoslavya'daki milliyetçi akımlar her zaman var olmakla birlikte 1980'ler boyunca iyice görünür hale gelmiş ve zamanla geri döndürülemez bir noktaya ulaşmıştır. Bu yüzden 1980'ler boyunca Yugoslavya'da kötüleşen ekonomi ve yükselen milliyetçilikler arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını incelemek ilgi çekici hale gelmiştir. Bu ilişkiyi kuramsal bir çerçeveye oturtmak için ise Michael Hechter'in milliyetçilik kuramı, ekonomi ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından ön plana çıkmaktadır. Hechter'in milliyetçilik kuramında merkezi öneme sahip olan "dahili sömürgecilik" kavramı sadece 1980'lerin Yugoslavya'sını açıklamakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel süreçte Yugoslavya'da neden bir ortak Yugoslav kimliğinin kurulmadığını da anlamlandırmaya yardımcı olur. Bunun için Yugoslavya'daki kimliklerin tarihsel dönüşümünü dahili sömürgecilik kavramı üzerinden analiz etmek hem süreci anlamada kuramsal bir çerçeve çizmeye hem de kuramın sürece uygulanmasına yardımcı olmaktadır.

2.1. Michael Hechter'in Milliyetçilik Kuramı ve Dahili Sömürgecilik Kavramı

Milliyetçiliğin modernist yorumcuları, milliyet ve milliyetçilik gibi kavramları modernleşme ve endüstriyelleşme sonucu ortaya çıkan kavramlar olarak görürler ve milliyet kavramının modernizm ile ortaya çıkan bir kavramlar olduğunu savunurlar (Özkırıklı, 2000, s.85). Yugoslavya'da tarihsel anlamda milliyetçi fikirlerin yeniden kurgulanması ve tarihin ve kimliğin yeniden inşası göz önüne alındığında, Yugoslavya'daki milliyetçi akımları açıklamak için modernist anlayış iyi bir çerçeve oluşturmaktadır. Yüzyılın başında güney Slav halklarının birliği amacıyla kurulan devlet, yüzyılın sonunda farklı etnik kimliklerin farklı yeni devletlere sahip olma amacına dönüşmüştür. Bu yüzden kültürel anlamda kimliklerin modernizm öncesinde

var olduğunu kabul etsek dahi bu kültürel kimliklerin zamanla ve yorumla nasıl dönüştürüldüğünü ve bu dönüşümün milliyet kavramlarını nasıl farklılaştırdıklarını göstermesi açısından modernist yaklaşım, milliyet ve milliyetçilik kavramlarını daha fazla açıklama gücüne sahiptir. Michael Hechter da milliyet kavramını modern bir ürün olarak kabul etmekle birlikte, milliyetçiliğin ekonomik dönüşümün bir ürünü olduğunu iddia eder (Özkırmı, 2000, s.86) ve bu iddiası doğrultusunda Britanya'daki Anglosakson gruplarla Kelt gruplar arasındaki ilişkileri ve bu grupların kimlik inşalarını, ekonomik ilişkiler ve dönüşüm üzerinden inceler.

Britanya örneği üzerinden milliyetçilik kuramına katkıda bulunan Hechter'in milliyetçilik anlayışı açısından ön plana çıkan ilk nokta homojen ulusların bulunmaması, çoğu modern devletin en az iki veya daha fazla kültürel gruptan oluşması (1975, s.4) ve ulusal kimliğin aynı toplumsal gruba üyelik ve bağlılığı sağlayan toplumsal olarak inşa edilmiş bir bağ olarak tanımlanmasıdır (Hechter, 1975, ss.4-5). Bir başka ifadeyle, Hechter açısından ulus kimliği inşa edilen bir kimliktir ve bu inşa sürecinde ön plana çıkan en önemli nokta farklı kültürel gruplar arasındaki ilişkilerdir. Modern devletler içerisindeki farklı kültürel ve etnik gruplar arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışan Hechter açısından ön plana çıkan ikinci önemli nokta etnik gruplar arasındaki ilişkilerin nasıl ortaya çıktığıdır. Grup içi dayanışmaları inceleyerek etnik gruplar arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışan Hechter için etnik gruplar arasındaki ilişkileri çözmenin iki yolu vardır. Bunlardan biri asimilasyon, diğeri ise milliyetçiliktir (Özkırmı, 2000, s.97). Fakat Hechter açısından gerek asimilasyon gerekse milliyetçiliği etkileyen en önemli etken ekonomidir. Bu bağlamda Hechter için ön plana çıkan üçüncü nokta, aynı modern devlette bulunan farklı kültürel gruplar arasındaki ilişkiyi doğrudan şekillendiren ekonomi ve milliyetçilik arasındaki ilişkidir. Hechter'in milliyetçilik kuramına göre ülke sınırları içerisinde gerçekleşen eşitsiz modernleşme süreci iki farklı toplumsal grup ortaya çıkarır. Bu grupların temel farkı ise bir grubun gelişmiş diğerrinin ise daha az gelişmiş olmasıdır (Hechter, 1975, ss.9-10). Bu iki farklı ekonomik ve kültürel grup arasındaki ilişki ise doğrudan kimlik inşa süreçlerini etkiler. Grup kimlikleriyle farklı kültürel gruplar arasındaki ekonomik ilişkiler doğrudan milliyetçi akımları etkilemekte ve bu etki, ulusal kimliklerin inşasını kuvvetlendirmekte veya zayıflatmaktadır. Eğer ulusal gelişme süreçleri sonrasında farklı kültürel gruplar ulusal kimliğe entegre ve asimile olabilirse yerel ve bölgesel kültürler önemini kaybedip tek bir ulusal kimlik kurulabilir. Fakat ulusal gelişim süreçlerinin farklı olduğu durumlarda ise farklı kültürel gruplar, kendi kültürel kimlikleri üzerinden etno-milliyetçi kimliklerini inşa etme eğilimi gösterir.

Hechter'in ekonomi temelli milliyetçilik anlayışında dördüncü olarak ön plana çıkardığı ve yaklaşımının temelini oluşturan kavram ise dahili sömürgecilik kavramı ve bu kavram üzerinden incelediği farklı bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerdir. Hechter, farklı gruplar arasındaki ekonomik ilişkiyi ülke içerisinde ortaya çıkan merkez ve çevre üzerinden incelemektedir. Asimilasyon için gerekli durum, endüstriyelleşme sonrası refahın farklı bölgeler arasında eşit dağıtılmasıdır. Eğer refah farklı bölgeler arasında eşit dağılmış ise kültürel farklılıklar toplumsal temelde anlamlı olmaktan çıkacak ve siyaset, ulusal partiler yoluyla yürütülebilecektir (Hechter, 1975, s.8). Bu yolla belirli bir toprak parçası içerisinde farklı ekonomilerin, siyasaların ve kültürlerin rekabetinin yerine tek ulusal ekonomi, siyasa ve kültür inşa edilebilecektir (Hechter, 1975, s.17). Bir başka ifadeyle, refahın dağılımının adil olduğu durumlarda ortak ulusal kimliklerin inşası daha kolay olacak ve farklı kültürel grupların asimilasyonu gerçekleşecektir. Eğer refah bölgeler arasında eşit dağıtılmamış ise etnik gruplar, siyasal süreçlerde daha baskın olacak ve bu süreç milliyetçi eğilimleri kuvvetlendirecektir. Hechter açısından ülke içerisindeki toplumsal ve ekonomik ayırım aynı zamanda

doğrudan kaynakların ve gücün, bu ayrımlar doğrultusunda dağılmasına yol açar. Bütün bu süreç, etnik kimliklerin güçlenmesine yol açarak grup içi dayanışmaları arttırırken (Hechter, 1975, s.10) kaynaklara ve yönetime sahip olmak için farklı etnik gruplar arasında rekabete sebep olur (Hechter, 1975, s.11). Aktörler arasında rekabetin artmasıysa ülke içerisinde farklı gruplar arasındaki gerilimleri tırmandırırken çevre ile merkez arasındaki ilişkinin adaletsiz bir şekilde devam etmesi sonucunda çevredeki topluluklar, sömürü düzeninden kurtulma adına ulusal bağımsızlık arayışına girerler (Hechter, 1975, s.10). Bir diğer ifadeyle, dahili sömürgecilik, kültürel veya toplumsal olmaktan daha çok ekonomiktir (Chaloult ve Chaloult, 1979, s.87)

Kısaca Hechter'in milliyetçilik anlayışında gruplar arasındaki ekonomik ilişkiler merkezi bir konuma sahiptir ve bu ilişkiler, hem kültürel hem de siyasal ilişkileri doğrudan şekillendirmektedir. Bir başka ifadeyle, ülke içerisindeki merkez ve çevre arasındaki ilişki, ortak bir kimliğin oluşup oluşmamasını doğrudan belirlemektedir. Merkez ve çevre arasındaki ilişkinin doğrudan bir sömürü ilişkisinde olduğu ve refahın eşitsiz bir şekilde dağıldığı durumlarda gruplar arasındaki rekabet artmakta, grup kimliklerine olan vurgu daha da kuvvetlenmekte ve etno-milliyetçi yaklaşımlar plana çıkmaktadır. Merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin daha adil olduğu bir durumdaysa ortak kimliğin inşası kuvvetlenmekte ve farklı kimliklerin ortak kimliğe asimilasyonu daha kolay hale gelerek ulusal kimlik inşa edilebilmektedir.

Yugoslavya'daki cumhuriyetler arasında var olan ekonomik farklılıklar, zengin kuzey bölgesi ve fakir güney bölgesinin varlıkları ve bu bölgeler arasındaki ilişkiler, ortak bir Yugoslav kimliğinin oluşturulmasının önündeki en önemli engeller olmasının yanında, bu ekonomik farklılıklar etnik kimliklerin canlılığının korunmasına sebep olmuştur. 1980'ler boyunca yaşanan ekonomik sorunlar ise farklı bölgeler arasındaki ilişkileri daha da çok germiş ve her cumhuriyet bu sorunlara etno-milliyetçi cevaplar geliştirmiştir. Bu yüzden bölgeler arası ekonomik farklılıklar tarihsel anlamda etnik kimliklerin canlılığının korunmasını getirirken 1980'lerde yaşanan önemli ekonomik krizler, bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliği daha da arttırmış ve bu artan eşitsizlik, etnik kimliklerin daha da ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Tüm bu süreçte 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasına yol açmıştır.

2.2. Yugoslav Kimliği ve Tarihsel Arka Plan

Yugoslavya'daki problemler her ne kadar Tito'nun ölümü sonrası daha görünür hale gelse de yaşanan problemler, yapısal ve uzun dönemli problemlerdir. Yugoslavya'daki uzun dönemli problemler; ekonomik problemler, siyasi problemler ve kültürel problemler olarak sınıflandırılabilir. Siyasi problemler; merkezi devletin azalan etkinliği ve zamanla ortaya çıkan yeni güç merkezlerinin rekabeti, ekonomik problemler; melez ekonomik sistemin ürettiği yapısal ekonomik problemler ve Yugoslav devletinin yeteri kadar zenginlik ve ekonomik fırsatlar yaratamaması, kültürel problemlerse Yugoslav devletinin ortak bir ulusal kimlik oluşturmadaki başarısızlığı ve Yugoslav kimliğine doğrudan rakip ve tehdit olan farklı topluluk kimliklerinin yükselişini engellememesi olarak özetlenebilir (Wachtel ve Bennett, 2009, s.14).

2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni Yugoslav devleti, eşit haklara sahip 6 farklı cumhuriyetin bir araya gelmesi ile kurulmuş olup, "Birlik ve Kardeşlik" sloganı yeni devletin temel sloganı olmuştur. Siyasi elit için savaş sonrası dönemde birlik kavramı kardeşlik kavramından daha öndeydi ve birlik vurgusuyorsa aslında farklı kimliklerin bir arada yaşamasından daha öte yeni bir devlete ortak bir kimlik arayışını simgelemekteydi. 1950 ve 1960'ların başında siyasi elit, birlik sloganıyla da uyumlu olarak Yugoslavya içerisinde homojenleşme politikalarına ağırlık verdi (Wachtel ve

Bennett, 2009, s.18). Liderlik, Yugoslav ulusal bilincini arttırma ve ortak bir Yugoslav kimliği kurmak için bir sürü kampanya yürüttü. Bu dönemde yeni Yugoslav kültürel ve mesleki organizasyonları kurulup, okullarda ortak Yugoslav ders kitapları ve müfredatları hazırlandı. 1954 yılında Yugoslav dil bilimciler, Sırp-Hırvat dil temelinde ortak bir dil oluşturma kararı aldılar. (Pavkovic, 1997, ss.61-62). 1950'ler boyunca siyasi iktidar ortak kültür temelinde kurulması amaçlanan bir ortak Yugoslav kimliğini kurgulamaya çalıştı ve bu doğrultu da Yugoslavya'da yaşayan halkların ortak özelliklerini ön plana çıkarıp bir çeşit Yugoslav milliyetçiliği oluşturmaya çalıştı. (Pavkovic, 1997, s.191). 1950'ler boyunca Tito'nun Yugoslavya'sı ideolojik ve ekonomik entegrasyonun kimlikler arasındaki farklılıkların üstesinden geleceğini ümit etti (Wachtel ve Bennett, 2009, s.18). Tüm bu çabalara rağmen Yugoslavyacılık kavramı ülke içerisinde istediği başarıyı elde edemedi ve 1960'larla birlikte birlik vurgusu kardeşlik vurgusuna kaymak zorunda kaldı.

“Kardeşlik” sloganına vurgu ortak bir Yugoslav kimliğinin inşasından daha çok farklı etnik ve milli kimliklerin bir arada yaşamasını simgelemektedir. 1950'ler boyunca ortak Yugoslav kimliğinin kurulması için gösterilen çabalar, 1960'larda anayasal adem-i merkeziyetçilik ve ekonomik faaliyetlerin cumhuriyetler temelinde gelişmesiyle yara almış, 1974 anayasası ile cumhuriyetlere verilen özyönetim hakları ortak Yugoslav kimliği idealini zayıflatmıştır (Joviç, 2001, s.105). Bu yüzden yeni kurulan devlette ön planda olan birlik anlayışının zamanla idari ve siyasi anlamda kardeşlik anlayışına kayması uzun vadede topluluk milliyetçiliklerinin yükselmesine hatta yeniden keşfedilmesine yol açmıştır. Siyasal dönüşümün yanı sıra 1973 petrol krizi gibi 1970'lerde baş göstermeye başlayan ekonomik sorunlar da cumhuriyetlerin ekonomik anlamda daha fazla kendi çıkarlarına vurgu yapmasına ve birlik anlayışından uzaklaşmaya zemin hazırlamıştır. Ayrıca 1974 anayasası ile cumhuriyetlerin artan ekonomik özerklikleri, ortak Yugoslav pazarından bölgesel cumhuriyet temelli pazarlara dönüşümü getirmiştir (Zizmond, 1992, s.105). Yine de 1970'lerdeki ekonomik sorunlar 1980'ler kadar derin olmamış ve bu yüzden de gruplar arasında büyük gerilimler ortaya çıkmamıştır. Kültürel anlamda ise federal eğitim sisteminin olmaması, kültür ve eğitim alanında homojenleşmeyi engellemiş ve bu durum ortak Yugoslav kimliğinin kurulmasının önündeki en önemli engellerden biri olmuştur (Wachtel ve Bennett, 2009, s.16). Tüm bu sorunlar; Yugoslavya tarihinde önemli bir yer tutmasına, ortak Yugoslav kimliğinin kurulmasına engel olmasına ve de topluluk kimliklerini ve cumhuriyetleri ön plana çıkarmasına rağmen 1980'lere kadar Yugoslavya'da büyük gerilimler yaşanmamıştır. Fakat, tüm bu yapısal sorunların yanı sıra 1980'lerde iyice derinleşen ekonomik sorunlar topluluklar arasında gerilimleri ve bölgeler arasında eşitsizlikler arttırmış, bütün cumhuriyetler ekonomik sorunlardan derinden etkilenmiş ve bu etkilenme cumhuriyetler arasındaki ilişkileri bozmuştur. Sonuç olarak, 1980'lerde iyice bozulmaya başlayan cumhuriyetler arasındaki ilişkiler, Yugoslavya'da toplumsal mutabakatı zayıflatmış ve 1990'larda parçalanmayı getirmiştir. Bu yüzden 1980'ler boyunca yaşanan ekonomik sorunlar, topluluk milliyetçiliklerinin yükselmesindeki ve Yugoslavya'nın dağılmasındaki en temel gelişme olmuştur. Kısacası 1950'lerde ön planda olan birlik vurgusu 1960 ve 1970'lerde cumhuriyetlere hem idari hem de ekonomik anlamda daha fazla hak tanınmasıyla kardeşlik sloganına kaymaya başlamıştır. 1980'lerde derinleşen ekonomik sorunlarla birlikteyse bu ideal de ortadan kalkmaya başlamış ve kurucu sloganların ortadan kalkması 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasını getirmiştir.

3. Tito Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Problemler

Her ne kadar yapısal ekonomik, siyasi ve kültürel sorunlar, Yugoslavya tarihi boyunca mevcut olsa da Tito'nun ölümü sonrası sorunlar daha görünür hale gelmiştir. Tito'nun karizmatik lider olarak Yugoslavya siyasetinden çıkması önemli bir gelişme olsa dahi 1980'ler boyunca yaşanan en temel sorun 1970'lerde başlayan bazı ekonomik sorunların 1980'lerde daha derinleşmesi ve hatta yeni ekonomik sorunların 1980'ler boyunca diğer sorunlara eklenmesi olmuştur. Bu yüzden bölgeler arası ekonomik farklılıklar, Yugoslavya tarihi boyunca mevcut olsa da 1980'lerde yaşanan ekonomik problemler, bu farklılıkları, cumhuriyetler açısından katlanılamaz noktaya getirmiştir.

Yugoslav devletinin kuruluşundan sonra siyasi elitler, ideolojik ortak temelin ve ekonomik gelişmenin ülkedeki etnik gruplar ve bölgeler arasındaki sorunları ortadan kaldıracığını düşündü (Cohen, 1993, s.26). Her ne kadar bölgeler arası ekonomik farklılıklar hiç bir zaman ortadan kalkmasa da 1950'ler ve 1960'lar boyunca gerçekleşen ekonomik büyüme, farklı gruplar arasında herhangi bir gerilimin ortaya çıkmasını engelledi. Bu yıllar boyunca merkezi hükümetin yaptığı endüstriyel atılımlar, yurtdışında çalışan Yugoslav işçilerin ülkeye gönderdikleri dövizler ve turizm sektöründen kazanılan paralar, Yugoslav ekonomisine sürdürülebilir bir gelişme ivmesi kazandırdı (Pavkovic, 1997, s.65). Bu 20 yıllık süreçte, gayri safi yurtiçi hasıla, kişi başına düşen gelir, büyüme oranı gibi rakamlar, Yugoslavya tarihindeki en yüksek seviyelerine ulaştı (Cohen, 1993, s.30). Bu dönemde ülkeye sağlanan batı yardımları da Yugoslavya'nın ekonomisine olumlu katkıda bulundu.

1970'lerde ise bu ekonomik durum olumsuz yönde dönüşmeye başladı. 1973 OPEC petrol krizi, Yugoslavya ekonomisini olumsuz etkilemesinin yanı sıra (Payne, 1991, s.397) Batı'dan Yugoslavya'ya aktarılan yardımların düşmesine de sebep oldu. 1970'lerin ortasından itibaren Batı'da yaşanan ekonomik sorunlar sonucu, Yugoslavya'ya sağlanan uluslararası krediler azaldı ve ülke dışından ülke içine giren para miktarı düştü. Yine de bu dönemde enerji ve teknoloji maliyetleri artmasına rağmen, Yugoslavya çok derin ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmadı. 1970'ler boyunca hem endüstride hem de tarımdaki ekonomik büyüme oranları 1960'lardaki oranlar seviyesinde devam etti (Cohen, 1993, s.34). Kısacası 1970'lerde ekonomik sorunlar Yugoslavya'da görünür hale gelse dahi bu sorunlar 1980'lerdeki boyutlarıyla kıyaslandığında çok daha sınırlıydı. 1980'lerde derinleşen ekonomik sorunlar ise sadece tüm sektörleri etkilemekle kalmayıp aynı zamanda tüm cumhuriyetler de bu problemlerden olumsuz etkilendi.

Tito'nun ölümü sonrasıysa Yugoslavya'daki ekonomik sorunlar daha da derinleşti ve bu sorunlar, ülke içinde milliyetçi akımların yükselmesine sebep oldu. Tüm ekonomik sorunların yanında Batı'nın maddi desteği önceki on yıllarla kıyaslandığında 1980'lerde iyice azaldı ve bu da Yugoslav yönetiminin ekonomik sorunların üstesinden gelme şansını daha da azalttı. 1980'ler boyunca yabancı yatırımlar daha gelişmiş altyapısı olan Hırvatistan ve Slovenya'ya yapılırken Sırbistan ve daha az gelişmiş güney cumhuriyetlerine yabancı yatırım miktarları düştü (Brown, 1997, s.303). Bu da zengin kuzey ile fakir güney bölgelerinin arasındaki ekonomik farklılıkların daha da büyümesine sebep oldu. Kısacası 1980'ler boyunca ekonomik durgunluk görünür hale geldi ve bu durgunluk hali, iç istikrarsızlığa etkide bulundu (Zizmond, 1992, s.105).

1980'lerdeki tüm bu gelişmelerin yanı sıra gelişmiş kuzey cumhuriyetlerin ekonomik anlamda büyük ölçekli verimli işletmeler ve kamu hizmetleri üzerine kuruluyken az gelişmiş güney cumhuriyetlerin küçük ölçekli özel tarım ve zanaata dayanması (Brown, 1997, s.301), bir diğer deyişle kuzey ve güney bölgelerindeki

ekonomik yapıların tamamen birbirinden farklı olması makro-ekonomik önlemlerin başarı şansını azaltmıştır. Yaşanan ekonomik sorunlar sonucunda bütün cumhuriyetlerin ekonomik sorunlar yaşamasının dışında bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler daha da artmıştır. Özyönetim sistemi ise 1980'ler boyunca doğrudan bölgeler arasındaki gelir dağılımını olumsuz etkilemiş (Zizmond, 1992, s.110) ve tüm bu gelişmeler sonucunda her cumhuriyette milliyetçi eğilimler yükselmiştir. Tüm bu ekonomik sorunlar sonucunda 1980'lere gelindiğinde Yugoslavya hızla artan enflasyon, yüksek oranda işsizlik, büyük bir dış borç ve önemli gıda krizleriyle karşı karşıya kalmıştır (Cohen, 1993, s.45).

3.1. Büyüme Oranları ve Kişi Başına Düşen Gelir İstatistikleri

1980'ler boyunca görünen en önemli ekonomik sorunlardan biri düşen ücretlerdir. 1988 yılında ülkedeki ücretler, bir önceki yıla kıyasla %24 oranında düşmüştür ve 1985 yılında bir işçinin ortalama geliri 1979 yılına kıyasla %26 daha azdır. Kısacası ülkedeki çalışanların cebine giren para 1970'lerle kıyaslandığında 1980'lerde çok daha azdır. Ayrıca, daha önceki dönemlerle kıyaslandığında birçok ekonomik gösterge negatif bir yönde gelişmiştir. Ülke genelinde gayrisafi yurt içi hasıla 1959-1964 döneminde %8.8, 1967-1972 döneminde %6, 1973-1979 döneminde %6.1 iken 1980-1984 döneminde %0.4 oranına kadar düşmüştür. Kişi başına düşen GSYH ise 1959-1964 döneminde %7.7, 1967-1972 döneminde %5, 1973-1979 döneminde %5.1 iken 1980-1984 döneminde %-0.3 oranına gerilemiştir (Cohen, 1993, s.35). Gayrisafi yurt içi hasılanın yanında gayrisafi milli hasıla oranı da 1980'lerde çok büyük düşüş yaşamıştır. 1953-1964 döneminde %8.6, 1965-1973 döneminde %5.3, 1974-1979 döneminde ise %6.3 olan gayrisafi milli hasıla oranı 1980-1989 yılları arasında %0.7'ye kadar düşmüştür (Zizmond, 1992, s.106).

Tablo 1: 1954-1984 Arası Yugoslavya'nın Ekonomik Büyüme Göstergeleri

Kaynak: Cohen, 1993, s. 35.

Yıllık Ortalama Büyüme Oranı %				
Değişken	1959-1964	1965-1972	1973-1979	1980-1984
GSYH	8.8	6.0	6.1	0.4
Kişi Başına Düşen GSYH	7.7	5.0	5.1	-0.3
Endüstrideki GSYH	12.2	6.6	7.5	2.1
Emek Verimliliği	4.8	4.3	2.7	-2.0
Tarımdaki GSYH	3.6	2.0	2.2	2.9
Gerçek Kişisel Gelir	6.3	6.1	2.7	-2.0

Yine 1980'leri daha önceki dönemlerle kıyasladığımızda, 1980'lerde sektörel üretim oranlarında büyük düşüşler yaşadığını görülmektedir. 1953-1964 arasında

%12.7, 1965-1973 döneminde %6.9, 1974-1979 döneminde %6.3 oranlarında olan sanayi üretim, 1980-1989 döneminde %2.4 oranına düşmüştür. Tıpkı sanayi üretimi gibi tarım üretiminde de 1980-1989 yılları arasında büyük düşüş yaşanmış, 1953-1964 arasında %7.2, 1965-1973 döneminde %1.8, 1974-1979 döneminde %2.4 oranlarında olan tarım üretimi, 1980-1989 döneminde %0.5'e kadar gerilemiştir (Zizmond, 1992, s.106)

Tablo 2: Yugoslav Ekonomisinin Yüzde Cinsinden Ortalama Yıllık Büyüme Oranları

Kaynak: Zizmond, 1992, s. 106.

	1953-1964	1965-1973	1974-1979	1980-1989
GSMH	8.6	5.3	6.3	0.7
Sanayi Üretim	12.7	6.9	7.6	2.4
Tarım Üretimi	7.2	1.8	2.4	0.5
Emek Verimliliği	2.2	3.2	1.7	-1.3
İşsizlik Oranı	5.2	7.9	12.5	15.3
Tüketici Fiyatları	4.0	14.2	18.2	108.7

3.2. Dış Borç

1980'lerde daha görünür hale gelen bir diğer ekonomik problem, yüksek orandaki dış borç olmuştur. Hatta yüksek orandaki borç miktarının Yugoslavya'da hiper enflasyona sebep olduğu ve borç ve enflasyon ikilisinin Yugoslavya'nın ekonomik çöküşünde en büyük pay sahibi olduğu iddia edilmektedir (Brown, 1997, s.303). Ayrıca, bu dönemde IMF'nin dış borçların ödenmesi için kamu harcamalarında kesinti yapılması yönünde yaptığı baskılar topluluklar üzerindeki huzursuzluğu daha da artırdı (Brown, 1997, s.306). 1982 yılında Yugoslavya'nın dış borcu 18 milyar doların üstüne çıkmıştı ki bu oran yaklaşık Yugoslavya'da üretilen toplumsal ürünün yarısına denk geliyordu. Yabancı kredilerin üretken olmayan ve kâr getirmeyen alanlara yatırılması, bu kredilerin geri ödenmesini çok zor hale getiriyordu (Pavkovic, 1997, s.77). Toplam borç miktarı ise 1980'lerde hep yüksek rakamlarda seyretti ve bir türlü bu borç miktarı düşürülemedi. Borç miktarı 1985'te 18.2 milyar dolar, 1986'da 19.2 milyar dolar, 1987'de 20.5 milyar dolar, 1988'de 18.7 milyar dolar ve 1989'da 18.5 milyar dolardı (Prasnikar ve Pregl, 1991, s.192). Yüksek seviyelerde seyreden borç miktarı Yugoslav ekonomisinin 1980'lerde yaşadığı en büyük ekonomik problemlerden biri oldu ve 1980'ler boyunca 18 milyar doların üstünde seyretti.

3.3. İşsizlik

1980'lerde çok büyük bir sorun haline gelen bir diğer ekonomik sorun, yüksek işsizlik olmuştur. 1953-1964 arasında %5.2, 1965-1973 döneminde %7.9, 1974-1979 döneminde %12.5 seviyelerinde olan işsizlik oranı, 1980-1989 döneminde %15.2'e kadar yükselmiştir (Zizmond, 1992, s.106). Bu yüksek oran 1980'lerin ikinci yarısında da benzer boyutlarda devam etti ve işsizlik, Yugoslav ekonomisinin temel sorunlarından

biri haline geldi. İşsizlik oranı 1985'te %13.7, 1986'da %13.9, 1987'de %13.6, 1988'de %14.1 ve 1989'da %14.8 oranlarında oldu (Prasnikar ve Pregl, 1991, s.192). Kasım 1990'da ülkedeki işsizlik oranı kasım 1989'la karşılaştırıldığında %10.6 oranında arttı ve ülkede işsiz sayısı 1.4 milyon civarına ulaştı (Zizmond, 1992, s.109). Kısacası işsizlik oranı 1980'ler boyunca %13'ün altına indirilememiş ve tıpkı borç miktarı gibi yüksek seviyelerde seyretmiştir. Bunların yanında artan işsizlik, topluluklar arasındaki tahammülsüzlükleri daha da arttırmıştır (Hodson, Sekulic ve Massey, 1994, s. 1538).

Tablo 3: 1985-1989 Arası Ekonomik Göstergeler

Kaynak: Prasnikar ve Pregl, 1991, s. 192.

	1985	1986	1987	1988	1989
İşsizlik Oranı	13.7	13.9	13.6	14.1	14.8
Toplam Borç	18.2	19.2	20.5	18.7	18.5

3.4. Enflasyon

Bir diğer önemli ekonomik sorun ise Yugoslavya'da her yıl artan enflasyon olmuştur. Her ne kadar enflasyon oranları 1970'ler boyunca yüksek olsa da 1980'ler boyunca sürekli bir şekilde arttı ve Yugoslavya'daki ekonomik sorunların en temel sebeplerinden birini oluşturdu. 1952-1979 yılları arasında ortalama %12 civarı, 1975-1979 yılları arasında ortalama %16.5 civarı olan enflasyon oranı 1980-1984 dönemi baz alındığında %39'a kadar yükseldi (Payne, 1991, s.395). Yıl temelinde alındığında ise 1971 yılında %18, 1979 yılında %23.1 olan enflasyon oranı, 1986 yılında %91.6, 1987'de %168.7, 1988 yılında ise %240.5 oranlarına kadar yükselmişti (Lahiri, 1991, s.756-757). Farklı dönemlerdeki tüketici fiyatları karşılaştırıldığında da 1980'lerde çok büyük bir artış gözlemlenmekteydi. 1953-1964 arasında %4, 1965-1973 döneminde %14.2, 1974-1979 döneminde %18.2 oranlarında olan tüketici fiyatları, 1980-1989 döneminde %108.7'ye kadar fırlamıştı. 1989 yılına gelindiğindeyse tüketici fiyatlarındaki aylık artış oranı %58 seviyelerine kadar ulaştı (Zizmond, 1992, ss.106-108).

Tablo 4: Yugoslavya'da Enflasyon Oranı (1971-1988 Arası)

Kaynak: Lahiri 1991, s. 756-757.

Yıl	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Enflasyon (TÜFE)(%)	18	16.2	21.1	23.1	20.8	9.4	13.1	16.5	23.1
Yıl	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Enflasyon (TÜFE)(%)	57.5	35.6	32.7	60.1	53.1	75.4	91.6	168.7	240.5

Tüm bu ekonomik sorunlar, Yugoslavya genelinde toplumsal hoşnutsuzluklara doğrudan katkıda bulundu. 1980'ler boyunca ülke çapında gerçekleştirilen grevler ve kitle gösterileri, toplulukların ekonomik durum ile ilgili olan hoşnutsuzluklarını

gösterme konusunda önemli araçlar haline geldi. Sadece 1988 yılında yaklaşık 4 milyon kişi hoşnutsuzluklarını göstermek için Yugoslavya genelinde kitle gösterilerinde yer aldı (Cohen, 1993, s.45). Tüm bu ekonomik sorunlarla da ilişkili olarak ülke genelinde etno-milliyetçi eğilimler arttı ve yaşanan ekonomik sorunlar milliyetçi söylemlerin önemli bir parçası haline geldi.

4. 1980'lerde Kimliklerin Yeniden İnşası ve Milliyetçiliğin Yükselişi

1980'ler boyunca yaşanan ekonomik ve diğer sorunlar ve Tito gibi birleştirici bir figürün ölmesi, Yugoslavya'da etno-milliyetçiliklerin yükselmesine neden olmuştur. Bu şartlar altında her cumhuriyet kendi öz çıkarının peşinde koşmuş ve bunu yaparken tarihi ve geçmişi bazı durumlarda yeniden yorumlamışlardır. Cumhuriyetlerin geliştirdikleri yeni refleksler, Yugoslav ortak kimliğine doğrudan zarar verip toplumsal mutabakatı sakatlamıştır. Artan milliyetçi eğilimler içindeyse yaşanan ekonomik sorunlar önemli bir konuma sahip olmuş ve bölgeler arasındaki artan ekonomik eşitsizlikler, parçalanmasının en temel sebeplerinden birini oluşturmuştur.

4.1. Etno-Milliyetçi Kimliklerin Ekonomik Sorunlara Verdiği Tepkiler

1980'ler boyunca yaşanan ekonomik sorunlar, etno-milliyetçi eğilimlerin artmasındaki en önemli sebeplerden biridir. Bu dönemde zengin ve fakir bölgeler arasındaki ekonomik farklılıklar artmış ve artan farklılıklar, Yugoslavya özelinde modern ve üretken toplumlar ile geleneksel ve ilkel toplumlar gibi sosyolojik ayrımları da beraberinde getirmiştir (Shoup, 1968, s.229). Bir başka ifadeyle, az gelişmiş bölgeler, zengin bölgeler tarafından ekonomik bir yük olmanın dışında, aynı zamanda modernleşme önündeki toplumsal engeller olarak yorumlanmaya başlanmıştır. 1980'lerin sonuna gelindiğinde Slovenya'nın gayrisafi yurtiçi hasıla oranı Kosova'nın gayrisafi yurtiçi hasılasının yaklaşık 7.5 katına çıkmıştı (Zizmond, 1992, s.110). 1990 yılında Slovenya, Yugoslav nüfusunun yaklaşık %8'ini oluşturmasına rağmen Yugoslavya genelindeki toplumsal mal üretiminin %16'sını gerçekleştirirken, ülkenin toplam ihracat ve ithalatının yaklaşık %25'ni karşılıyordu. Diğer tarafta Kosova ise benzer nüfus oranıyla toplumsal mal üretiminin sadece %2'sini üretebilirken, ihracat ve ithalata yaptığı katkı %1 oranındaydı (Dallago ve Uvalic, 1998, s.74). Bunun yanında bu dönemde, ekonomik gelişmelerden olumsuz etkilenen zengin bölgeler, daha az gelişmiş bölgelere yapmaları gereken zorunlu yardımları yapmak istememeye başladı ve az gelişmiş bölgeler de ekonomik anlamda sorunlu ve yanlış yönetilen kalkınma projelerinin faturalarının kendilerine ödetildiğini iddia etti. Merkezi yönetimin sorunların üstesinden gelmek için uygulamaya çalıştığı merkezileştirici ekonomi politikaları ve makro-ekonomik önlemler, kuzey bölgesindeki ekonomik etkinliği olumsuz etkilemeye başladı (Zizmond, 1992, s.111). Merkezi yönetim aynı zamanda güneydeki ekonomik sorunların önüne geçmek için kuzeyden daha çok kaynak elde etmeyi amaçladı. Tüm bu gelişmeler ışığında ekonomik sorunlara ve bu sorunları çözmek için geliştirilen politikalara kuzey cumhuriyetlerinde tepkiler arttı ve 1980'lerde zengin kuzey cumhuriyetlerinden fakir güney cumhuriyetlerine aktarılan sosyal güvenlik oranları büyük oranda azaldı (Brown, 1997, s.300). 1980'lerin sonuna gelindiğinde ise gelişmiş kuzey cumhuriyetleri için Yugoslavya'dan ayrılmak ekonomik sorunların önüne geçmek için tek yol olarak görünmeye başladı.

Diğer taraftan daha az gelişmiş bölgeler ise zengin bölgeler tarafından ekonomik anlamda sömürldüklerini iddia etmeye başlayıp, ekonomik farklılıkları ortadan kaldıramadığı için merkezi yönetimi suçladılar. Güney cumhuriyetleri, kuzey cumhuriyetlerine ucuz işgücü, hammadde ve enerji sağlarken kuzeyden yüksek fiyatlarla satın almak zorunda kaldıkları endüstriyel malların sömürü düzenini devam

ettirdiği yönündeki iddialarını daha yüksek sesle dillendirmeye başladılar (Dallago ve Uvalic, 1998, s.75). Derinleşen ekonomik sorunlar sonucunda güney cumhuriyetlerde işsizlik oranı %20, hatta %30 oranlarına ulaştı (Brown, 1997, s.300). Tüm bu yapısal ekonomik sorunların çözümü, bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin azaltılması iken 1980'lerde süreç tam tersi yönde ilerledi ve bu da etno-milliyetçi eğilimleri arttırdı. Bu şartlar altında daha önce barış içinde yaşayabilmiş topluluklar daha fazla milliyetçi söylemlere başvurdu ve bir süre sonra da kendi ulus-devletlerini kurma politikaları üzerinden siyasa üretmeye başladılar (Brown, 1997, s.306). 1980'lerde her cumhuriyet kendi ekonomisini yönetmeyi, kendi ekonomik planlarını oluşturmayı, kendi yatırım önceliklerini belirlemeyi, kendi ulusal bankalarını yönetmeyi, vergi oranlarının kendileri tarafından belirlemeyi ve hatta kendi ödemeler dengesini kurmayı istedi ve talep etti (Pavkovic, 1997, s.78). Bu süreç sonunda cumhuriyetler, ekonomik anlamda diğer cumhuriyetlere karşı daha dışlayıcı tavır takındılar ve bu yüzden toplam ekonomik aktivite içerisinde cumhuriyet içi aktiviteler daha fazla yer almaya başladı. Örneğin, Sırbistan ekonomisinde yerel pazarın payı 1983'te %52.1 iken 1987'de %62.3'e yükselirken, Hırvatistan'da da bu oran aynı dönemler baz alındığında %59.7'den %67'ye yükseldi (Dallago ve Uvalic, 1998, ss.76-77). Kısacası 1980'lerde ekonomi temelli milliyetçi eğilimler de yükseldi ve bu yükselmeye önemli sebep 1980'ler boyunca derinleşen ekonomik sorunlar oldu. Tüm bu sorunlarla bağlantılı olarak da her topluluk kendi kimliklerini yeniden inşa etme süreçlerine girdi.

4.2. Milliyetçi Kimliklerin Yeniden İnşası

1980'ler boyunca ekonomik sorunlar derinleştikçe etno-milliyetçi eğilimler tüm ülke genelinde yükselmiş ve etnik kimlikler yeniden keşfedilip, hem siyasi elitler hem de topluluklar tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu kimliklerin yeniden inşasıysa Yugoslavya'daki toplumsal mutabakatı derinden yaralayıp, doğrudan dağılma sürecine katkı da bulunmuştur. 1980'ler boyunca kimlik inşa sürecine ağırlık veren en önemli etnik gruplardan biri Sırlar olmuştur. Bu dönemde Sırlar, ulusal anlatılarını 1. Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya'nın kurulmasında gösterdikleri fedakârlıklar üzerinden kurgulamaya daha fazla başladı ve komünist sistem içerisinde kendilerinin buldukları dezavantajlı durumdan şikayet etmeye başladılar (Wachtel ve Bennett, 2009, s.20). 1986 yılında "Sırp Bilim Akademisi'nin" üyeleri yayınladıkları memorandumda Sırların ekonomik düzen yüzünden dezavantajlı konumda olduklarını ve bu düzenin Sırlara karşı bir çeşit ekonomik ayrımcılığa sebep olduğunu dile getirdi (Dallago ve Uvalic, 1998, ss.80-81). Bunların yanında 1980'lerde Kosova'nın yeni talepleri, Sırbistan milliyetçiliğini daha da körükledi. Ayrıca, Miloseviç döneminde Sırbistan'da Latin alfabesine daha fazla Kiril harfleri eklendi ve 1980'ler boyunca Sırp Ortodoks kilisesi, eski kiliseleri restore etmenin yanında birçok yeni kilise de kurdu (Ramet, 2002, s.36). Bu dönemde aynı zamanda Sırp milliyetçiliği tarafından 1389 Kosova Savaşına daha fazla atıfta bulunulmaya başlandı ve tüm bu yöntemlerle Sırp kimliği 1980'ler boyunca yeniden kurgulandı (Dallago ve Uvalic, 1998, s.81). 1980'ler boyunca tarihsel olaylar; kitle yürüyüşleri ve dini seremonilerle "halkı, devleti ve kiliseyi" bir araya getirme sloganıyla kutlandı veya anıldı (Pavkovic, 1997, s.90). Bu dönemde ayrıca Tito dönemi anti-Sırpçı bir dönem olarak anılmaya başlandı ve Tito döneminde bir çok endüstriyel tesisin Sırbistan'dan Slovenya ve Hırvatistan'a transfer edilmesi Tito'nun Sırbistan'ı yağmalama ve zayıflatma politikası olarak gösterildi (Ramet, 2002, s.52). O yüzden Sırbistan içerisinde anti-Yugoslav eğilimler arttı ve Sırbistan milliyetçiliğine vurgu daha görünür hale geldi. Tüm bu yöntem ve politikalarla Sırbistan milliyetçiliği için tarih yeniden yorumlandı ve din ve dil gibi araçlarla Sırların diğer topluluklardan farklılıkları gösterildi. Kısacası 1980'ler boyunca Sırbistan kimliği Sırbistan

milliyetçiliği etrafında yeniden şekillendi ve güney Slav halklarının birliği projesinden vazgeçildi.

Tarihin yeniden yorumlanması, dilsel ve dinsel farklılıklara vurguda bulunma ve Tito dönemini gayri-i meşrulaştırma politikaları, 1980'ler boyunca Yugoslavya'da sadece Sırların hayata geçirdikleri politikalar değildi. 1980'lerde Hırvatlar, Arnavutlar ve Boşnaklar, Tito'nun Rankoviç ile birlikte yürüttüğü merkezileştirici politikalara atıflarda bulunup, bu politikaların Sırp olmayanların aleyhlerine sonuçlar doğurduğunu savundular (Ramet, 2002, s.53). 1988 yılına gelindiğinde bütün cumhuriyetler liderlerinin Tito ile fikri anlamda hemen hemen hiç ortak noktaları kalmamıştı (Pavkovic, 1997, s.77). Kısacası Tito mirası, 1980'lerde birçok Yugoslav topluluk için meşruiyetini kaybetmişti. Bu meşruiyet kaybının bir diğer yorumu ise ortak Yugoslav kimliğinden topyekûn vazgeçilmesiydi.

Hırvatistan'da da ulusal anlatı, 1980'ler boyunca Hırvat milliyetçiliği üzerinden şekillendi. Hırvat anlatı; Sırların tarihsel sıkıntı ve acılarını minimize ederken, tarihsel anlatıyı daha çok kendi kurbanlıkları üzerinden kurgulamaya başladı (Wachtel ve Bennett, 2009, s.22). 1980'lerde Hırvatlar için Yugoslavya sadece Sırbistan hegemonyasının bir maskesiydi. Her ne kadar Hırvatların Hırvat kimliğine vurgusu daha önceki dönemlerde başlasa da bu vurgu 1980'ler boyunca daha belirgin hale geldi. Hırvatlar için Hırvat dilinin Sırp dilinden anayasal olarak ayrılması önemli siyasi amaçlardan biri oldu ve bu yüzden tıpkı Sırlar gibi Hırvatlar da ortak noktalardan daha çok diğer topluluklardan farklarını ön plana çıkarmaya başladı. Hırvat ideologlar aynı zamanda tarihsel olarak Hırvat devletin devamlılığında bahsedip, tarih boyunca Hırvatların bu bölgede olan tarihsel varlığını savundu. Bu idari devamlılığın içerisinde faşist Bağımsız Hırvatistan Devleti ve 1945 sonrası federal Hırvatistan cumhuriyeti de mevcuttu (Pavkovic, 1997, s.92). Kısacası 1980'lerde Hırvatlar da tıpkı Sırlar ve hatta Arnavutlar gibi tarihsel varlıklarını ispat yarışına girişti, orta çağ devletlerine daha fazla atıflarda bulunmaya başladı ve tüm bu karşılıklı iddialar, farklı topluluklar arasındaki çatışmaları kaçınılmaz kıldı (Pavkovic, 1997, s.98). Kısacası 1971 Hırvat Baharında Hırvatlar, kültürel ve dilsel farklılıklarına vurgu yapsa da Hırvat kökenli olan Tito'nun ölümü sonrası ve ekonomik krizin daha da derinleşmesi sonucu Hırvat kimliğinin kristalleşmesi 1980'lerde daha görünür oldu. Bu yüzden Yugoslav idealinin tam anlamıyla Hırvatlar için de çökmesi 1980'lerde gerçekleşti.

1980'lerde Slovenler de Hırvatlara yakın bir pozisyon izledi ve Yugoslavya ile ilgili kaygıları benzerdi. Slovenler ekonomik yapı ile ilgili hoşnutsuzluklarını 1980'lerde arttırdı ve ekonomik anlamda sistem tarafından sömürüldüklerini iddia ettiler. Ayrıca Sloven emeği tarafından üretilen ekonomik fazlanın diğer bölgelerdeki yatırımlarda kullanılması konusunda hoşnutsuzlukları arttı. Her ne kadar Slovenler, tarihsel anlamda merkezi bütçeye en fazla katkıda bulunan cumhuriyet olsa da 1980'lerde ülke genelinde yaşanan ekonomik kriz Slovenler arasında artan hoşnutsuzluğun temel sebebi oldu. 1980'lerin sonuna gelindiğinde Sloven milliyetçileri için bağımsızlık, sürekli düşüşte olan gayrisafi yurtiçi hasılanın önüne geçmek için tek yol olarak görünmeye başlandı (Zizmond, 1992, s.111). Bir diğer deyişle, Slovenya için Yugoslavya'nın dışında olmak içinde olmaktan ekonomik anlamda daha yararlı göründü. Bu bağlamda ekonomik sorunlar ve az gelişmiş bölgelere aktarılan fonlar, bu dönemde Sloven milliyetçi elitin en önemli konularından biri oldu (Burg, 1986, ss.172-173). Ekonomik hoşnutsuzluğa bağlı olarak Sloven milliyetçiliği 1980'lerde yükselişe geçti ve 1980'lerde Sloven diline vurgu arttı ve kültürel ve dilsel farklılıklar daha fazla ön plana çıkarıldı. Dilsel ve kültürel farklılıkların yanı sıra tarihsel, felsefi, ekonomik,

sosyal ve hatta dini sebepler ayrı bir Sloven devletinin kurulması gerektiği yönünde ön plana çıkarılan diğer argümanlar oldu (Pavkovic, 1997, s.91).

1980'lerde bir diğer yükselişte olan kimlik de Boşnak kimliği idi. Boşnak halkı tarihsel anlamda Güney Slav birliğinin bir parçası olarak görülmele birlikte Boşnakların Müslüman kimliği zamanla Boşnakların ayrı bir etnik grup olarak kabul edilmesine yardımcı oldu. Bu yüzden Boşnak kimliği tarihsel anlamda yeniden tanımlamalara maruz kaldı. 1980'ler boyunca yükselişe geçen Boşnak milliyetçiliğinde; din, Osmanlı mirası ve yönetimi önemli bir yere sahip oldu. Hatta Bazı Boşnak gruplar kendilerini etnik anlamda Türk olarak tanımladı (Yenigün ve Hacıoğlu, s.179). Bu tip bir tanımlama sadece Boşnaklar tarafından değil, bazı durumlarda anti-Boşnak gruplar tarafından da kullanılıp kendi milliyetçi jargonlarına eklendi. Sırp lider Miloseviç'in Kosova savaşına yaptığı atıf ve bu savaş üzerinden milliyetçi söylem üretmesi bunun açık örneğiydi.

1980'lerde gözle görülür yükselişte olan bir diğer milliyetçilik Arnavut milliyetçiliğiydi. 1981 ayaklanmalarıyla merkezi yönetimden daha fazla hak talep eden Arnavutlar, mevcut sistemden duydukları hoşnutsuzluğu dile getirmişlerdi. 1981 gösterilerinde ekonomik durumdan hoşnutsuzluk da önemli bir yere sahip olmuştu. Kosovalılar için artık Yugoslavya'nın parçası olmak ekonomik anlamda zarar verici bir hal almaya başlamıştı. Kosova Arnavutları, aynı zamanda 1980'lerde Arnavutların bölgedeki en eski halk olduklarını ve Arnavutların bulunduğu bölgelerin Arnavutlara ait olduğunu iddia etmeye başladılar. Bu argüman üzerinden de özerk statü yerine cumhuriyet statüsüne sahip olmaları gerektiğini iddia ettiler. 1989 yılında Kosova'nın özerk yönetiminin Miloseviç yönetimi tarafından yürürlükten kaldırılması sonrası ise Sırp ve Arnavutlar arasındaki gerilimler daha da arttı (Wachtel ve Bennett, 2009, s.27). Kısaca 1980'ler boyunca bütün topluluklar kendi milli kimliklerini yeniden kurguladı. Bu yeniden kurgulamanın temel sebeplerinden biri ekonomikken, bu süreç aynı zamanda ortak Yugoslav kimlik idealinin çökmesi anlamına geliyordu. Bir diğer ifadeyle, Yugoslavya her ne kadar resmi olarak 1990'larda çökse de ülke içindeki bir çok grup için bu çöküş 1980'lerde yaşandı.

4.3. Yugoslav Kimlik İdealinin Çöküşü

1980'ler boyunca yapılan kamuoyu yoklamaları ve 1991 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına bakıldığında hem ortak Yugoslav kimliğinin zayıfladığı hem de etno-milliyetçi eğilimlerin arttığı görülmektedir. 1989 yılında yapılan araştırmalara göre Yugoslavya'da toplulukların kendi gazete ve yayınlarına daha fazla güvendiği sonucu ortaya çıkmıştır. Toplulukların kendi gazetelerine daha çok güvenmesi ise ülkede artan etnik kutuplaşmaya örnek olarak gösterilmektedir. Araştırmaya göre, Sırp'ların %56'sı Sırp yayınlarına, Hırvatların %76'sı Hırvat yayınlarına, Slovenlerin %72'si Sloven yayınlarına, Karadağlıların %68'i Sırp ve Karadağ yayınlarına güvendiğini belirtmiştir (Ramet, 2002, ss.39-40). Bu oranlar açıkça göstermiştir ki 1980'lerde her topluluk için kendi toplulukları daha güvenilir bir noktaya ulaşmış, bu da dolaylı olarak milliyetçi eğilimleri körüklemiştir.

1981 yılına kıyasla 1991 yılında kendini Yugoslav olarak tanımlayanların sayısı da Yugoslavya genelinde düşüş yaşamıştır. Halbuki 1971 yılında 273.000 kişi kendini Yugoslav olarak tanımlarken bu sayı 1981 yılında 1.219.000'e ulaşmış ve bu sayının 1991'e kadar daha da artacağı tahmin edilmiştir (Jovic, 2001, s.107). Fakat beklentinin tersine 1981'den 1991'e kadar geçen dönemde bu oran iyice düşmüştür. Kendini Yugoslav olarak tanımlayanların oranındaki düşüş, açık olarak toplulukların Yugoslav ortak kimliğinden vazgeçtiğini göstermektedir. Kendini Yugoslav olarak

tanımlayanların oranı Bosna-Hersek'te 1981'de %7.9'dan 1991'de %5.5'e, Slovenya'da %1.4'den %0.6'a, Hırvatistan'da %8.2'den %2.2'ye, Sırbistan'da ise bu oran %4.8'den %2.5'e kadar gerilemiştir. Yugoslavya genelindeyse kendini Yugoslav olarak tanımlayanların oranı 1981 yılında %5.4 iken, bu oran 1991 yılında %3 oranına düştü. Her ne kadar cumhuriyetler içerisinde kendilerini Yugoslav olarak tanımlayanların oranı 1981 yılında da düşük olsa da 1980'ler boyunca yaşanan ekonomik sorunlar ortak Yugoslav kimliğine olan inanca doğrudan olumsuz etkide bulunmuştur. Bu dönemde Yugoslavya'da yaşayan halklar ortak Yugoslav kimliğine olan inançlarını daha fazla topluluk kimliklerine kaydırmış ve bu kayış, ülkede farklı milliyetçilik anlayışlarının yükselmesine zemin hazırlamıştır. Kısacası ekonomik göstergelerdeki gerileme Yugoslavya'daki kimliklere doğrudan etki etmiştir.

Tablo 5: 1981 ve 1991 Nüfus Sayımlarına Göre Kendilerini Yugoslav Olarak Tanımlayan Yugoslavya Vatandaşlarının Oranı

Kaynak: Cohen, 1993, s. 175.

	1981(Yüzde)	1991 (Yüzde)
Bosna-Hersek	7.9	5.5
Slovenya	1.4	0.6
Hırvatistan	8.2	2.2
Makedonya	0.7	-
Karadağ	5.3	4.0
Sırbistan	4.8	2.5
Voyvodina	8.2	8.4
Kosova	0.2	0.2
Toplam	5.4	3.0

Tüm bu artan milliyetçi eğilimleri önlemek için merkezi yönetim 1980'ler boyunca merkezileştirme politikalarına ağırlık vermiş ama bu politikalar ülke genelinde daha çok Sırbistan hegemonyasını sebep olmuş ve bu hegemonya, toplulukların hoşnutsuzluklarını daha da arttırmıştır. Bu hoşnutsuzluklar, cumhuriyetleri Yugoslavya'dan ayrılma konusunda daha da motive etmiştir (Lendvai ve Parcell, 1991, s.259). Hem ülke içerisinde ekonomik sorunların derinleşmeye devam etmesi hem de ekonomik eşitsizliklerin ortadan kalkmaması sonucunda sadece idari ve siyasi adımlar, topluluklar arasındaki gerilimleri arttırmaktan başka bir sonuç getirmemiştir. 1987 yılında Miloseviç'in Sırbistan Komünist Birliği'ni ele geçirmesi, bu tarihten sonra gerçekleştirdiği politikalar ve yükselen Sırp milliyetçiliği, diğer topluluklarda kaygıyla karşılanmış ve bu kaygılar, karşı milliyetçi akımları daha da kuvvetlendirmiştir. Tüm bu gelişmeler sonunda Slovenya, 27 Eylül 1989 yılında bağımsızlığın yolunu açan anayasal değişikliklere gitmiş (Wachtel ve Bennett, 2009, s.35) ve 26 Aralık 1990 tarihinde Slovenya Parlamentosu 6 ay içerisinde Yugoslavya'dan ayrılmayı planladıklarını duyurmuştur. Hırvatistan da Slovenya'ya benzer bir tutum takınarak 19 Mayıs 1991 tarihinde bağımsızlık referandumu organize etmiştir. 25 Haziran 1991 yılında ise her iki ülke bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bu bağımsızlıklar Yugoslavya'nın parçalanmasına ve daha da kötüsü 1990'lar boyunca farklı topluluklar arasında gerçekleşecek olan silahlı çatışmaların ilk kıvılcımını oluşturmuştur.

Hechter'in temel argümanları üzerinden Yugoslavya'daki süreç incelendiğinde Hechter'in milliyetçilik yaklaşımıyla Yugoslavya'daki süreç arasında önemli benzerlikler görünmektedir. İlk olarak Hechter açısından homojen ulus bulmak zordur ve her devlette iki veya daha fazla kültürel grup bulunmaktadır. Güney Slavlarının Birliği aşamasında da çok sayıda farklı kültürel grup, ortak bir kimliğin inşası ideali etrafında bir araya gelmiştir. Bu yüzden Yugoslavya'daki milliyetçi akımları incelemek adına Hechter'in yaklaşımı iyi bir temel oluşturmaktadır. İkinci olarak Hechter, aynı devletteki farklı kimlikler arasında iki tip ilişkinin ortaya çıktığını savunmakta ve bu gruplar arasında ya asimilasyonun ya da milliyetçiliğin ortaya çıktığını iddia etmektedir. Yugoslav ortak kimliğini inşa etmek için bir araya gelen farklı kültürel grupların zaman içerisinde ortak kimliğe asimilasyonu gerçekleşmemiş ve bu bağlamda bir diğer seçenek olan milliyetçi akımlar, Yugoslavya içerisinde görünür ve baskın olmuştur. Bu noktada da Hechter'in milliyetçilik anlayışı, Yugoslavya'daki süreç açısından etkinliğini korumaktadır. Üçüncü olarak Hechter, milliyetçiliğin temelinde ekonomik sebeplerin olduğunu belirterek ülke içerisinde ortaya çıkan gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin doğrudan grup ve ulusal kimliklere etki ettiğini savunmaktadır. Yugoslavya örneğinde de Hechter'in argümanına uygun olarak tarihsel süreçte Yugoslavya'daki cumhuriyetler arasındaki ekonomik ilişkiler, doğrudan hem ortak Yugoslav kimliğine olan yaklaşımı hem de etno-milliyetçi kimlikleri doğrudan etkilemiştir. Dördüncü önemli nokta, Hechter; milliyetçi akımları, merkez ve çevre ilişkisi üzerinden analiz eder ve merkez ve çevre arasında sömürü düzeninin devam etmesinin grup içi kimlikleri güçlendirirken gruplar arasındaki ilişkilere zarar verdiğini savunur. Yugoslavya örneğinde de farklı bölgeler arasındaki ekonomik ilişkiler ve bölgeler arası ekonomik adaletsizlikler, Yugoslavya'nın kuruluşundan itibaren önemli bir sorun olmuş ve bu sorun ortak Yugoslav kimliğinin inşasını doğrudan etkilemiştir. Bu yüzden Hechter'in dahili sömürgecilik anlayışı, Yugoslavya'daki etno-milliyetçiliklerin varlığını koruması, ekonomik gelişmelerle de bağlantılı olarak grup içi dayanışmaların artması ve gruplar arası gerilim ve güvensizliğin yükselmesini açıklaması açısından ön plana çıkan bir yaklaşımdır. Fakat Hechter, Anglosakson ve Kelt gruplar üzerinden kurguladığı milliyetçilik anlayışını uzun bir zaman dilimini inceleyerek oluşturmuş ve tarihsel olarak Britanya'nın kendine has durumları göz önüne alınmıştır. Bu yüzden Yugoslavya gibi görece kısa ömürlü bir aktör ve *sui generis* bir siyasal yapı, daha fazla aydınlatılması gereken bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Yugoslavya'daki süreçte sadece ekonomik olarak az gelişmiş cumhuriyetler, bağımsızlık talebinde bulunmamış, Yugoslavya içerisindeki bütün farklı gruplar kendi milliyetçi kimliklerini takip ederek Yugoslav kimlik idealinden topyekün vazgeçmiştir. Bir diğer ifadeyle, ekonomik olarak gelişmiş cumhuriyetler de siyasal olarak güçlü olan cumhuriyetler de kendilerini adaletsizliğe uğrayan, bir nevi çevre olarak tanımlama eğilimi göstermiştir. Bu yüzden farklı aktörler arasında ortaya çıkan merkez ve çevre ile ilgili kavramların algısal boyutları, Yugoslavya örneğinde incelenmesi gereken bir başka önemli nokta olarak ortaya çıkmaktadır.

5. Sonuç

1990'larda Yugoslavya'da yaşananlar sadece Yugoslavya veya Balkanlar için değil aynı zamanda dünya politikası için de önemlidir. 1900'lar boyunca yaşanan insani trajediler, uluslararası toplumun ortak hareket edememesi ve bir tane çok uluslu devletin yedi ayrı ulus devletine bölünme süreci birçok araştırmacı tarafından Yugoslavya'yı farklı bir noktaya getirmiştir. Her ne kadar Yugoslavya'nın dağılması 1990'larda gerçekleşse de ve bu dağılma sürecinde uluslararası yapıda yaşanan değişim önemli rol oynasa da Yugoslavya'nın sorunları daha eskiye dayanan tarihsel ve yapısal sorunlardır. Bu yapısal sorunlar kabaca siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlar olarak

sınıflandırılabilir. 1980’lerde yaşanan ekonomik sorunlar ise doğrudan kültürel ve siyasi sorunlara katkı yapmış, bu yüzden de Yugoslavya’nın dağılmasında temel etken olmuştur.

Dünya Savaşı sonrası “Birlik ve Kardeşlik” sloganlarıyla kurulan Yugoslavya’da birlik sloganı ön plana çıkmış ve amaç, ortak Yugoslav kimliğinin inşa edilmesi olarak belirlenmiştir. Tito’nun Yugoslavya’sı ideolojik ve ekonomik entegrasyonun kimlikler arasındaki farklılıkların üstesinden geleceğini ümit etmiş fakat farklı cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıkların bir türlü ortadan kalkmaması, entegrasyon sürecinin önündeki en büyük engel olmuştur. Bunun dışında 1960’larda ekonomilerin cumhuriyetleşmesi ve siyasi sistemin adem-i merkezîliğe kayması sonrasında birlik idealinin işlerliği tartışılmaya başlanıp kardeşlik sloganı yani farklı toplulukların bir arada yaşamasına olan vurgu daha ön plana çıkmıştır. Yine de 1960’lar ve 1970’lerde topluluklar arasında büyük gerilimler ortaya çıkmamıştır. Ayrıca 1980’lere kadar Yugoslav ekonomisi pozitif yönde gelişmeye devam etmiştir. Fakat 1973 Petrol krizi, 1980’lerde Yugoslavya’nın stratejik öneminin Batı için azalmaya başlaması ve ülke içi ekonomik durgunluk, Yugoslavya’yı büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. 1980’lerdeki bu ekonomik sorunlar, toplulukların kendi ekonomik durumları ile daha fazla ilgilenmelerine sebep olmuştur.

Tarihsel süreçte cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıklar, her zaman için önemliken 1980’lerde yaşanan ekonomik sorunlar bu ekonomik farklılıkları daha da önemli bir sorun haline getirmiş ve ekonomik sorunlar derinleştikçe topluluk milliyetçilikleri yükselmiştir. Bu yüzden Michael Hechter’in milliyetçilik kuramı ve dahili sömürgecilik kavramı hem Yugoslavya’da tarihsel süreçte neden ortak Yugoslav kimliğinin kurulamadığını hem de 1980’lerde yaşanan ekonomik sorunların nasıl milliyetçi eğilimleri körüklediğini açıklamaları açısından ön plana çıkmaktadır. Hechter’a göre modernizasyon sürecinin eşitsiz dağılımı sonrası ülke içerisinde iki grup ortaya çıkar ve bu gruplar, gelişmiş ve daha az gelişmiş grup olurlar. Bu iki grup arasında güç ve kaynaklar eşitsiz dağılırsa grup içi bağlılıklar artar ve bireyler, kendilerini bu gruplar veya farklı etnik kimlikler üzerinden tanımlamaya başlar. Bu yüzden ekonomik entegrasyon süreçlerinin başarısız olduğu süreçlerde etnik bilinç canlılığını korur. Yugoslavya’daki süreci açıklaması açısından dahili sömürgecilik kavramı iyi bir kuramsal çerçeve çizmektedir. Hechter’in milliyetçiliği ekonomi üzerinden açıklaması ise 1980’lerdeki ekonomi ve artan milliyetçilik arasındaki ilişkiyi açıklaması bağlamında değerlidir. 1980’lerde ekonomik sorunlar derinleştikçe her cumhuriyet kendi ekonomik sorunlarının çözümüne öncelik vermiş ve diğer cumhuriyetlerdeki sorunlara çözüm olmayı reddetmiştir. Bir diğer ifadeyle, ekonomik sorunlar arttıkça milliyetçi eğilimler de artmıştır. Bu dönemde her cumhuriyet ekonomik sorun yaşa da cumhuriyetler arasındaki ekonomik farklılıklar daha da artmış ve bu artan farklılıklar toplumsal mutabakatı sakatlamıştır. Yugoslav ekonomisinin 1980’lerde çökmesi hem gelişmiş cumhuriyetler hem de az gelişmiş cumhuriyetler tarafından artan milliyetçi eğilimler için bahane olarak kullanılmıştır.

1980’ler boyunca ekonomik sorunlar derinleştikçe her topluluk kendi milliyetçiliklerine daha fazla önem vermiştir. Bu süreçte topluluklar sadece ekonomik sorunlara milliyetçi refleksler geliştirmemiş, bunun yanında toplumlar kendi tarihlerini yeniden yorumlamış ve dinsel ve dilsel farklılıklara daha fazla atıfta bulunmaya başlamıştır. 1980’ler boyunca her topluluk, kendi kimliklerini yeniden inşa etmeye başlamış ve inşa süreçlerinin temel sebeplerinden biri de 1980’ler boyunca yaşanan ekonomik sorunlar olmuştur. Tüm bu dönüşüm sonrasında yüzyıl başında güney Slavların birliği için bir araya gelen topluluklar, yüzyıl sonunda kendi kimliklerini

idealize edip, Yugoslav kimlik idealinden vazgeçmişlerdir. Bu tip bir dönüşüm de 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

- Brown, M. B., *The Role of Economic Factors in Social Crisis: The Case of Yugoslavia*, New Political Economy, Cilt: 2, Sayı: 2, 1997.
- Burg, S. L., *Elite Conflict in Post-Tito Yugoslavia*, Soviet Studies, Cilt: 38, Sayı: 2, 1986.
- Chaloult, N. B., Chaloult, Y. *The Internal Colonialism Concept: Methodological Considerations*, Social and Economic Studies, Cilt: 28, Sayı: 4, 1979.
- Cohen, L. J., *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*, Westview Press, 1993.
- Dallago, B., Uvalic, M., *The Distributive Consequences of Nationalism: The Case of Former Yugoslavia*, Europe-Asia Studies, Cilt: 50, Sayı: 1, 1998
- Hechter, M., *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development: 1536-1966*, University of California Press, 1975.
- Hodson, R., Sekulic D., Massey G., *National Tolerance in the Former Yugoslavia*, The American Journal of Sociology, Cilt: 99, Sayı: 6, 1994.
- Jovic, D., *The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches*, European Journal of Social Theory, Cilt: 4, Sayı: 1, 2001.
- Lahiri, A. K., *Money and Inflation in Yugoslavia*, IMF Staff Paper, Cilt: 38, Sayı: 4, 1991.
- Lendvai, P., Parcell, L., *Yugoslavia without Yugoslavs: The Roots of the Crisis*, International Affairs, Cilt: 67, Sayı: 2, 1991.
- Özkırıklı, U., *Theories of Nationalism*, Palgrave, 2000.
- Pavkovic, A., *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*, St. Martin's Press, 1997.
- Payne, J. E., *Yugoslav Price Inflation: An Empirical Investigation*, The Journal of Developing Areas, Cilt: 25, Sayı: 3, 1991.
- Prasnikar, J., Pregl Z., *Economic Development in Yugoslavia in 1990 and Prospect for the Future*, The American Economic Review, Cilt: 81, Sayı: 2, 1991.
- Ramet, S. P., *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, 4. bs., Westview Press, 2002.
- Shoup, P., *Communism and Yugoslav National Question*, Columbia University Press, 1968.
- Wachtel, A., Bennett, C., *The Dissolution of Yugoslavia*, (eds.) Ingraio, C., Emmert, A. E., *Confronting the Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative*, 2. bs., Purdue University Press, 2009.
- Yenigün C., Hacıoğlu Ü., *Bosna Hersek: Etnik Savaş, Eksik Antlaşma*, (eds.) İnat, K., Duran, B., Ataman, M., *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Zizmond, E., *The Collapse of the Yugoslav Economy*, Soviet Studies, Cilt: 4, Sayı: 1, 1992.

LOCATING GERMAN ECONOMIC HEGEMONY IN THE EUROPEAN UNION: A THEORETICAL AND HISTORICAL ANALYSIS*

Yazar: Arş. Gör. Esra Çengel¹, Arş. Gör. Sefa Mertek²

Abstract

German position in the Europe and European Union was a controversial issue since the end of the Second World War. Concerns about whether Germany became a member of peace-loving nations after the Second World War have now turned to new ambivalences on the country's motivations to develop its own hegemony within the EU through its robust economy and technology. As a matter of fact, it is an important problem in this context as to how Europe comes to terms with Germany, which draws such a strong impression of hegemony but has an image of an accountant with a strong economy and financial sector.

In this work, Germany's ever-evolving place in European integration since the early years of the EU and its current position resembling hegemony will be examined in the context of recent economic crises and the echoes of these crises in the European level. As apparent examples of Germany's turn towards hegemony, cases which will be discussed in this study are the transformation process of the Germany right after the Second World War, Germany's influence in the EU decision making process, Greek economic crisis and its role in the management of crisis, and lastly the relative position of the German economy with respect to other countries in the Eurozone.

Keywords: Germany, European Union, Hegemony, Eurozone, EU Integration

ALMAN EKONOMİK HEGEMONYASINI AVRUPA BİRLİĞİ İÇERİSİNDE KONUMLANDIRMA: KAVRAMSAL VE TARİHSEL BİR İNCELEME

Özet

Almanya'nın Avrupa ve İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle Avrupa Birliği (AB) içerisindeki rolü, her daim tartışmalı konulardan biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'nın barışsever toplumlardan biri haline gelip gelmediğine dair endişeler mevcuttur. Günümüzde bu endişeler yerini, ekonomisiyle ve teknolojiyle AB içerisinde kendi hegemonyasını kabul edilebilir yollarla geliştirmeye çalıştığına dair yeni endişelere bırakmıştır. Nitekim, Avrupa'nın bu kadar güçlü hatta adeta hegemonya izlenimi uyandıran, diğer taraftan da sağlam ekonomisi ve finans sektörü ile bir muhasebeci görüntüsü çizen Almanya'yı ne şekilde kabul edip yoluna devam edeceği bu bağlamda önemli bir sorundur.

Bu çalışmanın amacı, Almanya'nın AB'nin ilk yıllarından bu yana Avrupa entegrasyonu içerisinde sürekli gelişen yeri ve şimdilerde geldiği baskın pozisyonu son yıllardaki ekonomik krizler ve bu krizlerin Avrupa nezdinde bulunduğu yankılar bağlamında incelemektir. Bu çalışmada Almanya'nın savaşın ardından geçirdiği dönüşüm süreci, AB karar alma süreçlerindeki etkinliği, özellikle Yunanistan ekonomik krizi ile daha da görünür hale gelen krizlerin yönetilmesindeki rolü ve son olarak da Avrupa'nın en güçlüsü durumundaki ekonomisinin Eurozone içerisinde göreceli konumu, Almanya'nın hegemonyaya doğru dönüşmesinin görünürdeki örnekleri olarak ele alınacak konulardır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Avrupa Birliği, Hegemonya, Eurozone, AB entegrasyonu

1. Giriş

Almanya'nın Avrupa ve İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle Avrupa Birliği (AB) içerisindeki rolü, her daim tartışmalı konulardan biri olmuştur. Almanya, Avrupa kıtasına hükmetmenin kabul edilebilir bir yolunu mu bulmuştur, eğer bu mümkün ise Avrupa, bu tarihsel olarak 'normal' bir ulus devlet haline

* Bu makale, 17-18 Kasım 2017 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler esra.cengel@omu.edu.tr,

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi sefa.mertek@omu.edu.tr

gelebilmüş Almanya ile nasıl bir anlaşma yoluna gidecektir. Nitekim Avrupa içerisinde hiçbir ülkenin Almanya'nın bu yükselişini durdurma veya önüne geçme gibi bir fırsatı da günümüz koşullarında mümkün görünmemektedir.

Bu ülke bir taraftan hegemonya izlenimi uyandırırken diğer taraftan güçlü ekonomisi ve finans sektörü ile kendisini Avrupa Birliği'nin (AB) muhasebecisi olarak da gösterebilmektedir (Palacio, 2010). Almanya'nın AB içerisindeki konumunun tartışma yarattığı alanların başında 2008 ekonomik krizi ve mülteci krizleri gelmektedir. Avrupa'da meydana gelen bu krizler Almanya'nın topluluk içerisinde nasıl belirleyici bir rol oynadığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın ilk bölümünde öncelikle hegemonya kavramı ele alınacak ve Almanya'nın durumunun bu kavrama ne kadar uyduğu değerlendirilmektedir. İkinci olarak tarihsel bir inceleme yapıp günümüzdeki durumun geçmişten gelen yansımaları ele alınmıştır. Son olarak ise krizler ve Almanya'nın bu krizler karşısında edindiği konuma yer verilmiştir.

2. Alman Ekonomisinin Ab İçerisindeki Hegemonik Konumunun Kavramsal İncelemesi

2.1 Hegemonya

Hegemonya, kavramsal olarak Antonio Gramsci ile birlikte yaygınlaşsa da Antik Yunan'da da liderlik anlamında kullanılmıştır (Heywood, 2016, s.122). Uluslararası İlişkiler açısından üstünlük kurmak için başvurulan bir kavram niteliğindedir. TDK Sözlüğünde hegemonya, “bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2017). İnsanların birbiri üzerindeki hâkimiyet kurmasını tanımlamak içinde kullanılan hegemonya kavramı, çok çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. William I. Robinson, hegemonya kavramının literatürdeki kullanımlarını dört grupta sınıflandırmıştır (Robinson, 2002, s.126-127):

1. *Uluslararası Hâkimiyet Olarak Hegemonya*: Burada kavram, uluslararası arenada bir tahakküm aracı olarak kullanılmaktadır. Yani bir baskın durum söz konusudur.
2. *Devlet Hegemonyası Olarak Hegemonya*: Burada kavram, bir ulus-devletin uluslararası arenada güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla politikalarını diğer devletlere dayatması anlamında kullanılmaktadır. Yani bir hegemon devlet, diğer devletleri baskısı altına almaktadır.
3. *Rızaya Dayalı Tahakküm veya İdeoloji Olarak Hegemonya*: Gramsci ve Robert W. Cox'un da belirttiği üzere hegemonyanın rızaya dayalı bir şekilde tesis edilmesini ifade etmektedir. Yani hegemonya ilişkisi zorunlu bir rıza ile başlamaktadır.
4. *Dünya Düzeni İçindeki Tarihsel Bloklarda Uygulanan Liderlik Olarak Hegemonya*: Uluslararası arenada devletler arasında ideolojik olarak tarihsel bir bloğun oluşmasını ve bir devletin bu bloğa ideolojik olarak liderlik kurmasını ifade etmektedir.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bakımından hegemonya, mevcut dünya düzeni içerisinde belirli bir egemen devletin başka devletler üzerinde ittifaklar kurarak ya da baskılar yaparak egemenliğini o devletlere kabul ettirmesi anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde hegemonya kavramı esas olarak Gramsci ve Cox üzerinden incelenmektedir.

Gramsci, bir toplumdaki bazı grupların başkaları üzerinde nasıl hakimiyet kurduğuna odaklanmıştır (Okur, 2015, s.40-41). Bu bakımdan hâkimiyet zor kullanılarak da kurulabilir, liderlik yaparak da kurulabilir (Gramsci, 1978, s.57). Gramsci, toplumsal sınıflar, devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkilerde zor kullanmaktan ziyade rızanın olması gerektiğini belirtmiştir (Gill ve Law, 1993, s.93).

Cox, uluslararası sistemde hegemonya kavramını açıklarken Gramsci'nin görüşlerini temel almaktadır (Gill, 1993, s.3). Cox için rıza çok önemlidir. Çünkü insanlar, özgür iradeleriyle eylemlerine karar verirse hegemonik ilişkiden söz edilebilir. Aslında hegemonik ilişkinin kurulması kendi çıkarının olduğunu düşünen insanların buna rıza göstermesiyle mümkün hale gelmektedir. Eğer güçlü konumda olan

yapı, karşısındaki rızasını aramaksızın kendi çıkarı doğrultusunda hareket ederse hegemonik ilişkiden söz etmek mümkün değildir (Cox, 1996, s.99).

Siyasal iktisatçıların (Charles Kindleberger) önemli ölçüde üzerinde durdukları Hegemonik İstikrar Teorisinin hegemonya ve uluslararası ekonomik düzenin sürdürülmesine getirdiği açıklamalar da bu çalışma bağlamında ilgilidir. Siyasal iktisat çerçevesinde üzerinde durulan ilişkilerin odağı Amerikan hegemonyası ve uluslararası ekonomik düzenin durumu olsa da bölgesel olarak benzer bir ilişki Almanya ve Avrupa için de kurulabilmektedir. İleride tartışılacak olan neoliberal politikaların özellikle çevre ülkelere nüfuz etmesinde Almanya'nın Birlik içerisindeki konumu bu benzerliğe dikkat çekmektedir.

Hegemonik ilişkinin kurulmasında en etkili faktörlerden biri hegemonya iddiasındaki devletin ekonomik gücüdür. Ancak hegemonik ilişki sadece ekonomik alanda meydana gelmemektedir. Siyasal ve askeri alanda da hegemonik ilişki söz konusudur. Hatta modern dönemde çok yönlü kurulan hegemonik ilişkilerden bahsedilebilir. Örneğin; Avrupa Birliği (AB) içindeki devletlerden ekonomik, askeri ve siyasi açıdan güçlü konumda olan bir devlet, diğer devletler üzerinde hegemonya kurabilmektedir. Bu hegemonya güçlü devletin her alanda söz sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa Birliği içerisinde bu konumdaki ülkenin Almanya olduğu yönünde iddialar mevcuttur. Bu iddialar Almanya'nın AB kurumları düzeyinde izlenen politikaları şekillendirebilme kabiliyetinden ve ekonomik ideolojisini, kurumsal formlarını ve makroekonomik normlarını diğer AB ülkeleri üzerinde kullanabilme ve bu ülkeleri yönlendirebilme kabiliyetine dayandırılmaktadır (Sperling, 2001).

Diğer taraftan Almanya'nın Avrupa içerisindeki konumu tam olarak hegemonya terimiyle örtüşmemektedir. Bunun yerine bölgesel hâkim güç ve hegemonya arasında kalan bir konumdadır. Bu durum 20. yüzyıl Avrupa devlet sistemi içerisinde kendini göstermiştir. Dönem içerisinde sistem kademeli olarak çok kutuplu hale evrilirken, Almanya'nın bu düzendeki konumu "eşitler arasında birinci" olmuştur.

Aşağıda yer alan tablolarda her bir devlet sisteminde gücün ülkeler arasındaki dağılımı ve bu güç dağılımında Almanya'nın nerede olduğu gösterilmiştir.

Tablo 1 Tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu devlet sistemlerinde güç dağılımı

TABLE 1 *Systemic Concentration in Unipolar, Bipolar and Multipolar Systems*

	A	B	C	D	E	CON
Unipolarity	0.600	0.100	0.100	0.100	0.100	0.500
Bipolarity	0.350	0.350	0.100	0.100	0.100	0.306
Multipolarity	0.240	0.240	0.240	0.180	0.100	0.138

Tablo 2 1960 ve 1985 yılları arasında Avrupa'da devlet sisteminde güç dağılımı

TABLE 2 *Systemic Concentration in Europe, 1960 and 1985*

Year	Germany	Britain	Italy	France	CON
1960	0.300	0.290	0.180	0.230	0.112
1985	0.310	0.220	0.210	0.250	0.100

Tablo 3 1995 yılında Avrupa devlet sisteminde güç dağılımı**TABLE 3** *Systemic Concentration in Europe, 1995*

Number of powers	Germany	France	Italy	Britain	Spain	CON
Four	0.306	0.241	0.181	0.261	—	0.059
Five	0.276	0.217	0.167	0.244	0.095	0.159

Kaynak: Goertz, 1994

3. 20. Yüzyılda Alman Ekonomisinin “Hegemonya”ya Dönüşümü

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın cezalandırılmasının etkilerinden biri, Alman gücünün çok taraflılığı ve kurumsallaşması olmuştur – Almanya'nın savaş sonrası dönem boyunca, tek taraflı dış politika girişimlerinde bulunması sınırlandırılmıştır. Bunun tek alternatifini Ostpolitik oluşturmaktadır. Alman dış politikası NATO, Batı Avrupa Birliği (BAB) ve AB gibi bütünleştirici kurumlar tarafından, üyelik ve resmi denetim mekanizmaları ile kısıtlanmış ve yeniden inşa edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın galibi ve mağduru ülkeler, Almanya'nın bir kez daha Avrupa devlet sistemindeki yıkımın baş kaynağı olarak ortaya çıkması endişesini taşımaktadırlar. Bu korkulara karşılık aynı devletler, hegemonik bir Almanya'nın ortaya çıkışını önlemek için tasarlanmış bir normlar bütünü geliştirdiler ve bu normlara kendilerini sıkı sıkıya bağladılar: yeni Alman devletinde siyasal iktidarın ademi merkezileştirilmesi; Alman ekonomisinin sivilleştirilmesi ve Almanya'nın silahsızlandırılması (Sperling, 2001).

Avrupa kurumlarına bağlanmasının ardından, Almanya'ya takip etmesi için çoğunluğu ABD tarafından tasarlanan birtakım roller atfedildi. Alman ekonomik mucizesinin gerçekleşmesi ile birlikte Atlantik ekonomisinde Almanya ve ABD'nin oluşturduğu ikili bir hegemonyanın (bigemony) varlığına dair iddialar Almanya'ya atfedilen bu rollerden bir tanesini oluşturmaktadır. Bu rol çerçevesinde Almanya'nın güçlü bir ekonominin yardımı ile ABD ile birlikte ikili bir hegemonya oluşturacağı beklentisi mevcut idi. Bununla birlikte sonraki gelişmeler göz önüne alındığında, Almanya'nın ikili hegemonyanın ikinci yarısı olamayacağını kanıtladı, bunun yerine Almanya, Avrupa ve Amerika arasında bir oyuncu olarak orta derecede bir rol oynayabilirdi.

Daha sonraları Almanya'nın rolünü tanımlamada çekingen güç anlamına gelebilecek olan “Zaghafte Riesen” sözcüğü kullanılmaya başlandı. Bu terim kısaca Almanya'nın ekonomik olarak bir dev ancak siyaset konusunda bir çüce olduğu anlamına gelmekteydi. Dönemin diğer bir Zaghafte Riesen'i ise Japonya'dır. Bu durumun açıklaması olarak, savaş sonrası dönemde yapılan yeniden yapılandırma yardımları ile ekonominin hızla gelişmesi ancak buna karşılık ABD ve AB kurumlarının denetimleri ile birlikte Almanya'nın dış politika ve güvenlik gibi alanlarda ulusal politikalar üretmesinin önüne geçilmesi neden gösterilebilir.

Almanya'ya atfedilen bir diğer rol ise *Modell Deutschland* idi. Bu terim ise Alman ekonomi yönetiminin diğer Avrupa ülkelerine örnek teşkil etmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bu model yalnızca ekonomik model olarak kalmayacak olup, Almanya'nın Avrupa Topluluğu içerisindeki baskın konumunu arttıran bir unsuru tanımlayan bir olgu olacaktır. Almanya'nın ekonomik rol model oluşunu daha iyi açıklayacak diğer önemli bir örnek ise, diğer Avrupa ülkelerinin Almanya'yı kontrol etmek ve geride kalmalarını önlemek için Alman ekonomik gelişim yollarını neden ve nasıl takip etmeleri gerektiğini açıklamaktadır.

Milton Ezrati'ye göre, Fransa ve Avrupa'nın “çevresindeki” ulusların temel ekonomik reformu gerçekleştirememesi durumunda ekonomik olarak zayıf kalacak, maddi olarak kırılgan bir duruma gelecek,

Almanya'ya bağımlı olacak ve onun liderliği altında yaşayacaklardır ve bütün bunların sonucu olarak Alman egemenliği hatta hegemonyası genişleyecektir (2014). Bu bağlamda Almanya, diğer Avrupa ülkeleri için yapısal reformlar ve ekonomik canlanma modeli sunmaktadır.

Buna karşın Almanya'nın on yıl öncesine kadar sürdürülemez bir siyasi-ekonomik modeli vardı. Avrupa'nın "hasta adamı" olarak görülmekteydi. Bununla birlikte, Gerhard Schröder tarafından uygulanan reform paketlerinden oluşan Hartz Reformları (isim Volkswagen Grubunun personel müdürü Peter Hartz'dan gelmektedir) Almanya'nın ekonomik dev olması yolunda önemli bir adım teşkil etmiştir. Şimdilerde bu reformların bir sonucu olarak gelişen Alman ekonomisinin temel gücüne karşı herkes tarafında geniş bir güven vardır.

Almanya'ya bağımlılıktan kaçınmak ve bu sayede Almanya'nın egemenliğini engellemek için, çevre ülkelerinin Hartz Reformları gibi yapısal reformları uygulamaya ihtiyaçları olduğu yönünde görüşler mevcuttur. Fakat bu görüşler aynı zamanda geleceğin, Fransa'nın ve Avrupa'nın çevresinin yapısal reformları yeterince uygulayabileceği konusunda iyimser olmadığını da belirtmektedir. Bu reformları uygulamada başarısız olup, Almanya'ya bağımlı kalacak ve giderek artan ölçüde Berlin'in etki alanına girecekleri öngörülmektedir. Ve Almanya açısından, çevre ülkeleri desteklemek bu ülkelerinin düşmesi durumunda bunun bir sonucu olarak Almanya'nın ekonomisinde meydana gelecek hasarların iyileştirilmesini sağlamaktan daha ucuz olacağı görülmektedir. Nitekim son yıllarda Avrupa'da meydana gelen krizler ve bu krizlerin yönetiminde Almanya'ya olan bağımlılık durumu bu iddiayı kanıtlar niteliktedir.

4. Krizler Ve Almanya'nın "Hegemonya" Olarak Rolü

Almanya son ekonomik ve mülteci krizlerinde öncü bir role sahiptir. Ancak bu süreçlerde aldığı kararlar, Topluluk içerisinde bazen çatışmalara neden olmuştur. Bu bağlamda yeni mülteci krizi ve devam eden ekonomik kriz, Almanya'nın kendisini Avrupa Birliği'nin ekonomik ve siyasi konularda merkezi olduğunu kanıtlaması açısından kritik dönüm noktaları olmuştur.

Wolfgang Münchau, Schengen ve Euro bölgelerinin korunmasında Almanya'nın rolünün oldukça kritik olduğunu belirtmiş, ancak sonrasında Almanya Şansölyesi Angela Merkel'in mültecilere kapıları açarak bu krizin yönetiminde büyük bir hata yaptığını iddia etmiştir (2015). Angela Merkel'in bu kararı alırken diğer ülke liderlerine ve de kendi partisine danışmamış olmaması bu konuda rahatsızlık uyandıran konulardan biri olmuştur. Merkel bu kararı alırken etkilerini hesaplamada ve gerekli lojistik hazırlıkları yapmada eksik değerlendirmelerde bulunmuştur yönünde eleştiriler yöneltilmiştir. Böylesine büyük bir mülteci akınının meydana geleceğini tahmin edemediği ve kriz yönetimindeki bu eksiklikler ile karar almadaki demokratik olmayan tutumu sonrasında, diğer AB liderlerinden gelen tepkiler üzerine Almanya AB ülkeleri tarafından yalnız bırakıldığı, bunun sonucu olarak ise her bir üye devletin krize karşı kendi ulusal çözümlerini getirmeye çalıştıkları yönünde iddialar gündeme gelmektedir.

Öte yandan, Almanya Euro krizinin yönetiminde başarılı bir liderlik sergilediği de diğer bir bakış açısını sunmaktadır. İrlanda, İspanya ve İtalya'ya sunduğu tasarruf tedbirlerini başarılı olup bu ülkeleri krizden çıkarmalarını sağlamıştır ancak mülteci krizi boyunca izlediği politikalar Schengen ülkeleri ve hatta bu birliğe dahil olmayan diğer AB ülkeleri tarafından öfkeyle karşılanmıştır ve bu durum Alman hegemonyasının sorgulanması olarak değerlendirilmiştir.

Bir adım geriye giderek Avrupa Birliği'nin bütünleşme sürecine bakılacak olursa, Avrupa projesinin başarısının aslında ekonomik olduğunu görülebilir. 1950'li yılların sonunda Alman ekonomik mucizesi (Wirtschaftswunder) ile başlayan dönemde, Avrupa ülkelerinin bütünleşme sürecindeki başarıları, kolektif olarak iş, refah ve güvenilir bir sosyal güvenlik ağı sağlama yeterliliklerine dayanmaktadır (Burt, 2010). Bilhassa, Avrupa Birliği'nin kurulmasından bu yana başarılı bir şekilde ilerleme göstermesi, Alman ulusal çıkarlarını Brüksel kurumları üzerinden daha geniş bir çerçevede gerçekleştirmek adına, her bir Alman hükümeti tarafından oldukça temel ve stratejik kararlar alınmasına bağlanmıştır. Bu hem Almanya hem de Avrupa'nın geri kalanı için oldukça pahalı bir strateji olmuştur ancak büyük oranda işe yaramıştır.

AB entegrasyon süreci ve bu bağlamdaki kurumsal gelişiminin ardında Fransa ve Almanya'nın karar alma süreçlerindeki ortak hareket etme eğilimleri (de Gaulle&Adenauer, Mitterrand&Kohl) etkili olmuştur.

Ancak günümüze gelindiğinde hem Fransa hem de Almanya dış politika, güvenlik ve ekonomi politikaları gibi alanlarda dereceli olarak yeniden ulusallaşmaya döndüğü yönünde görüşler mevcuttur. Örneğin, Lizbon Anlaşması'nın görüşmeleri esnasında hem Merkel hem Sarkozy Avrupa Konseyine güçlü yeni bir başkanın seçilmesi yerine daha az tanınan ve iddialı olmayan Belçikalı politikacı Herman Von Rompuy'un başkan olarak seçilmesini sağlamışlardır.

Öte yandan, Almanya'nın Topluluk içerisindeki egemenliğinin anlaşılmasına yardımcı olacak diğer bir örnek olarak Yunanistan'ın 2008 krizinin bir uzantısı olarak yaşadığı borç krizi ele alınabilir. Bu kriz sırasında Topluluk içerisinde birtakım çatlaklar kendisini göstermiştir. Krizin gelişimi üye ülkelerde ulusal deneyimlere ve anlatılara geri dönülmesine çağrı yapmıştır. Kriz boyunca Almanya'nın tutumu AB bütünleşmesine olan inancın ve bu yöndeki hırslı politikaların yitirilmesi olarak algılanmıştır. Krastev, bunun nedenini AB'nin kurum kimliğini yaratmayı başardığı, ancak merkezinde olması gereken siyasi kimliği yaratmada başarısız olduğu gerçeğine bağlamaktadır (2010). ABD tarafından İkinci Dünya Savaşı'nın ardından olduğu gibi bir kontrol ve denetim altında tutulmayan Almanya'ya yönelik, bütünleşme sürecinin başlangıcında izlenen "ehlileştirme" politikalarının da zamanla terk edilmesi bu ülkenin birçok farklı alanda kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik politikalar izlemesini olanaklı kılmıştır.

Almanya'nın AB içerisindeki rolüne ilişkin bir diğer bakış açısı Timothy G. Ash tarafından öne sürülmüştür. Ash, Almanya'nın 1990'lara kadar Avrupa bütünleşmesinin motor gücünü oluşturduğunu, elitleri ve toplumun büyük bir kesimi ile birlikte Batı Almanya'nın Avrupa bütünleşmesine istisnai bir bağlılık gösterdiğini ileri sürmüştür (2012). Ancak Avrupa'ya gösterilen bu bağlılıkta aynı zamanda ulusal çıkar da bulunmaktadır. Uzun dönemli Doğu Avrupa ile birleşme hedefleri ancak komşularının ve uluslararası partnerlerinin güvenlerini kazanarak gerçekleşecektir, bu nedenle Avrupa'ya bağlılık bu yönde atılması gereken bir adımdır. Bu durumu bir adım ileri götürerek "Dış politikamız ne kadar Avrupalı olursa aynı zamanda bir o kadar da ulusal olur" şeklinde bir mottunun o dönem içerisinde oldukça yaygın oluşu bu iddiayı kanıtlar niteliktedir.

Yeni Almanya, ulusal çıkarlarını uygun olduğu her noktada Avrupa aracılığıyla gerektiğinde ise tek başına hareket ederek gerçekleştirmeye çalışacaktır. Nitekim, Kuzey Avrupa'da Almanya'nın Rusya ile "ortaklığı" onu bölgesel bir merkez haline getirmiş ancak bu durum diğer AB üyesi ülkelerin çıkarlarına herhangi bir katkı sağlamamıştır. AB üyeliği, "Almanya'nın kan ve demirsiz birleşmesi" için bir araç olarak kullanılmıştır.

Bunlara ek olarak, Yunanistan borç krizi sırasında Almanların Yunanlılara karşı olan tutumları AB içerisinde ulusal çıkarların ortaya çıktığı bir nokta olmuştur. Almanya'nın ihtiyaç durumunda olan diğer bir AB ülkesine önerdiği kemer sıkma ve yalnızca kendi bankalarının verdiği borçların geri ödenmesini garanti altına alan politikaları "Avrupalı Almanya" iddialarının ulusal çıkarla sınırlandırıldığını göstermiştir. Bu durumun örnekleri gazetelere de yansımış, Alman gazetesi Bild'de "Adalarınızı satın borcunuzu ödeyin sizi iflas etmiş Yunanlar" şeklinde manşetler atılmıştır.

Avrupa kıtasında Almanya'nın ekonomik hegemonyasına dair diğer bir argüman ise Almanya'nın Avrupa ekonomisi içerisindeki pozisyonu ve etkilerinin Çin'in dünya ekonomisi içerisindeki konumu ve etkileri ile benzerlik taşıdığıdır. Bu benzerlik ilişkisinde tıpkı Çin ekonomisinin diğer dünya devletlerinin tüketimlerine ihtiyaç duyması gibi Almanya da ekonomik büyüme sağlayabilmek için diğer AB ülkelerinin tüketmesine ihtiyaç duymaktadır. Nedeni ise Almanya'da üretilen ürünlerin üretim yeteneği sınırlı olan çevre ülkelerde satılıyor olması ve bu ülkelerin gerektiğinde ilk olarak Alman bankalarından kredi alıyor olmalarıdır. Bu argümana göre, Almanya Eurozone içerisindeki çevre ülkelere kurtarma paketleri sunduğunda aslında kendi ekonomisine ve bankalarına katkı sağlamaktadır.

Öte yandan, Birlik içerisinde Almanya'nın ulusal çıkarlarını takip eden politikalar izlemesi ile ilgili çelişkiler ve tartışmalar gündeme gelmekle birlikte, AB'nin bir "birlik" olabilmesi adına Almanya'nın etkinliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu gerçek Polonya dışişleri bakanı Radoslaw Sikorski tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir; "Alman gücünden, Alman tepkisizliğinden korkmaya başladığımdan daha az korkuyorum." Almanya'nın Birlik içerisindeki konumu her ne kadar tartışmalı olsa da varlığının ikamesinin oldukça zor olduğu da kabul gören bir gerçektir.

Alman nüfuzuna ilişkin diğer ilgi uyandıran tartışmalardan bir tanesi de tek para birimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Moravcsik'in iddiasına göre, Almanya'nın tek para biriminin uygulanmasına yönelik girişimlerinin ardında bilinen aksine ne Doğu Almanya ile yeniden birleşme ne de Avrupa'da federal siyasi bir birlik için bir tür çerçeve sunmak gibi nedenler yatmaktadır. Bunların dışında Almanya, açık pazar, rekabetçi bir döviz kuru ve anti-enflasyonist para politikası gibi olanaklar ile ekonomik refahını arttırmayı amaçlamaktadır (2012). Almanya tek para birimi ile kendi ekonomik programını gerçekleştirmeye çalışırken diğer taraftan Avrupa içerisinde geleneksel olarak daha zayıf para birimine sahip ülkeler, Euro'yu Alman ekonomisini kendi ekonomilerine bağlayan ve bu sayede ekonomileri üzerindeki dış kısıtlamaları ve rekabet baskısını hafifleten bir araç olarak görmüşlerdir.

Euro ile birlikte Almanya bir ekonomik patlama yaşamıştır. Euro Alman Mark'ını normal değerinin altında tutmuş bu sayede Alman bankaları diğer ülkeleri düşük faizli krediler ile finansa edebilmişlerdir. Benzer para politikası Çin'de de görülmektedir. Çin, parasının değerini düşük tutmak suretiyle komşu ülkelere sağladığı kredilerle ekonomik kazanç sağlamaktadır. Almanya da Çin'in izlediği para politikasını takip ederek, normal değerinin altındaki para birimiyle ticaret fazlası vermektedir. Alman ekonomisi aynı oranda büyümeye devam ettiği takdirde yakın zamanda Çin ekonomisini dünyanın en yüksek ödemeler dengesi olan ülkesi olarak geride bırakacaktır.

Carlo Bastasin bu durumu şu örnekle açıklamaktadır: Eurozone içerisindeki bazı ülke ekonomileri için, Alman ekonomisi ile aynı birlik içerisinde mücadele etmek bir fil ile vals yapmaya benzetilmektedir (2010). Diğer AB ekonomilerinin bu kadar zorlanmalarının nedeni ise, sanayi ihracatı ile işleyen Alman ekonomik döngüsünün Euro döngüsünden ziyade küresel döngüye bağlı olmasıdır. Bu durum, ticaretin GSYH'ye oranı G7 ülkelerinin ortalamasının iki katı olan bir ülke için oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Bu durumda Almanya, AB içerisindeki ortaklarından uzaklaşmakta ve dünyada yeni ekonomik ortaklıklar kurmaktadır. Yeni jeopolitiğin dünyanın diğer bölgeleri ile de ekonomik bağlar kurmayı öngördüğü günümüz neo-liberal dünya düzeninde bu, bir ulus devlet için *raison d'état* olarak görülebilir. Yalnızca bir ekonomik döngü içerisinde yer almak diğer ulus devletler farklı birçok ekonomik döngüde yer alma yarışına girmişken bir dezavantaja dönüşebilmektedir.

Almanya'yı yeni ortaklıklar kurma yoluna iten sebep ise Avrupa'nın jeopolitik açıdan bir merkez olma konumunu büyük ölçüde kaybediyor olmasında görülebilmektedir. Ivan Krastev, durumun Avrupa güçlerinin artık uluslararası alanda eskiden olduğu kadar belirleyici bir konumda olmadıkları gibi basit bir açıklaması olmadığını ileri sürmektedir. Krastev'e göre bu durum her ne kadar geçtiğimiz on yıl için doğru olsa da günümüzde yeni olan unsur Avrupa'nın, dünya ekonomisinin ve siyasetinin odak noktası olan yeni jeopolitik merkezlerde yer almıyor olmasıdır (2010). Almanya ise böyle bir Avrupa içerisinde bir taraftan dünyanın diğer merkezlerinde yer alırken diğer taraftan ise Avrupa'yı kendi imgesine göre şekillendirmeye çalışmaktadır.

Alman hegemonyasına dair bir diğer önemli tartışma ise Almanya'nın AB içerisinde ve özellikle krizler döneminde IMF ve diğer gelişmiş kuzey ülkeleri ile birlikte, Avrupa Birliği'ni neo-liberal politikalarla yönettiğidir. Avrupa ekonomilerinin neoliberal politikalarla dönüşümünün Almanya'nın bu yöndeki politikalarıyla sağlanmış olacağı iddia edilmektedir. Bu doğrultuda, Troika (IMF, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Merkez Bankası) Neoliberal Avrupa Birliğine ulaşım sürecinde Almanya'nın yanında yer alır görünmektedir. Kriz ülkelerine sunulan tasarruf tedbirlerinin oluşturulma aşamasında Troika ve Almanya'nın iş birliği bu argümanın dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Cj Polychronio'ya göre, bu üç kurum üzerinden, para birliğinin ve Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) kurulması da dahil olmak üzere Avrupa ekonomilerinin gelecekteki yönü için neoliberal bir çerçevenin kurumsallaştırılması için çaba sarf etmektedirler (2013). Örneğin Euro'ya geçme uygunluk kriterlerine bakacak olduğumuzda (enflasyon oranı, devletin borç açığı, normal döviz kuru ve düşük faiz oranları) bütün bu kriterlerin Bundesbank tarafından Alman iktisadi yapısını AB içerisinde yaygınlaştırmaya yönelik uygulanan kriterler olduğu görülmektedir.

Cj Polychronio, Maastricht Antlaşması'nda yer alan ve hemen hemen bütün diğer sözleşmelerle güçlü bir şekilde yinelenen büyüme karşıtı antidemokratik yaklaşımın, Avrupa entegrasyon projesinin gelişiminde dengesiz gelişime ve otoriter karar almaya neden olduğunu öne sürmektedir (2013). Özellikle

Lizbon Anlaşması, AB çerçevesi içerisinde inşa edilen “demokratik açığın” daha da büyümesine neden olmuştur. Yeni düzenlemede AB yasaları Brüksel’de inkâr edilemez bir Alman etkisi altında alınmaktadır. Yunanistan krizi bu durumun en görünür olduğu yerlerden biridir. Yunanistan’a verilen yardım paketleri karşılığında uygulanması istenen politikalar ülkenin radikal bir biçimde neoliberal dönüşüm sürecinin hızlanmasına neden olmuştur.

Polychronio’ya göre bu durum, borç batağındaki Akdeniz ülkelerinin sömürülmesi ve merkezin kolonilerine dönüşmesi yolunda Almanya’nın bilinçli politikalarının ürünüdür. Bu argümanın dayanak noktasını ise Yunanistan’a sunulan yardım paketlerinin aslında Alman ve diğer güçlü merkez devletlerinden alınan borçları garanti altına alması oluşturmaktadır. Yardım paketlerinin verilmesine getirilen koşullar öncelikli olarak bu ülkelerin borçlarını ödemelerini sağlamaktadır. Koşullu “kurtarma” paketlerinin geri ödenmesi sağlandığında ise borçlu ülkelere aldıkları yardımlarla aynı bankalara faizli ödemeler yapılmaktadır. Böylece, borcun herhangi bir şekilde bitmesinin mümkün olmadığı bir döngü meydana gelmektedir. Oluşan borcu ödemesi mümkün olmayan ülkeler ise varlıklarını Almanya ve diğer merkez ülkelere satmak durumunda kalmaktadırlar. Genel olarak bu durum Eurozone içerisinde bir Reich oluştuğu yönünde tartışmalı iddiaları gündeme getirmektedir.

Aynı doğrultuda, Christopher Alessi ve James McBride, kredilerin sıkı kemer sıkma önlemlerine tabi tutulması olmak üzere zengin devletlerin, özellikle de Almanya’nın bu taleplerinin, halk arasında kötümserliğin derinleşmesine, huzursuzluğa ve hükümetlerin kontrolü kaybetmesine neden olduğunu iddia etmektedirler (2015). Özellikle, kurtarma paketinin tartışmaları devam ederken Yunanistan’da meydana gelen protestolar ve gösteriler “Birlik” için kötümser bir gelecek çizmektedir. Birliğin omurgası olan Eurozone çökecek olursa veya “Avrupa vatandaşları” arasında rahatsızlık yaratan bir unsura dönüşecek olursa AB için nasıl bir gelecek öngörülebilmektedir?

Diğer taraftan, Richard Burt’e göre Yunan krizi daha derin ekonomik ve siyasi bir ikilemi açığa çıkarmaktadır: başarılı bir şekilde yürüyen Alman ihracat makinesi, Almanya’nın Avrupalı ortaklarının büyüme ve tüketimine dayanmakta ve bu da doğrudan Berlin’in bu ülkelere talep ettiği kemer sıkma politikaları ile çelişmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Alman ekonomisinin başarılı bir büyüme sergilemesi “iflas içindeki Yunanlılar” ve “tembel güneylilerin” tüketimine dayanmaktadır. Dolayısıyla Burt şu soruyu yöneltmektedir: Berlin’in ısrar ettiği gibi Yunanlılar ve diğer kriz ekonomileri kemer sıkma politikalarını uygulayacak olursa Alman mallarını kimler satın alacaktır? (2010). Alman toplumu tüketim yapmaktan ziyade tasarruf yapan bir toplumdur, bu nedenle Alman malları en çok çevre ülkelerde satılmaktadır. Dolayısıyla Alman ekonomisinin ticaret fazlası vermesinin altında kendi toplumunda tüketimin az olup tasarrufun fazla olması buna karşılık çevre ülkelerinde tüketimin çok olup tasarrufun az olması yatmaktadır.

5. Sonuç

Özetlemek gerekirse, bu makale içerisinde Almanya’nın AB içerisindeki konumu hegemonya terimi ve Almanya’nın konumuna ilişkin öne sürülen diğer tartışmalardan yararlanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Literatürde kullanılan tanımlardan *uluslararası arenada bir tahakküm aracı* olarak hegemonya alındığında Almanya’nın bu tanıma bölgesel düzeyde ekonomisinin izin verdiği ölçüde uyduğu söylenebilmektedir. Benzer şekilde hegemonya *rızaya dayalı tahakküm ve ideoloji* olarak düşünüldüğünde ekonomik ideolojinin yerleşmesi ve güçlenmesindeki konumu itibarı ile örtüşmektedir. Teorik incelemede Almanya’nın aslında hegemonya terimini tam olarak karşılayan bir konumda olmadığı ancak “eşitler arasında birinci” olabileceği öne sürülmüştür. Bu durum, AB düzeyinde karar verme süreçlerinde güçlü ekonomisinin sağladığı temayül ile etkili olabilmesinde kendini göstermiştir.

Tarihsel olarak yapılan incelemeler sonucunda, Almanya’nın bugünkü güçlü konumunun 2. Dünya Savaşı sonrasında 1950’li yıllarda meydana gelen ekonomik mucizeyle gerçekleştiği belirtilmiştir. Tek taraflı dış politika girişimleri sınırlanan ülkenin ekonomideki hızlı gelişimiyle birlikte ortaya çıkan tartışmalar Almanya’nın nasıl konumlandırılacağı sorunu etrafında dönmekteydi. Bu noktada bu yeni konum ile ilgili olarak, Amerika ile ikili bir hegemonya (bigemony), ekonomik olarak güçlü ancak siyasi alanda sınırlandırılmış olması nedeniyle çekingen bir güç (Zaghaft Riesen) veya etkin ekonomi yönetimi ile diğer

Avrupa ülkelerine bir model (Modell Deutschland) olabileceğine dair tanımlamalar yapılmıştır. Özellikle Hartz reformları ile sağlanan ekonomik dönüşümler, ülkenin model olarak görülebileceği yönündeki görüşleri destekler niteliktedir.

Sonrasında, AB bütünleşme sürecinde Fransa ve Almanya'nın yönlendirici konumlarına değinilmiş ve Birlik içerisindeki karar alma mekanizmalarına etki etme güçleri vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Eurozone içerisinde meydana gelen krizlerde bu ekonomilere sunulan yardım paketleri ve kemer sıkma politikalarının oluşumunda Almanya'nın demokratik olmayan müdahalelerine ve konumuna ilişkin farklı argümanlar sunulmuştur. Kriz döneminde ülkelere sağlanan "kurtarma" paketlerinin bu ülkelerde sürekli olarak kriz sarmallarına neden olduğuna ve bu paketlerin zorunlu kıldığı reformlar ile üye ülkelerin neoliberal dönüşümlerini hızlandıran süreçlere girmelerinin sağlandığı vurgulanmıştır.

Aynı zamanda bu argümanlar içerisinde Alman ekonomisinin diğer ülkelere göre konumu ve onlara etkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda Euro bölgesinin oluşumunun Alman Mark'ının değerini kontrol altında tutarak Almanya'ya daha kolay ticaret yapma olanağı tanıdığı, bu yönü itibarıyla de Çin'in izlediği para politikası ile benzerlik taşıdığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, farklı küresel ekonomik döngülerde yer alan Almanya'nın Birlik içerisinde yalnızca Avrupa ticaret bölgesi içerisinde faaliyet gösterebilen diğer küçük ekonomilerle olan ilişkisi fil ile vals yapmak metaforu ile anlatılmaya çalışılmıştır. Avrupa'nın küresel ölçekte jeopolitik merkezini kaybediyor oluşu ve Almanya'nın bu durumun bilincinde olarak geliştirdiği aktif stratejileri, ülkeyi Birlik içerisinde hegemonya pozisyonuna taşıyan gelişmelerden biri olmuştur.

Kaynakça

- Alessi, C. and McBride, J., *The Eurozone in Crisis* (2015)
- Ash, T. G., *The Crisis of Europe: How the Union Came Together and Why It's Falling Apart*, (2012)
- Bastasin, C., *Waltzing with the Elephant: The Painful but Inevitable Convergence of Germany and the Euro-Periphery*, (2010)
- Burt, R., *Drifting and at Risk*, (2010)
- Cox, R. W. (1996). "Social Forces, States and the World Orders: Beyond International Relations Theory", R. W. Cox ve Timothy J. Sinclair (ed.). *Approaches to World Order*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ezrati, M., *France and Friends are Letting Germany Conquer Europe*, (2014)
- Gary Goertz, *Contexts of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 52
- Gill, S. ve Law, D. (1993). "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", Stephen Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gill, S. ve Law, D. (1993). "Gramsci and Global Politics: Towards a Post-Hegemonic Research Agenda", Stephen Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gramsci, A. (1978). *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Q. Hoare ve Nowell Smith (Çev.). New York: International Publishers.
- Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*. Fahri Bakırcı (Çev.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Joshua S. Goldstein, *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1988), p. 5.
- Krastev, I., *A Retired Power*, (2010)
- Moravcsik, A., *Europe After the Crisis: How to Sustain a Common Currency*, (2012)
- Münchau, W., *Europe Needs A Sense Of Strategic Direction To Survive*, (2015)
- Okur, M. A. (2015). *Emperyalizm, Hegemonya, İmparatorluk*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Palacio, A., Decision Time (2010)

Polychronio, Cj, The Tragedy of Greece as a case study of neo-imperial pillage and demise of Social Europe, (2013)

Robinson W. I. (2002), —Küresel Kapitalizm Ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar Ve Görgül Deliller||, çev. Erdem Türközü, **Praksis**, (8), 125-168.

Sperling, J. (2001). Reconsidering German Power in Post Cold-War Europe. *British Journal of Political Science*, 31(2), 389–425. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3593269>

TDK, Güncel Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a02e4e9d09c19.53769299

JUST WAR THEORY IN INTERNATIONAL RELATIONS: IMPLEMENTATION OF JUST WAR MODEL OF ST. THOMAS AQUINAS TO THE FOURTH CRUSADE

Yazar / Author: Melih Dinçer¹

Abstract

Wars are devastating processes that societies experience in every stage of history. Societies made wars to protect themselves and sometimes be stronger, however after they experienced harms caused by war, they thought about how certain war ethics can be created. In this context, they listed just reasons to start a war and in addition to this, they made effort to determine legitimate behaviors during war. In international relations, war ethics generally would be classified under three headings. These are respectively realism, just war theory, and pacifism. While realism gives no importance to moral logic in war, just war theory stresses some conditions with importance for a war to be moral. Also, pacifism expresses that no war is moral. In this article, these thought logics were expressed and just war theory was studied. From this theory, the logic of St. Thomas Aquinas was selected as a model and it was implemented to the Fourth Crusade. With this aim, a research question was asked. Research question: can wars which commence with religious concerns slide into economic and political targets? The reason why the model of St. Thomas Aquinas is selected is that this model can explain issue well and St. Thomas Aquinas was born a short time later and made his studies after the Fourth Crusade. It is thought that the theological system formed by St. Thomas Aquinas reflects well 13th century when the expedition is made. In the research article, the reason of selecting this subject is to determine the power of religion to start wars in the Medieval Period and then test the possibility of manipulation of religion to transform it into having political and economic targets. The Fourth Crusade is selected because this is a typical example of this subject. The Fourth Crusade was an event in which in beginnings, religious concerns were effective but then economic and political interests were predominating. As a result of the research, it is observed that religious wars slide into economic and political aims. Deficiency of the research is that just one case study is studied. This study is written to show in narrow meaning for the Medieval Period and in wide meaning for every period that religious wars have economic and political windows. It is planned that this research will be a base model for next studies.

Keywords: The Fourth Crusade, Thomas Aquinas, Just War Theory.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ADİL SAVAŞ TEORİSİ: ST. THOMAS AQUINAS'IN ADİL SAVAŞ MODELİNİN DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ'NE UYGULANMASI

Özet

Savaşlar toplumların tarihin her döneminde tecrübe ettiği yıkıcı süreçlerdir. Toplumlar kendilerini korumak ve bazen daha güçlü olmak için savaşmışlar, ancak savaşların verdiği zararları yaşadıkdan sonra belli bir savaş etiğinin nasıl oluşturulabileceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda savaşın başlatılabilmesi için haklı gerekçeleri sıralamışlar ve buna ek olarak savaş esnasında hangi davranışların meşru olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Uluslararası ilişkilerde savaş etiği genellikle üç başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar sırasıyla realizm, adil savaş teorisi ve pasifizmdir. Realizm, savaşta ahlaki mantığı önemsemediyken, adil savaş teorisi savaşın ahlaki olabilmesi için bazı şartları önemle vurgulamaktadır. Pasifizm ise hiçbir savaşın ahlaki olmadığını ifade etmektedir. Bu makalede, bu düşünce mantıkları açıklanmış ve adil savaş teorisi çalışılmıştır. Bu teori içinden Thomas Aquinas'ın mantığı model olarak seçilmiş ve Dördüncü Haçlı Seferi'ne uygulanmıştır. Bu amaçla bir araştırma sorusu sorulmuştur. Araştırma sorusu: dini kaygılarla başlayan savaşlar ekonomik ve siyasal amaçlara kayabilir mi? Aquinas'ın modelinin seçilmesinin sebebi konuyu iyi açıklayabilmesi ve Aquinas'ın Dördüncü Haçlı Seferi döneminden kısa bir süre sonra hayata gelmesi ve çalışmalarını yapmasıdır. Aquinas tarafından kurulan teolojik mantığın seferin yaşandığı 13.yüzyılı iyi yansıttığı düşünülmektedir. Araştırma makalesinde bu konunun seçilme sebebi Ortaçağda savaşların ortaya çıkmasında dini etkinin gücünü belirlemek ve akabinde bunun manipüle edilerek siyasal ve ekonomik amaçları taşıyacak bir hale dönüşme ihtimalini test etmektir. Dördüncü Haçlı Seferi'nin seçilme sebebi bu konuya güzel bir örnek teşkil etmesidir. Dördüncü Haçlı Seferi dini kaygılarla başlayan, ancak ekonomik ve siyasal çıkarların baskın konuma geldiği bir olaydır. Araştırma neticesinde dini savaşların ekonomik ve siyasal amaçlara kaydığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın eksiği ise bir örnek olayı sadece ele almasıdır. Bu çalışma dar anlamda Ortaçağ için ve geniş anlamda her dönem için dini savaşların ekonomik ve siyasal pencerelerinin olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Araştırmanın bundan sonraki çalışmalar için temel bir model teşkil etmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Haçlı Seferi, Thomas Aquinas, Adil Savaş Teorisi.

¹ Melih Dinçer, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Doktora Programı Öğrencisi, melihdincerr@gmail.com

1.Giriş

Buzul Çağı'nın bitiminden itibaren insanlığın ayak bastığı her yerde savaş gerçekleşmiştir. Savaş insanlık tarihi kadar yaşlı bir olgudur (Keegan, 1995: 39). Uluslararası ilişkiler disiplini en az savaş kadar önemli olan bir diğer konu da savaş etiği ve bu etik içerisindeki yaklaşımların sınıflandırılması hususudur. Toplumlar arasında savaşların var olması, zamanla hangi savaşların haklı olduğu ve hangi savaşların da haksız olduğu konusunda insanlar arasında tartışmalara yol açmıştır. Gelişigüzel yapılan analizler neticesinde fikirlerin sistemli hale gelmesi Batı toplumlarında adil savaş düşüncesine yol açmış ve İslami toplumlarda da cihad düşüncesinin sosyal olarak yorumlanmasına kapı aralamıştır. Bu düşünce yapılarıyla savaşın belli formlar altında yorumlanmasına ve formüle edilmesine, yani adil savaş teorisinin oluşturulmasına başlanmıştır (Hashmi, 2012: 3-4). Adil savaş düşüncesinin kökenleri Hristiyan bir din adamı olan St. Augustine'in² fikirlerine kadar gitmektedir. St. Augustine'den önce Roma hukuku ve Eski Ahit'te adil savaş hakkında analizler mevcuttur. Ayrıca Cicero'nun felsefi mantığında da adil savaşı vurgulayan düşünce yapısını görmek mümkündür (Hashmi, 2012: 4). Bunların dışında Platon (428/427 M.Ö. – 348/347 M.Ö.) ve St. Ambrose (340 – 397) gibi düşünürler de teori üzerine çalışmışlardır. Gratian tarafından 1148 yılında tamamlanan *Decretum* adlı eser, Hristiyan otoritelerinin fikirlerini ve analizlerini içermesi sebebiyle yayınlandığı dönemde ve sonrasında adil savaş teorisi ile ilgilenen düşünürlerin kullandıkları bir kaynak olmuştur. Ortaçağ'da ve sonrasında yapılan analizler neticesinde 13. yüzyılda adil savaş teorisi ile alakalı olabilecek ayakları yere basan yargılara varılabilmektedir. Buna göre temelde Hristiyan din adamları Hristiyanlığı yaymak için yapılan savaşları adil savaş olarak görmüşlerdir. Bunun dışında kiliselerin mülklerini ve Hristiyanların hayatlarını korumak için yapılan savaşların da haklı savaş içerisinde olabileceğini vurgulamışlardır. Bu mantıkta savaşların meşruiyeti de din adamları tarafından belirlenmektedir (Hashmi, 2012: 6).

St. Thomas Aquinas adil savaş teorisini St. Augustine'den sonra etkili bir şekilde formüle eden Hristiyan din adamlarından biridir. Bu isimlerin dışında 100 Yıl Savaşları döneminde Honoré Bonet (1340 - 1410) ve Christine de Pisan (1364 - 1430 / 1434) gibi yazarlar Aquinas'ın parametrelerini kabul ederek *jus in bello* (savaşın doğru bir şekilde icrası) fikrini sistemli bir şekilde geliştirdiler. *Jus ad bellum* (savaşın açılması için haklı sebep) fikrinin sistemli temeli ise Aquinas tarafından geliştirilmiştir. Adil savaş teorisi kavramı modern dönemdeyse Francisco de Vitoria'da (1483 - 1546), Francisco Suárez'de (1548 - 1617) ve Hugo Grotius'da (1583 – 1645) görülür. 1700'lü yıllardan itibaren 20. yüzyılın sonlarına kadar teori, Grotius'un³ etkisi altında kalmıştır. Paul Ramsey kavramı tekrardan ele alarak adil savaş teorisine uluslararası bir anlam yüklemiştir. Adil savaş teorisinin bu yüzyıl içerisinde artık uluslararası bir hukuk konusu olduğu kabul edilmiş ve analizler bu düzlemde yapılmaya başlanmıştır. Paul Ramsey, Michael Walzer ve 1980'li yıllardaki Katolik rahiplerinin analizlerinin⁴ akabinde de konu uluslararası platformun ele almasıyla daha önemli hale gelmiştir (Hashmi, 2012: 7-9). Özellikle uluslararası ilişkiler disiplini savaş etiği üzerine tartışmalar yaşanmış ve belli başlı kriterlere dayanan savaş etiği yaklaşımları geliştirilmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplini savaş etiği üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır⁵.

1.Realizm

2.Adil Savaş Teorisi

3.Pasifizizm

Realizm, uluslararası ilişkilerde savaşların kaçınılmaz olduğunu ve bunların ancak güçler dengesi ile engellenebileceklerini belirten yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, ahlâk savaş içerisinde uygulanmaz ve uluslararası politika da bir güç mücadelesidir. İkinci yaklaşım olan adil savaş teorisi ise savaşın belli şartlar altında açılıp belli koşullara göre icra edilmesi halinde adil bir savaş olarak nitelendirilebileceğini ifade eden yaklaşımdır. Bu çerçeveden bakıldığında adil savaş teorisi realizm ve pasifizmin arasında bir noktada durmaktadır. Pasifizizm, savaşların yanlış olduğunu ve haklı bir savaşın olamayacağını ifade eden yaklaşım

² Augustine tarafından kurulan mantığa göre, Tanrı'nın tüm faaliyetleri ki buna savaşlar da dâhildir, bunların tamamı yarattığı insanların iyiliği içindir. Özellikle savaşlar dürüst insanların yararına olan bir şeydir. Savaşlar Tanrı'nın insanları terbiye etmek ve yanlışlarını düzeltmek için kullandığı unsurlardır. Ayrıca bu savaşlar aracılığıyla insanlar daha dürüst bir hayat şekline girmeleri açısından yönlendirilirler. Savaşın yıkımını görenler ölümden kurtulmaları halinde bundan sonraki hayatta daha dikkatli olacaklarından dine hizmet edebilirler. Savaş dürüstleri ödüllendirmek ve kötülere cezalandırmak için ideal bir yoldur. Detaylı bilgi için bkz. Mattox, s.32-33; St. Augustine, *City of God* [De civitate Dei], Çev. Henry Bettenson, London: Penguin Books, 1984.

³ Grotius'a göre, bir kişi saldırıya uğradığında ve hayatı tehlikeye girdiğinde savaş başlatmanın yanı sıra karşı tarafı tahrip edebilir. Kendini savunma hakkı düzleminde ortaya çıkan bu tarz savaşlar meşrudur. Detaylı bilgi için bkz. Hugo Grotius, *The Rights of War and Peace*, edited by Richard Tuck, Liberty Fund, 2005, s.397.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Paul Ramsey, *War and the Christian Conscience*, Duke University Press, 1961; Paul Ramsey, *The Just War*, Scribners, 1968; Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, New York: Basic, 1977; National Conference of Catholic Bishops, *The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response*, Washington: U.S. Catholic Conference, 1983.

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Richard Sorabji ve David Rodin, *The Ethics of War: Shared Problems in Different Traditions*, Ashgate Publishing, 2006; Uwe Steinhoff, *On the Ethics of War and Terrorism*, New York: Oxford University Press, 2007.

olarak karşımıza çıkmaktadır⁶. Bu makalede savaş etiği yaklaşımları içerisinde adil savaş teorisi ele alınacak olan konudur. Adil savaş teorisi savaşa üç başlık altında yaklaşmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

1.Jus Ad Bellum: Savaşın hangi sebepler altında haklı bir şekilde açılabileceğini ifade eder.

2.Jus In Bello: Savaşın haklı bir şekilde gerçekleşmesi için savaş esnasında hangi kurallara uymanın gerekli olduğunu ifade eder (O'Driscoll, 2008: 1-26).

3.Jus Post Bellum: Savaş sonrasında insanların tekrardan yaşama doğru bir şekilde kazandırılması için nelerin hangi kıstaslara bağlı olarak yapılması gerektiğini ifade eder.

Bu tablo adil savaş teorisinin uluslararası ilişkilerdeki genel yorumudur. Makalede özellikle Dördüncü Haçlı Seferi adil savaş teorisine ciddi katkı sağlayan Hristiyan bir din adamı olan St. Thomas Aquinas'ın adil savaş teorisi mantığı çerçevesinde analiz edilmiştir. Amaç, Thomas Aquinas'ın adil savaş modelini Dördüncü Haçlı Seferi'ne uygulayarak din savaşlarının aslında siyasal ve ekonomik çıkarlara kayabilme ihtimalini test etmek ve bunu bir örnek üzerinden analiz etmektir. Makalenin bu anlamda eksik tarafı sadece bir adet din savaşını ele almış olmasıdır. Ancak model daha sonraki çalışmalar için örnek ve temel referans kaynağı teşkil etmesi açısından hazırlanmıştır. Makale din savaşlarının aslında siyasal ve ekonomik çıkarlara dönüşebileceği hipotezine örnekler sunabilmiştir. Analizlere göre, Dördüncü Haçlı Seferi birkaç devletin başlattığı bir savaştır. Ancak haklı bir sebebe ve insanlığın iyiliğine hizmet eden bir savaş değildir. Bu anlamda Dördüncü Haçlı Seferi Aquinas'ın adil savaşın şartları olarak belirlediği unsurların geneline uymazken sadece birine uymaktadır. Aquinas'a göre adil bir savaş aşağıdaki şartlarda açılabilir:

1.Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.

2.Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.

3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır⁷.

Bu maddeler açısından Dördüncü Haçlı Seferi değerlendirildiği vakit ikinci ve üçüncü maddeye uymadığı ancak ilk maddeye Papalık ve onun dostu olan diğer Avrupa devletleri tarafından finanse edilmesinden ötürü uygun düştüğü görülmektedir. Dördüncü Haçlı Seferi Mısır ve Kutsal Toprakları ele geçirmek ve bu bölgeleri Müslümanlardan arındırmak için Batılıların düzenlediği askeri bir girişimdir. Dördüncü Haçlı Seferi, neticeleri itibarıyla Ortodoks Konstantinopolis'in yağmalanmasına ve Kutsal Topraklara gidilememesine yol açmıştır. Savaşın başlangıçtaki emelleriyle gelişimindeki olaylar birbirlerine uymamaktadır. Ayrıca Konstantinopolis'de insanların öldürülmesi, onlara kötü muamele edilmesi ve kadınlara tecavüz edilmesi savaşın hem jus ad bellum hem de jus in bello şartlarına uymadığını göstermektedir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde konu detaylı analizlerle ele alınacaktır. Şimdi, uluslararası ilişkilerde savaş etiğinin nasıl sınıflandırıldığı işlenecektir.

2.Uluslararası İlişkilerde Savaş Etiğindeki Yaklaşımların Sınıflandırılması

2.1.Klasik Yaklaşımlar

Savaş etiği üzerine yazılan çoğu kitapta okuyucu temelde üç tane sınıflandırmayla karşılaşmaktadır: realizm⁸, adil savaş teorisi ve pasifizm. En basit açıklamayla realizm ahlakın savaşta uygulanmadığını, savaşın ne zaman başlatılacağı ve nasıl icra edileceği hususundaki analizlerin genellikle ulusal çıkar ve güç bağlamında değerlendirildiğini belirtmektedir. Bunun aksine adil savaş teorisiyse savaşın ahlaki kurallara göre düzenlenen bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Bu ahlaki norm iki ana noktada savaşı düzenlemektedir. Bu normlar savaşa hangi sebeplerle girileceğinin ve nasıl icra edileceğinin sorgulanması üzerine ortaya çıkmaktadır. Pasifist görüş ise, savaşa hiçbir şartta başvurulmaması gerektiğini ve savaşın icra edilmesinin haklı ve düzgün bir yönteminin de olmadığını dile getirmektedir (Dower, 2009: 7-8).

Pasifizm barışın iyi olduğunu, savaşlardan kaçınılması gerektiğini ve hatta mümkünse savaşların engellenmesi gerektiğini belirtmektedir (Fiala, 2004: 59). Realizm ise buna karşılık özellikle uluslararası ilişkilerde savaşların kaçınılmaz olduğunu ve güçler dengesi ile engellenebileceklerini belirtmektedir ki, bu

⁶ Pasifizm hakkında detaylı bilgi için bkz. Shin Chiba (Ed.), **Peace Movements and Pacifism after September 11**, Edward Elgar Publishing, 2008.

⁷ Bu maddeler St. Thomas Aquinas tarafından **The Summa Theologica** eserinde tartışılmış ve belirlenmiştir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak analiz edilmiştir.

⁸ Edward Hallett Carr (1892 - 1982) ve Hans J. Morgenthau (1904 - 1980) gibi isimler uluslararası ilişkiler teorilerinde realist ekolün içerisinde bulunmaktadır. İki yazar da savaşların kaçınılmaz olduğunu ve politikanın güç odaklı ele alındığını ifade etmektedirler. Özellikle Hans J. Morgenthau gücü ulusal çıkarla özdeşleştirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Edward Hallett Carr, **The Twenty Years' Crisis 1919 – 1939: An Introduction to the Study of International Relations**, Macmillan Press, 1939; Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York: Alfred A. Knopf, 1948.

unsur bile bazen bunu gerçekleştirmede başarısız olmaktadır (Morgenthau, 1948: 9). Ancak buradaki problem temel olarak uluslararası politikanın barış için değil savaş için organize olmasıdır (Fiala, 2004: 56). Özellikle askeri bütçeler ve silah stokları incelendiği vakit bu anlaşılabilir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'ne göre 2016 yılında dünya askeri harcamalarındaki değer 1.69 trilyon dolardır (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, 15 Aralık 2017: <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/military-expenditure>). Bu açıdan bakıldığında zaman silahlanma ve militarizm pasifizmin amaçlarına karşı güçlü bir bariyer oluşturmaktadır.

Adil savaş teorisi ise savaşın belli hallerde haklı olabileceğini ifade etmekle beraber haksız olduğu koşulları da belirlemekle savaşın yapılma sebeplerine ve icra edilme şekline bir çerçeve çizmeye çalışmaktadır. Adil savaş geleneği içerisinde savaş iki başlık altında incelenmektedir. Bunlar *jus ad bellum* ve *jus in bello* kavramlarıdır. *Jus ad bellum* kavramı savaşın hangi sebepler altında açılmasının haklı olduğunu ifade etmektedir. *Jus in bello* kavramıysa savaşın icra edilmiş şeklinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili düzenlemeler getirmektedir⁹ (Mattox, 2006: 8). Adil savaş teorisinde bir savaşın haklı sebeplerle açılması için savaşın devlet tarafından açılması, savunma amaçlı olması ve son seçenek olarak düşünülmesi gibi faktörler önemli rol oynamaktadırlar. Savaş icra edilirken de minimum güç kullanma uygulamasına gidilmelidir.

2.2. Diğer Yaklaşımlar

Yukarıda açıklanan yaklaşımların dışında militarizm yaklaşımı da literatürde mevcuttur. Pasifizm uluslararası sistemde her alanda militarizm tarafından tahrip edilmektedir. Militarizm en genel tanımıyla bir ülkenin askeri gücünü artırarak bu güce kendini koruma ve istediklerini elde etme noktasında inanmasıdır (Online Longman Dictionary, 15 Aralık 2017: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/militarism>). Bir devlet egemenlik sahasındaki gücünden feragat ederse, hem iç hem de dış dinamikler tarafından istila edilebilir. Kabul edilmelidir ki, militarizm statükonun gerçeklerine denk düşen pragmatik bir cevaptır. Bu yüzden askeri gücü korumak ve kullanmak militarizmin bir gereğidir. Militarizm pragmatiktir çünkü dünyada devletler askeri yatırımlara önem vermekte ve bunu gerektiğinde kullanabilmektedirler. Ayrıca militarizm uluslararası ilişkiler kuramlarından olan realizm ile ilişki içerisindedir. Realizm dünyayı ve uluslararası politikayı bir güç mücadelesi olarak görmektedir. Realistler bu sebeple ahlakın sınırlandırmalarıyla kısıtlanmamaktadırlar (Fiala, 2004: 56-57).

Militarizm birçok anlama sahiptir. Ancak en yaygın anlamlarından bir tanesi insanlar arasındaki askeri ruh anlamına gelmesidir. Bu askeri ruh otoriteye boyun eğme, kontrol edilmiş ve yönlendirilmiş saldırganlık ve aşırı milliyetçilik gibi askeri değerlere olan saygıyı içermektedir. Bu ruha sahip olan insanlara siyaset dâhil birçok alandan örnekler verilebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde militarist başkanlardan olan Theodore Roosevelt bu ruhun bazı örnekleri arasındadır (Possner, 2009: 1-2). Diğer ülkelerden örnekler arasında Joseph Stalin ve Adolf Hitler gösterilebilmektedir. Bu isimler ülkelere kattıkları ve profilleri açısından farklılaşmakta ve aynı kefedeki değerlendirilmemektedirler. Örneğin, Adolf Hitler Musevi soykırımını gerçekleştiren yönetimin başında olarak askeri ruhunu aşırı uçlara taşıyan biri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımların analizinden sonra, bir sonraki bölümde uluslararası ilişkilerde adil savaş teorisinin kapsamı ifade edilecektir.

3. Uluslararası İlişkilerde Adil Savaş Teorisi

Adil savaş teorisi bazı savaşların ahlaki olabileceğini bazılarının ise olamayacağını ifade ederek pasifizm ile realizm arasında bulunmaktadır. Bu iki bakış açısının orta yoludur denilebilir. Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri gibi uluslararası hukuk ve normlar hangi şartlarda devletlerin haklı bir şekilde savaş ilan edebileceğini ve savaşın nasıl icra edileceğini düzenlemeye çalışmışlardır. Bu düzenlemeler birçok hukuki ve yasal kaynaktan beslense de, yol haritasını belirleme noktasında adil savaş teorisinin de etkileri mevcuttur. Teori temelde savaş ile ilgili olarak iki unsur üzerinden açıklama yapmaktadır. Bunlar *jus ad bellum* ve *jus in bello* kavramlarıdır (Dower, 2009: 81-82). Teori uzun bir zaman diliminde yüzyıllar içinde gelişmiş ve çok sayıda düşünürün katkı yapmasıyla bugünkü şekline ulaşmıştır. Adil savaş genellikle Batı dünyasında Hristiyanlığın etkisi altında kurulan bir teori olarak kabul edilmektedir. Teorinin gelişmesi ağırlıklı olarak Ortaçağ'da gerçekleşmiştir¹⁰. Bu bağlamda haklı savaş teorisinin Ortaçağ döneminde Hristiyan düşünürlerin etkisi altında geliştiği kabul edilse de, teorinin seküler birçok kaynağı da mevcuttur. Gelişme sürecinde haklı savaş teorisine birçok düşünür katkı yapsa da, St. Augustine teorinin babası sayılmaktadır (Ereker, 2004: 4-

⁹ Bkz. John Mark Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War*, New York: Continuum, 2006, s.8; Michael Walzer, *Arguing About War*, Yale University Press, 2004.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Frederick H. Russell, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

7). Ayrıca, St. Thomas Aquinas da 13. yüzyılda konuyu tekrar ele alarak literatüre katkı sağlamıştır. Dower'a göre, adil savaş teorisi aşağıdaki iki ana unsur altında oluşturulmuştur (Dower, 2009: 82-83):

1. Jus Ad Bellum: Savaş açmanın haklı sebebi.

2. Jus In Bello: Savaşın icra edilmesinin doğru şekli.

Jus ad bellum kriteri hangi şartlar altında savaşın açılmasının haklılık payı içerebileceğini ifade etmektedir. Buna göre belli şartlar jus ad bellum kriterlerini sağlamaktadır. İlk olarak savaş meşru bir otorite tarafından yani devlet tarafından açılmalıdır. İkincisi, savaş bir adaletsizliği ortadan kaldırmak ve saldırgan bir yapıya karşı kendini savunmak gibi adil bir sebebe dayanmalıdır. Üçüncüsü, savaş doğru bir niyet ile yapılmalı ve bu niyet ahlaki olarak kabul edilebilir olmalıdır. Dördüncüsü, savaş son başvuru aracı olarak düşünülmeli, diğer tüm seçenekler denendikten sonra çözüm olarak kullanılacak bir kaynak şeklinde düşünülmelidir. Beşinci olarak savaş, kazanma şansının mantıklı bir seviyede var olduğu zaman icra edilmelidir. Çünkü aksi halde sonuca ulaşılamayan ve boşuna acı çekildiğini gösteren bir tablo ortaya çıkmaktadır. Altıncısı, savaşta orantı göz önüne alınmalıdır. Savaşın sonucunda elde edilecek kazançların acısı çekilecek zarardan daha fazla olması gerekmektedir. Yedincisi, savaşın ahlaki kurallara uygun şekilde icrası mümkünse gerçekleştirilmesi uygundur (Dower, 2009: 83).

Bunların dışında yukarıda bahsedildiği gibi bir de jus in bello şartları vardır ki, bunlar savaşın açıldıktan sonra hangi kısıtlara bağlı kalınarak icra edileceğini düzenlemektedir. Burada iki kistas göz önüne alınmaktadır. Birincisi, fark gözetme unsurudur. Bu unsura göre, savaşta sadece savaşanlara karşı güç uygulaması yapılabilir, savaşmayanları yani sivilleri ayırt etmek gereklidir. Ayrıca ağır silahların, yani savaşa katılmayanların da zarar görmesine sebep olacak silahların kullanılması da ahlaki değildir. İkincisi, orantı unsurudur. Savaşın icrası esnasında insanların şartlarının iyileşmesi adına adımlar atılmalıdır (Dower, 2009: 83). Bu kriterlerin dışında ayrıca *jus post bellum* kavramı da tartışma konuları arasında günümüzde yer almaktadır. Bu verilerin üstüne Kabadayı'nın haklı savaş ve jus post bellum kuramı ile ilgili yaptığı açıklamaya bakmak yararlı olacaktır (Kabadayı, 2014: 95):

“Jus ad bellum, savaş ilan edilmesine ilişkin kuralları, başka bir deyişle savaş ilanına ilişkin koşul ve nedenleri kapsar. Jus in bello, savaş sırasındaki eylemlerle, yapıp etmelerle ilgilidir. Jus post bellumun kapsamına ise savaş sona erdikten sonra yapılması gerekenler girer. Bu noktada savaş ilanına ilişkin koşul ve nedenlerle ilgili görüşler, daha çok bilinen şekliyle haklı savaş kuramıdır.”

Jus post bellum savaş sonrasında yapılması gerekenleri kapsamaktadır. Bu noktada herhangi bir savaştan zarar gören coğrafyaların ve insanların yeniden yaşama kazandırılması ve bunların da sistemli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Adil savaş teorisi savaşın açılmasından icrasına ve savaş sonrası sürece kadar uluslararası ilişkilerde adil bir savaş sürecini tanımlamakta ve düzenlemektedir. Toplumlar arasında savaşların gerçekleşmesi teorik olarak savaşın şartlarına dair bu tarz çalışmaları ve düşünce faaliyetlerini tetiklemiştir. Bu teorik gelişmeler klasik uluslararası hukuk dönemindeki kriterleri belirlemiştir. Çünkü klasik uluslararası hukuk döneminde askeri güç kullanmayı yasaklayan bir üst otorite veya teamül yoktur. Savaşı düzenleyen uluslararası hukuk çok sonraki dönemlerde hazırlanmış ve geçerlilik kazanmıştır. Bu anlamda modern hukuk dönemi diye tabir edilen ve ağırlıklı olarak 20.yüzyılda gelişen süreçle ilgili birkaç açıklama yapmakta yarar vardır. Savaşı ve askeri güç kullanımını uluslararası ilişkilerde yasaklayan ilk gelişme 1928 yılında imzalanan Briand - Kellogg Pakti olmuştur. 1920 yılında Milletler Cemiyeti kurulmuş ve ülkelerin barış içinde sorunlarını çözmesini amaçlamıştır. Ancak bu kuruluş yapısı itibarıyla başarılı olamamıştır. Bugün de hâlen geçerli olan ve bu konudaki en etkin yapı 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler örgütü olmuştur. Birleşmiş Milletler örgütü uluslararası ilişkilerde devletlerin uyuşmazlıklarını barışçıl yöntemlerle çözeceğini ifade etmiş ve dış politikada askeri güç kullanmanın yasaklandığını ortaya koymuştur. Bunların hepsi BM Antlaşması ile garanti altına alınmıştır. Askeri güç kullanma konusundaki tek el yapı ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olmuştur. Bu bağlamda söylenebilir ki, klasik hukuk sürecindeki teorik çalışmalar günümüzdeki yaptırım uygulayan bağlayıcı uluslararası hukukun altyapısını oluşturmuştur.

4.St. Thomas Aquinas'ın Haklı Savaş Teorisi

4.1.St. Thomas Aquinas Kimdir?

Thomas Aquinas İtalya Roccasecca'da 1225 yılında doğmuştur. Aynı ülkede Fossanova Manastır'ında 7 Mart 1274 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Aquinas'ın annesi Theodora Napoli kökenli bir aileye mensuptu. Babası Landolfo ise II. Frederick'in yönetiminde vasaletinde çalışan ve kraliyete sadık olan biriydi. Aquinas'ın II. Frederick ile ilgili ne düşündüğü hakkında net verilere sahip değiliz. Aquinas ile ilgili olarak çağdaşları onun dünyayı merak eden ve sorular soran biri olduğunu ifade etmektedirler. II. Frederick 1237 yılından itibaren ölüm tarihi olan 1250 yılına kadar IX. Gregory ve sonrasında IV. Innocent olmak üzere Papalarla savaş halinde olmuştur. Aquinas imparator ile papalar

arasındaki şiddeti görmüş ve bu güç mücadelesini tecrübe etmiştir. Aquinas'ın akrabaları da bu ölümcül savaş sürecine dâhil olmuşlardır. Aquinas kendi ailesinden insanların da karıştığı mücadeleleri göz ardı etmiş ve dini araştırmalar ile savaş konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Aquinas savaş üzerine analizler yapmıştır. Bilindiği gibi erken dönem Hristiyanlar kan dökmeye adanmış askerliği ve bunun neticesinde savaşı kabul edilemez olarak görmüştür. Ancak Aquinas'ın döneminde askerlik ve savaş kabul edilebilir bir şeydi. Bu sebepten ötürü Aquinas bu konuyu analiz etme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre bir savaşı adil olarak başlatabilmenin üç şartı vardır (Kerr, 2009: 1-7):

1. Askeri harekâtı sadece bir prens başlatabilir.
2. Savaşmak için ortada adil bir neden olması gereklidir: Düşman birinin veya bir topluluğun haklarını ihlâl etmiş olmalıdır.
3. Savaşın yapılma sebebi dürüstlük ve adalet üstüne kurulmalı ve iyiliğin geliştirilmesi temel amaç olmalıdır. Kötülüklerin ortadan kaldırılması amacıyla savaşlar icra edilmelidir.

Aquinas bu fikirleri belirterek St. Augustine'den beri var olan adil savaş etiğini desteklemiştir. Aquinas adil savaş teorisi üzerine düşünmesine rağmen kilise ile devlet arasındaki ilişkiye ve Papalık kurumunun siyasal rolüne ilgi duymamıştır. Siyasal konulardan bu şekilde uzak kalmasına ek olarak Aquinas daha çok dini konulara ağırlık vermiş ve dinin usulleriyle ilgilenmiştir. Örneğin, çocukların ergenlik döneminden önce manastırlara eğitimlere gelmesinin uygun olup olmaması gibi daha birçok konuyla ilgilenmiştir. Ona göre ailesinin izniyle ergenlik öncesinde çocuklar dini eğitim almak için manastırlara gidebilirler. Kendisi de ilk eğitim kurumuna Monte Cassino'da 5 yaşında başlamıştır. 1239 yılında babası Aquinas'ı Napoli'ye göndermiş ve II. Frederick tarafından kiliseden bağımsız bir şekilde kurulan yeni üniversiteye eğitim alması için kaydedilmiştir. Bu noktada Aquinas'ın babası oğlunu Papalık kurumunun etkisi altında olmayan bir yere göndermekten ötürü huzursuzluk yaşamamıştır. Thomas bu eğitim kurumunda Dominican Keşişleri ile tanışabilirdi ki, bu ailesinin beklemediği ve hoş karşılamayacağı bir şeydi. Thomas burada Aristo'nun mantığını, Klasik Latinceyi, Cicero üzerinden retorisi, aritmetiği, müziği, Öklid geometrisini ve Batlamyus astronomisini öğrenmiştir. Bunun dışında Thomas, Aristo'nun doğa felsefesini de öğrenmiştir ki, bu ders içeriği Papalık tarafından kurulan üniversitelerde yasaklananlar listesindedir. Thomas bu kolejde eğitimini ve kültürünü geliştirmiş ve bu mirası kendisi için değerli saymıştır (Kerr, 2009: 7-12).

Aquinas daha sonra Paris'e gitmiş ve burada Ortaçağ'ın en önemli düşünürlerinden biri olan Albertus Magnus (1200 – 1280)'dan dersler almıştır. 1248 yılında Albertus ile Köln şehrine yeni bir akademik merkez kurmak için gitmiştir. Sonra Paris'e dönmüş ve bir dönem burada yaşadktan sonra 1259 yılının sonunda Napoli'ye dönmek için Paris'ten ayrılmıştır. 1261 ile 1265 yılları arasında Orvieto kasabasında kalan Aquinas ayin sürecine dâhil olup katkı sağlaması için Katolik kilisesinin ayinlerinden olan Katolik Yortusu sürecinde Papa IV. Urban tarafından görevlendirilmiştir. Bu dönemlerde Papalık sarayı ciddi anlamda akademik değere sahip din adamlarını barındırmıştır. Daha sonra Thomas tekrar Paris'e dönmüş kısa bir süre orada Papalık adına çalıştıktan sonra tekrardan Napoli'ye geri dönmüştür. Ölümüne yakın bir tarihte kendi isteği ile artık akademik metinler yazmaktan vazgeçen Thomas, ölümünden sonra Fossanova'da gömülmüştür. 1974 yılından itibaren Toulouse, Fransa'daki Church of the Jacobins - Jakobenler Kilisesi'nde St. Thomas Aquinas'ın kemikleri saklanmaktadır (Kerr, 2009: 12-19). *Summa Theologiae*, Aquinas'ın yazdığı ve dini konularla beraber savaşın nasıl yapılması gerektiğine de vurgu yaptığı önemli eseridir. Bilgilerini bu eserde bir araya getiren Aquinas Hristiyanlık için çok önemli bir din adamıdır.

4.2. St. Thomas Aquinas'ın Savaşa Bakışı ve Haklı Savaş Teorisi

St. Thomas Aquinas adil savaş teorisini kendisinden önceki düşünürlerin fikirlerine katkı sağlayacak şekilde formüle etmiştir. Aquinas 1225 ile 1274 yılları arasında yaşayan Katolik mezhebine bağlı İtalyan bir din adamıdır. Fikirleri açısından bugün bile etkisini sürdürmektedir. Aquinas adil savaş teorisini organize etmiş ve bunun dışında başka konularla da ilgilenmiştir. Toplumsal hayatta insanlar arasındaki eşitliğin öneminden bahsetmiştir. Eşitliğin sağlanması adına yapılabilecek en önemli faaliyetin insanların aksiyonlarının akabinde ödüllerin ve cezaların eşit ve adil bir şekilde dağıtılması gerektiğini ileri sürmüştür (Aquinas, 1905: 313). Thomas Aquinas toplumsal adaletin yanı sıra yukarıda bahsedildiği gibi adil savaş teorisine ciddi katkı sağlamıştır. Aquinas Augustine'den yaklaşık sekiz asır sonra *Summa Theologiae* adlı eserini yazmış ve bu eserde savaşa barış konularına değinmiştir. Kitabını soru – cevap şeklinde kurgulayan Aquinas eserinin ikinci bölümünün kırkıncı sorusunda savaş konusunu ele almıştır. Bu bölümde tartıştığı üç ana husus mevcuttur: Bunlar sırasıyla savaşmanın yasal olup olmama durumu, din adamlarının savaşa katılıp katılamayacağı ve kutsal günlerde savaşmanın uygun olup olmamasıdır. Aquinas için bir savaşın adil sıfatıyla nitelendirilebilmesi için üç temel şart gerekmektedir (Aquinas, 1916: 501-502):

1. Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.
2. Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.

3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır.

Aquinas'a göre bir savaşın haklı olabilmesi için meşru bir devlet tarafından açılması ve idare edilmesi gerekmektedir. Ayrıca savaş barışı tesis etmek için açılmalıdır. Savaşlar ancak toplumların ortak iyiliğini ve güçsüz, zayıf insanları savunduğu zaman adil olabilmektedir. Savaş, içerisinde gerçek iman, ülkesinin ve Hristiyanlığın kurtuluşu ve savunulması için savaşanları barındırıyorsa adildir. Bu tür savaşlara katılanlar da Tanrı tarafından cennete yerleştirileceklerdir. Din adamları savaşlara fiilen katılamazlar çünkü onlar için savaş iki sebepten ötürü uygun değildir. Birincisi savaş tıpkı ticaret gibi din adamlarını ibadetten uzaklaştıran ve Tanrı'yı anma noktasında kafayı karıştırarak vakit çalan bir aktivitedir. İkincisi ise savaş kan dökmekle alakalıdır. Bu sebepten din adamlarına uygun değildir. Ancak sadece adil sebepler için savaşanlara ruhani ve dini destek vermek için din adamları üstlerinin izinleriyle savaşlara katılabilirler (Aquinas, 2004: 242-244). Ayrıca Aquinas'a göre kutsal günlerde savaşmak doğru değildir. Bunun temel sebebi kutsal günlerin dinlenmeye ve huzura ait olmasıdır. Bunun karşılığında savaşlar huzursuzluk ve stres barındırırlar. Zaruret hali ise istisnai durumlardır ve zaruret hallerinin ortaya çıkması durumunda savaşılabilir. Ancak zaruret hali bittiği zaman kutsal günlerde savaşmak kesinlikle doğru değildir (Aquinas, 2004: 508-509). Aquinas savaşmayan insanların da zarar görmemesi gerektiğini, savaşın kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

5.St. Thomas Aquinas'ın Haklı Savaş Mantığının Dördüncü Haçlı Seferine Uygulanması

5.1.Dördüncü Haçlı Seferi

1198 yılında Papalık kurumunun başına geçen III. Innocentius (Andrea, 2000: 7) (1160 / 1161 – 1216) Doğu'ya yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini istiyor ve bunun gerçekleştirilmesinin Papalık kurumunun öncelikli görevi olduğunu sayarak Doğu'daki belli bölgelerin, Kutsal Topraklar gibi, Müslümanlardan arındırılması gerektiğini düşünüyordu. Yolladığı elçiler ve mektuplar aracılığıyla Avrupa'nın güçlü ve söz sahibi kişilerini bu harekete katılmaya davet etmiştir. Daha sonra Papa bu seferin gerçekleştirilmesi için mali kaynak bulması gerektiğini fark etmiş ve 1199 yılında yeni bir vergi getirerek bunu savaşın finansmanı için uygun görmüştür. Kudüs Kralı Henri'nin kardeşi Champagne Kontu Thibaut yapılacak olan haçlı seferinin idarecisi seçilmiş ve bu seferin Mısır'a yapılması kararlaştırılmıştır. Ordunun Mısır'a sevk edilebilmesi için Venedik'ten gemi temini şarttı, fakat Venedik'in Mısır ile ticari çıkarları olduğundan ötürü Venedik buna yaklaşmamış ve neticede Bizans'la siyasal sebeplerle uzlaşmayan Venedik hâkimi Enrico Dandolo Mısır yerine Konstantinopolis üzerine yapılacak bir seferin Venedik için daha katkılı olacağını düşünmüştür. Thibaut'nun ölümünün üzerine yerine idareci olarak gelen Boniface de Montferrat Venedik ile anlaşmış ve seferin hâkimiyeti Venedik'in eline geçmiştir. 1202 yılında Haçlılar Venedik'te toplanmış ancak yapılan anlaşma gereği Venedik'e yeterli para ödenmemiştir. Bunun üzerine Haçlılar Venedik'in Macar hâkimiyeti altındaki Zara şehrini ele geçirmesine yardım ederek finansal sorunu çözmüştür. Zara bir Hristiyan şehri olmasına rağmen Haçlılar tarafından 1202 yılında ele geçirilip yağmalanmıştır (Demirkent, 1996: 538).

Zara, Hristiyan şehri olmasına rağmen Haçlı ordusunun siyasal ve ekonomik çıkarlarına uygun olarak yağmalanmış ve bu seferin Haçlılar tarafından Doğu'daki din kardeşlerine yardım amacıyla değil, ekonomik ve siyasal amaçları taşıyan faaliyetlerle yapıldığını daha sefer başlamadan göstermiştir. Haçlı ordusu daha Zara şehrinden çıkmadan, III. Aleksios Angelos tarafından Bizans tahtından indirilmiş olan eski imparator II. Isaakios Angelos'un oğlu Aleksios'tan bir mesaj almıştır. Aleksios'un kendisini tahta çıkarmalarına karşılık olarak Haçlıların Venedik'e olan borçlarının ödenmesini, Mısır seferi için de kaynak yardımı yapılmasını ve ek kuvvet olarak Bizans güçlerinin sefere katılmasını sunan teklifini Haçlı ordusu kabul etmiştir. Bu teklifin üzerine Haçlı ordusu 24 Haziran 1203 tarihinde Konstantinopolis kıyılarına gelmiştir. Haçlılar şehrin surlarına saldırmaya başladığı vakit III. Aleksios şehrin savunması için kayda değer bir önlem almamıştı. Surların zayıflaması, imparatorun şehirden iç karışıklıklarla beraber kaçması üzerine eski imparator II. Isaakios hükümet tarafından tahta çıkarılmıştır. Hükümet, taht iddiasında bulunan kişinin babasının tahta çıkarılmasından ötürü Enrico Dandolo'ya savaşmanın gereksiz olduğunu bildirmiş, bunun üzerine de saldırı durdurulmuş ve 1 Ağustos 1203 tarihinde II. Isaakios'un oğlu Aleksios, IV. Aleksios Angelos unvanını alarak babası ile birlikte imparator ilan edilmiştir. Venedik'e verilen sözleri taahhüt eden anlaşma da II. Isaakios tarafından imzalanmıştır. Haçlılara II. Isaakios'un oğlu Aleksios tarafından verilecek olan desteğin devletin içine düştüğü durumdan ötürü verilmesi çok güçlü. Buna ek olarak Konstantinopolis Roma'nın üstünlüğünü kabul etmek istememekte ve IV. Aleksios Angelos da bu duruma bir çözüm bulamamaktaydı. Haçlılara ödenmesi vaat edilen finansal kaynak bulunamıyor ve Haçlılar paralarını alamıyorlardı. Haçlılar verilen vaatlerin tutulmamasından ötürü öfkelenmişti ve bir saray darbesi onlara

bekledikleri fırsatı vermişti. III. Aleksios'un damadı Murtzuphlos bir saray darbesi ile 1204 yılının Şubat ayında IV. Aleksios ve babası II. Isaakios'u tahttan indirmiştir. Bu darbeyi kendi mütteliklerine yapılmış sayan Haçlılar bunu bir meydan okuma olarak görmüş ve şehre tekrardan saldırmışlardır, 13 Nisan 1204 tarihinde Konstantinopolis düşmüştür. Şehir Haçlılar tarafından üç gün boyunca yağmalanmış ve tüm zenginlikleri sömürülmüştür (Demirkent, 1996: 538)¹¹.

Bu saldırının temelinde siyasal ve ekonomik çıkarlar yer alsa da, Bizans ve Batı arasındaki ilişkinin bu dönemlerde kültürler çatışması şeklinde cereyan ettiğini de unutmamak gereklidir. Yunanlılar kendilerini barbar ve vahşi Batılılara karşı medenileşmiş üstün varlıklar olarak görmekteydiler. Avrupa'dakiler ise Bizanslıları pasif, etkisiz, güçsüz ve ikiyüzlü olarak görmekteydiler. Her ne kadar bu ön yargılar yanlış olsa da, 1054 yılında Katolik ve Ortadoks kiliselerinin dini pratik ve doktrin ile ilgili konulardaki ayrılığının olumsuzluğunu (Phillips, 2004: 21-22) katladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Nicolle, 2011: 14-25). Bu işgalin sonucunda kilise ve saraylar tahrip edilmiş, değerli eşyalar çalınmış, Ayasofya'ya atlarla girilmiş ve buradan değerli eşyalar çalınmış, şehirdeki herkes kadın ve çocuklar dâhil Haçlıların zulmünden nasibini almış, kadınlar tecavüze uğramış ve yağmanın üçüncü gününün sonunda Konstantinopolis tam anlamıyla bir harabeye dönmüştür. Haçlılar bu işgalin üzerine Konstantinopolis'de elli yedi yıl hüküm sürecek Latin İmparatorluğu'nu kurmuşlardır (1204 – 1261). Bunun üzerine Konstantinopolis'den kaçan Bizans ileri gelenleri Epiros ve İznik bölgelerinde iki devlet tesis etmişlerdir. Konstantinopolis'de kurulan Latin İmparatorluğu'na 25 Temmuz 1261 tarihinde İznik Bizans Devleti son vermiştir (Demirkent, 1996: 539).

5.2.St. Thomas Aquinas'ın Haklı Savaş Mantığı Çerçevesinde Dördüncü Haçlı Seferinin Analizi

Daha önce de ifade edildiği üzere klasik hukuk döneminde savaş açmanın belli bir usulünden ve yasaklandığı hukuki uygulamalardan bahsedilememektedir. Buna örnek oluşturması bakımından uluslararası ilişkilerde savaş üzerine çok sayıda teori geliştirilmiştir ve burada Stephen Van Evera'ya değinmekte yarar vardır. Evera'ya göre devletler arasında savaş çıkma ihtimali fethetme gücünün derecesine bağlıdır. Devletler, klasik hukuk döneminde fetih kolaysa ve fetih askeri teknolojisi buna izin veriyorsa saldırı başlatmayı göze almaktadırlar. Tersi durumda da eğer fetih zor ve savunma kolaysa savunmada kalmayı ve herhangi bir devlete saldırmamayı tercih edeceklerdir. Buna uluslararası ilişkilerde offense – defense teorisi adı verilmektedir.¹² Buradan da görmekteyiz ki, klasik hukuk döneminde dış politikada en çok ön planda olan kavram ülkelerin sahip oldukları güçtür. Güçlü olan devletin bir başka ülkeye saldırması normal algılanmaktadır. Oysa modern uluslararası hukukta dünyada askeri ve diplomatik ilişkileri düzenleyen ve bağlayıcı olan kurallardan bahsedebilmekteyiz. İşte bu sebepten klasik uluslararası hukuk ile modern uluslararası hukuk arasındaki temel farkı anlamak önemlidir. Devletlerin birbirlerine kolaylıkla saldırılabildikleri ortamda düşünürler ister istemez uluslararası alanda haklı savaş üzerine teoriler geliştirmeye başlamışlardır. Aquinas da bu düşünürlerden önemlileri arasındadır. Geliştirdiği karakteristik ifadelerle savaşa ve icra edilmesine yön vermeye çalışmıştır. Thomas Aquinas'ın dini konularla beraber savaşın hangi şartlar altında adil bir şekilde açılacağı hususlarına değindiği, makalenin önceki bölümlerinde ifade edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Thomas Aquinas adil bir savaşın aşağıdaki üç unsurun gerçekleşmesi halinde yapılabileceğini anlatmıştır:

- 1.Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.
- 2.Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.
- 3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır.

St. Thomas Aquinas'ın teorisini oluşturan bu unsurlar bölümün alt başlıklarında Dördüncü Haçlı Seferi'ne uygulanacaktır. Aquinas siyasal ve ekonomik kaygılardan arınmış bir din adamı olarak teorisini ve bu maddeleri geliştirmiştir. 1198 yılında Papalık kurumunun başına geçen III. Innocentius'un askeri girişimi planlarken dini saiklerle yola çıktığını söylemek veya kalbindeki gerçek düşüncenin tasvirini yapmak elbette ki zordur. Ancak burada analiz edilen unsur kökten radikal Hristiyan düşüncesi dışarıda bırakılırsa dini kaygıların ön plana çıkmasından ötürü gerçekleşen bir askeri girişimin nasıl yönünden saptığı ve ekonomik ile siyasal güç uğruna yapılan bir savaş haline geldiğidir. Dördüncü Haçlı Seferi açıkça görünmektedir ki, adil bir savaş değildir. Papalık gerekli çağrıyı yaptıktan sonra Champagne Kontu Thibaut seferin idarecisi olarak seçilmiştir. Bunun akabinde de seferin Mısır'a yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak ordunun Mısır'a sevk edilebilmesi için Venedik'ten gemi alınması gerekiyordu. Bu iş için Venedik ile görüşülürken Venedik hâkimi Enrico Dandolo tarafından farklı bir öneri sunulmuştur. Venedik'in ilgili dönemde Mısır ile

¹¹ Konstantinopolis süreci ile ilgili yorumlamalar ve tasvirler için ayrıca bkz. Nicole Galland, **Crossed: A Tale of the Fourth Crusade**, Harper Collins, 2008, s.368-380.

¹² Detaylı bilgi için bkz. Paul Viotti ve Mark Kauppi, **International Relations Theory**, Pearson Education, 2012, s.66.

önemli ticari ilişkileri olduğu ortaya çıkmış ve böylece Mısır'a saldırmak yerine Venedik ile uzlaşmayan Bizans'a saldırmanın daha yararlı olacağı Enrico Dandolo cephesi tarafından dini kaygılar hiçe sayılarak dile getirilmiştir. Burada görülmektedir ki, dini kaygılar ile süreç başlatılmış ve Mısır üzerinden Ortadoğu'ya giriş sağlanarak din savaşı gereğince Kutsal Toprakların Müslümanlardan ve Hristiyanlara göre bölgedeki kötü yöneticilerden kurtarılması amaçlanmıştır. Ancak daha Mısır'a bile gelmeden Enrico Dandolo seferini Bizans'a yapılmasını önererek din savaşının mahiyetini değiştirmiştir. Bizans'a saldırıp uzlaşmadığı cepheyi bastırarak ve gücünü pekiştirmek istemiştir. Mısır'dan da ticari ilişkileri yüzünden vazgeçmiştir. Yani Papalık tarafından başlatılan savaşı ve yöneticilerin kurduğu stratejiyi ticari çıkarlarının aşığında görmüş, hatta din mücadelesini ticari ilişkilerinden daha önemsiz görerek kendi çıkarına uygun olacak bir yöntem önermiştir. Dördüncü Haçlı Seferi daha başlamadan ana kaygısı olan dini endişeleri bir kenara bırakmıştır.

Thibaut'un ölümünün üzerine yerine kardeşi Boniface de Montferrat gelmiş ve Venedik'in isteklerini kabul etmiştir. Bu süreçte Papalık pasif kalmış ve sefer Ortodokslara karşı yapılan bir mezhep savaşına dönüşürken ticari ve siyasal güç arzusunu da içerisinde barındırmıştır. Bunun üzerine hazırlıklar tamamlanmış ve Haçlı ordusu 1202 yılında Venedik'te toplanmıştır. Ancak önceden belirlenen paranın Haçlılara verilmemesi yüzünden Venedikliler zor durumda kalmış ve finansal sorunu dini kaygıları hiçe sayarak başka bir yöntemle çözmüşlerdir. Macar hâkimiyetindeki Zara şehrini yağmalama noktasında Haçlılara yol göstermişler ve aralarındaki ekonomik anlaşmazlığı çözmüşlerdir. Buraya kadar Dördüncü Haçlı Seferi'nin dini kaygıları nasıl hiçe saydığı ve hatta ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için kendi dindasını bile yok saydığı ortaya koyduk. Bunları Thomas Aquinas'ın haklı savaş teorisi ile değerlendirdiğimiz vakit ortada adil bir savaşın olmadığına ve ekonomik çıkarların dini kaygıların önüne geçtiğine tanık oluyoruz. Haçlı ordusu açıkça görünmektedir ki, dini ruhani boyutta değil, daha çok yüzeysel anlamda değerlendirmiştir. Ordu için önemli olan şey savaşmak ve ekonomik anlamda güç kazanmaktır. Yöneticilerin yönlendirdiği şekilde hareket eden ordunun içinde her zaman bazı iyi askerlerin bulunduğunu söylemek mümkündür, ancak onların da kitlesel mobilizasyon içerisinde ait buldukları orduya uymaktan başka çarelerinin kalmadığı da açıktır. Daha sonra Bizans kıyılarına gelen Haçlı ordusu saraydaki mütefiklerine yapılan darbeyi fırsat bilmiş ve Konstantinopolis'i 13 Nisan 1204 tarihinde ele geçiren dini değerleri hiçe sayarak bir şekilde yağma etmiştir. Burada savaşın iyiliğin geliştirilmesi adına yapılmadığı, haklı bir sebeple icra edilmediği ve savaşta hiçbir şekilde bir orantı uygulanmadığı ortadadır. Hepsinin ötesinde ordu kendi dindalarını ekonomik kazanç ve daha sonra kurulacak devletin siyasal gücü uğruna katletmiştir. Ayasofya yağma edilmiş ve savaşan savaşmayan ayrımı bile yapılmadan rahibeler tecavüze mahkûm edilmiştir. Bizans'a karşı yapılan askeri girişimin Aquinas'ın koymuş olduğu kurallara uymadığı açıktır.

5.2.1.Savaşı Bir Devlet – Prens Finanse Etmelidir

Aquinas'ın koyduğu bu kural çerçevesinde Dördüncü Haçlı Seferi önemlidir. Dördüncü Haçlı Seferi bu maddeye uymaktadır. Sefer kararı dönemin resmi otoritesi olan Papalık ve ona dost diğer devletler tarafından verilmiştir. Her ne kadar sefer amacından sapmış olarak Konstantinopolis'i yağmalama noktasına varmış olsa da, resmi otoritelerin ortaklaşa kararı ile açılması sebebiyle savaşın devlet nizamı içerisinde planlandığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Dördüncü Haçlı Seferi finanse edilmesi açısından yorumlandığında Aquinas'ın prensibine uygun olduğunu gösterecektir. Ancak bu noktada bazı hususları vurgulamakta yarar vardır. Aquinas bu maddeyi savaşların meşru olması için toplumsal örgütlenmenin en üst kurumu olan devlete dayandırmıştır. Yani bir toprak parçası üzerinde kurulu bulunan devlet toplumsal örgütlenmenin en büyük parçası olarak savaş açtığı zaman Aquinas'a göre bu askeri girişim meşrudur. Çünkü Aquinas bunun çeşitli güç odaklarından arınmış ve devletin siyasal anlamda aldığı gerekli bir karar çerçevesinde gerçekleştirilmiş bir eylem olduğunu düşünmüştür. Aquinas'ın bu maddeyi oluşturmasında klasik hukuk diye tabir ettiğimiz dönemin önemine atıf yapmazsak olmaz. Klasik hukuk döneminde de devlet yine meşru bir otoritedir ve devlet dışı silahlı aktörlerin askeri girişimlerde bulunması toplumsal huzursuzluğa neden olacağından devletin sistemli ve meşru bir otorite olarak toplumsal sözleşme çerçevesinde kurulmuş bir yapı şeklinde gerçekleştirdiği eylemlerde konsensüsü sağlayacağı düşünülmektedir.

Uluslararası alanda devletlerin savaş açma noktasında Aquinas tarafından meşru kabul edilmesi dönem itibarıyla en güçlü aktörün devlet olduğu düşünüldüğünde Aquinas'ın neden böyle düşündüğünü anlamak kolaydır. Ancak burada çeşitli güç odaklarını düşünmek elzem olacaktır. Nitekim bu madde içerik bakımından değil formal yani biçim açısından değerlendirilmesi gereken bir unsurdur. Haçlı ordusuna asker gönderen devletler ve Venedik birer resmi otorite olsalar da, bu devletlerin Bizans'a ve Konstantinopolis'e haksız bir şekilde saldırdıkları ortadadır. Savaş devletler tarafından finanse edilse de, Aquinas'ın diğer bahsettiği unsurlardan bağımsız bir şey değildir. Yani birinci maddeyi aslında Aquinas'ın diğer iki maddesi ve açıklamalarıyla değerlendirmek gerekmektedir. Özetle, bir savaşı devlet başlatabilir ve bu savaş bu yüzden meşru görülebilir ancak, savaşın çıkması esnasında meşru müdafaa olup olmadığına veya da haklı bir

sebebin varlığına işaret etmek ve bunları aramak gereklidir. Yani birinci maddeden ziyade Aquinas'ın ikinci şartı daha önemlidir. Devletlerin savaş ilan etmelerinin arkasındaki sebebi aramak gereklidir. Buna örnek vermek gerekirse yine Konstantinopolis'in yağması meselesine dönmek ve analiz yapmak yararlı olacaktır. Yağmanın ekonomik, siyasal ve kültürel sebepleri vardır. Haçlılar yapılan saray darbesini kendi ekonomik çıkarlarına bir tehdit olarak algılamışlar, bunun dışında daha önceki kültürel aşığılamalar, Latinler ile Bizanslıların birbirlerini hor görmeleri ve Venediklilerin güç arzusu burada ön plana çıkmıştır. Finanse edenler devletlerdir ancak haklı sebeplerle askeri girişim gerçekleşmemiştir. Bu sebeple yapılabilecek analizde şunu ifade etmeliyiz ki, sadece devletlerin finanse ettiği savaşları meşru nitelendirmek doğru değildir. Savaşın açılış sebepleri de en az kimin finanse ettiği sorusu kadar önemlidir. Yani Aquinas'ın maddelerini bir bütün içinde ele almak yararlı olacak ve doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

5.2.2.Savaş İçin Adil ve Haklı Bir Sebep Bulunmalıdır

İkinci unsura gelinecek olursa bir savaşın başlatılabilmesi için adil ve haklı bir sebebin var olması gerektiği şartı görülebilir. Dördüncü Haçlı Seferi bu şartı uymamaktadır. Dördüncü Haçlı Seferi, insanların normal hayatını sürdürdüğü ve herhangi bir siyasal istikrarsızlığın olmadığı Kutsal Toprakları ele geçirmek için hazırlanmış ve sonra da alakasız bir şekilde Konstantinopolis'e yönelmiştir. Ortada haklı ve adil bir sebebin olması için insanların haklarının ihlâl edilmiş olması ve ilgili coğrafyada zulmün hâkim olması gerekmektedir. Hâlbuki bölgede bunun aksine sakin bir yaşam sürülmekte ve hatta 1192 yılında Kudüs'ü yöneten Müslümanlarla Hristiyanlar arasında yapılan barış anlaşması gereğince Hristiyanlar hac için Kudüs'e gelebilecekler ve taraflar arasındaki ticaret kolaylaştırılacaktır¹³. Buradan da anlaşılacağı üzere acil bir dini savaşı gerektirecek bir durum söz konusu değildi. Aynı şekilde Konstantinopolis'e de savaş açılması için ortada haklı bir sebepten söz edilememektedir. Yani hukukun temel esaslarından olan meşru müdafaaya da zemin hazırlayacak bir ortamdan bahsedemiyoruz. Bu durum yine haklı sebeplerin ortada olmadığını ve siyasal süreçler sonunda alınan kararların seferde etkili olduğunu bize göstermektedir. Hâlbuki bu askeri girişimi yapanların Aquinas'ın koymuş olduğu kurallara uyması dini bir savaş çerçevesinde gerekmektedir, ancak din adına girişilen bu yolda Yaraticının hoşuna gitmeyecek her şey yapılmıştır. İncil'den bir referansla örneklendirmek yerinde olacaktır:

“Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondallığını verirsiniz de, Kutsal Yasa'nın daha önemli konularını –adaleti, merhameti, sadakati– ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden asıl bunları yerine getirmeniz gerekirdi (İncil, Matta, 23: 23).”

İncil'den alınan yukarıdaki ifadelerde adaletin, merhametin ve sadakatin önemine vurgu yapılmaktadır. Özellikle burada adaletle vurgu yapmak gerekmektedir. Görüldüğü üzere Aquinas ile İncil arasında bir harmoniden söz edebilmekteyiz. Yani savaşın açılmasında adaletin varlığı şarttır. Savaş adaleti sağlamak üzere haklı bir sebepten ötürü ancak gerçekleştirilebilir ve bu minvalde adım atılmalıdır. Hem İncil'e hem de Aquinas'a referansla baktığımız zaman Dördüncü Haçlı Seferi'nin gerek Mısır ve Kutsal Topraklar gerekse de Konstantinopolis üzerine yaptığı ve yapmayı planladığı seferlerin hiçbirinin adil ve haklı olmadığını söylemek gereklidir. Bu askeri girişim Aquinas'ın modelinin dışında gerçekleşmiş ve adaleti yüceltmek ve tesis etmek şöyle dursun Haçlı ordusuna yağma fırsatı vermiştir. Ekonomik sebepler ve siyasal güç arzusu etkili olan faktörlerin başında gelmektedir.

5.2.3.Savaş İnsanlar İçin İyiliğin Geliştirilmesi ve Olumlu Niyetler İle Yanlışların Düzeltilmesi Adına Açılmalıdır

Savaşın açılabilmesi için bir diğer şart ise ilgili savaşın ortak olarak insanların yararı adına açılması ve yanlışların terbiye edilmesi adına yapılmasıdır. Böyle bir savaşta savaşın icrası da en az açılma sebepleri kadar önemlidir. Kutsal Toprakların veya Konstantinopolis'in ele geçirilmesinde insanların ortak çıkarları açısından bir yarar beklemek beyhudedir. Çünkü buraların ele geçirilmesinin insanların iyiliğini geliştirme yönünde bir anlamı yoktur. Zaten insanlar bu bölgelerde var olan mevcut düzenlerinin yönetiminde yaşamaktadırlar ve genel bir zulümden de söz edilememektedir. Konstantinopolis'de yapılan mezalim zaten bu seferin hem icrasının hem de açılma sebebinin adil ve haklı olmadığını göstermektedir. Ayrıca diğer tüm kötü unsurları dışarıda bırakacak ve yok sayacak olursak, sadece dini bir sebepten bir savaşı başlatmak adil ve haklı bir gerekçe değildir. Bunu destekleyecek örnekleri İncil'den ve Hz. İsa'nın hayatından bulmak mümkündür. Hz. İsa döneminde de öncelikle her şeyin sulh yoluyla çözülmesine Hz. İsa ve çevresi önem vermiş ve böyle davranmıştır.

“İsa daha konuşurken, Onikiler'den biri olan Yahuda geldi. Yanında, başkâhinlerle halkın ileri gelenleri tarafından gönderilmiş kılıçlı sopalı büyük bir kalabalık vardı. İsa'ya ihanet eden Yahuda, “Kimi öpersem, İsa O'dur, O'nu tutuklayın” diye onlarla sözleşmişti. Dosdoğru İsa'ya gidip, “Selam, Rabbî!”

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Işın Demirkent, “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.332.

diyerek O'nu öptü. İsa, "Arkadaş, ne yapacaksan yap!" dedi. Bunun üzerine adamlar yaklaştı, İsa'yı yakalayıp tutukladılar. İsa'yla birlikte olanlardan biri, ani bir hareketle kılıcını çekti, başkâhinin kölesine vurup kulağını uçurdu. O zaman İsa ona, "Kılıcını yerine koy!" dedi. "Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek. Yoksa Babam'dan yardım isteyemez miyim sanıyorsun? İstesem, hemen şu an bana on iki tümenden fazla melek gönderir (İncil, Matta, 26: 47 – 53)."

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, Hz. İsa İncil'de anlatılan ifadeler çerçevesinde yakalandığı esnada bile savaşmayı ikinci plana almıştır. Onun için sulh yoluyla çözüme kavuşmak daha önceliklidir. Hz. İsa'nın bu tavrına ve Aquinas'ın da üçüncü maddesine uymayan Dördüncü Haçlı Seferi sadece bir devlet sisteminin idaresi altında gerçekleştiği için makul görülürken, diğer iki maddeye ve genel olarak Hz. İsa'nın tavırlarına uygun düşmemektedir. Sonuç olarak, Thomas Aquinas'ın adil savaş sistematüğını Dördüncü Haçlı Seferi'ne uyguladığımız zaman, bu savaş savaşın sadece devletler tarafından finanse edilmesi açısından Aquinas'a uygun düşerken savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır ve savaş insanların iyiliği için geliştirilmelidir maddelerine uygun düşmemektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın kültürüne ve ahlâkına da uygun düşmemektedir. Bu anlamda Dördüncü Haçlı Seferi'nin siyasal ve ekonomik sebeplere kaydığını ve dini değerlere oturmadiğini söylemekle beraber adil bir savaş olmadığını da ifade etmek yararlı olacaktır.

6.Sonuç

Dördüncü Haçlı Seferi tarihçiler açısından olduğu kadar uluslararası ilişkiler düşünürleri açısından da önemli bir hadisedir. Batılılar ile Doğulu Bizanslıların yani Katolikler ile Ortodoksların hayatlarını bir savaş kararının nasıl etkilediğini ve birden fazla devletin bu sürece nasıl dâhil olduğunu gördük. Dördüncü Haçlı Seferi Thomas Aquinas'ın kıstasları çerçevesinde analiz edilmiştir çünkü Aquinas tıpkı kendinden önce gelenler gibi adil savaş teorisi üzerine düşünmüş biridir ve bunun yanı sıra Hristiyanlık için önemli bir din adamı olmasının yanı sıra seferden kısa bir müddet sonra doğmuş ve aynı yüzyıl içinde yaşayarak çalışmalarını tamamlamıştır. 13.yüzyılın hâkim haklı savaş paradigmasını yaşadığı yüzyıl olması sebebiyle iyi yansıttığı varsayılmaktadır. Yıllar geçmiş olmasına rağmen insanlar kendisine ciddi saygı duymakta ve öğretilerini değerli görmektedirler. Ayrıca uluslararası ilişkilerdeki adil savaş teorisine de ciddi katkı sağlayan isimlerden biridir. Kısaca özetlemek gerekirse Aquinas aşağıdaki maddeleri bir savaşın adil olabilmesi için şart koşmuştur:

- 1.Savaşı bir devlet – prens finanse etmelidir.
- 2.Savaş için adil ve haklı bir sebep bulunmalıdır.
- 3.Savaş insanlar için iyiliğin geliştirilmesi ve olumlu niyetler ile yanlışların düzeltilmesi adına açılmalıdır.

Makalenin başında sorulan araştırma sorusu dini kaygılarla başlayan bir savaşın siyasal ve ekonomik çıkarlara teslim olup olmayacağı ile ilgiliydi. Taranan ve analiz edilen literatür çerçevesinde değerlendirildiği zaman Dördüncü Haçlı Seferi'nin birinci kıstasa uyduğu ancak ikinci ve üçüncü kıstasa uymadığı görülmektedir. Ayrıca jus in bello (savaşın icra edilmişinin doğru şekli) açısından da değerlendirildiği vakit Dördüncü Haçlı Seferi haksız bir savaştır. Savaşın neticeleri çok sayıda insanın ölümünü, tecavüzleri ve yağmayı getirmiştir. Savaş sadece devletler tarafından idare edildiği için ilk maddede makul görülmektedir ancak hem jus in bello açısından hem de yukarı ifade edilen ikinci ve üçüncü maddeler açısından değerlendirildiğinde adaletsizliği ve haksızlığı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda seferin haklı bir girişim olmadığı ve buna göre örnekten de anlaşılabilirliği üzere özellikle liderlerin ve yöneticilerin ekonomik ve siyasi çıkarıyla birlikte sahip oldukları ilişkilerin, dini nitelikteki savaşları ekonomik ve politik sonuçlar doğuracak şekilde yönlendireceği görülmüştür. Bu anlamda tek bir olay üzerinden ele alınan bu konu hem tarihi süreçte hem de günümüzdeki savaşlarla önemli paralellikler göstermektedir. Değerlendirmeler ışığında bu piyon makalenin bundan sonraki benzeri çalışmalara örnek teşkil etmesi hedeflenmektedir.

Uluslararası ilişkilerde adil savaş kuramı günümüzde Birleşmiş Milletler'in Güvenlik Konseyi'ndeki kararları neticesinde meşru bir temele oturmakta ve siyasal anlamda bu minvalde kararlar alınmaktadır. Ancak Dördüncü Haçlı Seferi'ni bir model olarak ele alıp analoji yapıldığı vakit sorulması ve cevaplanması gereken soru gerek tarihte gerekse de günümüzdeki savaşların ne kadar haklı olduğu sorusudur. Bu makaledeki modeli ihtiva eden çalışmaların daha çok sayıda örnek olay üzerinde gerçekleştirilmesi adil savaş teorisinin daha iyi bir şekilde savaşları ve nedenlerini bize göstermesini sağlayacaktır. Böylece gerçekten savaşların nedenleri ve haklılık payları üzerine daha genel değerlendirmelerde bulunup hangi şartlarda savaşların haklı olabileceğini ve bunun nasıl icra edilmesi gerektiğini gelişmiş bir seviyede formüleştirebileceğiz. Sosyal bilimlerde her ne kadar genelleştirmelerin yapılması fen bilimlerine oranla daha zor olsa da, sağlam temellere dayanan ve çok örnek olay üzerinde test edilmiş belli başlı genelleştirmeler bize geleceğe dönük yararlı çalışma planları sunacaktır. Bu sebeple adil savaş teorisinin

farklı dönemlerde farklı şartlarda gerçekleşen askeri hâdiseler üzerinde denenmesi ve bu savaşların iç ve dış dinamikleriyle beraber test edilmesi bize adil savaşların hangi şartlarda gerçekleşebileceği üzerine yeni fikirler sunmamız ve katkı sağlamamız noktasında kapılar aralayacaktır.

Kaynakça

Kitaplar

- Andrea, Alfred J., **Contemporary Sources for the Fourth Crusade**, Brill, 2000.
- Aquinas, Thomas, **Of God and His Creatures**, Çev. Joseph Rickaby, London: Bvms & Oates Mcmv, 1905.
- Aquinas, Thomas, **Political Writings**, Çev. R.W. Dyson, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Aquinas, Thomas, **The Summa Theologica**, Çev. Fathers of the English Dominican Province, London: Burns Oates and Washbourne Ltd., 1916.
- Dower, Nigel, **The Ethics of War and Peace**, Polity Press, 2009.
- Fiala, Andrew, **Practical Pacifism**, New York: Algora Publishing, 2004.
- Hashmi, Sohail (Ed.), **Just Wars, Holy Wars, and Jihads**, New York: Oxford University Press, 2012.
- Keegan, John, **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev. Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları, 1995.
- Kerr, Fergus, **Thomas Aquinas: A Very Short Introduction**, New York: Oxford University Press, 2009.
- Mattox, John Mark, **Saint Augustine and the Theory of Just War**, New York: Continuum, 2006.
- Morgenthau, Hans, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York: Alfred A. Knopf, 1948.
- Nicolle, David, **The Fourth Crusade 1202 – 1204: The betrayal of Byzantium**, Osprey Publishing, 2011.
- O'Driscoll, Cian, **The Renegotiation of the Just War Tradition and the Right to War in the Twenty-First Century**, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Possner, Roger, **The Rise of Militarism in the Progressive Era, 1900–1914**, McFarland & Company, 2009.

Ansiklopediler

- Demirkent, Işın, "Haçlılar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Kutsal Kitaplar

İncil, Matta, 26: 47 – 53; Matta, 23: 23.

Sürelî Yayınlar

- Ereker, Fulya A., "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, Sayı.3, (Güz 2004).
- Kabadayı, Talip, "Felsefenin Işığında "Haklı Savaş" Üzerine Kısa Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt.72, Sayı.1, (2014).
- Phillips, Jonathan, "The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople", *History Today*, Cilt.54, Sayı.5 (5 Mayıs 2004).

İnternet Kaynakları

- Online Longman Dictionary, "Militarism", <https://www.ldoceonline.com/dictionary/militarism> (15 Aralık 2017).
- Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, World Military Spending in 2016, <https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-transfers-and-military-spending/military-expenditure> (15 Aralık 2017).

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE AND RISK CULTURE

Yazar / Author: Murat GÖRMEN¹

Abstract

The risk culture focuses on the part of the organizational culture concerned with risk management of organisation. Organisational culture provides an active environment for taking decisions about risk management and is determinative in restructuring of corporate risk management in the organisation. In order to understand risk culture, it is necessary to analyze the effects of personal ethics and organizational culture that shape personal tendencies, attitudes and behaviors in risk management. While some organizational cultures can take a lot of risk, some just need to take the necessary risks for innovation. Culture, which is dominant in the organization, sometimes prevents the taking of uncontrollable risks and prevents to go out of politics, while sometimes it can open up a high risk appetite. Depending on recent researches on organizational culture and risk culture, our main aim in this study is to contribute to literature about organization culture-risk culture relationship which is not mentioned in Turkish literature.

Key Words: Organization, Organizational Culture, Risk, Risk Culture, Risk Management

Jel code: M14

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLE RİSK KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Özet

Risk kültürü, örgüt kültürünün risk yönetimi ile ilgili kısmına odak yapar. Örgüt kültürü risklerin yönetilmesiyle ilgili kararların alınmasında aktif bir ortam sağlar, kurumda risk yönetim yapılanmasında belirleyicidir. Risk kültürünü anlayabilmek için risk yönetiminde, kişisel eğilimlerin, tutum ve davranışları şekillendiren kişisel etiğin ve örgüt kültürünün etkilerini analiz etmek gerekir. Bazı örgüt kültürlerinde çok fazla risk alınabiliyorken bazılarında yenilikler için sadece gerekli risklerin alınması yeterli görülür. Örgütte hâkim olan kültür, kimi zaman kontrol dışı risk almayı engeller ve politikalar dışına çıkılmasına mâni olur iken kimi zaman da yüksek bir risk iştahının önünü açabilir. Örgüt kültürü ve risk kültürü ile ilgili son dönemde yapılan araştırmalara bağlı olarak bu çalışmadaki temel amacımız, Türkçe yazında değinilmemiş olan örgüt kültürü- risk kültürü ilişkisine yönelik literatüre katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Örgüt Kültürü, Risk, Risk Kültürü, Risk Yönetimi

Jel Kodu:M14

1. GİRİŞ

Örgütlerde birçok davranışın ve yaklaşımın temelini oluşturan örgüt kültürü kavramı ilgili yazında çokça incelenmiş bir konudur. Çalışanlara belirsizlik durumlarında neyin yapılabileceği konusunda yön veren örgüt kültürü, onları hedefler doğrultusunda güdülemekte ve stratejilerin oluşturulmasında örgütlere yardımcı olmaktadır. Kimi zaman kişi davranışlarını sınırlarken kim zaman da onları tutarlı hale getirmekte ve yönetmektedir. (Autry vd., 2008: 67) Etkili bir risk kültürü, bireyleri ve grupları doğru riskleri zamanında, bilinçli bir şekilde almaya teşvik eden ve bunu gerçekleştirenleri ödüllendirendir. (The Institute of Risk Management, 2012, 6-11) Dolayısıyla örgüt kültürü, örgütlerin risk yönetimine ilişkin tutum ve davranışları da etkileyen temel bir faktör konumundadır.

Örgüt kültürü ile risk kültürü arasındaki ilişkiye yönelik bir çalışma Risk Yönetim Enstitüsü tarafından yapılmıştır. 2012 yılında yapılan bu çalışmada, örgütlerde risk kültürünün gelişiminin sağlanması için Kurumsal Risk Yönetimi'ne(KRY) yönelik çalışmaların tutumsal boyutta incelenmesi gerektiği ve güçlü örgüt kültürlerinde risk yönetimi gelişiminin sağlandığı ifade edilmiştir. Örgütlerde yaşanan sıkıntılar, risk yönetimi çerçevelerinin, örgütlerin risklerini güvenle yönetmesini ve stratejik hedeflerini yerine getirmesini sağlamak için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Eksik olan şey bireyler, gruplar ve kuruluşların riskli durumlara yönelik hareket tarzlarını ve bunun risk yönetiminin nasıl etkilediğini ifade eden davranışsal unsurdur yani riske yönelik tutumların bir kültür haline gelmesidir. (The Institute of Risk Management, 2012, 6-11)

¹ Milli Savunma Bakanlığı, İç Denetçi, murat.gormen.2014@hotmail.com,

Finansal örgütlerde risk kültürü isimli bir araştırma raporunda ise Birleşik Krallık'taki birçok banka ve sigortacıları içeren farklı örgütlerde, risk kültürünün nasıl şekillendiği analiz edilmiştir. Bu çalışmada örgütlerin risk kültürlerinin geçmiş kötü deneyim ya da kusurlu uygulamalardan şekillenen örgütsel eğilimlerden etkilendiği ve örgüt kültürlerinin risk alma veya kontrol kararlarını olumlu ya da olumsuz yönde şekillendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. (Power vd., 2013, 7-20).

Örgüt kültürü ve risk arasındaki ilişkiyi irdeleyen ilk çalışma Riskin kültürel teorisi isimli çalışmaları ile Douglas, ve Wildavsky, (1982) tarafından yapılmıştır. Risk Kültür Teorisi, hiyerarşik, bireysel, eşitlikçi ve kaderci olmak üzere dört olası kültür türünü tanımlar ve her kültürel türün farklı yönlerden riskleri ele aldığı ifade eder.

Örgüt kültürü ve risk kültürü arasındaki ilişkiyi irdeleyen Hopkin(2010: 104), örgüt kültürünün değer, tutum ve davranış kalıplarının ürünü olduğunu ve bu kalıbın, örgütün risk yönetimine de etki edeceğini ifade etmiştir.

Risk kültürünün temel özelliği risklerin yönetilmesine örgüt çapında bütünsel olarak yaklaşılmasıdır (Hopkin, 2010: 105). Kurumsal Risk Yönetimini içeren bir risk kültürü kapsamında, örgüt çapında mevcut ve olası risklerin belirlenmesi, tanımlanması, anlaşılması, değerlendirilmesi ve yönetilmesi bulunmaktadır. Riskin kültürünün örgütlerde bulunmasının faydaları; organizasyonel amaçların başarılmasında makul güvence elde etme, daha stratejik düşünme, doğru projeksiyon; tepkisel yönetimden uzaklaşıp, proaktif yaklaşıma taşınma; rekabet üstünlüğü sağlama, risklerdeki fırsatları teşhis etme olarak özetlenebilir. (The Institute of Risk Management, 2012: 13)

Her iş risk içerir. Yönetim kademelerinin en önemli görevlerinden biri karşılaşılabilecek riskleri iyi yönetebilmektir. (Farrell and Hoon, 2009: 1). Risklerin iyi yönetilmediği kurumlar çok ciddi sonuçlara katlanmak zorunda kalabilir. Riskleri yönetebilmek için güçlü bir risk yönetiminin teşvik edildiği güçlü bir örgüt kültürüne sahip olmak gerekir. Örgüt kültürü güçlü olan kurumlar, iç ve dış çevresinde oluşabilecek risklerin yönetilmesine önceden hazırlıklı olabilir. Örgüt kültürü örgüt üyelerine, risk durumlarında nasıl davranış sergilenmesi gerektiğini öğretir. Ayrıca bireylerin öğrendikleri bu örgütsel yaklaşım risklerin yönetilmesi için de bir yol haritasıdır. (The Institute of Risk Management, 2012: 8)

Tüm örgütler hedeflerine ulaşabilmek için karşılıklı çıkarabilecek riskleri yönetebilmelidir. Bu konudaki farkındalığın artması örgütlerin bu alana yoğunlaşmaları yönündeki çabaları ve güçlü bir risk kültürü oluşturulmasına duyulan gereksinimi arttırmıştır. Bu noktada örgüt kültürü, risklerin yönetilmesine yönelik iş görenleri örgüt çatısı altında ortak değer, norm ve davranışlar etrafında birleştirerek, ortak bir risk tutumu sergilemesine neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı örgüt kültürü ve risk kültürü arasındaki ilişkilere yönelik literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada öncelikle örgüt ve risk kültürü ile ilgili teorik çerçeve ifade edilecek ve ardından örgüt ve risk kültürü arasındaki ilişki nicel bir araştırma ile ortaya konacaktır. Türkçe yazında bu ilişkiyi inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve Türkiye'de ileride yapılabilecek uygulamalı çalışmalara kuramsal ve kavramsal bir temel teşkil etme potansiyeli taşıyacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Örgüt Kültürü

Örgütler birer sosyal sistemdir. Bu sosyal sistemi oluşturan unsurlardan en önemlisi insandır. Yetiştikleri çevreden öğrendikleriyle yani "kültür"leriyle örgüte gelen bu insanlar o örgüte has mesleki özelliklerle, diğer örgütlerden farklı ama kendi içlerinde nispeten ortak tutumlar oluşturmuşlardır. Oluşan bu sistem "örgüt kültürü" dür.

Literatürde örgüt kültürüne yönelik pek çok tanım vardır. Schwartz ve Davis'e (1981: 33) göre örgüt kültürü, örgüt çalışanlarınca paylaşılan, onların davranışlarını etkileyen normlar, inançlar ve beklentiler bütünüdür. Konu üzerinde çalışmış akademisyenlerin bazıları örgüt kültürünü, çalışanların işlerindeki davranışlarını şekillendiren ve yaygın olarak paylaşılan inançlar ile amaç ve görevler hiyerarşisinin oluşmasını sağlayan değerlerin oluşturduğu bir kavram olarak ele almaktadır (Brown ve Starkey, 1994: 808). İlgili yazındaki bir başka yaklaşıma göre ise de örgüt kültürü bir örgütte zaman içinde oluşmuş ve gelişmiş ortak inanç ve değerler setidir (Gordon ve DiTomaso, 1992: 784).

2.2. Örgüt Kültürünün Önemi ve Etkileri

Örgütlerin kendine has özellikleri vardır. Örgütsel amaçları gerçekleştirmek için teşkilatlanan bireyler bu örgütlenme işini, paylaştıkları ortak değerler aracılığıyla yaparlar (Louis, 1985: 41). Her örgütün kendine özgü ve zamanla oluşan duyguları, değerleri, davranışları, ilkeleri, normları vardır. Örgüt

kültürü bunların paylaşılmasıyla oluşur. Çalışanların tutum ve davranışlarına yön veren örgüt kültürü her örgüt için vardır ve çok önemli bir husustur.

Örgüt kültürünün kuruluşlarda değer yaratan işlevleri şunlardır (Uzunçarşılı ve Toprak, 2000: 5):

- Kültür, yol göstericidir, değişen çevre koşullarında hedefin kaybolmamasını sağlar. Bu özelliği ile kültür, bir kontrol aracıdır.
- Kültür kişiler arası bağı güçlendirir. Farklı yönere giden kişileri ana bir noktaya bağlar.
- Kuruluş için neyin önemli olduğunu belirler.
- Kişilerin nasıl davranması gerektiğini açıklar.
- Kişilerin birbirleri ile olan etkileşim biçimlerini belirler.
- Ne için çaba gösterilmesi gerektiğini anlatır.
- Çalışanlara kurumsal aidiyet hissi verir.
- Kurumsal kimliği oluşturur.
- İnanç ve değerlere bağlılık yaratır.
- Günlük çalışmalarda rehber olur.
- Davranış biçimlerini belirler.
- Çalışanların gelişimine katkıda bulunur.

2.3. Örgüt Kültürü Sınıflandırmaları

Örgüt kültürünün sınıflandırılması hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Bu konuda çalışmalar yapmış birçok bilim adamı farklı sınıflandırmalar ortaya koymaktadır. Bu çalışma örgüt kültürü ve risk kültürü arasındaki ilişkiyi incelemek üzere kurgulanmıştır. Bu kapsamda ilgili yazında örgüt kültürü sınıflandırmaları incelenmiş ve risk alma davranışına yönelik tutumların toplulukçu, bürokratik, yenilikçi ve yarışmacı kültürlerde ön planda olduğu görülmüştür. Yine Türkiye'deki kamu örgüt yapıları incelendiğinde bürokratik ve toplulukçu sınıflandırmalarının daha ön planda olduğu ancak yeni kamu yönetimi anlayışı kapsamında ise bu yapıların yenilikçi ve yarışmacı bir şekle kavuşturulmak istendiği görülmektedir.

Araştırmacılar uzun zamandan beri bir örgütün içinde faaliyet gösterdiği toplumun o örgütün kültürü üzerinde temel etkileri olabileceğini kabul etmiş bulunmaktadır (Hofstede vd., 1990:290). Hofstede'in (1980) araştırmalarında Türkiye; "yüksek güç mesafesi", "düşük bireycilik", "yüksek belirsizlikten kaçınma" ve "dişil özellikler" gösteren ülkeler grubunda yer almaktadır. Dolayısıyla Türk kamu örgüt kültürlerinde bu dört sınıflandırmanın yapılması yerinde olacaktır. Bu kapsamda çalışma konusu ile daha yakından ilgili olması nedeniyle Goffee - Jones , Deal ve Kennedy ile Kilmann Modeli ele alınmış ve bu sınıflandırmaya uygun örgüt kültürü ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1. Goffee - Jones Modeli

Bu modele göre iki tip insan davranışı vardır. Bunlar sosyalleşme ve dayanışmadır ve örgüt kültürü bu iki tip insan davranışına göre şekillenir. Bu iki kavramın oluşturduğu ekseninde dört kültür tipi tanımlanmaktadır (Goffee ve Jones, 2000: 43). Bu kültür tipleri; şebekeleşmiş kültür (dayanışma az, sosyalleşme yüksek), kar amacı güden kültür (dayanışma çok, sosyalleşme az), bölümlenmiş kültür (dayanışma ve sosyalleşme az) ve topluluksal kültür (dayanışma çok, sosyalleşme çok) adı altında kavramsallaştırılmıştır.

Sosyalleşme, kişinin toplum tarafından kabullenilme derecesidir. Örgütsel sosyalleşme de çalışanın örgüt kültürünü öğrenmesi ve ona adaptasyonu sürecidir. Örgütlerde sosyalleşmenin amacı çalışana örgütsel normları ve değerleri öğretmektir. Dayanışma ise çalışanların ortak amaçları gerçekleştirmek için ortak hareket etmesini gerektirir. (Goffee ve Jones, 2000: 45-52). Çalışma konusu ile daha yakından ilgili olması nedeniyle topluluksal kültür tipine odaklanılarak açıklama yapmanın yerinde olacağı değerlendirilmiştir.

• Topluluksal Kültür:

Bu kültür tipinde , "Biz bir aileyiz" yaklaşımı vardır ve yüksek düzeyde sosyallik ve dayanışma ile tanımlanır. Yaratıcılık, girişimcilik ve açıklık ön plandadır ve kazanma isteği yüksektir. Risk alınır ve adil şekilde paylaşılır. Topluluksal kültürde hedeflere ulaşmaya yönelik takım çalışması ve çalışanlar arasında

güçlü bir iletişim vardır. Ortak değerlere duyulan bağlılık yüksektir. Çalışanların birbirlerine ve örgütlerine karşı bağlılıkları yüksektir. (Goffee ve Jones, 2000: 45-52).

Sosyalleşme ve dayanışmanın kurumda yüksek düzeyde olması topluluksal kültürün olumsuzluğu olarak ifade edilebilir. Birbirine bağlılığın yüksek düzeyde olması gruplaşmaya ve klanlaşmaya yol açabilir. Bu durum, sonrasında kendini beğenmişliğe yol açar ve müşteri memnuniyeti göz ardı edilebilir. Dayanışma, örgütsel amaçlar söz konusu olduğunda daha belirgin hale gelir (Goffee ve Jones, 2000:45-52).

2.3.2. Deal ve Kennedy Sınıflandırması

Deal ve Kennedy, çevresel faktörle yönelik belirsizlik ile alınan bir karara ilişkin çevreden geri besleme alma hızı arasındaki ilişkiyi ifade ederek dört farklı tip kültür sınıflandırması yapmışlardır. Bu kriterlere göre, ortaya çıkan kültür tipleri aşağıda açıklanmaktadır.

2.3.2.1 Yüksek Risk–Hızlı Geri Besleme Kültürü :

Bu kültür tipi Sert Adam/Maço Kültürü olarak da ifade edilmektedir. Daha çok spor ile ilgili örgütler, askeri örgütler ve emniyet örgütlerinde görülür. Bu kültür tipi, yüksek risk alan ve çabuk geri besleme yapan, çalışanlarca alınan kararların doğruluğu konusunda çok fazla muhakeme zamanı olmayan yapılarda görülmektedir. Polis veya askeri örgütlerin yapısı bu kültür için uygun örneklerdir. (Uzunçarşılı, 2001: 30).

2.3.2.2. Düşük Risk–Hızlı Geri Besleme:

Bu kültür tipi Çok Çalış/Yıy Oyna ya da yarışmacı kültür şeklinde de açıklanmaktadır. Özellikle restoran uygulamalarında görülür. Bu kültür tipinin temel özelliği, hızlı geri besleme ve düşük riskli kararlardır. Ana değeri, müşteriler ve onların istekleridir. Sloganı ise “ihtiyacı tespit et ve gider”dir (Uzunçarşılı,2001: 30). Örneğin; bir restoran işletmecisi küçük bir sermaye ile tesisini kurmakta ve kısa sürede yaptığı işin ve ortaya koyduğu yeniliklerin sonuçlarını öğrenebilmektedir. Yapmış olduğu gözlemler veya başka yöntemlerle elde ettiği bilgiler ışığında müşteri ihtiyaçlarını tatmin etmek amacıyla yapılan değişikliklerin uygulamadan kısa zaman sonra sonuçları alınmaktadır. Bu yüzden, bu kültür tipinin rastlandığı örgütlerde, müşteri hizmetlerinin kalitesi yüksektir. Müşteri ihtiyaçlarını doğru tespit etmek ve değişimi doğru yönlendirmek için, takım çalışması önem arz etmektedir. Çalışanlar ile işverenlerin hepsinin hedefi, doğru takımlar oluşturmak ve onlarla beraber başarılı olmaktır. Örgütün kahramanları ise, iyi konuşabilen etkili satış temsilcileridir. Bilgisayar üreten firmalarda, otomobil sektöründe ve işletmelerin pazarlama bölümlerinde bu kültür tipine daha çok rastlanmaktadır (Okay vd , 2005: 203).

2.3.2.3. Yüksek Risk–Yavaş Geri Besleme

Bu kültür tipi, yüksek risk alan ve izlenen stratejilerin başarısı hakkında yavaş geri besleme yapan örgütlerde yaygındır. Buradaki yavaşlık, ürünlerin sonuçları hakkında sürekli geri besleme alma anlamındadır. Bu tür örgütlerde, her ne kadar öncesinde fizibilite çalışmaları yapılmış dahi olsa sonucu tam olarak bilinmeyen bir yatırım için büyük kaynaklar harcanabilmektedir (Okay vd, 2005: 206).

2.3.2.4. Düşük Risk–Yavaş Geri Besleme :

Süreç Kültürü olarak da adlandırılmakta ve kamu sektöründe görülmektedir. Düşük riskli kararlarda ve kararların etkinliği hakkındaki geri beslemenin yavaş olduğu çevrelerde ortaya çıkmaktadır. Bu kültür tipinde, çalışanların başarı seviyesini ölçmek için geri besleme elde edilememekte veya çok düşük seviyede elde edilmektedir (Naktiyok, 2003: 101).

2.3.3. Kilmann Modeli

Kilmann, örgüt kültürünü karar alma mekanizmalarını etkileyen sosyal bir enerji olarak ifade eder. (Kilmann, 1987:88). Örgütsel kültür, söylenen ile yapılan arasındaki boşluğu doldurur. Kilmann’a göre örgüt kültürü (1987), tüm karar alma mekanizmaları ile çalışanların motivasyonlarını da etkilemektedir. Çünkü örgüt kültürü, örgüte hâkim olan inançların davranışlara yansımalarıdır. Böylece, iyi veya kötü kültür tiplerinden yola çıkarak bürokratik ve yenilikçi olarak örgütsel kültürün işlevsel iki ayrı yönünden söz edilebilir (Eren, 2001: 95-96):

2.3.3.1. Bürokratik Kültürler:

Bürokratik kültürlerde, hiyerarşik yapıya uygun kademelenme oluşturulmuş, çalışanların yetki ve sorumlulukları açıkça belirlenmiş, iş tanımları yapılmıştır. Çalışanlara yönelik kontrol sistemleri de oluşturulmuştur. Bu nitelikteki kültüre sahip olan örgütler, belirli bir büyüklüğe ulaşmış, örgüt yaşam eğrisinde olgunlaşmış işletmelerdir. Belli bir olgunluğa ulaşmaları, faaliyetlerinin oturmuş bir yapıya

kavuşması avantajını taşır. Bu yüzden geçmişten beri uyguladıkları yöntemlerden vazgeçmek ve risk almak istemezler. Böyle bir kültürü değiştirmek de oldukça zordur.

2.3.3.2. Yenilikçi Kültürler:

Sürekli değişen çevre koşullarına uyumlu olan kültür yenilikçi kültürdür. Bu kültürün hâkim olduğu örgütlerde kültürün temel görevi, hızla değişen ve küreselleşen Dünyada bu değişime uyum sağlanmasını kolaylaştırmaktır. Bu kültürün liderleri atak, girişimci, değişimden hoşlanan ve yenilikçidir. Yenilikçi ruha sahip insanlar risk alır ve bürokratik kurallara takılmaktan hoşlanmaz. Örgüt kültüründe hakim olan inanç yaratıcılık ve değişimdir. Kilmann'a göre (1987), yenilikçi örgüt kültürü değişen çevresel koşullara işletmenin uyum sağlamasını sağlayan ve karar alma mekanizmalarını etkileyen sosyal bir enerjiyi oluşturur.

2.4. Risk Kültürü

Ortaya çıktığında hedeflerin gerçekleştirilmesini zafiyete uğratacak ihtimallere "Risk" denilmektedir. (The Institute of Risk Management, 2012: 5). Büyüklüğüne bakılmaksızın her örgüt için riskler mevcuttur ve önemli olan bu riskleri sıfırlamaya çalışmak değildir. Önemli olan risklerin farkında olunması ve yönetilebilir bir seviyede tutulmasıdır. Bunun için de karşılaşılabilecek riskler bilinmeli, ölçülmeli ve yönetilmelidir (Can,2013).

Kurumlar için risk yönetimi olmazsa olmazdır. Risklerini tanımlamayan, ölçmeyen/ölçemeyen, yönetmeyen/yönetemeyen kurumların uzun vadede kalıcı olmaları zor görünmektedir. Risklerin yönetilebilmesi için öncelikle ölçülebilmesi ve bunun için de gerekli çalışmaların yapılması gerekir.(Spedding ve Rose, 2007)

Risk kültürü risklerin yönetilmesine yönelik yönetici ve çalışanların risk kararlarını şekillendiren mevcut değer ve davranış sistemidir, her koşulda ve karşılaşılan riskler karşısında nasıl davranılacağını şekillendirir. Risk kültürü, belli bir amaç için bir araya gelmiş bir grup tarafından (örgüt çalışanları gibi) risk hakkında paylaşılan değerler, inançlar, bilgi, tutum ve anlayış olarak ifade edilmektedir (The Institute of Risk Management, 2012: 5).

2.5. Risk Kültürü Neden Önemlidir?

Her örgütün bir hedefi vardır ve bunu elde etmek için bazı risklerle karşı karşıya kalır. Yöneticiler örgütlerinin itibarı altüst olmadan önce karşı karşıya kalınan bu risklerin yönetimini ciddi şekilde ele almalı ve özellikle suiistimal, dolandırıcılık, güvenlik ihlalleri ve operasyonel hataları tespit etmek için risk ile ilgili süreçleri ve gözetim yapılarını tesise gayret etmelidirler. Bunun için ilk yapılması gereken, çalışanların riske yönelik tutum ve davranışlarını yönetmektir ki bu, risk kültürünün kurumda olgunlaşmasıyla başarılabilir. Güçlü bir risk kültürüne sahip olmak daha az risk almak anlamına gelmez. Aksine etkili risk kültürlerine sahip şirketler, yeni pazarlara, iş alanlarına girme ve büyüme konusunda daha çok risk alma davranışı sergilerler (Farrell and Hoon, 2009: 2).

Risk kültürü, örgüt çalışanları arasında faaliyetlere yönelik risklerin neler olabileceği konusunda bilinç düzeyinin yüksek olması ve örgütte tüm işlemlerin bu farkındalığa uygun olarak tasarlanıp yürütülmesi olarak ifade edilebilir.(RIMS,2017)

Örgütte hâkim olan risk kültürü stratejik risk yönetim kapasitesini ve başarıyı yani hedeflere ulaşılmasını etkiler. Risk kültürünün doğru şekilde gelişmemesi, alınan kararların birbirleri ile veya politika/prosedürlerle çelişebilmesine, hatta çalışanların bütünüyle örgütsel uygulamaları yok saymasına, uygunsuzluklara göz yummasına veya neler olup bittiğinin farkına varamamalarına sebep olur ki bu da stratejik, operatif ve taktik hedeflerin elde edilememesine ve itibar kaybına neden olur. (The Institute of Risk Management, 2012: 8).

Örgütler risk kültürünü yerleştirebilmek için risk farkındalığını artırmalıdır. Bunun için eğitimler seminerleri düzenlemeli, risk tanımlarının güncelliğini takip etmeli ve risk süreçlerinin gelişimini stratejik seviyede izlemelidir. Her örgütün bir risk kültürü vardır ve örgüt amaçlarına yönelik ortak bir risk anlayışı geliştirmeyi amaçlar. Önemli olan risk kültürünün örgütün başarısında nasıl bir rol oynadığıdır.

Risk kültürü olan bir örgütte yönetim ve personel aynı doğrultuda bir risk algısına sahiptir ve risklere karşı aynı şekilde cevap verir. Örgütün kurumsal risk yönetimi risk kültüründen etkilenir. Bu ise örgütün risk yönetim sürecinin genel başarısı için sağlıklı ve uygun bir şekilde gelişmiş risk kültürünün gerekli olduğu anlamına gelir (PWC, 2004). Risk kültürünün risk yönetimindeki etkisine yönelik yapılan araştırmalardan biri de sigortacılık konusunda çalışan Protiviti (IRM, 2012) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, risk yönetiminin herkesin sorumluluğunda olan bir süreç/faaliyet olduğunun anlaşılmasında mevcut risk kültürünün bir çerçeve oluşturduğundan bahsedilmiştir.

Risk kültürüne sahip örgütler şu üç şeyi yaparlar: İlk olarak risklerin mevcut olduğu gerçeğini bilir ve bu risklerle ilgili bir şeyler yapmak için istekli olurlar. Arkasından karşı karşıya kalılabilecek riskler hakkında tüm kurumsal düzeylerde bilgi arar ve risk ile ilgili tartışmaları teşvik ederler. En sonunda da risk yönetim politikaları ve süreçlerini uygun şekilde tasarlar ve tüm çalışanların bu politika ve süreçlere bağlı kalmasını sağlarlar. (Collier ve diğerleri, 2007)

Risk yönetimi örgütlerin stratejilerini belirleme aşamasından günlük karar verme uygulamalarına kadar etkisi olan anahtar bir süreçtir. Bunun önemi konusunda en üst kademedeki en alt çalışana kadar herkesi eğitmek ve bilinçlendirmek gerekir. Örgütte üst yöneticilerin risk yönetim sürecine destek olduğu, risk bilgi akışının serbestçe yapılabildiği, risk yönetiminin uygulamaların bir parçası haline geldiği ve günlük karar verme süreçlerinde risk bilgisinin kullanıldığı bir risk kültürü yerleşmelidir. Risk kültürü, riskli durumlarda nasıl hareket edileceğine yönelik tüm çalışanlarca paylaşılan tutum ve davranışları bütündür (Abraham, Henry, & Keith, 2012: 18-20). Risk kültürü stratejik hedeflere ulaşmak için tüm seviyelerde alınacak kararları etkiler.

COSO Kurumsal Risk Yönetimi Çerçevesi de Kurumsal Çevre bileşeni kapsamında örgütün risk kültürünü kurması gerektiğinden bahseder. (COSO, 2004: 2) Örgütlerde risklerin kontrol altında olduğu ve kayıp olasılıkları çoğaldığı zaman erken uyarının ilgili birimlere gönderildiği bir risk kültürü yerleştirilmelidir. Bu kapsamda risk yönetim ofislerinin kurulması kültürün yerleşmesi açısından fayda sağlayacaktır.

2.6. Başarılı Bir Risk Kültürü Oluşturmak

Çalışanların örgütün risk iştahına ve risk stratejisine uygun kararlar alabilmesini teşvik etmek ve doğru karar alan çalışanları ödüllendirmek önemlidir. Etkili bir risk kültüründe, doğru şekilde risk alan gruplar ödüllendirilir. (Colquitt ve diğerleri, 1999, 43-61)

Karar alırken, resmi süreçlerin riskleri göz önünde bulundurması da yine bir örgütte risk kültürünün oluşturulmasında önemlidir. Örgütteki bütün seviyelerdeki çalışanların rutin olarak riskleri öngörmesi, kritik konuları rapor etmesi, birbirlerini ve kurumu gözetmesi ve kurumsal risk yönetimine uygun olarak ortaya çıkan fırsatlara ve tehditlere karşılık vermesi halinde olgunlaşmış bir risk kültüründen bahsedilebilecektir. ((The Institute of Risk Management, 2012, 8)

Başarılı bir risk kültürünün bir dizi unsuru bulunmaktadır (The Institute of Risk Management, 2012, 6). Bu unsurlar sırasıyla,

- Çalışanlar gerektiğinde komuta zincirini kırıp riskleri üst kademelere çıkararak hızlı hareket etme davranışı sergiler.
- Şeffaflık özendirilir, beklenmedik olayları görünür kılan erken belirtiler tespit edilir, iç kontrole önem verilir. Çok kontrolden ziyade etkili kontroller tesis edilir.
- Riskler gizlenmez hatta paylaşılır. Çünkü risk tanınırsa yönetilebilir.
- Risklerle ilgili bilgi paylaşımı yapılırsa sıkıntıların önü alınır.
- Risklerle ilgili kararlar alınırken önyargılı ya da peşin hükümlü kararlar alınmaz.
- Örgütün hedefleri ve risk iştahı seviyesi tüm kademelerde bilinir.

Başarılı bir risk kültürü şunları içerir: (The Institute of Risk Management, 2012, 6).

- Risk alma veya kaçınma konusunda üst yönetimin desteği,
- Çalışanların etik uygulamalarının yansması ve karar alırken tüm paydaşların çıkarlarının göz önüne alınması olarak etik prensiplerine bağlılık,
- Riskin sürekli yönetiminin önemi konusunda örgüt çapında genel kabulleniş,
- Yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı açık ve tam zamanında kötü haberlerin dahi hiç korkulmadan paylaşıldığı risk bilgi akışı,
- Hatalardan ders çıkarılması kapsamında yolsuzlukların kamuoyu ile paylaşılmasında ve risk olaylarının raporlamasında cesaret,
- Risklerin anlaşılması için anlaşılmaz, karmaşık ya da çok geniş olmayan süreçler,
- Uygun risk alma davranışlarının ödüllendirilmesi ya da uygun olmayanların cezalandırılması,

- Risk yönetim becerilerinin ve bilgisinin geliştirilmesinin cesaretlendirilmesi,
- Farklı bakış açıları, değer ve inançların teşvik edilip statükonun reddedildiği bir ortam,
- Çalışanların sosyal olarak desteklendiği ve aynı zamanda görevler konusunda odaklandığı bir çalışma ortamı.

Başarılı bir risk kültürü oluşturabilmek için kurumsal yönetim ilkeleri gereği yönetim kurulu risk kültürünü anlamalı ve yönlendirmeli, örgütün hedefleri ve stratejileriyle uyumlu bir risk kültürü oluşturmalıdır. Bunun için öncelikle Yönetim Kurulu kendi tutum, davranış ve risk kültürünü belirlemelidir. Yönetim Kurulu kendisine şu soruları sormalıdır:

- Örgütte mevcut risk kültürü nedir ve risk yönetimi bu kültür içinde nasıl geliştirilebilir?
- Bu kültürü nasıl değiştirebiliriz?
- Mevcut durumumuzdan olmak istediğimiz duruma ulaşmak için nasıl hareket etmeliyiz? (The Institute of Risk Management, 2012, 7).

Etkili bir risk kültürü oluşturmakta iki zorluk vardır (The Institute of Risk Management, 2012, 8). Birincisi, üst düzey yönetim için risk yönetiminde ortak bir bakış açısı sağlamak ve bunu alt kademelerde uygun prosedürlere dönüştürebilmek, ikincisi ise çalışanların risk yönetimine daha fazla odaklanabilmesini sağlamaktır.

3. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ- RİSK KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİNİ ANLAMAK

Kültürden kültüre riske verilen anlam da değişebilmektedir. Örneğin kimi kültürlerde utanç çok önemli olduğundan ve mevcut risklerin sonucunda utanma yaşanabileceğinden dolayı risk olabilecek her şey paylaşılırken kimilerinde bu hassasiyet görülmeyebilmektedir. Ya da kimi kültürlerde riskler ile ilgili herkes fikirlerini rahatlıkla söyleyebilirken kimi kültürlerde sadece söylenenler üzerine katkılar yapılabilmektedir. (The Institute of Risk Management, 2012, 8).

Risk yönetimi ile ilgili son yıllarda çerçeveler, kurallar, standartlar getirilmiş olsa da bunlar örgütün hedeflerini elde etmesi için yeterli değildir çünkü bunları uygulayacak olanlar kişilerdir ve bu kişilerin yanlış davranışları ya da yanlış anlamaları olabilir. Burada önemli olan örgütte hâkim olan örgüt kültürünün davranışları etkilediğidir.

Örgüt kültürü o örgüte ait grup üyelerinin tekrarlanan davranışlarından oluşur. Davranışlar hem kalıtsal hem de örgüt kültüründen gelen değer, inanç ve tutumlarca şekillenir. Kültür, bu değer, inanç ve tutumların davranışa dönüşmesi ile oluşur. Örgüt kültürü risklerin ele alınması ve yönetilmesiyle ilgili davranışları da şekillendirir.

Risk kültürü örgüt kültürünün risk yönetimine odaklanan özel bir halidir. Daha geniş bir ifadeyle örgüt kültürü, belli bir risk davranışının çoğalmasına fırsat verir ve risk kültürüne bir zemin oluşturur. Risk kültürünü anlayabilmek için risk yönetiminde, kişisel eğilimlerin, tutum ve davranışları şekillendiren kişisel etğin ve örgüt kültürünün etkilerini analiz etmek gerekir. (Hopkin, 2010: 105-108).

Kişiler örgütlerde kişisel risk algılarıyla çalışmaya başlar ve her birinin risk ile ilgili eğilimi farklıdır. Kişilerin risk tipleri (riskten kaçınan, riski üstlenen vb.); grup dinamiklerini, kişiler arası risk algılarını, risk alma isteğini, bilgi paylaşımını ve karar almayı etkiler. Kişilik araştırmaları insanlarda risk bakış açısını etkileyen iki farklı nitelikten bahsetmektedir: (The Institute of Risk Management, 2012, 12).

- Kişilerin hazırlıksız, anlık mı yoksa organize mi karar aldıkları,
- Kişilerin kötümser ve kaygılı mı yoksa iyimser ve korkusuz mu oldukları.

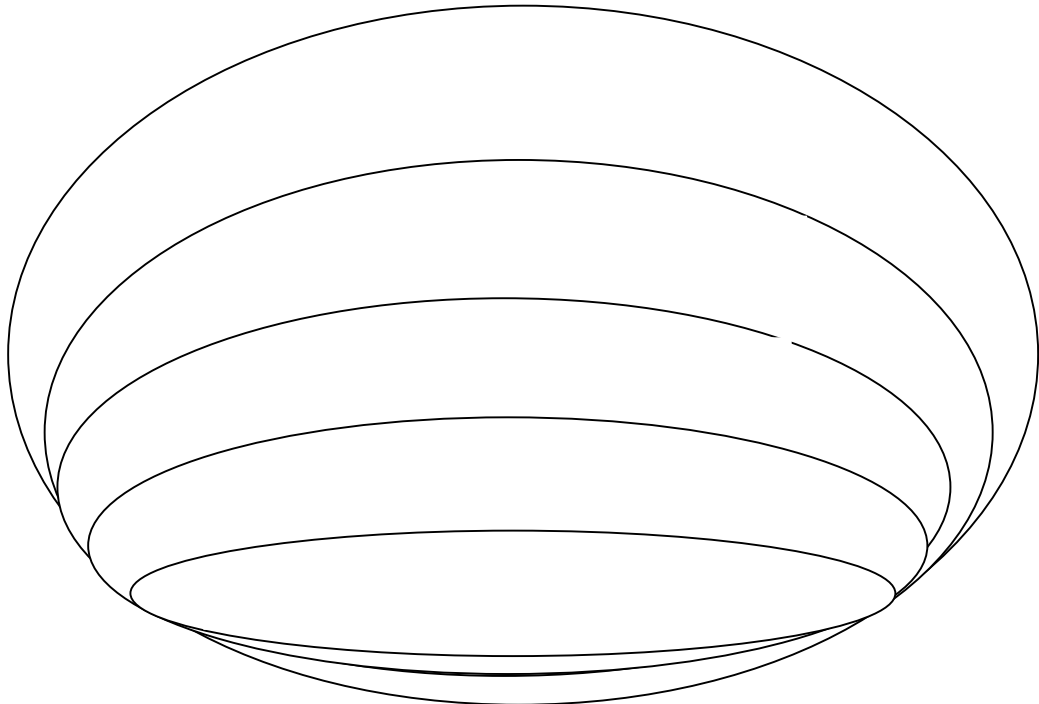
Riske yönelik bu bireysel değerler, inançlar ve tutumlar örgüt kültürü tarafından etkilenir. Goffee ve Jones'un sosyallik ve hedef modeli çift S modeli olarak da bilinir. Bu model kültürü ilki sosyallik boyutu (insan odaklı, insanların nasıl sosyalleşebileceklerine yönelik), ikincisi hedef (dayanışma) boyutu (görev odaklı, hedefe ulaşma ve takım performansı) olmak üzere iki boyutuyla inceler: (The Institute of Risk Management, 2012, 13).

Sosyallik boyutunun güçlü olduğu örgütlerde birlik ve ortak amaç için çalışma duygusu ön planda, görev odaklı örgütlerde ise riskleri azaltma ön plandadır. Örgütler başarılı risk yönetimi için her iki boyutu da kuvvetlendirmelidir. Kimi örgütlerde paylaşımcı risk çalışması yaklaşımı başarılı olur. Kimi örgütlerde ise düzenli raporlama uygulamaları başarılı olur. Burada risk yönetimi çalışmalarının mevcut örgüt kültürüne uygun olması gerektiği vurgulanmaktadır. (The Institute of Risk Management, 2012, 13). Örgüt kültürünü oluşturan ortak amaçlar, değerler, alışkanlıklar, risk kültürünü destekler nitelikte

olmalıdır. (Balıkcı, 2009). Örgüt kültürü, üst yönetim desteği, risk alma isteği, risk alma toleransı, standartlar ve prosedürler risk kültürünü oluşturmaktadır. (Pricewaterhouse Coopers (PWC), 2012). Risk kültürünü oluşturan etkenler tarafından ne kadar sahiplenilir ise o kadar başarılı bir Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) organizasyonu kurulacaktır. Risk yönetim kültürünün ve yeteneklerinin geliştirilmesi, tüm çalışanlarca biliniyor olması KRY'nin temel yapısını sağlamlaştırmış olacak ve uygulamaları güçlendirecektir. Etkin bir risk yönetiminin kurulabilmesi için farklılıkların ve risklerin fırsatlara dönüştürülebilmesinin örgüt çapında yerleşmesi sağlanmalıdır. Bu fırsatları görebilen yönetici ve çalışanlar risk kültürünü benimseyebilir.

Örgüt kültürünün ve risk kültürünün önemli bir parçası, örgütsel etik bilincinin yerleşmesidir. Kurumun etik değerleri belirlenmiş ve tüm çalışanlara duyurulmuş olmalıdır. Etik davranış güçlü bir risk kültürünün önemli bir bileşenidir. Çalışanların etik davranışı ve resmi etik programlarının varlığı ile risk kültürü arasında önemli bir bağlantı vardır. Kişiler örgüte kişisel ahlaki değerleriyle gelir ve bu değerleri her gün çeşitli kararları verirken kullanırlar. Kişisel etik değerler; itaat, empati, ihtiyatlılık, cesaret, basiret, güven, adalet ve dürüstlük gibi özelliklerden ibarettir ve kişilerin karar verme davranışını etkilerler. Bu değerler iş yaşamında ve günlük yaşamda farklılık sergiler. Nitekim yapılan bir araştırma kişilerin iş yaşamında kurallara daha fazla uydıklarını, daha az düşündüklerini, daha az soru sorduklarını ve daha az empati kurduklarını göstermiştir. (The Institute of Risk Management, 2012, 6).

Risk Yönetim Enstitüsü örgütte risk kültürü çerçevesini Şekil-1'de gösterildiği gibi tanımlamıştır. Buna göre risk kültürü birden çok kavramın etkileşimidir. En alt kademede kişilerin etik yaklaşımlarını etkileyen ve risklere yönelik kişisel yaklaşımlarını içeren risk eğilimleri bulunur. Üstünde kişilerin karar verme süreçlerini etkileyen itaat, empati, ihtiyatlılık, cesaret, basiret, güven, adalet ve dürüstlük gibi özelliklerden ibaret olan etik yer alır. Grup davranışları ve örgüt kültürü de risk kültürünü etkileyen diğer katmanlardır. (The Institute of Risk Management, 2012, 10-15).

Şekil 1. Risk Kültürü Çerçevesi

Kaynak: The Institute of Risk Management, 2012, 10

Örgüt kültürü belli bir olay karşısında nasıl davranılacağını şekillendirir. Bir bireyin her koşulda nasıl davranmaya mecbur hissedeceğini tanımlar. Örgüt kültürü değer, tutum ve davranış kalıplarının ürünüdür. Bu kalıp, örgütün risk yönetimi amaçlarına bağlılığına da yol açacaktır. (Hopkin, 2010: 105-108).

Risk kültürü olan örgütlerde karşılıklı güven üzerine kurulmuş bir iletişim ortamı ve risk yönetiminin önemine yönelik örgüt kültürüne de desteklenen ortak bir algı vardır. Bu örgütlerde örgüt kültürünün empoze ettiği davranış kalıpları gereği üst yönetici ve çalışanlar risk kontrol prosedürlerine bağlıdır. (Farrell and Hoon, 2009: 1-3).

Hopkin(2010,106) Örgüt kültürü ve risk kültürüne ait bileşenleri aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

- Girişimcilik ve liderlik: Örgüt stratejilerine uyum konusunda güçlü bir liderlik,
- Katılım: Risk yönetimi sürecinin tüm aşamalarında paydaşların katılımı,
- Öğrenme: Risk yönetim üzerine eğitim ve olaylardan ders çıkarılması,
- Hesap verme: Suçlama kültürü yerine hesap verebilme,
- İletişim: Risk yönetimi ve alınan dersler konusunda iletişim, açıklık.

Bu bileşenler İngiltere iş sağlığı ve güvenliği yönetimi tarafından önerilmiştir. Etkili bir risk yönetimi anlayışının risk kültürü haline geldiği bir örgüt ortamı yaratmak uzun ve zorlu bir süreçtir. Örneğin örgütler iş güvenliğini yükseltmek ve buna yönelik bir risk kültürü oluşturmak istiyorlar ise bu beş bileşenden başka, risk farkındalık eğitimi, denetimler, görsel afişlerden yararlanma, raporlamaya önem verme, broşür ve bildiriler hazırlama gibi farkındalığı artırıcı araçlardan faydalanabilir. (Hopkin, 2010: 105-108).

Örgüt kültürü girişimci olmadığı sürece risk yönetim girişimi başarılı olamaz. Örgütün girişimci olması için, risk bilinci olması gereklidir. Girişimci liderlik seviyesinin yüksek olduğu örgütlerde üst yönetim sözlü ve yazılı iletişim ile aktif olarak risk kültürünü tanıtmalıdır. Bu tanıtım, risk yönetimi ile ilgili performans hedeflerinin belirlenmesini içerir ve üst yönetimin risk kültürüne bağlılığını gösterir. Risk kültürünün örgütte yerleşmesi için üst yönetimin ve tüm paydaşların desteği şarttır. (Farrell and Hoon, 2009: 1-3).

Risk kültüründeki sıkıntılar örgüt kültüründen kaynaklanır. Bazı risk kültürlerinde çok fazla risk alınabiliyorken bazılarında yenilikler için sadece gerekli risklerin alınması yeterli görülür. Örgütte hâkim olan kültür, doğru bir şekilde gelişmiş ise kontrol dışı risk almayı engeller ve politikalar dışına çıkılmasına mani olur. (Douglas, ve Wildavsky, 1982).

Öğrenen bir örgüt kültürü risk kültürünün yerleşmesi ve başarısı için önemlidir. Öğrenen kültür örgütlerin uygunsuz risk davranışını öğrenmeleri, tanımlamaları ve değiştirmelerini sağlar. Öğrenme kültürünün gelişimi olayların derinlemesine analizi ve alınan geribildirimlerin örgüt içi iletişimi ile olur. Risk konularında yapılan atölye çalışmaları öğrenme kültürünün bir başka önemli bileşenidir. (Douglas, ve Wildavsky, 1982).

Hesap verebilirliğin olduğu bir örgüt kültürü risk kültürünün başarılı olması için hayati önem taşımaktadır. Bununla birlikte hesap verebilirlik suçlama kültürü ile aynı şey değildir. Örgütte olaylar araştırılırken suçlama kültürüne değil, yönetimin çalışanlarına özen gösterdiği hesap vermeye dayalı bir kültüre önem verilmelidir. Çalışanlar disipline verileceği korkusu olmadan sorunları ve endişelerini raporlayabileceklerini hissetmelidir. (Hopkin, 2010: 105-108).

İletişimin desteklediği bir örgüt kültürü risk kültürünün başarılı olması için hayati önem taşımaktadır. Bir risk kültürü risk bilgilerinin üst yönetimden alt kademelere, çalışanlardan üst kademelere ve organizasyon dışından içeriye iletişimini gerektirir. Risk performansı ile ilgili bilgiler de iletişim süreçlerine dâhil edilmelidir. (Hopkin, 2010: 105-108).

4. YÖNTEM

Çalışmada gerek örgüt kültürü gerekse demografik değişkenlerin risk kültürü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma anket yöntemi ile toplanan verilerin analiz edilmesi suretiyle yapılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan istatistiksel analizler SPSS 19 programı ile yapılmıştır. Araştırmanın örnekleme ile çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir.

4.1. Araştırmanın Örnekleme

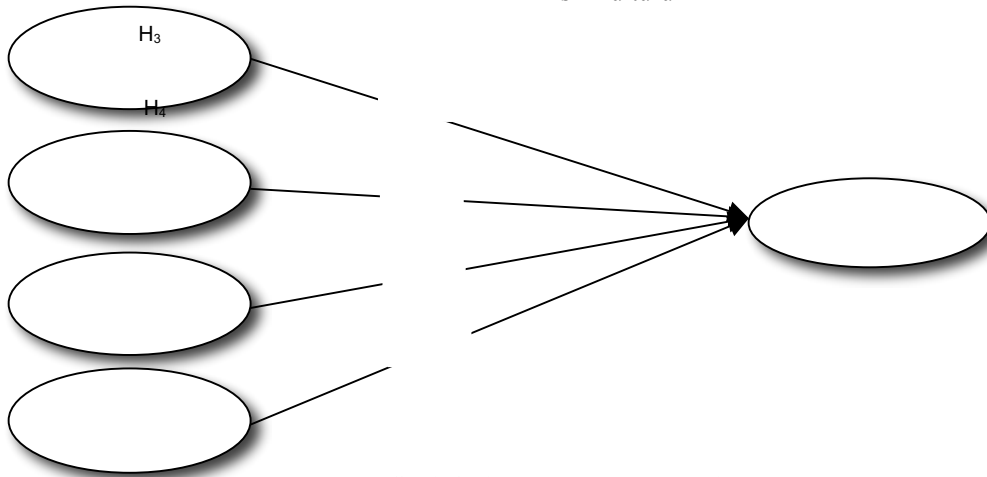
Araştırma evrenini Ankara ilinde kamuda çalışan 423 iç denetçi oluşturmaktadır. Araştırma evreninden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 150 iç denetçiye, oluşturulan anket formu 02 Şubat – 10 Şubat 2017 tarihleri arasında elden veya e-mail yoluyla ulaştırılmış, veri toplama sürecinin 31 Mart 2017 tarihinde sona ereceği ifade edilmiş ve süreç sonunda ulaştırılan anket formlarından 99'u cevaplanarak geri dönmüştür. Araştırmaya Ankara'da çalışan iç denetçilerin %23'ü katılmış olup bu örneklem büyüklüğünün evreni temsil ettiği değerlendirilmektedir. Cevaplanan anket formları incelendiğinde hepsinin uygun şekilde doldurulduğu belirlenerek araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Katılımcılara ilişkin detaylı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	N	Yüzde	Yaş	N	Yüzde
Kadın	29	29,3	26-35 Yaş	16	16,2
Erkek	70	70,7	36-55 Yaş	77	77,8
Toplam	99	100	55 Yaş üstü	6	6,1
			Toplam	99	100
Çalışma Hayatındaki Tecrübesi	N	Yüzde	Eğitim	N	Yüzde
0-2 yıl	13	13,2	Lisans	40	40,4
3-5 yıl	23	23,2	Yüksek Lisans	59	59,6
6-10 yıl	21	21,2	Toplam	99	100
10 yıldan fazla	42	42,4			
Toplam	99	100			

4.2. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

- H1: Yenilikçi örgüt kültürünün risk kültürü üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.
- H2: Yarışmacı örgüt kültürünün risk kültürü üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.
- H3: Bürokratik örgüt kültürünün risk kültürü üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkisi vardır.
- H4: Toplumsal örgüt kültürünün risk kültürü üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi vardır.

Yarışmacı
Örgüt
Kültürü**4.2.1. Araştırmanın Modeli**H₂Bürokratik
Örgüt
KültürüTopluluksal
Örgüt
Kültürü**Şekil 2. Araştırmanın Modeli****4.3. Veri Toplama Araçları**

Araştırma amacına yönelik olarak 33 soru ve üç bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümü demografik özellikleri belirlemeye yönelik 4 sorudan oluşmaktadır. Demografik özellikleri belirlemeye yönelik cinsiyet, yaş, eğitim durumu, görev süresi soruları kullanılmıştır.

4.3.1. Örgüt Kültürü Ölçeği:

Katılımcıların örgüt kültürü algılarının ölçülmesinde Ogbonna ve Haris (2000: 766)'in geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Karadeniz (2010) tarafından yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek; “yenilikçi kültür (4 ifade)”, “yarışmacı kültür (4 ifade)”, “bürokratik kültür (4 ifade)” ve “topluluksal kültür (4 ifade)” olmak üzere dört ayrı boyuttan ve toplam 16 ifadeden oluşmaktadır. Katılımcılar, ölçekte yer alan sorulara ne oranda katıldıklarını beşli likert ölçeği ile belirlemişlerdir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum). Karadeniz (2010) tarafından yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha katsayısı “yenilikçi kültür” alt boyutu için 0,84, “yarışmacı kültür” alt boyutu için 0,61, “bürokratik kültür” alt boyutu için 0,83, “topluluksal kültür” alt boyutu için 0,76 ve “Örgüt Kültürü Ölçeği” bütünü için 0,90 olarak hesaplanmıştır .

Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış ve analiz sonucunda ölçek orijinaline uygun olarak dört faktör altında toplanmıştır. AFA sonuçlarının özet bilgileri Tablo 2’de verilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre ölçeğin dört boyutlu yapısı teyit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığı için Cronbach Alfa katsayıları; yenilikçi kültür için 0,87, yarışmacı kültür için 0,73, bürokratik kültür için 0,78 ve topluluksal kültür için ise 0,80 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geneli için hesaplanan Cronbach Alfa değeri ise 0,86’dır.

Yapılan analizlerle elde edilen sonuçlar incelendiğinde; örgü ölçeğinin bu örneklem grubu için geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.2. Risk Kültürü Ölçeği:

Katılımcıların risk kültürü algılarının ölçülmesinde Solak(2010) tarafından geliştirilen “Risk Kültürü Ölçeği” kullanılmıştır. Söz konusu ölçek tek boyuttan ve 13 sorudan oluşmaktadır. Katılımcılar, ölçekte yer alan sorulara ne oranda katıldıklarını beşli likert ölçeği ile belirlemişlerdir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum).

Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış ve analiz sonucunda ölçek orijinaline uygun olarak tek faktör altında toplanmıştır. AFA sonuçlarının özet bilgileri Tablo 2’de verilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre ölçeğin tek boyutlu yapısı teyit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığı için Cronbach Alfa katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır.

Yapılan analizlerle elde edilen sonuçlar incelendiğinde; örgü ölçeğinin bu örneklem grubu için geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri Sonuçları

Ölçek	Faktörler	KMO Sonucu	Barlett Testi	Soru Sayısı		Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans Oranı	
				Fak.	Top.		Faktör	Ölçek
Örgüt Kültürü Ölçeği	Yenilikçi Kültür	0,825	0,000	4	16	0,61-0,82	25,28	71,90
	Yarışmacı Kültür			4		0,51-0,84	18,25	
	Bürokratik Kültür			4		0,64-0,79	15,81	
	Topluluksal Kültür			4		0,49-0,77	12,56	
Risk Kültürü Ölçeği	Risk Kültürü	0,879	0,000	13		0,42-0,78	53,62	

5. BULGULAR

Araştırma ile ilgili ilk aşamada değişkenlere ilişkin elde edilen verilerin ortalamaları, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlara bakılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bürokratik kültürün, analize edilen diğer hiçbir değişkenle anlamlı ilişkisinin bulunmadığı, bunun dışındaki bütün değişkenlerin ise bir birleri ile aynı yönde ve anlamlı ($p < 0,01$) ilişkilerinin bulunduğu görülmüştür.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	ss.	1	2	3	4	5
Yenilikçi Kültür (1)	2,52	0,90	1	,621**	,030	,496**	,577**
Yarışmacı Kültür (2)	2,79	0,80	,621**	1	0,184	,603**	,475**
Bürokratik Kültür (3)	3,48	0,72	,030	,184	1	,189	-,023
Topluluksal Kültür (4)	2,69	0,81	,496**	,603**	,189	1	,503**
Risk Kültürü (5)	2,83	0,69	,577**	,475**	-,023	,503**	1

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Analizin ikinci aşamasında, örgüt kültürünün risk kültürü üzerinde her hangi bir etkisinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Analiz kapsamında modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığını belirlemek amacıyla doğrudanlığa (collinearity) da bakılmıştır. Elde edilen tolerans ve VIF değerleri bağımsız değişkenler arası çoklu bağlantı olmadığını doğrulayan sonuçlar vermiştir (Tolerans $> .2$, VIF < 10).

Hipotezleri sınamak için yapılan hiyerarşik regresyon analizinde demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, çalışma süresi ve eğitim) kontrol değişkenleri, yenilikçi kültür (YEK), yarışmacı kültür (YAK), bürokratik kültür (BÜK) ve topluluksal kültür (TOK) bağımsız değişken, risk kültürü (RİK) bağımlı değişken olarak modele dâhil edilmiş olup analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo.4 Örgütsel Kültürün Risk Kültürünün Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

1. Aşama		2. Aşama	
	β		β
Yaş	0,073	Yaş	-0,038

Çalışma Süresi	-0,045	Çalışma Süresi	0,005
Eğitim	-0,083	Eğitim	0,002
Cinsiyet	0,063	Cinsiyet	0,032
		Yenilikçi Kültür	0,393***
		Yarışmacı Kültür	0,077
		Bürokratik Kültür	-0,104
		Topluluksal Kültür	0,279***
R ²	0,016	R ²	0,409
ΔR ²	- 0,025	ΔR ²	0,357
F	0,393	F	7,800***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Yapılan bu analizlerin sonucunda yenilikçi kültürün risk kültürü üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkisinin olduğu ($\beta = ,393$, $p<0,001$) görülmüş olup H₁ hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre yenilikçi kültürdeki pozitif yönde gelişmeler risk kültürünü de pozitif yönde etkilemektedir. Benzer şekilde topluluksal kültürün de risk kültürünü pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği ($\beta = ,279$, $p<0,001$) belirlenmiş olup H₄ hipotezi doğrulanmıştır. Örgüt kültürünün bir diğer boyutu yarışmacı kültür ile risk kültürü arasında korelasyon analizi sonucu aynı yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olmasına rağmen regresyon analizi sonucunda yarışmacı kültürün risk kültürü üzerinde anlamlı bir etkisi belirlenmemiştir. Örgüt kültürünün son boyutu olan bürokratik kültürün ise risk kültürü üzerinde her hangi bir anlamlı etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Hiyerarşik regresyon analizinin birinci basamağında modele dahil edilen demografik değişkenlerin hiç birisinin risk kültürü üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, Douglas, ve Wildavsky, (1982) ve Risk Yönetim Enstitüsünün çalışmalarında belirtilen “örgütlerde risk kültürünün gelişiminin sağlanması için KRY’ne yönelik çalışmaların tutumsal boyutta incelenmesi gerektiği, güçlü örgüt kültürlerinde risk yönetimi gelişiminin sağlandığı ve örgüt kültürlerinin risk alma veya kontrol kararlarını olumlu ya da olumsuz yönde şekillendirdiğine” yönelik varsayımını test ederek Türkçe yazında hiç değinilmemiş olan bu ilişkiye yönelik literatüre katkı sağlamaktır.

Araştırmanın sonucunda örgüt kültürü boyutlarından yenilikçilik ve toplulukçu kültürün risk kültürü üzerine pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Örgütte dayanışma ve sosyalleşme düzeylerinin, fikirler açısından yaratıcılık ve açıklık seviyelerinin ve dinamik ve koşullara göre değişim gerektiren bir anlayışın örgüt kültürü-risk kültürü ilişkisinde önemli bir belirleyici faktör olabileceği değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, daha önce yapılmış çalışmalarda bahsedilen örgüt kültürü-risk kültürü ilişkisine paralel şekilde yenilikçi ve toplulukçu kültür özelliklerinin hâkim olduğu örgütlerde risklerin yönetilmesine yönelik yönetici ve çalışanların risk kararlarını şekillendiren mevcut değer ve davranış sistemlerinin farklılaşabileceği belirlenmiştir.

Örgüt kültürünün değer, tutum ve davranış kalıplarının ürünü olduğu ve bu kalıbın, örgütün risk yönetimine etki edeceği ifade edilmiştir (Hopkin, 2010: 104). Bu bağlamda örgüt kültürü, risklerin yönetilmesine yönelik iş görenleri örgüt çatısı altında ortak değer, norm ve davranışlar etrafında birleştirerek, ortak bir risk tutumu sergilemesine neden olabilir. Bu çalışmada da açık iletişim, takım çalışması, yüksek dayanışma, örgütsel bağlılık, girişimcilik, değişimden hoşlanma, yaratıcılık gibi özelliklerin risk kültürünü pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Çalışanlara belirsizlik durumlarında neyin yapılabileceği konusunda yön veren örgüt kültürü, onları hedefler doğrultusunda güdülemekte ve stratejilerin oluşturulmasında örgütlere yardımcı olmaktadır. Kimi zaman kişi davranışlarını sınırlarken kim zaman da onları tutarlı hale getirmekte ve

yönetmektedir. Riske yönelik bireysel değerler, inançlar ve tutumlar örgüt kültürü tarafından etkilenir. Örgüt kültürü belli bir olay karşısında nasıl davranılacağını şekillendirir. Bir bireyin her koşulda nasıl davranmaya mecbur hissedeceğini tanımlar. Dolayısıyla örgüt kültürü, örgütlerin risk yönetimine ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen bir faktördür.

Örgüt kültürü olmadan risk kültürünün kendi başına gelişeceği düşünülemez. Örgüt kültürü ve risk kültürü arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir. Örgüt kültüründe risk yönetimine verilen önem risk kültürünün yerleşmesine fırsat sağlar. Daha geniş bir ifadeyle örgüt kültürü, belli bir risk davranışının çoğalmasına fırsat verir ve risk kültürüne bir zemin oluşturur.

Örgüt kültürü risklerin ele alınması ve yönetilmesiyle ilgili davranışları şekillendirir. Örgüt kültürü değer, tutum ve davranış kalıplarının ürünüdür. Risk kültürünü anlayabilmek için risk yönetiminde, kişisel eğilimlerin, tutum ve davranışları şekillendiren örgüt kültürünün etkilerini analiz etmek gerekir. Güçlü bir örgüt kültürünün birimlerde risk yönetim kültürünün yerleşmesinde pozitif bir etkisinin olacağı gerçektir. Riskleri yönetebilmek için güçlü bir risk yönetiminin teşvik edildiği güçlü bir örgüt kültürüne sahip olmak gerekir. Örgüt kültürü güçlü olan kurumlar, iç ve dış çevresinde meydana gelebilecek risklerin yönetilmesine önceden hazırlıklı olacaklardır. Risk yönetim kültürünün örgütlerde yerleşebilmesi için büyük bir çaba yönetime düşmektedir.

Araştırmamızın en önemli sınırlılığı çalışmanın sadece kamuda görevli iç denetçilere yönelik yapılmış olmasıdır. Bu çalışmada elde edilen sonuçların genellenmesi için çalışmanın daha geniş örneklem gruplarında ve farklı sektörlerde çalışanlara tekrarlanmasında fayda bulunmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarının, örgüt kültürü bileşenleri ile risk kültürü ilişkisini ele alan ulusal yazındaki az sayıdaki çalışmadan birisi olması sebebiyle yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, risk kültürünü etkileyebileceği değerlendirilen liderlik ve örgüt yapısı ve çevresel koşullar ile ilişkilerinin inceleneceği boylamsal araştırmaların alana katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Abraham, A., Henry, K., and Keith, J. (2012). Enterprise Risk Management Culture Alignment to enhance competitive advantage. 2012 ERM Symposium , Washington D.C. USA, 18-20)
- Autry, C.W., Skinner, L.R. ve Lamb, C.W. (2008). Interorganizational Citizenship Behaviors: An Empirical Study. *Journal of Business Logistics*, 29, 53-74.
- Balıkçı, Y. (2009), *İşletmelerde Risk Yönetimi*. 1. bs. İstanbul: Cinnius Yayınları,
- Brown, A.D.; Starkey, K,(1994), "The effect of organizational culture on communication and information", *Journal of Management Studies*, Vol.31 (6), 807-828.
- Can, B., Kurumsal Risk Yönetimi, <http://www.merakname.com>, alındığı tarih 20.06.2017.
- Collier, P. M., Berry, A. J., and Burke, G. T., (2007), *Risk and Management Accounting: Best Practice For Enterprise-Wide Internal Control Procedures*, CIMA/Elsevier, Oxford 160pp., Christine Helliard, University Of Dundee, UK.
- Colquitt, L. L., Hoyt, R. E., and Lee, R. B., (1999), Integrated risk management and the role of the risk manager. *Risk Management and Insurance Review* 2, 43–61.
- COSO, (2004), *Enterprise risk management - integrated framework, executive summary* . New York: AICPA. COSO - The Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission.
- Deal and Kennedy's Cultural Model, http://changingminds.org/explanations/culture/deal_kennedy_culture.htm, [18.04.2010]
- Douglas, M. and Wildavsky, A. (1982) *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers*, University of California Press, London.
- Eren, Erol, (2001) ,“Yönetim ve Organizasyon” (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar) Genişletilmiş 5. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, ,391
- Farrell J. M., Hoon A.(2009) , What’s Your Company’s Risk Culture?
- Goffe R.ve Jones G. (2000), *Kurum Kültürü*, (Çev. Kıvanç Kutmandu),Media Cat Kitapları, Ankara.

Gordon, G. G., and N. Dıtomaso, (1992) ,“Predicting corporate performance from organizational culture.” *Journal of Management Studies* 29:, 783-799.

Hofstede, G. (1980), “Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Broad?”,*Organizational Dynamics*, Surfimer, AMACOM, a division of American Management Associations. All rights reserved. 0090-2616/80/0014-0042/\$02.00/0.

Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D. ve Sanders, G. (1990), “Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across Twenty Cases”, *Administrative Science Quarterly*, 35, 286–316.

Hopkin,P.(2010). *Fundamentals of Risk Management :Understanding, evaluating and implementing effective risk management*; The Institute of Risk Management. 104-110.

IRM, Institute of Risk Management,. (2012), *Risk Culture: Resources for Practitioners*. London:.

Karadeniz Dilek; (2010), *Örgüt Kültürünün Örgütsel Bağlılık ve Örgütte Kalma Niyeti Açısından İncelenmesi*, Abant İzzet Baysal Uni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Bolu.

Kilmann, R. H. (1987), *Beyond the Quick Fix Managing Five Tracks to Organizational Success*, ,85-98

Kurumsal Risk Yönetimi Temel Kavramlar ve Uygulamalar, PricewaterhouseCoopers, 12.12.2007.

Louis, M. R., (1985),. "Perspectives on Organizational Culture" ,Beverly Hills, Sage: 27-29.

Naktiyok Atılhan , (2003); “Yönetici Değerleri ve Pazar Yönlülük Bir Uygulama”, *Erciyes Üni. İİBF Dergisi*, Sayı: 20,

Ogbonna, Emmanuel, Harris, Lloyd C.,(2000), “Leadership Style, Organizational Culture And Performance: Empirical Evidence From Uk Companies”, *İnt. J. Human Resource Management* 11:4, 766-788.

Okay, A. vd, (2005). *Kurumsal İletişim Yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

PWC, Pricewaterhousecoopers, (2004),*7th Annual Global CEO Survey Managing Risk: An Assessment of CEO Preparedness*, New York.

PWC ,(2012), *The Risk Culture Survey*. Delaware USA: PricewaterhouseCoopers. <http://www.pwc.com/us/en/riskculture/index.jhtml>

Power M.,Ashby S., Palermo T. ,(2013), *Risk Culture in Financial Organisations, A Research Report*,7-30.

RIMS, Risk and Insurance Management Society Inc. alındığı tarih 12.06.2017

Schwartz H., Davis, S., (1981), *Matching Corporate Culture to Business Strategy*, *Organizational Dynamics*, Summer: 30-48.

Solak Ayben; (2010), *Türkiye’deki Holdinglerde Kurumsal Risk Yönetimi Üzerine Bir Uygulama*, Yıldız Teknik Uni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İstanbul.

Spedding, L. S., and Rose, A., (2007), *Business Risk Management Handbook: A sustainable approach*, Director of Research, SERM Rating Agency, Independent Consultant in Business Risk Management and Due Diligence, and Qualified Lawyer in the UK, EU, India and the USA. September.

Uzunçarşılı, Ülkü, Toprak Meral, (2000), *Sirket Kültürü ve İş Prensipleri*, İstanbul, İto yayını.

Uzunçarşılı Soydaş Ayda; (2001), *Çokuluslu İşletmelerde Kurum Kültürü ve Halkla İlişkiler Uygulamaları*, Marmara Uni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

GLOBALIZATION AS A REFLECTION OF TELEVISION SERIALS CONTEXT OF WESTERN¹

Yazar / Author: *Dr. Öğr. Gör. Hicran Özlem İLGIN², Öğr. Gör. Hakan Uruç³*

Abstract

Television culture and life, which are common points of industrial societies, have become a tool for transferring American culture to other societies within the framework of the concept of globalization. In this context, it is assumed that American culture, the adaptation of The Orange County, an American series, is transmitted to the audience with the Med Tezir series. In this context, questions were prepared in a focus group work format with a focus group of 10 people, with the codes of clothing styles, lifestyles, spaces, occupations, family and neighborhood relations. As a result of the study, it can be said that the focus is on the group in which the audience is emotionally influenced by the code that reflects American culture and is eager to live this lifestyle.

Key Words: Globalization, western culture, television series, focus group

KÜRESELLEŞMENİN BİR YANSIMASI OLARAK BATI KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA TELEVİZYON DİZİLERİ

Özet

Sanayi toplumlarının ortak noktası olan televizyon kültürü ile yaşam, küreselleşme kavramı çerçevesinde Amerikan kültürünün diğer toplumlara aktarılmasında bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada Amerikan kültürünün, bir Amerikan dizisi olan The Orange County'nin uyarlaması Med Cezir dizisi ile izleyiciye aktarıldığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda 10 kişilik bir odak grubuna, giyim tarzları, yaşam biçimleri, mekânlar, meslekler, aile ve komşuluk ilişkileri kodlarından hareketle hazırlanan sorular odak grup çalışması formatında sorulmuştur. Araştırmanın sonucunda çalışmanın yapıldığı odak grup için söylenebilir ki izleyici dizide kurgulanan Amerikan kültürünü yansıtan kodlardan duygusal olarak etkilenmekte ve bu yaşam biçimini yaşamaya arzu duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürselleşme, batı kültürü, televizyon dizileri, odak grup

1. Giriş

Dünyada olduğu gibi kitle iletişim araçlarının etkilerinin her gün farklı araştırma yöntemleri, farklı araştırma grupları ve alanlarda araştırmalar yapılmaktadır. İzler kitlelerin önemli bir bölümünün tercih ettiği televizyon dizileri bugün ulusal ve uluslararası televizyon kanallarının özellikle tercih ettiği televizyon formatlarından biridir.

Toplumların sanayileşmenin ardından dönüşeme uğradığı yıllardan bugüne ev iş düzleminde yaşayan insanlar televizyon dizileri karşısında kendilerini bulmakta ve boş zaman etkinlikleri olarak televizyon izlemeyi diğer etkinliklere nazaran öne yerleştirmektedir. Bu bağlamda televizyon ve televizyon dizileri önemli bir ideolojik ve diğer bir bağlamda ise ticari araç olarak varlığını sürdürmektedir. Bilgi verme, eğitime, eğlenceli vakit geçirme işlevlerinin sadece paravan halini aldığı ve farklı kültür

¹ Bu çalışma IBANESS 2016'da bildiri olarak sunulmuştur.

² Namık Kemal Üniversitesi, Marmaraeğlisi Meslek Yüksek Okulu hoilgin@nku.edu.tr.

³ Namık Kemal Üniversitesi, Marmaraeğlisi Meslek Yüksek Okulu huruc@nku.edu.tr.

kodlarını toplumlara kabul ettirme özelliğinin ön plana taşındığı bir düzen ile karşımıza yeni bir televizyon kavramı televizyon dizileriyle ortaya çıkmaktadır.

Yapılan araştırmalardan biri olan Kullanımlar ve Doymalar yaklaşımından hareketle bilindiği gibi her birey televizyon dizilerini izlerken kendinden izler bulmakta, olmak istediği ya da olmak istemediğini izlemekten kendini alıkoyamamaktadır (McQuail ve Windahl, 1993: 112, Çev. Mehmet Küçük Kurt). Bu çalışmada Amerikan kültürünün, bir Amerikan dizisi olan TheOrangeCounty'nin uyarlaması olan Med Cezir dizisi ile izleyiciye aktarıldığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda 10 kişilik bir odak grubuna, giyim tarzları, yaşam biçimleri, mekanlar, meslekler, aile ve komşuluk ilişkileri kodlarından hareketle hazırlanan sorular derinlemesine görüşme formatında sorulacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşme ve kültür kavramı ele alınırken, ikinci bölümde kitle iletişim aracı olarak televizyon ve televizyon izleyici araştırmaları ele alınmıştır. İlerleyen bölümde ise çalışmanın metodolojisi ve araştırma bulgularına ilişkin bilgi verilmektedir.

2. Küreselleşme ve Kültür Üzerine

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde küresel; dünya ölçüsünde geniş bir bakış açısıyla benimsenen, global olarak tanımlanırken, küreselleşme ise küreselleşmek durumu, globalleşme şeklinde genel bir biçimde isimlendirilmiştir (www.tdk.gov.tr). Ulus devletler arasında artan ilişkileri vurgulayan bir tanımda küreselleşme; uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması, fikirlerin, ticaretin, para dolaşımının, yatırımların, artması ve insanların ülkeler arasında kolaylıkla dolaşımını sağlayan sistem olarak görülmektedir (Scholte,2005,54-55).

Küreselleşme üzerine yapılan ekonomik dayanaklı tanımların yanı sıra kültürel ve toplumsal tanımların varlığından da söz etmek gereklidir. Stuart Hall, küreselleşmeyi tanımlarken onun iki özelliği üzerinde durmaktadır. İlki, küreselleşmenin batı merkezli olması, yani batı teknolojisinin ve sermayesinin yoğunlaşması, batının öykülerinin ve görselliğinin yaygınlaşması olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğeri ise küreselleşmeyle beraber dağılan küresel kitle kültürünün türdeşleştirici özelliğinin olmasıdır. Hall, türdeşleştirmenin sonunun asla gelmeyeceğini ve sürekli her yerde küçük Amerika, İngiliz tarzı yaşamların varlığının yerleşebileceğini ifade eder (Akt. King,1998,48-50).

George Ritzer ise bu bağlamda Toplumun MCDonaldlaştırması kitabında küreselleşmenin Max Weber'in verimlilik, ulaşılabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim kavramları üzerinden topluma özellikle Amerika yemek kültürü ile dayatılmasından bahsederken küresel kültür aktarımını eleştirel bir perspektif ile ele almaktadır (Ritzer,2011,34). Bu bağlamda Amerikan kültürünün farklı üretim biçimleri ile batı dışı topluma dayatılması olarak da tanımlanabilecek olan küreselleşme bağlamında görülen özellikle tüketiciler üzerinde gerekli etkinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen ve satışa ya da iknaya yönelik amaçlarla tüketicinin her nevi davranışının saptanmasına yönelik araştırmalar günümüzde sıklıkla görülmektedir (Tural,2005,31). Bu yaklaşımla biri birine benzer yaşam koşullarını, ve hatta aynı değerler, zevkler, normlar sistemine üye bireylerin oluşturduğu dünya piyasalarını yaratmak amaçlanmaktadır (Mattelart,1999,264-265).

Kültürün ticari boyutunun hakim olduğu A.B.D ve diğer kapitalist ülkelerde, kar elde etmek için üretilen kültürel ürünlerin, popüler olması, alıcıya hitap edecek şekilde yeniden üretilmesi gerekmektedir. Radyo ve televizyonları takip eden izleyicilerin müşteri olarak kabul edildiği yeni ekonomik düzende ortaya çıkan kültür endüstrisi kavramı ilk kez 1940larda Horkheimer ve Adorno tarafından incelenmiştir. Film, radyo, televizyon, komedi dergileri, reklamların insanların boş vakitlerini

düzenlemeye başlamalarıyla gündeme gelen kültür endüstrisi kavramı A.B.D demokrasilerinde ve ona benzeyen diğer ülkelerde kültürün ve iletişimin orta yerinde durmaktadır. 2.Dünya Savaş'ından sonra medya kültürü sosyalleşme sürecinde, politikada, sosyal hayatta başat bir yerde durmaktadır. Kablolü televizyonun, uydu yayınlarının, video kaydedicilerin ve diğer multi medya teknolojilerinin artmasıyla medyanın kültürü kullanma gücü artmıştır (Kellner,1995,16).

Kültür Latince Cultura kavramından gelmektedir. Kültür tanımı insanlık tarihi içinde farklı tanımlamalar içinde ifade edilmiştir. İlk zamanlarda kültür bir şeyi ekip biçme ve yetiştirilme sürecine verilen isimken ortaçağda insan beyninin geliştirilmesi terimi olarak kullanılmıştır. 18. Yüzyıl başlarında ise uygarlık ile eş anlama gelen "civilis" olarak kullanılırken yüzyılın sonlarına doğru barbarlık ve ilkelikten kalkıp incelmeye, yontulmaya, düzene doğru olan ileriye doğru olan anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Alemdar ve Erdoğan,1994,167). E.B.Taylor kültürü "Toplumun bir üyesi olarak insanın elde ettiği bilgi inanç, sanat, moral, hukuk, alışkı ve diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan bir bütün" biçiminde tanımlamıştır (Fichter,1994,132). Bu bağlamda diğer bir deyiş ile kültür, bilimsel olarak incelenebilen ve belli bir toplumun sahip olduğu inanç ve değerler, gelenekler, yasalar ve bilgi biçimlerinin birbirine bağlı olduğu topluluktur. Türk Dil Kurumu güncel sözlüğüne göre ise kültür; tarihsel toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları sonraki nesillere iletmede kullanılan, insan doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin olarak açıklanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Günümüz haliyle kültür insanların içine doğduğu bir çevresel olgudur. Toplum içinde örülmüş davranışlar toplamı, her bireyin içinde yaşamaya ve bu örgüler toplamını öğrenmeye zorunlu olduğu bir mirastır. İnsan toplumdan bir süreliğine kaçma lüksüne sahip olabilir ancak kültürden kaçmak söz konusu değildir. Bu bağlamda kültürün sosyal davranışlar üzerindeki etkisini belirtmek gereklidir.

Kültür belirli bir toplumun değerler sisteminin bütün halinde sistematik olarak ifadesidir. Kültür kalıplaşmış normlarıyla sosyal hayatı kendiliğinden düzenler; fertler arası, gruplar arası ve hatta milletlerarası dayanışmayı ve kaynaşmayı sağlayan bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle kültür, dayanışmanın, birlik beraberliğin en önemli temelidir. Kültür sosyal yapıyı kendiliğinden kendisinde yansıttığından bir toplumu diğerinden ayırır. Sonuç olarak kültür, insanın kişilik kazanmasında temel rol üstlenmektedir (Sanay,1991,171). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kültür kavramı insanın var olduğu andan itibaren farklı anlamlar yüklenerek farklı şekillerde ifade edilmiştir. Ancak tüm tanımların ortak noktası insandır. İnsan davranışlarını belirleyen özelliği ile kültür aynı zamanda toplumların birbirlerinden ayrılmasına da olanak veren bir özellik taşımaktadır.

Kültürün toplumdan ayrılamaz niteliği bağlamında işlevleriyle şu şekilde sıralanabilir; (Fichter, 1994,136-137)

1. Kültür, çok sayıda kişinin sosyal davranışlarını sistematize eder.
2. Kültür toplumun değerlerini yorumlayan ve içeren bir sistemdir.
3. Kültür, yurtseverlik gibi sosyal dayanışma biçimleri için temel oluşturur.
4. Kültür toplumlar arasındaki siyasi sınırlardan daha güçlü bir farklılık ölçüm niteliği taşımaktadır.

5. Her kültür kişinin sosyal kişiliğinin oluşmasında başat rol oynamaktadır.

Bir toplumu anlayabilmek için yaşadığı ve yaşattığı kültür de ele almak gerekecektir. Kültürel olan siyasal ve ekonomik olanın ayrılmaz bir parçasıdır. Kültür yaşam anı içerisinde bilinçli şekilde deneyimler ve seçimler içerisinde bulunan birey tarafından yeniden şekillenebilen aynı zamanda geçmişten gelen seçim ve değerlendirmelerin mirası olarak nitelendirilmektedir. Bu noktadan hareketle Gramsci hegemonya anlayışı ışığında kültür; yaşanırken, yaşanıp deneylendiği için, kültür toplumunun büyük bölümü için gerçeklik duygusunu oluşturur. Bu nedenle kültür belli sınıfların yaşayan egemenlikleridir (Alemdar ve Erdoğan, 1994, 170).

3.Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyon

İletişimi kitlesel düzeyde gerçekleştirmeyi sağlayan araçlara kitle iletişim araçları denir. Kitle iletişim araçlarını şu şekilde sıralayabiliriz; gazete, posta, telefon, dergi, televizyon, telgraf, faks ve bilgisayar(internet)dır(<https://gzmoncl.wordpress.com/tag/kitle-iletisim-araclarinin-islevleri/>). Kitle iletişim araçlarının yaygın olarak kullanılmasının ardından kitleleri harekete geçirme amacı taşıyan nitelikte yapılan programlar, haberler, reklamlar gibi kurgular bu araçların toplum ve kültür üzerindeki etkisinin de tartışılmasına neden olmuştur. Sosyal bilim adamları ideoloji ve kültür kavramını bu noktada tartışmaya başlamış ve özgür olmayan kitle iletişim araçlarının ve ürettikleri ürünlerin (programların) aynı ölçüde objektif nitelik taşıyamayacağını savunmuşlardır. Kitle iletişim araçları ile dayatılan, öğretilen, aktarılan, benimsetilen “kültür”ler aslında bir ideoloji çalışmasının ürünü olarak görülmeye başlanmıştır.

Tüm bu noktalardan hareketle kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisini araştıran sosyal bilimciler yine aynı noktadan hareketle kültürü buna bağlı olarak da ideolojiyi incelemişlerdir. Kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde etkisine ilişkin olarak McQuail iletişim araçlarının görevini/rolünü egemen görüşleri inceleyerek beş ana kategoride ele almaktadır (<http://www.irfanerdogan.com/uydurular/24rol.htm>).

1. Dünyada ve toplumlarda gelişen durumlar ve aynı zamanda olaylara ilişkin bilgi sağlamak; çıkar grupları ve örgütler arasındaki ilişkileri ortaya koymak; enformasyon görevini, yenilik, uyum ve gelişim açısından sağlamak.

2. Karşılıklı bağ kurma görevi ise açıklama ve yorumlama yapabilmek için enformasyon ve olayların anlamını inceleme; toplumların yerleşmiş kuralları ve egemenlik için destek sağlamaktır. Aynı zamanda toplumsallaşma için ve farklı, faaliyetleri ayarlama buna bağlı olarak fikir birliği sağlamak için önceliklerin sırasını saptama ve birbirine bağlı toplumsal duruma işaret etmektedir.

3. Devamlılık sağlama göreviyse kültürü anlatma, alt kültürler ve yeni kültürel gelişmeleri tanımak için değerler ortaklığını işleme ve tutmak anlamına gelmektedir.

4. İzleyici, için gün içindeki baskılardan uzak olarak eğlenme ve avuntu görevi ise iyi ve hoş vakit geçirme imkânı yaratmaktadır.

5. Ekonomik, siyasi ya da savaş gibi bir takım toplumsal amaçlar için ise harekete geçirme görevinden bahsetmek mümkündür.

Toplum üzerine etkilerinin farklı dönemlerde incelenerek farklı kuramlarla ortaya konulması kültür kavramının da aynı bağlamda tartışılmasına neden olmuştur.

Gerbner okulunun “Kültürel göstergeler” araştırmalarında medyanın kùltürün ihtiyaçlarına uygun şekilde işleyen ideolojilerden bahsetmektedir. Bu yaklaşım izleyicileri kod çözmeye özgür olarak tanımlar.

Televizyon kavramı Latince kökenli olup uzağı görebilme anlamına gelmektedir. McLuhan yaklaşımına göre ise televizyon insanın görme duyusunun uzantısı olarak gör÷lmektedir. Bu yaklaşım ile televizyonu zaman ve mekan gibi sınırları insan için ortadan kaldıran ve yaşam deneyiminin sınırlarını geliştiren bir teknolojik gelişme olarak tanımlanabilmektedir. Bu bakış açısı ile televizyona yaklaşımın iyimser olduğu söylenmelidir (Mutlu,2008,21). Newcomb ve Hirsch ise ideolojik karakter gör÷şünü eleştirel bağlamda red ederek televizyonu kùltürel bir forum olarak tanımlarlar. Bunun yanı sıra Barkin ve Gurevitch televizyonu herkesin her şeyi olan hiçbir şey olarak nitelendirirken kitle iletişim açlarının izleyicinin arzusu ile var olabileceğini savunmuşlardır (Alemdar ve Erdoğan,1994,180-181). Aslında bugün etki araştırmalarının artık etki var mı yok mu sorusundan çok etkinin artık fizyolojisinin ne olduğu nasıl olduğu yönünde araştırmalar yapıldığını görmek mümkündür. Konuřulan etkiler artık toplumsal boyutlar kazanmış bu noktadan hareketle küreselleşme tartışmalarının da önemli bir alanında kendini göstermektedir. Kitle iletişim araçlarının aynı anda yüksek sayıda insana ulaşabilme niteliği kitlesel iletişimi ortaya çıkarmış bunun doğal sonucu olarak da kùltürler arası etkileşimlerden söz edilmeye başlanmışır.

George Ritzer, toplumu akılcılaştırma bağlamında toplumun hızlı bir şekilde McDonaldslaştığını bu noktada ise insanları ve buna bağlı olarak toplumları standartlaştırarak özgünlüklerini kaybettiklerini öne sürmüştür (Ritzer,2011,34). Bu iddia kitle iletişim araçlarının etki gücü ile de desteklenebilir. Saniyeler içinde haber akışlarını gerçekleştirebilen bu teknoloji kùltürlerin aynılaşmasına da neden olabilir denebilir. Bu bağlamda küreselleşmenin sadece ekonomik boyutu olmadığını söylemek yerli olacaktır

4. İzleyici Araştırmaları Üzerine

İletişim çalışmaları bakımından 1980’li yıllar farklı eğilimlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. StuartHall’un başkanlığını yaptığı Birmingham Kùltür Çalışmaları Merkezi’nin izleyici araştırmaları üzerine önemli bir yer tutmaktadır. Hall’un ilk çalışması olan kodlama-kodaçımılama öncü nitelik ile bu araştırmalara ışık tutmuştur. Ferdinand de Saussure’ün yapısalcı yaklaşımından etkilenen Hall, bu yaklaşımında, her metnin sınırlı sayıda okunma olanağı olduğunu ve böylelikle okuyucunun ya da izleyicinin bu sınırlı sayıdaki anlamlar arasından bir seçim yaptığını söyler. Televizyon izleyicisini edilgin bir biçimde tanımlayan bu yaklaşımda, etkiler yaklaşımının ‘yapısalcı’ bir versiyonunu sunar. Hall daha sonraki çalışmalarında ise medya mesajlarının izleyici tarafından müzarekeci diğer bir deyişle tartışmacı bir biçimde okunabileceğini ortaya koymaktadır (Mutlu,1997,99-100).

Hall, 1980’de Kùltürel İncelemeler: İki paradigma çalışmasında Marksist kùltürel incelemeleri “Kùltürelcilik” ve “Yapısalcılık” şeklinde iki kampa ayırmıştır. Birinci kampın önderliğini R.Williams yapar, ikinci kamp ise Althusser tarafından temsil edilir. Hall ise R.Williams’ı sınıf ve deney arasındaki özdeşlik, Althusser’i yapısal işlevcilikle eleştirir. Hall’a göre anlamlar gerçeğ ve pozitif toplumsal güç olarak ihtilaflı ve çelişkili toplumsal meselelere girerler bu da sonuçları etkiler ve ideoloji iletiler yaratmada semantik kurallar sistemi olarak tanımlanabilir (Alemdar ve Erdoğan,1994,238-243).

Hall, televizyon mesajlarının oluşturacağı üç durumdan söz etmektedir. Bunlardan ilki ‘dominant-hegemonik’ pozisyonudur. Bu pozisyonda, izleyici mesajı verici nasıl vermek istiyorsa o biçimde okur. Bahis geçen pozisyon iletişim için ideal sayılan geçirgen bir tarzdır. Bu durumda, profesyonel kod tarafından oluşturulan pozisyonu ayırt etmemiz gerekir. Bu o kitle iletişim aracında yani televizyonda çalışan kişilerin ne pozisyonda durduğu ile ilintilidir. Hegemonik boyutta tamamlanan profesyonellerin kodlamaları çok önceden tamamlanmıştır. Profesyonel kod egemen kodlamaya göre daha bağımsız görülür ve kendisine ait ölçütleri, değişimleri ve işlemleri hayata geçirir. Buna rağmen, dominant kodun hegemonyası profesyonel kodun üzerinde hissedilir. İkinci okuma biçimi, ‘müzakereci/tartışmacı okuma’dır. Mesajların içerisinden çıkarılması istenen asıl mesajın farkında olan halk söz konusudur. bu noktada halkın önemli bir kısmı mesjda verilmek isteneni görür. Fakat hâkim tanımlar oldukça hegemoniktir; çünkü küresel anlamda ‘hâkim pozisyon’da olan olayları ve durumları temsil ederler. Müzakereci okumayı içeren bir kodaçıklamanın içinde benimsenen aynı zamanda red edilen unsurları içinde barındırmaktadır. Hall, müzakereci okumaya, endüstriyel ilişkiler sebebiyle grev yapma hakkını sınırlayan bir yasa veya ücret artışının durdurulması ile karşı karşıya kalan işçinin tepkisini örnek vermiştir (Aydın,2007,119-131).

Hall’un kitle iletişim teorisi çalışmasının katkısı söyleme fazla odaklanması nedeniyle eleştirilmiştir. Ekonomi ve devletin kültürel üretimi nasıl şekillendirdiğine ilişkin ayrıntılı bir derlendirme yapmamıştır. Hall’un toplumsal söylemleri biçimlendiren daha süregelen kurumsal ilişkileri açıklayamamasının nedeni, göstergenin keyfi niteliği üzerine vurgusudur. Hall, Barthes ve Althusser’in izinden giderek tarafsızlık ve nesnellik ilkelerinin burjuvazinin egemen ideolojisiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. StuartHall’un çalışmalarının olumlu yönü sistematik olarak düzenlenmiş söylem düzeyleri olarak kodlar ve anlamın çok vurgululuğu arasındadır (Stevenson,2008,79-84).

Fiske ise kod açılma modeline yaklaşırken televizyon metinlerinin kapalı olmadığı ve izleyiciyi ideolojik olarak manipüle etmediğini ileri sürer kodlama kod açılma modeline karşı çıkmaktadır. Fiske’e göre, televizyonda egemen ya da muhalif okuma biçimlerinin yeri yoktur. Çok başka bir yaklaşım ile ona göre televizyon dizileri metinleri kültür edebiyatı temeli incelenmesi gerektiğine dair fikrini savunmaktadır. Ona görme televizyon dizileri çoklu değişken kökene sahiptir. Medya metinlerinde egemen anlamı aramak yerine tercih edilen yapılardan hareket etmek gerektiğini düşünmektedir. Medya metinleri sosyal ve tarihsel gerçekliklerle ele alınmalı ve ilişkilendirilmelidir. . Metinler, kültürü yapan anlamların ve eğlenmenin dolaşımının bir parçasıdır. Fiske’e göre bu noktalardan hareketle okuyucu diğer deyişle izleyici alımladığı metnin yazarıdır (Alver,2009,48-49). Okuyucunun diğer bir deyişle izleyicinin edilgen olmadığı, her bir okuyucunun farklı biçimde yorumlama / kod-açılma yaptığı üzerinde geliştirilen alımlama araştırması çalışmamızın izleyeceği yolu belirlemektedir.

5. Metod

Bu çalışmada “TheOrangeCounty” dizisinden esinlenerek kurgulanan “Med Cezir” dizisiyle Amerikan Kültürünü izleyiciye aktardığı var sayılmaktadır. Bu bağlamda yaşam biçimleri, mekân kullanımı, meslekler, komşuluk, giyim, ailenin yeri üzerinde dizi kurgusu Amerikanlaşmaya yönelik bir eğilim göstermektedir. Bu noktada araştırmanın bağımsız değişkeni The O.C. dizisi Med Cezir uyarlaması olarak bağımlı değişken ise Amerikan Kültürü olarak belirlenmiştir. Araştırmada ortaya konulması

amaçlanan Med Cezir dizisine ilişkin, izleyicinin yukarıda belirtilen kategoriler üzerinden görüşlerinin ortaya konulmasıdır.

Temel çıkış noktası temel psikoloji, sosyal psikoloji ve iletişim teorileri olan odak grup görüşmeleri, eylem araştırmalarında sıklıkla kullanılan nitel veri toplama tekniğidir. Sosyal bilimlerde birebir görüşmeler ve anketler için temel dayanak oluşturan bu yöntem, aslında en sistematik veri toplama yöntemlerinden biridir. (Kitzinger, 1995). Bir Amerikan dizisi olarak The. O.C. uyarlaması Med Cezir yapımının izleyici üzerinde Amerikanlaşma bağlamında kültürel alımlama araştırması Med Cezir dizisi izleyicilerinden oluşan bir odak grup üzerinde derinlemesine görüşme yöntemi ile yapılacaktır.

18-22 yaş arası Med Cezir dizisi izleyicilerinden 10 kişilik odak grup oluşturulmuştur. Örneklem kümesinin sınırlarının bu biçimde çizilmiş olmasının nedeni özellikle genç neslin özgür düşünce ve yorumlama yeteneğine sahip olmaları gösterilebilir. Bu bağlamda belirlenen odak grup görüşmesi örneklem grubunda özellikle üniversite öğrencisi olarak eğitim yaşamına devam eden birbirinden farklı toplumsal sınıflara ve kültür düzeylerine sahip katılımcıların belirlenmesine özen gösterilmiştir. Örneklem içinde bulunan her bir katılımcı Med Cezir dizisi izleyicisidir. 10 katılımcının tamamı üniversite öğrencisidir. Katılımcılardan 4'ü aynı zamanda yarı zamanlı çalışmaktadır. Öğrenciler Tekirdağ'a farklı şehirlerden gelmişlerdir. Katılımcılar aslında İstanbul, Tokat, Trabzon, Kars, Edirne ve Balıkesir'de yaşamaktadır. Katılımcıların 5'i erkek, 5'i kadındır.

Yapılandırılmış görüşmelerde hazırlan soru listesinin dışında soru sorulmamalıdır. Yapılandırılmamış görüşmeler daha esnek ve görüşmenin akışına göre şekillenebilmektedir. Soruların mutlaka bir amacı vardır. Katılımcılar tarafından kolay anlaşılır nitelikte, açık ve kolay anlaşılır nitelikte olması çok önemlidir (Krueger, 1998, 92-93) Odak grup görüşmesi için hazırlanan 8 soru dizideki karakterlerin yaşam şekilleri, kullanılan mekânlar, meslekleri, giyim tarzları, aile ilişkileri ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde 6 kategori belirlenerek alınarak hazırlanmıştır. Sorulardan ilk 6'sı belirlenen kategoriler üzerinden katılımcıların görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Son iki soru ise diziyeye ilişkin genel değerlendirme ve dizi üzerine görüş bildirilebilmesini sağlayan geniş bir alan oluşturabilmek amacıyla sorulmuştur. Belirlenen bu kategoriler üzerinden, katılımcıların batı kültürüne ilişkin kurguları nasıl alımladıklarının çözümlenmesi ve bu kültüre duydukları özlem düzeyinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Hazırlanan araştırma soruları şu biçimde sıralanmaktadır;

1. Dizideki karakterlerin yaşam şekilleri sizin çevrenizdekilere benziyor mu? Neden açıklayabilir misiniz? – Yaşam Şekilleri

2. Dizide kullanılan yaşam alanları sizin yaşamak istediğiniz mekânlar mı? Neden açıklayabilir misiniz? - Mekânlar

3. Dizideki karakterlerin mesleklerden hangisini yapmak isterdiniz? Neden açıklayabilir misiniz? - Meslekler

4. Dizi karakterlerinin giyim tarzlarını nasıl buluyorsunuz? – Giyim Tarzları

5. Dizide kurgulanan aile ilişkileri sizin çevrenizdeki aile ilişkilerine benziyor mu? Aile ilişkilerinizin dizideki gibi olmasını ister miydiniz? – Aile İlişkileri

6. Dizide kurgulanan komşuluk ilişkileri hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizin içinde bulunduğunuz komşuluk ilişkilerinden farklılıklar var mı? – Komşuluk İlişkileri

7. Size göre bu dizinin yaşadığınız toplum içindeki kültürel değerlerden yola çıkarak en belirgin özelliği nedir? – Genel Değerlendirme

8. Size göre Med Cezir dizisini diğer dizilerden ayıran temel özellik var mıdır? Varsa nedir? –Genel Değerlendirme

5.1. Med Cezir Dizisi Odak Grup Araştırma Bulguları

Bu bölümde odak grup çalışması sonucunda elde edilen bulgular belirlenen konu başlığı sıralaması ile verilecektir. Buna göre bulgular yaşam şekilleri, kullanılan mekânlar, meslekler, giyim tarzları, aile ilişkileri ve komşuluk ilişkileri kategorileri sıralamasıyla verilecektir. Çalışmanın bu bölümünde odak grup çalışması sonuçlarından hemen önce ise dizinin teknik bilgileri, künyesi ve konusu belirtilecektir.

Medcezir, Star TV'de yayınlanan bir televizyon dizisidir. Ay Yapımın yapımcılığını üstlendiği dizinin senaristi Ece Yörenç, yönetmeni Ali Bilgin'dir. İlk bölümü 13 Eylül 2013 tarihinde Star TV'de yayınlanmıştır. Dizinin yapımını Ay Yapım, yapımcılığını ise Kerem Çatay üstlenmektedir. Dizi müzikleri ise Toygar Işıklı tarafından bestelenmiştir. Medcezir, Amerikan yapımı The O.C. dizisinden uyarlanmıştır (<http://www.medcezir.tv>). Özellikle zengin bir yaşam içerisinde yetişen gençleri konu alan dizide gecekondu mahallesinde yaşayan Yaman'ın avukat Selim Serez ile yollarının kesişmesine bu yaşama dâhil oluşu ve süre giden olaylar dizinin konusunu oluşturmaktadır. The O.C. dizisinin uyarlaması olmasının yanı sıra dizi karakterlerinin Türkiye versiyonunda bir takım değişiklikler yapılmış, dizi Türk kültürel yapısına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Dizinin temel öğeleri üzerinde gerçekleşmeyen bu değişiklikler ana kurguyu bozar nitelikte değildir.

Dizinin ikinci bölümü odak grup katılımcıları ile izlenmiştir. Dizinin birinci bölümünün seçilmeme nedeni ilk bölümde karakterlerin yaşamlarına ilişkin bilgilerin ve kurgunun tamamen anlaşılmasının güç olmasıdır. İzlenen 1 saat 37 dakikalık bölümün ardından katılımcılara sorular sorulmaya başlanmış ve soruların başlamasını takip eden 2 saat 14 dakikalık süre içinde görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Dizinin izlenme süresi içinde özellikle erkek izleyiciler zaman zaman dikkatlerini kaybetmiş ancak genel süre içerisinde yüksek konsantrasyon gözlemlenmiştir. Dizi izlenirken kadın katılımcılar kendi aralarında dizi karakterinin üzerinde bulunan ve kendi beğendikleri kıyafet, makyaj gibi bir takım konular üzerine kısa süreli diyaloglar yaşarken, erkek katılımcıların özellikle spor arabaların bulunduğu sahnelerde kendi aralarında arabalara ilişkin yorumlarda buldukları gözlemlenmiştir.

Katılımcılara dizideki yaşam şekilleri ile kendi yaşam biçimleri arasındaki benzerlik sorulduğunda ise, katılımcıların önemli bir bölümü özellikle gecekondu bölgesinden gelerek zenginlerin yaşamına dâhil olan Yaman'ın eski yaşam biçimini kendilerinin yaşamına benzediği sonucuna ulaşmaktadır. Özellikle yeme alışkanlıklarını örnek veren KD4 kodlu katılımcı “Hangimizin evinde pişen yemeği yememe lüksü var, valla biz yemezsek bir gün annemin yaptığı yemeği, aynı Yaman'ın annesinin yaptığı gibi ertesi gün annem yine aynı yemeği koyar ta ki bitene kadar. Hiç şakası yoktur hiç, nerde o bolluk bizde...” şeklinde ifade etmektedir. Katılımcı, yaşam biçimleri arasındaki benzerliği ifade ederken zenginlerin yaşam biçimine de özlemine bu şekilde dile getirmektedir. KD6 kodlu katılımcı ise teknoloji alışkanlıklarını örnek vererek “ Valla bizde öyle Mert'in yaptığı gibi altı ayda bir bilgisayar değiştirmek nerde, bir taneyi bulduysan şükredeceksin” derken teknolojiye kendinin de düşkün olduğunu ancak dizi karakteri Mert gibi her yeni çıkan sürümü alabilme gücüne sahip olmadığını ifade etmektedir.

Dizideki yaşam alanlarına ilişkin sorulan soruya ise katılımcıların tümü özellikle dizide bulunan yaşam alanlarında yaşamak istediklerini ifade etmektedirler. Dizide “Altın Koy” adıyla anılan zengin ailelerin oturduğu sitenin içinde güzel yaşamak için gerekli olan tüm gereklilerin bulunduğunu ifade eden katılımcıların diğer bir ortak noktası ise güvenli site oluşunun çok hoşlarına gittiğini belirtmeleridir. KD3 kodlu katılımcı “İçeri girmenin zor olduğu bir alan kumuşlar ve dışarı çıkmıyorlar. Tozludere ise bunun tam zıddı. Altınkoy’da evler birbirinden farklı şekilde döşenmiş, herhalde iç mimarlar yapmıştır o evleri...” şeklinde ifade ederken, KD10 kodlu katılımcı ise “Evdde ayakkabı ile bile dolaşıyorlar, ama evleri hep temiz, süper!” şeklinde düşüncesini belirtmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplardan özellikle zengin kesimin yaşamının kurgulandığı mekânlara özlemleri açıkça anlaşılmaktadır.

Katılımcılara dizide karşılaştıkları mesleklerden hangisini yapmak istedikleri sorulduğunda ise katılımcıların yarısı dizide özel üniversitede okuyan “öğrenci”lerden biri olmak istedikleri, diğer yarısının ise mimar ve avukat olmak arasında karar veremedikleri tespit edilmiştir. Öğrenci olmak isteyen katılımcılardan KD7 kodlu katılımcı neden sorusuna ise “Oh valla mis özel üniversitede, baban parasını versin, altında son model araba, güzel kızlar her tarafta, cepte kredi kartları, okula mokula da gittikleri yok zaten, az ders çok gezme, eğlenme... Ben de isterim tabi onlar gibi öğrenci olmayı niye işe gireyim niye kendime meslek beğeneyim ki?” şeklinde yanıt vermiştir. KD8 kodlu katılımcı “Ben avukat olmak isterim hem saygın meslek hem çok para kazanıyorlar. Oturdıkları evlere bindikleri arabalara bakınca insan avukat olmak istiyor bence...” Mimar olmak istediklerini belirten katılımcıların ise özellikle başka kişilerin yaşam alanlarını şekillendirmenin çok keyifli olduğunu, kendi zevklerine göre yarattıkları alanlarda başkalarının yaşamalarının kendilerini çok mutlu edeceği yönünde fikir belirttikleri kayda alınmıştır.

Katılımcıların dizi karakterlerinin giyim tarzlarına ilişkin düşünceleri sorulduğunda ise özellikle kadın katılımcıların, dizideki zengin kesimde yaşayan karakterlerin giyim tarzlarını çok beğendiklerini belirttikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda KD4 kodlu katılımcı “Ben Mira’nın giyimini çok seviyorum, onun gibi giyinmeyi çok isterim, kaliteli yani... Mesela pazarda -Mira’nın Yaman’ı baştan çıkararak pantolonu- diye o yırtık kotlardan satıyorlardı, almadım ama almak istiyorum, tabi erkek arkadaşım giymeme izin verirse...” sözleri ile fikrini belirtmiştir. KD1 kodlu katılımcı ise “İster istemez onların giyimine özeniyorum. Ben de Mira gibi her gün farklı biçimde giyinip okula gelmeye özen gösteriyorum, öyle ki artık buradaki evimde eşyalarımı koymak için dolap kalmadı, acaba onların bu kadar giysiyi nerede tuttıklarını da gösterebilirler iyi olmaz mıydı?” sözleri ile dizi karakterlerinin giyim tarzlarına duyduğu özlemi ifade etmektedir. KD9 kodlu katılımcı ise “Bence çevremizden gelen toplumsal baskı olmasa biz de onlar kadar açık giyinebiliriz, mini etek ya da ip askılı elbiseler falan...” biçiminde fikrini belirtmiştir. KD3 kodlu katılımcının şu sözleri ise ilginçtir; “11 yaşındaki yeğenim geçen gün gömleğini göbeğini açarak bağlamış evin içinde dolaşıyordu, -O ne? ne yaptın öyle kıyafetini dediğimde, -Mira da böyle yapıyor hala- diye cevap verdi, abim çok kızdı sonra düzeltirdi gömleğini”. Tüm bu söylemlerden hareketle dizideki giyim tarzlarının özellikle kadın katılımcılar tarafından yakından takip edildiğini hatta bu giyim tarzlarının uygulanmaya çalışıldığını söylemek güç olmayacaktır.

Dizide kurgulanan aile ilişkilerinin aslında doğal bulunmadığı tüm katılımcılar tarafından onaylanmıştır. Yine tüm katılımcılar gibi KD5 kodlu katılımcı “Dizideki aile ilişkilerinin normal olmadığını biliyoruz aslında ama dizide izlerken bize normal geliyor belki zamanla biz de aile ilişkileri anlamında onlara benzeriz.” biçiminde bu durumu ifade etmiştir. Diğer taraftan ise özellikle evlilikten önce yaşanan ilişkiler,

erkek arkadaşla tatile gidebilme, boşanmaların kolayca yaşanması, boşanan çiftlerin aile dostlarıyla aşk yaşayabilmeleri gibi aslında kendi yaşamlarında olamayacak ama dizide olduğunda olağan görünen ilişkilere de katılımcılar tarafından dikkat çekilmiştir.

Katılımcılar komşuluk ilişkilerine ilişkin görüşlerini belirtirken Altınkoy'da zenginlerin yaşadığı komşuluk ilişkilerinin çıkar ilişkisi olduğunu konusunda fikir birliğine sahip olan katılımcılar, Tozludere'de ise insanların birbirine daha vefalı bir yaklaşımda olduğunu belirtmiştir. KD1 kodu katılımcı "Atınkoy'da yaşayanların ilişkileri hep çıkar ilişkisi olduğundan komşuluk da yok. Mesela Mira, çocukluğundan beri yan komşunun oğlu Mert'i biliyor ama tanımıyor. Arkadaşlık hiç kurmamış." sözleriyle fikrini ifade etmiştir. KD3 kodlu katılımcı ise "Yaman'ın abisinin eski nişanlısını babası evden atınca, Yaman'ın annesi ona sahip çıktı evine aldı mesela" sözleriyle Tozludere'de komşuluk ilişkilerinin varlığına dikkat çekmektedir.

Katılımcılara dizinin toplum içindeki kültürel değerlerden yola çıkarak en belirgin özelliği sorulmuştur. Tüm katılımcılar zengin ve fakir ilişkisine dikkat çekmiş ve yaşamlarındaki zıtlıklar üzerinden kurgulanması nedeniyle hem zengin statüsünün hem fakir statüsünün kültürel değerlerinin bulunmasının en belirgin özellik olduğunu ifade etmişlerdir.

Med Cezir dizisini diğer dizilerden ayıran özellik sorulduğunda ise katılımcılar izleme nedeni olarak "dizinin kaliteli olmasını" işaret etmektedir. Dizinin kaliteli olmasının açılması istendiğinde ise, oyuncuların çok başarılı olması öne sürülmektedir. KD1 kodlu katılımcı Med Cezir dizisinin diğer dizilerden ayıran farkı ifade ederken şu cümleleri kurmuştur; "Med Cezir bence gerçeğe en yakın dizi, her şey gerçek gibi. Mesela Yaman ve Mert sanki bizim ailenin bir üyesi gibi, sanki bizden biri... Böyle sarılıp içime sokasım geliyor Mert'i, annem bile çok seviyor, annemin oğlu yok, annem Mert'i oğlu gibi seviyor, o kadar yani...". Bu noktada katılımcı dizinin ve dizi karakterlerinin katılımcının yaşamının bir parçası haline gelmiş olması gerçeğini açıkça ifade etmektedir.

Alımlama çalışmamızın sorularına verilen cevaplar dışında, katılımcılar dizi hakkında görüşlerini belirtirken "dizinin markaları" söylemiyle ulaştıkları sonucu KD8 kodlu katılımcı şöyle ifade etmiştir. "Dizinin markaları var, mesela Fiat marka arabalar lüksmüş gibi bir algı ile veriliyor, Fiat markanın pahalı modelleri dizide kullanılıyor, burada dizi ile "Bak siz de bu zenginlerin arabalarından kullanabilirsiniz" mesajı veriliyor, ama arabalar da güzel Allah için...". KD1 kodlu katılımcı ise "Samsung da öyle bence... ben mesela bu telefonu diziyi izlemeye başladıktan sonra aldım. Bir yerde Samsung'un bu melodisini duysam "İşte bir Med Cezir-ci daha" diyorum içimden, mutlu oluyorum..." sözleri ile diziden marka alımlamaları yaptıklarını ifade etmektedir. Çalışma bu bağlamda marka pazarlaması, markalaşma üzerine yoğunlaşmamakla birlikte izleyicinin diziyeye ilişkin izlenimleri kaydedilirken dizi içindeki markaları tespit ettikleri ve ekonomik bağlamda elde edebilecekleri düzeyde olanları satın aldıkları, alamadıkları markaları ise elde etme özlemi içinde dile getirdikleri belirlenmiştir.

6. Sonuç

"Amerikan yapımı TheOrangeCounty" dizisi, "Med Cezir" uyarlaması ile Amerikan kültürünü izleyiciye aktarmaktadır" varsayımından hareketle hazırlanan araştırma varsayımı doğrular nitelikte sonuçlara ulaşmıştır. Yaşam biçimleri, komşuluk ve aile ilişkileri, giyim tarzları ve yaşam alanları kategorileri üzerinden hazırlanarak sorulan sorulara verilen cevaplar batı kültürüne ilişkin veriler izler kitle tarafından ayırt edilerek

Katılımcılar kendi kültürlerine benzemeyen ancak özlemle izlenen dizi kurgusunun kendi yaşamları için gerçek olamayacak biçimler taşıdığına fakındadır. Bu noktayı açık bir biçimde ifade edebilen katılımcılar aynı zamanda bir gün onlar gibi olabilme ihtimallerinin varlığını da benimsemektedirler.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan özellikle dizide yer alan karakterlerin giyim tarzları, meslekleri ve yaşam alanlarına ilişkin arzu açıkça gözlemlenmiştir. Dizi karakterleri gibi giyinmeye çaba gösterdikleri ifadelerinde tespit edilmiştir. Diğer yandan özellikle tüketim kültürünü körükleyen her gün farklı giyinme çabası kadın katılımcıların cevaplarında açıkça yer almaktadır. Erkek katılımcıların ise teknolojik gelişmeleri takip etme arzusu ifadelerin içinde yer almaktadır. Büyük evler, farklı iç tasarımlar katılımcıların beğeni ile bahsettikleri noktalar olmuştur.

Aile ve komşuluk ilişkileri gerçeğe yakın bulunmasa da izlerken doğal görünen biçimi katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Özellikle evlilik dışı ilişkilerin yaşamlarında var olamayacağı ancak dizide izlerken toplumsal yaşam içinde olağan bir durum gibi seyrettikleri de ifadeler içinde yer almıştır. Katılımcıların bir kısmı gelecekte kendi yaşamlarındaki ilişkilerin de onlarınki gibi olacağı inancını taşımaktadır.

Çalışma TheSparkes Network isimli Avrupa merkezli bir yapım firmasının The OC dizisini Ay Yapım ortaklığı ile Türkiye versiyonunu üreterek Amerikan kültürünün aktarımı ve bu bağlamda da Türk dizisi seyreden diğer Ortadoğu ve Balkan ülkelerine de kültürel geçişin sağlanması varsayımından hareket etmiştir. Araştırmanın sonucunda çalışmanın yapıldığı odak grup için söylenebilir ki izleyici dizide kurgulanan Amerikan kültürünü yansıtan kodlardan duygusal olarak etkilenmekte ve bu yaşam biçimini yaşamaya arzu duymaktadır

Kaynakça

- Alemdar, K. ve Erdoğan, İ. (1994). Popüler Kültür ve İletişim, Ümit Yayıncılık
- Alver, F. (2009). Kültürel Çalışmalarda Medya Metinlerinin Okunması Sürecinde İzleyicinin Konumlandırılması. M. Şeker, & N. T. Şeker (Edt.) içinde, Terör ve Haber Söylemi (s. 27-60). Konya: Literatürk Yayınevi.
- Aydın, O.Ş. (2007/2) Alımlama Araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneğinin Katkısı İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:11
- Çelenk, S. (2005) Televizyon Temsil Kültür, Ankara, Ütopya
- Deniz, S.O. (2010) Televizyon Dünyasında Çocuğun Temsili; Televizyon Dizilerinde ve Reklamlarda Çocuk Kimlikleri, Ege Üniversitesi, Doktora Tezi
- Erol, S.A. (2012) Yerli Televizyon Dizilerinde Kent Olgusu; İstanbul Örneği, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi
- Fichter, J. (1994) Sosyoloji Nedir?, (N. Çelebi, çev) Atilla Kitapevi
- Hall, S. (1998) "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", der: Anthony D. King, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Çev: Gülcan Seçkin-Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- <http://www.aber.ac.uk/media/Students/cr19501.html> (Erişim tarihi 04.04.2015)
- <http://www.irfanerdogan.com/uydurular/24rol.htm> (Erişim tarihi 02.06.2015)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.538598ab589402.01054611 (Erişim tarihi 28.05.2015)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.53299ad9c64f90.52830077 (Erişim tarihi 01.04.2015)

<https://gzmoncl.wordpress.com/tag/kitle-iletisim-araclarinin-islevleri/> (Erişim tarihi 22.03.2015)

Kellner, D. (1995), *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and Postmodern*, Routledge, London

Kitzinger, J. (1995). *Qualitative research: introducing focus group*, *British Medical Journal*, 311, 299–302.

Krueger, R.A. (1998). *Moderating Focus Groups*. California: SAGE.

Küçük, M. (2005), *Medya İktidar İdeoloji*, Ankara, Bilim Sanat

Mahmutoğlu, V. (2007), *Küreselleşmenin Yerel Televizyon Programlarına Yansıması: "Doğu Karadeniz televizyonlarında Sağlık Programları*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi

Mattelart, A. (1999), *La Communication Monde, La Decouverte*, Paris

McQuail, D., Windahl, S. (1993), *İletişim Modelleri*, Çev: Mehmet Küçükkurt, İmaj, Ankara.

Mutlu, E. (2008), *Televizyonu Anlamak, Ayraç*, Ankara

Mutlu, E. (1999), *Televizyon ve Toplum*, Ankara, TRT

Ritzer, G. (2011), *Toplumun McDonaldlaşması*, Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul

Sanay, E. (1991), *Genel Sosyoloji Dersleri*, Gazi Üniversitesi, 2. baskı

Scholte, J. A. (2005), *Globalization a Critical Introduction*, Palgrave Macmillan Press, New York

Tatal, N. (2005), *Küreselleşme İletişim, Kültürlerarasılık, Kırmızı Yanınları*, İstanbul

Young, W. (1991), *Family Television: Cultural Power of Domestic Leisure*, *Canadian Journal Of Communication*, Vol 16, No 2

<http://www.medcezir.tv> (Erişim tarihi 01.04.2015)

THE ROLE OF UNION OF MUNICIPALITIES FOR PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE: THE CASE OF RESTORATION OF KOCA YUSUF HOUSE¹

Yazar / Author: Res. Asst. / *Arş. Gör.* Burak Koçak²

Hüseyin Can³

Abstract

The purpose of this study is to explain the tasks which are the responsibilities of local governments on the purpose of conserving the cultural heritage, and to guide them. The protection of cultural heritage and continuity is necessary for a healthy society structure. Therefore, also giving more value to the historical and cultural assets is necessary to ensure to the future generations. Destroying cultural heritage is not only the city's problem, is also common problem of all mankind. It is thought that the most important task is taken by the central government through the ministries so as to be protected, restored and transferred the historical artifacts to new generations. The projects are implemented by institutions such as the Ministry or their partnerships like Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA). Although local governments have a task as much as central governments have, bureaucratic difficulties and the poor budget avert local governments from doing the projects. Furthermore, local governments have not been authorized for the protection of our cultural and historic value. The duties of local governments are not only roads, bridges or water; but also cultural projects that are increasing along with development of social municipalism. In this process, one of the most important tasks of local government is to ensure the protection of cultural, historical and natural resources. It is a big problem that municipalities cannot transfer source directly to the domestic protection projects or abroad projects with the permission of Ministry of interior. There are two methods about conservation of resources to the project in terms of municipalities: One of them is to be sister city with the municipality where the building will be reconstructed, and the other is a method of transferring the source through the union of Municipalities. In this study, basic concepts relevant to the topic like culture, heritage, union of municipalities will be defined, then the problem of local governments on transferring source about protection of cultural heritage will be examined, and pilot project about cultural heritage (The Restoration of Koca Yusuf House) which is by Metropolitan Municipality of Adana, Municipality of Ceyhan and Union of Turkish World Municipalities will be analyzed.

Key Words: Culture, Heritage, Local Governments, Koca Yusuf Project, Restoration.

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA BELEDİYE BİRLİKLERİNİN ROLÜ: KOCA YUSUF PROJESİ ÖRNEĞİ

Özet

Bu çalışmanın amacı, kültürel mirasın korunmasında yerel yönetimlere düşen görevleri izah etmek ve onlara yol göstermektir. Kültürel mirasın korunması ve sürekliliği, sağlıklı bir toplum yapısı için gereklidir. Bu nedenle, tarihi ve kültürel varlıklara daha çok değer verilmesi ve bunların gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması gerekmektedir. Kültürel mirasın yok olması sadece o kentin veya o kent halkının problemi değil, bütün insanlığın ortak problemidir. Tarihi eserlerin korunmasında, restore edilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında en önemli görevi bakanlıklar vasıtasıyla merkezi yönetimlerin üstlendiği düşünülür. Hazırlanan projeler

¹ Bu çalışma 28 – 29 Nisan 2018 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen "ICOME18, Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Çalışma, ICOMEP18'de sunulmuş olan çalışmanın genişletilmiş halidir

² Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, burak.kocak@erdogan.edu.tr

³ Türk Dünyası Belediyeler Birliği, hcan@tdbb.org.tr

Bakanlık üzerinden veya onlara bağılı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gibi kurumlar üzerinden hayata geçirilir. Fakat yerel yönetimlere de en az merkezi idare kadar görev düşmesine rağmen gerek bütçe yetersizliği, gerekse bürokratik engeller yerel yönetimlerin bu projeleri üstlenmelerine engel olmaktadır. Ayrıca kültürel ve tarihi değerlerimizin korunması alanında yerel idarelere istenilen ölçüde yetki tanımlanmamıştır. Sosyal belediyeciliğin gelişmesi ile birlikte yerel yönetimlerin görevleri klasikleşen şekilden uzaklaşmakta, sadece yol, köprü, su gibi hizmetlerle sınırlı kalmayıp kültürel projeleri de içine almaya başlamaktadır. Bu süreçte yerel yönetimlerin en önemli görevlerinden birisi de tarihsel, kültürel ve tabii kaynakların korunmasını sağlamaktır. Belediyelerin yurt içinde veya İçişleri Bakanlığı'nın izniyle yurtdışında gerçekleştireceği koruma projelerine doğrudan kaynak aktarmaması kültürel mirasın korunması kapsamında karşımıza çıkan bir problemdir. Koruma projelerine kaynak aktarmanın belediyeler açısından iki yöntemi mevcuttur: Bunlardan birisi restorasyon yapılacak yapının bulunduğu belediye ile kardeş şehir olunması, diğeri ise kaynağın Belediye Birlikleri aracılığı ile aktarılması yöntemidir. Türkiye'de bazı belediyeler bahsi geçen zorlukları aşmak amacıyla belediye birlikleriyle işbirliği yapmaktadırlar. Bu çalışmada kültür, kültürel miras, belediye birlikleri gibi konuyla alakalı temel kavramlar tanımlanacak, daha sonra ise kültürel mirasın korunmasında yerel idarelerin kaynak aktarma problemi incelenecek ve Ceyhan Belediyesi, Adana Büyükşehir Belediyesi ve Türk Dünyası Belediyeler Birliği işbirliğinde gerçekleştirilen kültürel miras projesi (Koca Yusuf'un Evi Restorasyon Projesi) ile beraber konu ile ilgili öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Miras, Yerel Yönetimler, Koca Yusuf Projesi, Restorasyon.

1. Giriş

Kültürel mirasın korunması, günümüzde devletlerin ve toplumların ilgisini çeken konulardan biri haline gelmiştir. Bu konu Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi gibi organların çalışma alanlarına girmiş ve buna yönelik birçok uluslararası düzenlemeler ve uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Tarihi kent merkezleri ve yapılar kent kimliğini oluşturmada önemli unsurlardır. Tarihi alanların korunması o kentin kimliğinin korunması anlamına gelmektedir. Bu nedenle kültürel mirasa merkezi ve yerel yönetim idareleri tarafından sahip çıkılması önemli bir kimlik kazanımı oluşturur.

Kültür varlıklarının korunması ve tarihi mirasın sahiplenilmesine yönelik uygulamalara özellikle son on yılda büyük önem verilmiş ve önemli aşamalar kaydedilmişse de kültürel mirasın büyüklüğü bu konuda yapılan çabaların yine de yeterli olmadığını göstermektedir. Örneğin, Bizans döneminden günümüze kadar gelebilmiş olan Bizans Surlarının bugünkü durumunun iyileştirilmesi için merkezi ve yerel yöneticilerin çalışmalarının daha etkin olması gerekmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, somut ve somut olmayan kültürel değerlerin yeterince önemsenmediği veya önemsendiği halde yeterince kaynak ayrılmadığı, kültürel mirasın korunması mantığının merkezi ve yerel yönetim idarelerince ve bununla paralel olarak toplum tarafından yeterince benimsenmediği görülmektedir.

Türkiye'de, 2004 yılından önce tarihi ve kültürel mirasın korunması sorumluluğu çok büyük oranda merkezi örgütlenme içerisinde yer alan Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülmekteydi. 2004 yılında 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanunu'nda kültürel mirasın daha aktif bir şekilde korunmasına yönelik getirilen yasal düzenlemeler, 2005 yılında yürürlüğe giren yerel yönetimler yasalarına da yansıtılmıştır. Ancak bu düzenlemeler yerel yönetimlerin kültürel mirasın korunmasına yönelik yapacağı çalışmaların özellikle mali açıdan ve yasal olarak önünü açmasında yeterince etkili olmamıştır. Ülkemizde herhangi bir belediye başka bir belediye sınırları içerisinde yer alan tarihi ve kültürel bir yapının restorasyonu veya koruma çalışmalarına direk olarak mali olarak kaynak sağlayamamakta, bu koruma

işlemine Belediye Birlikleri aracılığı ile şartlı bağış yönetimi ile gerçekleştirebilmektedir. Bu bağlamda, Belediye Birlikleri kültürel mirasın korunmasında köprü vazifesi görmektedir. Fakat bu durum belediyeler tarafından fazla bilinmemekte ve kullanılmamaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, konuya ilişkin temel kavramların tanımı yapılacak, kültür ve kültürel miras kavramları tanımlanarak kültürel mirasın korunması gereksiniminin Türkiye’de ve dünyada neden ortaya çıktığı, bununla ilgili kurulan kuruluşlar ve konu ile ilgili mevzuat incelenecektir. İkinci bölümde, Belediye Birliklerinin tanımı yapılarak, kültürel mirasın korunması alanında belediye birliklerinin rolü, Ceyhan Belediyesi ve Adana Büyükşehir Belediyesi’nin Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) aracılığı ile restore ettirdiği “Koca Yusuf Evi Restorasyon Projesi” ile açıklanmaya çalışılacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise çalışmada incelenen konu ile ilgili çıkartılan sonuçlara ve önerilere yer verilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kültür

1843 yılında Gustav Klemn’in ele aldığı “İnsanlığın Genel Kültür Tarihi” isimli eserde “Kültür” kelimesi, bir insan topluluğunun yetenek ve becerileri, sanatları ve gelenekleri olarak birlikte yaşama tarzı biçiminde tanımlanmıştır (Usal ve Kuşluvan, 2002: 105-106). Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Fransız ve İngilizler, Almanlardan farklı olarak “uygarlık - civilisation” sözcüğünü kullanmayı tercih etmişlerdir (Güvenç, 1993: 96). Polonyalı antropolog Malinowski ise kültürü “*insan gereksinimlerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da detaylı olarak çalışan araç ve gereçler ile gelenek görenekler ve bedensel veya düşünceyle ilişkili alışkanlıkların tümü*” olarak tanımlamıştır (Dalkılıç, 2007: 27).

Kültür ile ilgili olarak birçok alanda farklı tanımlar yapılmıştır. Kültürün bu kadar geniş tanımlara sahip olması ve çok farklı bilimsel alanlarda kullanılması tek bir tanımda toplanmasını güçleştirmektedir. Kültür kelimesi beşeri alanda eğitim; estetik alanda güzel sanatlar; bilim alanında, uygarlık; teknoloji ve biyoloji alanında ise üretme, tarım, ve yetiştirme anlamları taşır (Güvenç, 1993: 98). Daha geniş anlamda kültür olgusunu incelersek, toplumların duygularını, düşüncelerini, davranış kalıplarını; tarih bilincini; sosyal yapısını; bunu meydana getiren dil, din, hukuk, ahlak, sanat, ekonomi gibi sistemler bütünlüğünü ve tüm bu sistemleri kapsayan hayat şekillerinden oluşmaktadır (Yücel ve Yeni Yıldız, 1990: 57). İşte tüm bunları yansıtan sözcük anlamıyla kültür, bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü duygu, düşünce, dil, sanat ve yaşayış unsurlarını yansıtır (Eker, 2005: 30), bir topluluğun, giyecek, barınak, korunma, üreme ve benzeri gibi temel ihtiyaçların karşılanması açısından yarattığı ve sahip olduğu, maddi ve manevi ürünlerin tümüdür (Örnek, 1971: 148). Konumuz ile bağlantılı olması yani geniş çerçeve bakımından kültür; tarihsel ve toplumsal gelişim sürecinde bütün maddi ve maddi olmayan değerler ve bunları oluşturmada, kullanmada ve gelecek nesillere aktarmada kullanılan araçların tümünü ifade eder.

2.2. Kültürel Miras

Miras kelime anlamı olarak bir kuşağın kendinden sonra gelen kuşağa aktarabildiği şeyler olarak tanımlanmaktadır. Kültürel miras ise, atalarımız tarafından bizlere miras olarak bırakılan, toplumsal ve bireysel olarak değer verdiğimiz için korumayı seçtiğimiz, insan iletişiminin ve davranışının dışı yansımış eserleri ve ifadeleri şeklinde tanımlanır. Kültürel miras, geçmişin bir haritası ya da tekrar

yorumlanmasıdır. Aynı zamanda, geçmişi hatırlatıcı ve temeli değer olan bir kavramdır. Tarih geçmişi keşfeder ve açıklar, miras ise gelecekte var olabilmek için oluşturulan amaçları gerçekleştirmek için geçmişi açıklığa kavuşturur.

Kültürel miras aslında çok farklı boyutlara sahip bir düşünceyi ifade etmektedir. Kültür ve miras iç içe geçmiş kavramlardır. Bu sebeple; kültürel mirasa, “*kültürün somutlaşmış, nesneleşmiş veya kavramlaşmış yapılarının özü de*” denilebilir (Üçgan, 2012:4). Kültürel miras, geniş bir alana ve zamana yayılmış bir kavram olduğu için tarihçiler, sosyologlar ve filozoflar kültürel mirasa konu olabilecek şeyleri belirlemede zorlanmışlardır.

Kültürel mirasın kapsamına giren şeyler, 1980’lerde “kültürel ve doğal değer” olarak adlandırılmaktaydı. Uluslararası alanda kullanılan kelime ise “varlık” olarak belirlenmiştir (Asatekin, 2004: 42). Yirminci yüzyılın sonunda kültürel mirasın kapsamı, somut ve somut olmayan kültürel miras olarak uluslararası alanda ikiye ayrılarak kullanılmaya başlanmıştır (Ahmad, 2006: 298). Günümüzde de “Kültür ve doğa varlığı” kavramı hala kullanılmaya devam etmektedir.

Geniş anlamda kültürel varlıklar, yerin üstünde, yerin altında veya su altında var bulunan, geçmiş dönemlere dair bilgiler sunan belge niteliğindeki taşınır ve taşınmaz eserler olarak tanımlanabilir (Asatekin, 2004: 22). Kültürel miras olarak nitelendirilecek değerler Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme” kapsamında tanımlanmıştır. Sözleşmeye göre uluslararası alanda kültürel miras “*sanat, tarih veya bilim açısından istisnai evrensel değer taşıyan mimari eserler, heykel ve resimler, arkeolojik nitelikteki elemanlar, yapılar veya yapı toplulukları, arkeolojik sitler, su altında kalan arkeolojik alanlar, kitabeler, batıklar, mağaralar gibi insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri gibi somut eserlerden ve geleneksel, tarihi, manevi, dini, ahlaki değerler gibi somut olmayan öğelerden oluşmaktadır. Buradan hareketle, tarihi sit alanları, kaleler, saraylar her türlü mimari kalıntı, yapı taşı, sözlü ve sözlü olmayan yani somut veya somut olmayan kültür varlıkları bu mirası oluşturan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır*” (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturelmiras/somut_kulturel_miras.pdf, Erişim Tarihi: 03.12.2017).

2.3.1. Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel miras varlıkları, gelenek – görenek gibi toplumun manevi kültürünü temsil eder. Somut olmayan kültürel miras, farklı toplulukların birbirlerinin kültürlerini anlamayı, kültürlerin birbirlerine saygıyla ve eşitlikçi yaklaşımlarına yardımcı olur (Dedehayır, 2008: 20). 17 Ekim 2003 tarihinde UNESCO’nun 32. Genel Konferansı’nda “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” kabul edilmiştir (Oğuz, 2006: 1). Bu sözleşmede UNESCO somut olmayan kültürel mirası; “Somut olmayan kültürel miras, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar, anlamına gelir” şeklinde tanımlamıştır. UNESCO’nun somut olmayan kültürü hakkında yaptığı sınıflandırma şöyledir (UNESCO, 2003);

a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;

- b) Gösteri sanatları;
- c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve Şölenler;
- d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;
- e) El sanatları geleneği.

Sözleşmeyi kabul eden ülkeler, koruma programına almak için kendi toprağı üzerindeki somut olmayan kültürel mirasın bir veya daha fazla envanterini çıkarmayı ve bu envanterleri düzenli olarak güncelleştirmeyi taahhüt etmektedir. Sözleşme, TBMM'nin 19.01.2006 tarihli oturumunda oy birliği ile kabul edilmiş, 5448 sayılı "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun" 21 Ocak 2006 tarih ve 26056 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Türkiye'nin taraf olma süreci 27 Mart 2006 tarihinde tamamlanmıştır (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060121-1.htm>, Erişim Tarihi: 10.11.2017).

2.3.2. Somut Kültürel Miras

Somut kültürel miras denince aklımıza tarihi kentler, arkeolojik sitler, kültürel objeler ve kültürel alanlar veya taşınabilir kültürel varlıklar gibi maddi kültürel değerler gelir.

Somut kültürel miras, Türkiye'de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde, "*tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya sualtındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır*" olarak tanımlanmıştır. Somut kültürel miras da, taşınmaz kültürel miras ve taşınır kültürel miras biçiminde ikiye ayrılmıştır (Aslan ve Ardemagni, 2006).

2.4. Kültürel Mirasın Korunması Gereksinimi

İnsanın yaşadığı çevreyi, doğal ve kültürel çevre olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İnsanların değer verdiği, kullandığı, değiştirdiği, bu nedenle yönettiği, koruduğu ve istismar ettiği doğal çevrenin bileşenlerine doğal kaynaklar denilmektedir. İnsanoğlunun doğal çevre ile etkileşiminin sonucunda ise kültürel kaynaklar oluşur (Pearson ve Sullivan, 1995: 4). Bu anlamda, miras kavramı hem doğal kaynakları hem de kültürel varlıkları içermektedir.

Geçmiş dönemlere baktığımızda her devirde medeniyetler mirasını koruma endişesi yaşanmıştır (Erder, 1999: 70). Fransız İhtilali'nden sonra kentlerde yaşanan yıkımlar kentlerin korunması düşüncesinin yayılmasını sağlamakla beraber, modern anlamda kültürel mirası koruma düşüncesinin temeli ise 19. yüzyıla denk gelmektedir (Yılmaz ve Üçer, 2004: 47).

Kültürel varlıklar doğal çevrede oluştuklarından dolayı kültürel miras, kendine ait doğal çevresi ile korunması gerekli olmuştur. Günümüzde sınırlı sayıda bulunan, çok kolay bozulan olan ve yenilenmesi olanaksız kültürel mirasımız; süratle çoğalan kentleşmenin, endüstriyel gelişmelerin ve tarımsal faaliyetlerin etkisiyle yoğun bir tahribata uğramaktadır. Hatta insanlık tarihi bakımından büyük öneme sahip olan kültürel yapıların içinde bulunduğu mevcut tarihsel katmanlar; savaşların, felaketlerin, plansız yapılışmaların, merkezi ve yerel yönetimlerin büyük ölçekli karayolu, baraj, metro gibi imar çalışmalarının ve türlü ihmaller sebebiyle teker teker yok olmaktadır. Kültürel mirasın yaşatılması noktasında dünya genelinde yaşanan bu ve buna benzer problemler, zamanla ulusal ve uluslararası ölçekte birçok koruma ilkelerinin

belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple dünya genelinde ve ülkeler özelinde birtakım sözleşmeler, yasalar, tüzükler ve yönetmelikler tanımlanmıştır.

2.5. Kültürel Mirasın Korunması Alanında Uluslararası Sözleşmeler

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa kentlerinde sebep olduğu tahribatların ardından kent merkezlerinde yürütülen çeşitli yenileme çalışmalarında ortaya çıkan buluntular, kültürel mirasın korunmasında bazı uluslararası kurum ve kuruluşların oluşumuna hız kazandırmıştır. Savaşın ardından "bombalanmış tarihin" yeniden aynı insanlara ve kentlere kazandırılması için başlatılan girişimler sayesinde kültürel mirası "korumanın genel ilkelerini ve kurallarını" belirleyen önemli çalışmalar yapılmıştır (Ekinci, 2003: 236). Böylece kültürel mirasın korunması daha da önem kazanmış ve 1945 yılında "Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)" kurulmuştur.

1960'lı yıllarda artan ve günümüzde de sürmekte olan imar uygulamalarının kentlerdeki kültürel mirası tehdit etmesi bu girişimlerin ülkemizde de artmasını sağlamıştır. UNESCO Sözleşmesi, Türkiye'nin de taraf olduğu ilk uluslararası sözleşmelerden birisidir. Sözleşmeye taraf olan devletler kültür varlıklarının korunmasını, emniyete alınmasını ve bunlara riayet edilmesini kabul etmişlerdir (UNESCO, 1954).

1964 yılında düzenlenen, Tarihi Anıtlarla ilgili "Mimar ve Teknisyenlerin İkinci Uluslararası Kongresi"nde kabul edilen "Venedik Tüzüğü" ile kültür varlığının kapsamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüzüğün birinci maddesi: "*Tarihi kültür varlığı kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.*" şeklindedir (http://akademik.maltepe.edu.tr/~ismailbasoglu/venedik_tuzuk.pdf, Erişim 10.11.2017). Bu yeni görüşle kültürel mirası koruma kavramı, korunması gerekli kentlerin bir bölümünü ya da gereğinde bütünü de içerebildiği gibi, yöresel mimari açısından değişmemiş ya da az değişmiş bir kırsal yerleşmeyi de kapsayan duruma gelmiştir (Sey, 2003).

Birçok devlet 1972 yılında UNESCO tarafından hazırlanan Dünya Kültür ve Doğa Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi'ne imza atarak sınırları içindeki kültür mirasını koruyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Türkiye de bu sözleşmeye 1982 tarihinde taraf olmuştur. 1975 yılında Avrupa Konseyi tarafından ilan edilen "Avrupa Mimari Miras Yılı" kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda ise "Avrupa Mimari Miras Tüzüğü" hazırlanmış ve 26 Eylül 1975 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilmiştir (Çomak, Kutlu, 2014:836).

UNESCO, 2001 yılında Sualtı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini, 2003 yılında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesini ve 2005 yılında Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesini kabul etmiştir. Türkiye ise bu anlaşmalardan "Doğal ve Kültürel Dünya Mirasının Korunması Sözleşmesi"ni 1983 yılında, "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi"ni ise 2006 yılında kabul etmiştir (Oğuz, 2007: 5). Bunların yanında, Türkiye, 1989 yılında "Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi"ni, 1999 yılında da "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"ne imza atmıştır.

2.6. Türkiye’de Kültürel Varlıkların Korunmasının Tarihçesi ve Yasal Düzenlemeler

Tarihi ve kültürel mirasın korunması ile ilgili Cumhuriyete gelene kadar bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu alandaki ilk çalışmalara Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki çalışmalar genel olarak yapılar ile ilgili gerçekleştirilmiş, tarihsel çevre ölçeğindeki koruma uygulamalarına çok fazla önem verilmemiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte koruma alanındaki girişimler, özellikle arkeoloji alanında önemini artmaya başlamıştır. Toplumla toprak arasında bağı güçlendiren en önemli araç kültürel değerlerdir. Yeni kurulan Cumhuriyetin anayurdu Anadolu kabul edilmiş ve her türlü kültür değeri de Cumhuriyet Türkiye’sinin malı olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bu alandaki diğer bir önemli gelişmesi ise eski eser ve anıtların belgelenmesi işlemi olmuştur. Eski Eserleri Koruma Encümeni olarak anılan Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni Türkiye’de kültürel varlıklarla ilgili denetleme ve karar organı olan ilk örgüttür (Tapan, 1998: 202). Cumhuriyetin ilk yıllarında müzecilik alanında da birçok gelişmeler olmuş, Ankara Etnografya Müzesi (1925) ve İstanbul Resim ve Heykel Müzesi (1937) başta olmak üzere birçok müze açılmıştır.

Atatürk, 1935 yılında Florya Köşkü’ne Hasan Fehmi Çambel’i (Türk Tarih Kurumu Başkanı) ve Afet İnan’ı çağırarak ve “her türlü kültürel ve arkeolojik belgeleri toplanma, koruma, restorasyonu için yeterli tedbirlerin alınması, gerekli kurumlarla işbirliği, yerel çevrelerin duyarlı olmaları, yalnızca kazıların yeterli olmayacağı, buluntuların restorasyonu yapılarak korunmaları” ile ilgili 10 maddelik emir yazdırmıştır (Yıldız, 2010).

Kentleşmenin hızlı yaşandığı 1950’lerde tahribata uğrayan taşınmaz eski eserleri koruma çabaları önem kazanmıştır. 1951 senesinde çıkartılan 5805 sayılı yasa ile “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu” kurulmuş ve imar faaliyetleri sırasında ortaya çıkabilecek imar ve eski eserler sorunlarını çözmek ve korunmalarını denetlemek amaçlanmıştır (Çelik ve Yazgan, 2007: 5).

1961 Anayasası’nın 50. maddesi “*Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar*” ifadesiyle somut kültürel miras ilk kez anayasal güvence altına alınmıştır (Kili ve Gözübüyük, 2000: 187). Böylece, 1961 Anayasası koruma görevini devlete yüklemiştir. Daha sonra 1973 yılında kabul edilen “1710 sayılı Eski Eserler Kanunu” korunacak değerler konusunda yeni tanımlamalar getirmiş ve bunu kentsel sit kavramına yer vererek gerçekleştirmiştir.

1975 yılında kabul edilen “Amsterdam Deklarasyonu”nda belirlenen ilkeler, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne bağlı, “Tespit ve Tescil” ve “Koruma Planlaması” birimlerinin kurulmasını sağlamıştır (Madran, 2010). Böylece Türkiye’de ilk programlı, belli amaçlara yönelik ve kuralları konmuş bir envanter çalışmasının yapılmasına başlandıği söylenebilir.

1982 Anayasası (63. madde) “*Devlet tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirler alır*” hükmüyle koruma anlayışını 1961 Anayasası’na göre daha geniş kapsamlı olarak ele almış ve aynı şekilde devlete kültür ve tabiat değerlerini koruma görevini vermiştir.

1983 yılında 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” yürürlüğe girmiş, 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 2863 Sayılı Kanunun bazı maddelerinde değişik yapılmıştır. Günümüzde de kültürel mirasın korunması ve yaşatılması Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün denetimi ve kontrolü altındadır.

3. KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA BELEDİYE BİRLİKLERİ’NİN ROLÜ

3.1. Belediye Birlikleri

Yerel yönetim birlikleri 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’nda yer alan tanıma göre; “Birden fazla mahalli idare idarenin yürütmekle görevli oldukları hizmetlerden bazılarını birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişisi” olarak belirtilmiştir (Daoudov, 2012: 55).

Kentsel sorunların çözebilmek için sorumlu aktörlerin başında belediyeler gelmektedir. Fakat kentsel sorunların büyüklüğüne göre belediyelerin hem siyasal hem de ekonomik açıdan zayıf olması (Demirkol, 2017:146) belediyelerin tek başına tüm işlere yetememesine neden olmaktadır. Birlikler yerel yönetimlerin kendilerine verilen mecburi ya da isteğe bağlı görevlerin bir veya birkaçını ortaklaşa yürütmek ve çeşitli işbirlikleri yapmak üzere belediyeler arasında ya da diğer yerel yönetim birlikleri ile kurdukları ortak idarelerdir. Yerel yönetim birlikleri, yerel yönetimlerin gereksinimlerini zamanında ve daha kaliteli hizmetlerle karşılamaları için destek veren kuruluşlardır (Köseoglu, 2010).

Türkiye’de yerel yönetim birliklerine dair ilk anayasal düzenleme, 1961 Anayasası’nın 166/4 maddesinde “Mahalli idarelerin kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir, bu idarelere görevleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanır” şeklindedir (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>, Erişim Tarihi: 17.02.2018). Ayrıca, 1982 Anayasası’nın 127/5 maddesi ise “Mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla kendi aralarında Bakanlar Kurulu’nun izni ile birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir. Bu idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır.” (Bozlağan ve Demirkaya, 2008: 232) şeklinde ifade edilmiştir.

Yerel işbirliği imkanlarının çoğalmasıyla beraber, sürdürülebilir insani ve sosyal gelişim ve sürdürülebilir kalkınmadan sorumlu duruma gelen belediyeler ekonomik olarak dayanışma ve işbirliğine daha fazla ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkan belediye birlikleri her geçen gün önemini arttırmaktadır.

3.2. Kültürel Miras ve Belediye Birlikleri

Belediyeler arası işbirlikleri, ulusal ve uluslararası alanda belediyelerin belli bir konuda veya konularda süreli veya süreyle bağlı kalmadan birlikte çalışmalarını ifade eder (TBB, 2012). Bu çalışma alanlarından birisi de “kültürel ve tarihi mirasın korunması”dır.

Kültürel mirasın korunması çalışmalarında yerel yönetim birimlerinin özellikle de belediyelerin önemi büyüktür. Ancak kültürel ve tarihi değerlerin korunmasında yerel yönetimler gerektiği gibi etkin olamamaktadır. Çünkü koruma ve

yaşatma mevzuatında yerel yönetimlere gerektiği kadar yetki verilmemektedir. Bu nedenle belediyeler tarihi ve kültürel varlıkların korunması hususunda faydalı olamamaktadırlar.

Türkiye'deki mevzuatın kentlerdeki tarihsel ve kültürel varlıkları koruma sorumluluğu Kültür ve Turizm Bakanlığı'na vermesi, kentlerin asıl sahibi olan yerel yönetimlerin ise yalnızca alınan kararları uygulamakla sorumlu oldukları şeklinde bir algı oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak da yerel yönetimler ile korunması gereken kültürel ve tarihi değerlerimiz yeterince korunamamaktadır.

1982 Anayasasının, tarihi ve kültürel mirasın korunması konusunda yeterli olamadığı gözlemlenmektedir. 1982 Anayasası'nın 63. maddesinde kültürel ve tarihi mirasın korunmasına ilişkin *"Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır."* hükmü yer almaktadır (https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, Erişim Tarihi:05.01.2018). Ancak 2004 yılı öncesine kadar bu hüküm işlevsiz bir durumdadır. 2004 yılından itibaren yürürlüğe konulan yasalarla bu hüküm daha somut ve uygulanabilir bir hale getirilmişse de konu ile ilgili yetersizlik devam etmektedir.

1983 yılında yürürlüğe giren 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"nda yerel yönetimlere ve özellikle de belediyelere kültürel mirasın korunması ile ilgili kısıtlayıcı yetkiler verilmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanununda ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda ise kültürel ve tarihi mirasın korunması ile ilgili belediyeleri yönlendirici ve açıklayıcı hükümlere yeterince yer verilmemiştir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda kültürel ve tarihi mirasın korunmasına ilişkin en somut ibare, "Büyükşehir belediyesinin görev, yetki ve sorumlulukları" bölümünü içeren 7. maddesinde yer almaktadır ve; *"Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihi dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek."* şeklinde ifade edilmiştir (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>, Erişim Tarihi:15.02.2018).

Belediyeler kültürel mirasın korunması projelerine, 5393 sayılı Belediye Kanununun "Meclisin görev ve yetkileri" bölümünü içeren 18. maddesinde yer alan; *"Yurt içindeki ve İçişleri Bakanlığının izniyle yurt dışındaki belediyeler ve mahalli idare birlikleriyle karşılıklı iş birliği yapılmasına; kardeş kent ilişkileri kurulmasına; ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirmek amacıyla kültür, sanat ve spor gibi alanlarda faaliyet ve projeler gerçekleştirilmesine; bu çerçevede arsa, bina ve benzeri tesisleri yapma, yaptırma, kiralama veya tahsis etmeye karar vermek"* ibaresi kapsamında belediye meclislerince alınan kararlar mali kaynak sağlayabilmektedir. Yurtdışına yapılacak yardımlarla ilgili ise İçişleri Bakanlığının onayının alınması gerekmektedir.

Belediyelerin yurtiçi veya yurtdışındaki kültürel mirasın korunmasına yönelik destek verebilmesinin diğer bir alternatifi de "Belediye Birlikleri"dir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun, "Yurt dışı ilişkileri" bölümünü içeren 74. maddesinde yer alan; *"Belediye, belediye meclisinin kararına bağlı olarak görev alanıyla ilgili konularda faaliyet gösteren uluslararası teşekkül ve organizasyonlara, kurucu üye veya üye olabilir. Belediye bu teşekkül, organizasyon ve yabancı mahalli idarelerle ortak faaliyet ve hizmet projeleri gerçekleştirebilir veya kardeş kent ilişkisi kurabilir. Birinci ve ikinci fıkra gereğince yapılacak faaliyetlerin, dış politikaya ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ve önceden İçişleri Bakanlığının izninin alınması zorunludur."* (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>, Erişim Tarihi: 17.02.2018) ibaresi kapsamında mali kaynak sağlayabilmektedir.

Türkiye'deki mevcut mevzuat incelendiğinde, belediyelerin, kendi sınırları dışında kalan yurtiçindeki ve yurtdışındaki tarihi ve kültürel yapıların korunmasına yönelik proje ve faaliyetlere doğrudan mali kaynak sağlama noktasında iki seçeneğinin var olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, yapının bulunduğu yerdeki belediye ile kardeş şehir olunması ve diğeri ise belediye birlikleri aracılığı ile bu kaynağı aktarması şeklindedir.

Küreselleşme ve halkın hizmet konusunda yerel yönetimlerden beklentilerinin artması yerel yönetimlerin önemini arttırmıştır. Bu bilinçle hareket edilerek 2003 yılı sonrasında merkezi hükümet tarafından yerel idarelere özellikle belediyelere önem vermeye başlanmış ve yerel idareler de hemen hemen her konuda bilinçli bir yapıya sahip olmaya başlamışlardır. Geçmişte var olan kaynak yetersizliği ve diğer nedenlerle kültürel mirasın korunması yönünde yerel yönetimlerin yaşamış olduğu sıkıntılar yerelleşme anlayışı ile birlikte önemli ölçüde giderilmiş ve yerel yöneticilerin kültürel mirasımızın korunmasına yönelik çabaları artmıştır.

Belediyelerin, kültürel ve tarihi mirasın korunmasına yönelik girişimlerde tercih edebildikleri yöntem, hem denetim hem de hesap verilebilirlik açısından bu yardımları Belediye Birlikleri aracılığı ile yapmaktır. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Ceyhan Belediyesi ve Adana Büyükşehir Belediyesi'nin Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) aracılığı ile Bulgaristan'ın Hitrino Belediyesi sınırları içerisinde yer alan dünyaca ünlü güreşçimiz "Koca Yusuf"un evinin restore edilerek müzeye çevrilmesi projesidir.

3.3. Ceyhan Belediyesi'nin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Aracılığı ile Koca Yusuf Evi Restorasyonu

3.3.1. Bulgaristan'da Yerel Yönetimler ve Kültürel Miras

Bulgaristan Cumhuriyeti'nin mevzuatına baktığımızda belediyelere çevre ile ilgili olarak su tedarik etme, çöp toplama, itfaiye, mezarlık gibi asli görevlerin yanında, "kültür ve sanat" görevleri de verilmiştir. Belediye tiyatrolarını açma ve işletme, müzeler açma belediyelerin görevlerindedir (Güler, 1995:85). Belediye meclisi kültürel, tarihi ve mimari eserlerinin korunmasıyla ilgili gerekli kararları almaktadır. Bulgaristan'da yerel yönetimlerin yasal dayanağı 1991 tarihli Mahalli İdarelerin görev alanı Yerinden Yönetim ve Mahalli İdareler Kanunuyla düzenlenmiştir. Bu kanunun "kültürel, tarihi ve mimari eserlerin korunması ve idamesinin sağlanması" görevini mahalli idareler vermektedir (Çelen,2012:503).

Bulgaristan merkezi yönetimi, ülkenin tanıtımına katkı sağlamak amacıyla son yıllarda kültürel mirasa daha çok önem vermiştir. Hatta 2013 yılında Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan altı eserin Kültürel Miras Listesi'ne alınması için 7UNESCO'ya başvurmuşlardır (www.anadolujansi.gov.tr, Erişim Tarihi:26.12.2017). Bulgaristan'ın bu çabaları sadece merkezi yönetimler ile sınırlı kalmamış ve yerel yönetimler tarafından da desteklenmiştir. Kültürel mirasın korunmasına destek isteyen Hitrino Belediyesi'de sınırları içerisinde bulunan, Türkiye için önemli bir isim olan Koca Yusuf'un evinin restorasyonunun yapılması için Türk Dünyası Belediyeler Birliği'ne başvuruda bulunmuştur.

3.3.2 Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB)

Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB), Türk Dili ve Lehçelerini Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları, 2000 yılı Azerbaycan zirvesinde, ülkelerarası işbirliğinin geliştirilmesi ile ilgili alınan kararların 6. maddesinde; "Yerel Yönetimler Arasında İşbirliğinin Geliştirilmesi" kararını almıştır. Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB),

özellikle Türk Dili ve Lehçelerinin konuşulduğu ülke ve bölgelerde ve buralarla coğrafi, tarihi, kültürel ortaklıkları bulunan yerlerdeki kent ve kent yönetimi ile ilgili çalışmalar yapmak amacıyla 6464 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 12 Kasım 2003 yılında kurulmuştur. TDBB, faaliyetlerine 3335 sayılı Uluslararası Nitelikteki Teşekküllerin Kurulması hakkındaki yasa hükümleri çerçevesinde devam etmektedir (www.tdbb.org.tr, Erişim Tarihi :15.12.2017).

Birliğin faaliyet alanları, kent ve kent yönetimi, belediye hizmetleri, sosyal ve kültürel hizmetler, eğitim hizmetleri ve uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi olmak üzere 5 ana başlık altında belirtilmiştir. Bu başlıklardan sosyal ve kültürel hizmetler bölümünde “*Kentlerin kendi tarihi ve kültürel kimliklerini koruyucu çalışmalar yapmak, kentlerde kültür ve sanatın gelişimine yardımcı olmak, belediyelere danışmanlık ve proje desteği sağlamak, konuyla ilgili tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek ve işlettirmek, kurulmasını teşvik etmek ve desteklemek, bu hususlarda işbirliğini ve koordinasyonu sağlamak.*” şeklinde tanımlanmaktadır (www.tdbb.org.tr, Erişim Tarihi :13.12.2017).

TDBB, kuruluşundan beri kültürel mirasın korunmasına dair bir çok projeye imza atmıştır. Bu çalışmaları incelediğimizde özellikle 2011 yılından itibaren belediyeler ile işbirliklerinin arttığını görmekteyiz. Konumuzun da temelini oluşturduğu gibi bu projeler sayesinde kültürel mirasın korunmasına katkı sağlanmıştır.

Table 1 / Tablo 1: TDBB'nin Kültürel Mirasa Dair Projeleri (2011 – 2015) / Projects of TDBB on Cultural Heritage (2011 – 2015)

Kaynak: TDBB Faaliyet Raporları (2011-2015).

PROJE ADI	PARTNER KURULUŞ	PROJE YILI
“Uluslararası Geleneksel Türk Spor Oyunları Etkinliği”	Denizli Büyükşehir Belediyesi	2011
“Balkan Spor Oyunları ve Büyük Balkan Buluşması”	Yalova Belediyesi	2012
“İpek Yolu Belediye Başkanları Forumu”	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	2012
“Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı”	Trabzon Büyükşehir Belediyesi	2012
“1. Uluslararası Çocuk Oyunları Şenliği”	Çayırova Belediyesi	2013
“23 Nisan Uluslararası Çocuk Şenliği, Çocuk Eğitim ve Eğlence Fuarı”	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	2013
“İstanbul-Gyeongju Dünya Kültür EXPO 2013”	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	2013
“Aba Güreşleri” Etkinliğine	Antakya Belediyesi	2013
“Marka Şehir Bolu ve 1. Uluslararası	Bolu Belediyesi	2013

Köroğlu Festivali”		
“23 Nisan Uluslararası Çocuk Şenliği, Çocuk Eğitim ve Eğlence Fuarı”	Kocaeli Büyükşehir Belediyesi	2014
“19. KKTC Uluslararası İskele Belediyesi Halk Dansları Festivali”	KKTC İskele Belediyesi	2014
“7. Uluslararası Avrasya Dünya Kültür Mirası Şehirler Konferansı”	Kazakistan Aktau Belediyesi	2014
“Marka Şehir Bolu ve 2. Uluslararası Köroğlu Festivali”	Bolu Belediyesi	2014
“Doğumunun 100. Yılında Rahmankul Han”	Zeytinburnu Belediyesi	2014
“Uluslararası Ninni Festivali”	Esenler Belediyesi	2015
“Marka Şehir Bolu ve 3. Uluslararası Köroğlu Festivali”	Bolu Belediyesi	2015
“505. Ayvatovica - Ayvaz Dede Şenlikleri”	Travnik Belediyesi	2015
“19. Türk Dünyası Günleri”	Kastamonu Belediyesi	2015
“Koca Yusuf Evi Restorasyonu” Projesi	Bulgaristan Hitrino Belediyesi ve Adana Büyükşehir Belediyesi	2015

2.3.3. TDBB, Ceyhan Belediyesi ve Adana Büyükşehir Belediyesi İşbirliğinde Koca Yusuf Evi Restorasyonu

Belediyelerin kültürel mirasın korunması ile ilgili başka belediyelere kaynak aktarmasında iki yol olduğunu belirtmiştik. Bunlar kardeş şehir ilişkisi yöntemi ve belediye birlikleri üzerinden kaynak aktarım yöntemi idi. Yukarıda detaylı açıkladığımız bu yöntemlerden çalışmamızın da temelini oluşturan “belediye birlikleri üzerinden kaynak aktarımı” yönteminin en somut örneklerinden biri de TDBB – Ceyhan Belediyesi işbirliğinde başlatılan, Adana Büyükşehir Belediyesi’nin destekleriyle gerçekleştirilen “Koca Yusuf’un Evinin Restorasyonu Projesi”dir.

Koca Yusuf, günümüzde Bulgaristan sınırlarında bulunan Şumnu Kasabası’nın Karalar Köyü’nde doğmuştur. Çocukluğu milliyetçilik hareketleri nedeni ile Bulgarların Türk köylerini bastığı bir ortamda geçmiştir. Koca Yusuf, büyük güreş ustalarından güreş dersi almış, Avrupa ve Amerika’da güreşerek “Cihan Pehlivanı” unvanını edinmiştir. Koca Yusuf grekoroman güreşi yapan ilk Türk pehlivandır. Bu sebeple Türkiye için önemli ve yaşatılması gereken bir isimdir.

TDBB, kültürel mirasın korunması alanında bir çok proje üretmekle beraber bunların hepsi soyut kültürel miras alanındadır. Sadece “Koca Yusuf Evi Restorasyon Projesi” somut kültürel miras alanındadır. Çalışmada da bu sebeple bu proje örnek uygulama olarak seçilmiştir.

Kentlerin tarihi ve kültürel kimliklerini koruyucu çalışmalar yapan TDBB'den, Bulgaristan'ın Hitrino Belediyesi tarafından gönderilen resmi yazı ile belediye sınırları içerisinde yer alan dünyaca ünlü güreşçi Koca Yusuf'un evinin restorasyonu için destek talebinde bulunulmuştur (Ek 1).

TDBB, Hitrino Belediyesi'nden gelen talebi yönetim kurulunda aldığı karar ile Birlik üyesi Ceyhan Belediyesi'ne iletmış ve söz konusu proje için destek talebinde bulunmuştur. Ceyhan Belediyesi de konuyu Adana Büyükşehir Belediyesine aktarmış, Adana Büyükşehir Belediyesi de 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun, "Yurt dışı ilişkileri" bölümünü içeren 74. maddesinde yer alan; "Belediye, belediye meclisinin kararına bağlı olarak görev alanıyla ilgili konularda faaliyet gösteren uluslararası teşekkül ve organizasyonlara, kurucu üye veya üye olabilir. Belediye bu teşekkül, organizasyon ve yabancı mahalli idarelerle ortak faaliyet ve hizmet projeleri gerçekleştirebilir veya kardeş kent ilişkisi kurabilir. Birinci ve ikinci fıkra gereğince yapılacak faaliyetlerin, dış politikaya ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ve önceden İçişleri Bakanlığının izninin alınması zorunludur." (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>, Erişim Tarihi: 17.02.2018) ibaresi kapsamında, İçişleri Bakanlığının izni ile Koca Yusuf'un evinin restorasyonu projesine sağlayacağı maddi desteğin TDBB aracılığı ile aktarılması kararını belediye meclisince almıştır (Ek 2).

TDBB Yönetim Kurulu tarafından alınan kararlar, şartlı bağış yöntemi ile Koca Yusuf'un evinin restore edilmesi şartıyla Birliğe aktarılan maddi desteği Bulgaristan Hitrino Belediyesi'nin hesabına aktarmıştır. Görüldüğü üzere söz konusu koruma projesi ile kültürel ve tarihi bir değerimizin korunmasına katkı sağlanmış ve Ceyhan Belediyesi ve Adana Büyükşehir Belediyesi TDBB üzerinden restorasyon için gerekli kaynak ilgili projede kullanılmak üzere aktarılmıştır.

4. SONUÇ

Türkiye'de, 19. yüzyıl sonlarında başlayan doğal ve kültürel varlıkların korunması çalışmaları günümüze kadar gelen dönemde önemli gelişmeler göstermiş olsa da pratikte karşılaşılan problemler tam anlamıyla çözülememiştir. Dikkatsiz bir şekilde yapılan kentleşme, özellikle tarihi kentlerin korunmasına amacıyla alınan önlemleri arka plana atmış, bu durum koruma konusunda somut adımların atılmasını engellemiştir.

Kültürel mirasın korunması ve sürekliliği, sağlıklı bir toplum yapısı için gereklidir. Bu nedenle, tarihi ve kültürel varlıklara daha çok değer verilmesi ve bunların gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması gerekmektedir. Kültürel mirasın yok olması sadece o kentin ve o kent halkının problemi değil, bütün insanlığın ortak problemidir. O halde kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasında tüm kurumlara olduğu gibi yerel yönetimlere de çeşitli görevler düşmektedir. Çünkü yerel yönetimlerin ana görevlerinden birisi de tarihsel, kültürel ve tabii kaynakların korunmasını sağlamaktır.

Koruma uygulamalarındaki en önemli sorun, mevzuat konusunda yaşanmaktadır. 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun ve 5225 Sayılı Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu incelendiğinde koruma görevinin Kültür ve Turizm

Bakanlığı koordinasyonunda, belediyelerin, il özel idarelerin, diğer bakanlıkların, sivil toplum örgütlerinin, uluslararası kuruluşların, üniversitelerin ve bilim adamlarının ortak çabaları ile yürütüldüğü ifade edilmiştir. Ancak kültürel ve tarihi değerlerin korunması yönündeki çabalar, merkezi yönetim tarafından etkin olmayan denetim nedeni ile sekteye uğramaktadır. Özellikle yurtdışındaki kültürel mirasın korunmasına yönelik projelere, belediyeler tarafından aktarılan mali kaynaklara yönelik verimsiz denetimler, belediyeleri tedirgin etmekte ve koruma yönündeki çabaları sekteye uğratabilmektedir.

Yurtdışındaki kültürel mirasın korunması için Belediyelerin, kültürel ve tarihi mirasın korunmasına yönelik girişimlerde genellikle tercih ettikleri yöntem, hem denetim hem de hesap verilebilirlik açısından bu yardımları Belediye Birlikleri aracılığı ile yapmak olmuştur. Belediyeler, meclislerince alınacak bir kararla yurtdışındaki kültürel mirasın koruma projelerine sağlayacakları mali kaynağı öncelikle Belediye Birliği'ne aktarmaktadır. Söz konusu projeye göre, Birliğin yetkili organları tarafından onaylandıktan sonra Birlik tarafından oluşturulan bir heyetle koruma yapılacak yapının yerinde incelenmesi için yapının bulunduğu ülkeye teknik gezi seyahatleri yapılmakta ve belediyelere inceleme raporları sunulmaktadır. Bu da adımların daha verimli atılmasını sağlamaktadır.

Ülkemizdeki yanlış anlayışlardan birisi de kültürel ve tarihi mirasın korunmasına yönelik çabaların genellikle yurtiçinde yoğunlaştırılmasıdır. Mevcut mevzuat incelendiğinde yerel yönetimleri özellikle de belediyeleri ilgilendiren kültürel ve tarihi değerlerin korunmasına yönelik yasalar genellikle ülke içinde yapılacak koruma projelerini kapsamaktadır. Yurtdışındaki koruma projelerine yönelik ise 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 18. maddesinde “...İçişleri Bakanlığının izniyle yurt dışındaki belediyeler ve mahalli idare birlikleriyle karşılıklı iş birliği yapılmasına ...” ibaresi yer almaktadır. Ancak ülkemizin yurtdışında ve özellikle Balkanlarda sahip olduğu sayısız kültürel ve tarihi değerleri bulunmaktadır. Bunun için yasa koyucuların bu konuda detaylı bir çalışma yapması ve belediyelerin bu kısıtlayıcı hükümlerden arındırılması gerekmektedir. Ayrıca belediyelerin yurtdışında yapacakları yardımlar için mevzuatta ön şart kabul olarak kabul edilen “kardeş şehir olmak” ibaresi zorunlu olmaktan çıkarılmalı, kaynakların etkin kullanılması ile ilgili denetim mekanizmaları oluşturularak kaynak israfının önüne geçilmeli ve böylece belediyelerin, kültürel ve tarihi mirasın korunmasına yönelik olarak önü açılmalıdır. Ayrıca mevcut yasalar düzenlenene kadar yerel yönetimler, söz konusu koruma projeleri ile ilgili mahalli idare birliklerine yönlendirilmeli ve ülke genelinde koruma bilinci oluşturularak özellikle yurtdışındaki değerlerin korunması etkin bir şekilde yapılmalıdır. Ayrıca, tarihsel ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik çabalarda; merkezi ve yerel idareler, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında güçlü bir birliktelik oluşturulmalıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, yerel idarelere yönelik kültürel mirasın korunması, onarımı ve bakımının yapılması için destek vermeli ve oluşturulacak projeler kapsamında bütçe ayrılmalıdır. Korumaya ayrılan miktar artırılmadığı sürece korumacılığın gelişmesi beklenmemelidir.

Sonuç olarak, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasında etkinliğin sağlanması için yasal boyutta gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Öncelikle kaynak sorunu halledilmeli, 5393 sayılı Belediye Kanununda ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda korumacılığı özendirici ve destekleyici hükümler içeren değişiklikler yapılmalıdır.

Kaynakça

Ahmad, Y., (2006), The scope and definition of heritage: From tangible to intangible. *International Journal of Heritage Studies*, 12 (3).

Asatekin, G., (2004), **Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi, Niçin Nasıl Korumalıyız?**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİM Basımevi, Ankara.

Aslan, Z., and Ardemagni, M., (2006), Introducing Young People To The Protection Of Heritage Sites And Historic Cites, www.icrom.org, Erişim Tarihi 16.10.2017.

Bozlağan, R. ve Demirkaya, Y., (2008), Türkiye’de Yerel Yönetimler, Nobel Basımevi, Ankara.

Çelik, D. ve Yazgan, M. E., (2007), *Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi*, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 9 (11).

Çelen, Mustafa (2012), *Bulgaristan’da Yerel Yönetimler*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, Cilt 13, Sayı 2.

Çomak, Hasret ve Gökalp Kutlu, Ayşegül (2014), *Uluslararası Güvenlik Kongresi*, Bildiriler Kitabı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli.

Dalkılıç, N. (2007), Midyat-Kültürel Zenginliğin Korunması, ÇEKÜL Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Daoudov, M., (2013), **Yerel Dış Politikanın Temelleri**, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, Kaplan Ofset, İstanbul.

Dedehayır, H., (2008), *Somut Olmayan Kültürel Mirası Korumak ve Yaşatmak*, Geçmişten Geleceğe Yerel Kimlik.

Demirkol, Mustafa (2017), *Türkiye’de Adem-i Merkezîyetçilik Açısından 1973 Seçimleri Öncesi ve Sonrası Kentsel Siyasetin Önemi*, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 12.

Eker, K., (2005), Atatürk ve Milli Kültür, Uluslararası Atatürk ve Güzel Sanatlar Sempozyumu Bildirileri, Cumhuriyet Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, Ankara.

Ekinci, O. (2003), Kültürel ve doğal mirasın korunması. G.Tarı (Editör), Kültürel Açından Avrupa Birliğine Yaklaşım Sempozyumu, 22–24 Kasım 2001, Ofset Filmcilik Matbaacılık, İstanbul.

Erder, C., (1999), *Tarihi Çevre Kaygısı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Güvenç, B., (1993), İnsan ve Kültür, IV. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Güler, Birgül (1995), *Bulgaristan’da Yerel Yönetimler*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 4 Sayı 1.

Kili, S., ve Gözübüyük, A. Ş., (2000), Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Köseoğlu, M., (2010), *Yerel Yönetim Birliklerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Türk İdare Dergisi, Sayı: 468, T.C. İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.

Madran, E., (2010), Türkiye, Geçmişten Geleceğe Bir Kültürel Miras, www.kultur.gov.tr, Erişim Tarihi: 18.11.2017.

Yıldızturnan, M., (2010), **Atatürk ve Müze**, www.kultur.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.11.2017.

Oğuz, Ö., (2007), *UNESCO, Kültür ve Türkiye*, Milli Folklor, 19 (73).

Oğuz, Ö., (2006), *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması ve Halkbilimi*, II. Halkbilimi Sempozyumu Halkbiliminde Ergenlik ve Erginlik Olgusu Bildiriler Kitabı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayın No: 25, Eskişehir.

Örnek, V.S., (1971), Etnoloji Sözlüğü, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, No: 200, Ankara.

Pearson, M., ve Sullivan, S., (1995), *Loking After Heritage Places: The Basic Of Heritage Planning For Managers, Landowners And Administrators*, Melbourne University Press, Melbourne.

Sey, Y., (2003), *Sürdürülebilir Kalkınma / Tarihi Kültürel Mirasın Korunması, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli, Vizyon 2023: Bilim Ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi*, <http://www.tubitak.gov.tr>, Erişim Tarihi:01.11.2017.

Tapan, M., (1998), *Cumhuriyet Döneminde Doğa ve Kültür Varlıklarını Koruyamamanın Korunması, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Türk Dünyası Belediyeler Birliği Faaliyet Raporları, 2011-2015.

Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), (2012), *Kardeş Şehirler, Uluslararası Belediye İşbirlikleri ve Birliğimizin Rolü*, İller ve Belediyeler Dergisi, Sistem Ofset. Ankara.

Uhri, A., (2002), *Kültür Turizminin Bir Alt Kolu Olarak Prehistorik Yerleşimler*, 2. Turizm Şurası Bildirileri, Ankara.

UNESCO (1954), *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954*. Web: <http://www.unesco.org/new/en/unesco/>, Erişim Tarihi: 21.10.2017.

UNESCO (2003), **Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi** ve UNESCO (1972), **Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi**, www.unesco.org.tr, Erişim 16.10.2017.

Usal, A. ve Kuşluvan Z., (2002), *Davranış Bilimleri, Sosyal Psikoloji*, Barış Yayınları, İzmir.

Üçcan, F., (2002), *Kültür Mirasımız*, Şekerbank Kültür Yayınları, Ankara.

Yılmaz, G. ve Üçer, Z.A.G., (2004), *Türkiye'de Kentsel Koruma Sürecinde Kurumsal Yapı ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Değerlendirme*, Ege Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 3 (51).

Yücel, Y. ve Yedi yıldız, B., (1990), "Tarih ve Kültür" Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, AKDITYK AKM Yayını, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası.

Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası.

5393 Sayılı Belediye Kanunu

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

www.anadolujansi.gov.tr, Erişim Tarihi: 26.12.2017.

www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060121-1.htm, Erişim 13.10.2017.

www.kulturvarliklari.gov.tr, Erişim Tarihi: 17.09.2017.

www.kultur.gov.tr, Erişim Tarihi: 17.09.2017.

www.akademik.maltepe.edu.tr/~ismailbasoglu/venedik_tuzuk.pdf, Erişim 20.10.2017.

www.tdbb.org.tr, Erişim Tarihi: 01.12.2017.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>, Erişim Tarihi:10.11.2017.

FACTORS THAT AFFECT THE SETTLEMENT SITE SELECTION: THE CASE OF İSTANBUL AYYANSARAY UNIVERSITY

Yazar / Author: Lecturer / Öğr. Gör. Eymen NAMAZCI¹

Abstract

Turkey has a different culture than Western societies where individuals' residential area preferences are also effective as other factors which may have vary from Western examples (at least as effective, even if the other factors which may have different sorting). In the light of this belief some assumptions need to be tested according to Tiebout Hypothesis and brought to light the point of view. The purpose of this study is to test the accuracy of Tiebout's "vote with their feet" hypotheses and to identify the factors that influence the location of selection. In the Tiebout Hypotheses, survey has been tested on 154 students out of 2200 of İstanbul Ayyansaray University Campus in Balat. While preparing of this survey, it has been expected that closeness of İstanbul Ayyansaray University would be the most effective preference for students. Therefore, in result; socio-cultural environment background was lead to the preference of students in their choice and it was assumed that combination of other results would be also effective in their choice. This study would be an inspiration to the researchers whom work in local administration studies and service quality studies.

Key Words: Tiebout Hypothesis, Local Governments, Vote With Their Feet, Quality of Local Services, Optimal Community Composition, Optimal Service Area.

YERLEŞİM YERİ SEÇİMİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER: İSTANBUL AYYANSARAY ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ²

Özet

Batılı toplumlardan farklı bir kültüre sahip olan Türkiye'de bireylerin yerleşim alanı seçiminde etkili olan faktörlerin Batılı örneklerinden farklı olabileceği (en azından ortak faktörler olsa dahi etkili olan faktörlerin sıralamasının farklı olabileceği) düşüncesi, Tiebout Hipotezinin bazı varsayımlarının Türkiye'de test edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış ve çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Çalışmanın amacı, Tiebout'un Ayağı ile Oy Kullanma hipotezindeki bazı varsayımların doğruluğunu test etmek ve sayılan varsayımların dışında yerleşim yeri seçiminde etkili olan faktörleri belirlemektir. Bu çalışmada Tiebout Hipotezi varsayımları İstanbul Ayyansaray Üniversitesi Balat Yerleşkesinde bulunan 2200 yükseköğrenim öğrencisinin 154'ü üzerinde anket yöntemiyle test edilmiştir. Anket soruları hazırlanırken, öğrencilerin yerleşim yeri seçiminde en etkili olan faktörün İstanbul Ayyansaray Üniversitesi'ne yakınlık olacağını tahmin edilmiştir. Fakat sonuç olarak yerleşim yeri seçiminde sosyo- kültürel çevrenin ön plana çıkması araştırmada elde edilen diğer sonuçların da şaşırtıcı olacağı yönünde ipucu vermiştir. Çalışma, Türkiye'de bir ilk olması bakımından öncelikle yerel yönetimler alanında çalışanlara daha sonra ise hizmet kalitesi konusu ile ilgilenen kişilere ilham verecektir.

Anahtar Kelimeler: Tiebout Hipotezi, Yerel Yönetimler, Ayağı İle Oy Kullanmak, Yerel Hizmetlerin Kalitesi, Optimal Topluluk Bileşimi, Optimal Hizmet Alanı.

1. Giriş

1970'lerden itibaren etkili olmaya başlayan Neoliberal politikalar ile birlikte, dünyada ve Türkiye'de yerel yönetimler alanında yapılan yasal düzenlemeler hız kazanmıştır. Bu yasal düzenlemelerin etkisi ile yerel yönetim birimleri piyasalarda daha fazla mal ve hizmet sunabilir hale gelmeye başlamıştır. Bu değişim, beraberinde yerel yönetim birimleri tarafından sunulan hizmetleri, yaşam alanlarımızın kalitesi üzerinde daha etkili bir hale getirmiştir. Ayrıca yerel düzeyde sunulan hizmetlerin çeşidi ve kalitesi de, bireylerin yerleşim yeri seçimi üzerindeki önemini arttırmaya başlamıştır.

Yerleşim yeri seçiminde hizmet kalitesi kadar maliyetler de önemlidir. Tüketici- seçmenler katlandıkları maliyetler ile aldıkları hizmetin optimal bileşiminin bulunduğu alanları tercih etme eğilimindedir (Banzhaf & Walsh, 2008, s861-862). Aynı zamanda sunduğu hizmetler ile aldığı verginin arasında uyumlu bir birleşimi yapabilen siyasetçi, konu edilen yerleşim yerindeki seçimi kazanma şansına sahip olacağından optimal hizmet alanının tespiti çok önemlidir (Barr & Davis, 1966, s.150). Optimal hizmet alanın oluşumu hakkında farklı teoriler bulunmasına rağmen, üzerinde çok tartışılan bir çalışma olan Tiebout Hipotezi başka çalışmaları tetiklemesi bakımından literatürde önemli bir yerdedir.

¹ İstanbul Ayyansaray Üniversitesi, Plato Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, eymennamazci@ayvansaray.edu.tr.

² Bu çalışma 28-29 Nisan 2018 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen "ICOME18, "Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi "nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Çalışma, ICOMEP 18'de sunulmuş olan çalışmanın geliştirilmiş halidir.

1956 yayınlanan Tiebout Hipotezi, ele aldığı konunun ilginç olması ve dayandığı varsayımların kolay kabul edilebilir olmamasından dolayı birden fazla çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Bu çalışmalar, dolaylı ve dolaysız incelemeler şeklinde tasnif edilebilir. 1969 yılında, Wallace E. Oates tarafından yapılan dolaylı incelmelerden birinde, yerel vergiler ile sunulan hizmet paketleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. 1982 yılında ise, Jan K. Brueckner kamu mallarının etkin sunumu üzerinde çalışmıştır. Yine Oates tarafından 2005 yılında ele alınan başka bir çalışmada ise, gelir ve kamusal mal sunumunda çeşitli topluluklar arasındaki ilişki ve kamusal malların talebinde oluşan tabakalaşma sorunu çalışılmıştır.

Nadiren yapılan doğrudan çalışmalardan biri olan, Philip E. Graves ve Donald M. Waldman tarafından ortaya konulan çalışmada ise emekli kişilerin yerleşim yeri seçiminde sunulan hizmetlerin maliyetinin değil, mülk edinme maliyetinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Tiebout Hipotezi üzerine yapılan başka bir çalışmada ise, Matthew E. Kahn, hava kirliliğinin Kaliforniya’da yaşayan kişilerin yerleşim yeri seçimi üzerindeki etkisini incelemiştir.

İstanbul Ayvansaray Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmadaki amaç ise, optimal hizmet alanının belirlenmesinde etkili faktörleri inceleyen Tiebout Hipotezinin bazı varsayımlarının doğruluğunu test etmek ve sayılan varsayımların dışında yerleşim yeri seçiminde etkili olan faktörleri belirlemektir.

Daha önce öğrenciler üzerinde test edilmemiş olan Tiebout Hipotezine ait bazı varsayımlar İstanbul Ayvansaray Üniversitesi öğrencileri üzerinde anket yöntemi ile test edilmiştir. Öğrencilerin yerleşim yeri seçiminde etkili olan faktörleri tespit etmek, hem yükseköğretim alanında hizmet verecek kamu ve özel sektör yöneticileri için, hem de yerel hizmetleri sunan belediyelerin, öğrencilerin tercihlerini dikkate alarak hizmet belirlemesi açısından önemlidir.

2. Optimal Hizmet Alanının Belirlenmesi

Tüketici-seçmenler minimum maliyet ile maksimum faydayı elde edeceği yerleşim alanlarında bulunmayı tercih edeceğinden, faydayı sağlayan hizmetin en iyi, yaşama maliyetinin ise en düşük olduğu alanları yerleşim alanı olarak belirleyecektir. Burada sözü geçen maliyetler; kira, vergi vb. masrafları ifade etmektedir. Ayrıca kentler de kendi aralarında daha fazla vergi geliri getirecek yatırımları ve iş adamlarını kente çekmek için rekabet halindedir (Bulut & Taniyıcı, 2008, s.320). Bir yerleşim yerindeki kişi sayısı ne kadar az olursa olsun yapılması gerekli olan sabit harcamalar bulunmaktadır. Yerel hizmetlerin sunulması için yapılan bu sabit harcamalar, yerleşim yerinde bulunan kişi sayısına bölüldüğünde, o kentte yaşamak için katlanılması gerekli, kişi başına düşen maliyet bulunur. Hizmet üretiminin azalan maliyet koşullarında yapıldığı bir durumda hizmet arzında ortalama birim maliyetlerin düşmesi söz konusu olur; yani toplam üretim ve toplam maliyetler artarken, ilave birim maliyet ve kişi başına hizmet maliyetleri düşer ve bu duruma ölçek ekonomisi denir (Falay, 2006, s.9). Ölçek ekonomilerinin varlığının bir sonucu olarak, önceleri kişi sayısı arttıkça kişi başına düşen birim maliyet düşerken, aynı zamanda kişi sayısının artması alınan hizmetlerin kalitesini de düşürmektedir. Kişi sayısındaki artış devam ettiğinde ise, belirtilen yerleşim yerinde yaşamının maliyeti, yerel hizmetler nedeni ile elde edilen faydadan daha fazla olmaya başlayacaktır. Bunun sonucu olarak kişiler yerleşim yerini terk etmeye başlayacaklardır. Bu durumun iyi yönetilebilmesi için “*Belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi*”, olarak tanımlanan Belediyenin, optimal hizmet alanını saptaması gerekir. Belli bir nüfusa sunulan belli bir hizmetin marjinal maliyeti ile kişilerin katlandıkları bu marjinal maliyet karşılığında elde edecekleri marjinal faydanın birbirine eşit olduğu yere kadar sunulan hizmetlerin bulunduğu alan optimal hizmet alanı olarak adlandırılabilir (Nadaroğlu, 2001, s.40).

Optimal hizmet alanının belirlenebilmesi için sunulan hizmet kalitesi ve nüfus çok önemlidir. Yerel yönetim birimleri optimal ölçeğe ulaşabilmek için gerekli olan nüfusu çekebilmek adına rekabete girişebilir. Rekabet sonucunda birimler arasında eşitlik sağlanamaması fertlerin bir bölgeden diğer bir bölgeye göçüne ve kaymasına neden olabilir (Bülbül, 2006, s.36). Yerel yönetim birimlerinin hizmet sunmakla görevli oldukları optimal büyüklükte olması, hizmetin başarılı ve etkin yürütülmesinin ön koşuludur. Sonsuz ihtiyaçları karşılayacak sınırlı kaynakların, en çok faydayı, en az maliyetle sağlayacak bir biçimde üretime kanalize edilmesi etkin hizmet üretimi anlamına gelecektir (Ulusoy & Akdemir, 2005, s.358). Etkin hizmet üretiminin oluşabilmesi için küyerelleşme** süreci ile hem yerel hem de uluslararası boyutta mal ve hizmetlerin piyasalaştırılması sağlanmaktadır.

Kamu hizmetlerinin piyasalaşabilmesi için, merkezi idarenin küçültülmesi gerekmektedir. Merkezi idarenin küçültülmesine ise, Desantralizasyon denir. Desantralizasyon, hizmetlerde etkinliğin sağlanması, genel politikaların yerel şartlara ve ihtiyaçlara uydurulması gibi nedenlerden dolayı gereklidir (Eryılmaz, 2006, s.77). Bu gerekliliklerin mali anlamda gerçekleştirilebilmesi için Desantralizasyon, tüketici-seçmenlerin ödedikleri ücretler yolu ile hizmet maliyetlerinin yerinden karşılanması, hizmet ve altyapı üretiminin yöre halkının mali veya bedensel katkısı ile finanse edilmesi ve /veya karşılanması, emlak ve satış vergileri gibi yollarla yerel gelir yaratılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Litvack & Seddon, 1999, s.3).

Optimal hizmet alanın belirlenmesine ilişkin çok sayıda teori bulunmaktadır. Bunlardan en çok ses getirenlerden biri ise, Tiebout Hipotezidir. Aynı zamanda “ayağı ile oy kullanma” olarak da bilinen hipotez şu şekilde özetlenebilir; yerel yönetimlerin, sağladıkları kamu mal ve hizmetleri ve uyguladıkları vergi oranları aracılığıyla, mobil olan yerel tüketicileri, optimum büyüklüğü sağlayana kadar kendi bölgelerine çekerek etkin hizmet sunumunu gerçekleştirebilme durumudur. Benzer zevklere sahip tüketici- seçmen gruplarının bir arada bulunması yerel düzeyde sunulacak kamusal malların verimliliğini de arttıracaktır (Graves & Waldman, 1991, s.551).

2.1. Tiebout Modelinin Varsayımları:

Tiebout Modeli oldukça tartışmalı bazı varsayımlara dayanır. Bunlar (Tiebout, 1956, s, 422);

- ✓ Tüketici-seçmenler, her belde ya da kentteki kamu harcamalarıyla gelirler hakkında kesin bilgi sahibidirler.
- ✓ Tüketici-seçmenler, tercih ve sunulan kamusal mal ve hizmetlere göre özgürce bir beldeden başka beldeye yerleşebilirler.
- ✓ Herkes, sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelirlerle geçinmektedir.
- ✓ Belde ya da kentler arasında negatif ya da pozitif bir dışsallık söz konusu değildir.
- ✓ Her belde ya da kentin üretimden kaynaklanan ortalama maliyetlerinin en düşük olduğu optimum bir büyüklüğü bulunmaktadır.
- ✓ Optimum büyüklüğü olmayan kent ya da beldeler, nüfuslarını artırmak için gayret gösterirler (Marin & Altıntaş, 2004, s. 79).

Daha anlaşılır ifadelerle modelin varsayımlarını açıklarsak;

“likit bir nüfus ya da topluluğun varlığı (yani topluluk üyeleri tercihlerini tamamen karşılayan alanlara ve yerel yönetimlere doğru yönelirler. Yerel yönetimler ise bu tercihleri karşılayacak mal ve hizmetleri minimum ortalama maliyetle sunarlar); tüketicilerin gelir ve harcamalar konusunda eksiksiz bilgiye sahip oldukları; çok sayıda topluluk ve yerel örgütlenmelerin varlığı; bu topluluklar arasında olumlu ya da olumsuz dışsallıkların olmadığı; optimum bir topluluk ölçeğinin varlığı (optimum nüfus altındaki topluluklar ortalama maliyetleri düşürebilmek için bölgeye yeni üyeler çekmeye çalışırlar; diğerleri tersini yaparlar); sosyal malların götürü bir vergileme ile finanse edilmesi (Rubinfeld, 1987, s.575).”

gibi varsayımlardır.

Varsayımlardan anlaşılabilceği gibi modelde bireylerin yerleşim yeri seçimlerinde etkili olan şey, okula, akrabaya yakınlık ya da iş bulabilme kaygısı ya da güdüsü değil, mali konulardır. Modelin bu kadar basitleştirilmesindeki amaç, rekabetçi piyasa düzeninin getireceği optimal kaynak kullanımını açıklamaktır (Oates, 2005, s.23).

Tiebout Hipotezi, kurgu olarak çok ilgi çekici bulunsa da hipotezin oluşturulması aşamasında kabul edilen varsayımlardan bazıları test edilmelidir. Bunlar (Tiebout, 1956, s, 422):

- Tüketici-seçmenler, her belde ya da kentteki kamu harcamalarıyla gelirler hakkında kesin bilgi sahibidirler.
- Herkes, sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelirlerle geçinmektedir.
- Her belde ya da kentin üretimden kaynaklanan ortalama maliyetlerinin en düşük olduğu optimum bir büyüklüğü bulunmaktadır.

Tiebout tarafından kabul edilen bu varsayımlar, aşağıda sayılan 3 hipotezin oluşturulmasına neden olmuştur.

- **H1:** Tüketici-seçmenler, her belde ya da kentteki kamu harcamaları ve gelirler hakkında tam bilgi sahibi değildir.
- **H2:** Herkes, sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelirlerle geçinmemektedir.
- **H3:** Kişilerin yerleşim yeri seçiminde en etkili olan faktör “yerel hizmetlerin kalitesi ve uygulanan vergi oranları (maliyet) değildir.

Sayılan hipotezler test edilirken, aynı zamanda İstanbul Ayvansaray Üniversitesi öğrencilerinin yerleşim yeri seçimi üzerinde etkili olan faktör veya faktörler tespit edilmektedir.

Bu çalışmada, hem İstanbul Ayvansaray Üniversitesi’nde eğitim almak için başka şehirlerden gelen hem de İstanbul’da ikamet edipte İstanbul Ayvansaray Üniversitesi’nde eğitim gören öğrencilerin yerleşim yeri tercihlerini etkileyen faktörler bulunmaya çalışılmıştır.

2.2. Hipotezlerin Sınanması:

Sunulan varsayımların her biri için test yapılabileceği gibi, belirlenen üç varsayım bu çalışmanın hipotezlerini oluşturmaktadır.

H1: “Tüketici-seçmenler, her belde ya da kentteki kamu harcamaları ve gelirler hakkında tam bilgi sahibi değildir.” Tiebout’un varsayımlarından biri olan herkesin tam bilgiye sahip olması, yani asimetric bilgi sorunun yaşanmadığı varsayımı, gerçeği yansıtmamaktadır. Bunun test edilmesi için doğrudan ve dolaylı olarak hazırlanmış olan altı soru ile öğrencilerin eğilimleri tespit edilmiştir. Ankete katılan 154 öğrencilerin 27’si daha önce herhangi bir yerel yönetim seçiminde oy kullanmadığı için değerlendirme dışı tutulmuştur. Sorularda öğrencilerin yerel yönetimler ve yöneticileri hakkında ne kadar bilgili ve ilgili oldukları ölçülmeye çalışılmıştır. “İlçe Belediye Başkanı’nı yolda görseniz tanır mısınız?” şeklindeki soruya 127 kişinin 77’si (%60’ı) “Evet” demiştir. “Büyükşehir Belediye Başkanı’nı yolda görseniz tanır mısınız?” sorusuna ise, 105 kişi evet (%82,6’sı) “Evet” cevabı vermiştir. “İlçe Belediye Başkanı’nın ismini biliyor musunuz?” sorusu ise, 94 “Evet” (%74) cevabı almıştır. “Büyükşehir Belediye Başkanı’nın ismini biliyor musunuz?” sorusuna 109 seçmen evet (%85,8’si) olarak cevap vermiştir. Görüldüğü gibi, mevcut seçmen, yöneticileri hakkında bile %100 tam bilgiye sahip değildir. H1’in test edilmesi için sorulan “Belediyelerin Faaliyet Konuları Hakkındaki bilgi düzeyinizi seçiniz.” sorusuna verilen cevap aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo-1: Seçmenin Belediyelerin Faaliyet Konuları Hakkındaki Bilgi Düzeyi / Level of Informations of Voters About Operations of Municipalities

		Hiçbir fikrim yok	Az çok duymuşluğum var	Belediye dediğin çöp toplar	Çöp toplamaktan fazlasını yapar	Ben bu konuda tam bir uzmanım	Toplam
Herhangi bir yerel yönetim seçiminde oy kullandınız mı?	Evet	17	49	2	43	16	127
	Hayır	1	11	0	10	2	24
Toplam		18	60	2	53	18	151

Tablo-1’den anlaşılacağı gibi, seçmenlerin çoğunluğunun bilgi düzeyi “az çok duymuşluğum var” biçimindedir. Son olarak ise, Kendi yaşadığım ilçe belediyemin dışında diğer ilçe belediyelerin hizmetlerini de takip ederim.” sorusuna ise 127 kişinin 82’si “Hayır” cevabı vermiştir. Son iki soruya alınan cevaplardan anlaşılacağı gibi, seçmenler hem kendi buldukları ilçe hem de çevre ilçe belediye hizmetleri hakkında tam bilgi sahibi değillerdir.

H2: “Herkes, sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelirlerle geçinmemektedir.” Çok çeşitli sermaye piyasası araçları olmasına rağmen ilk akla gelenler tahvil ve hisse senetleridir. Bir kişinin sermaye piyasası araçlarına sahip olup onlardan gelir ediyor olması, kişinin dar gelirler arasında olmadığı çıkarımını yapmak için yeterlidir. Çünkü en basit hali ile hisse senetleri taşıdıkları özellikleri bakımından piyasalardaki en riskli yatırım aracıdır. Bir diğer ifade ile, bir kişinin servetinde bir azalma olduğunda ilk elinden çıkaracağı unsurun hisse senetleri olacağı kabul edilmiştir. Bu bağlamda bakıldığında, Tiebout’a göre herkes sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelir ile geçinir diyebilmek için, kişilerin gelirleri ve çalışma durumları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

Tablo- 2: Çalışma Durumu ve Maliyetlerin Olmadığı Bir Durumda Taşınma Durumu / Working Status And Moving Status in The Case Of No Costs

		Taşınma maliyetlerinin olmadığı bir durumda başka bir ilçeye taşınmaya düşünür müsünüz?		
		Evet	Hayır	Toplam
Çalışma durumunuz nedir?	Çalışmıyorum	47	62	109
	Çalışıyorum	10	7	17
	Part -Time Çalışıyorum	14	11	25
Toplam		71	80	151

Ankete katılan 154 kişinin 3 tanesi çeşitli nedenlerle tasnif dışı tutulmuştur. 109 kişi (%72'si) çalışmadığını beyan etmiştir. Aynı kitleye sorulan “Aylık Gelir Durumunuz hangi aralıktadır?” sorusuna ise 87 kişi (%57'si), 0-500TL arasında cevabını vermiştir. Bu iki sorudan alınan cevap ile kişilerin sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelir ile geçinmediklerini çıkarabiliriz. Ayrıca Tablo-2’de “Taşınma maliyetlerinin olmaması durumunda başka bir ilçeye taşınmayı düşünür müsünüz?” sorusuna çalışmayanların çoğunluğunun “Hayır”, çalışanların ve part-time çalışanların ise çoğunluğunun “Evet” cevaplarını vermeleri, gelir elde ediyor olmanın taşınmayı etkileyen başat faktörlerden olduğunu göstermektedir.

Son olarak ise, **H3**: “Kişilerin yerleşim yeri seçiminde en etkili olan faktör “yerel hizmetlerin kalitesi ve uygulanan vergi oranları (maliyet) değildir.” Yapılan araştırmanın öğrenciler üzerinde yapıldığını düşündüğümüzde, öğrenciler için yerleşim yeri seçiminde en etkili olacak faktörün İstanbul Ayvansaray Üniversitesi’ne yakınlık olacağı ya da maliyetlerin yerleşim yeri seçiminde ön plana çıkacağı düşünülebilir. İstanbul Ayvansaray Üniversitesi’nde okuyan öğrencilerin bir kısmı eğitim almak için İstanbul dışından gelmiş bir kısmı ise zaten İstanbul’da ikamet etmektedir. Bu iki ayrı kitlenin yerleşim yeri seçim tercihlerini etkileyen faktörleri görebilmek için, öğrencilere Tablo-3’de de görüldüğü gibi 5 seçenek verilmiş ve yerleşim yeri tercihlerini en çok etkileyen 3 tanesinin seçilmesi istenmiştir.

Tablo-3: Yerleşim Yeri Seçimini Etkileyen Faktörler / Factors Affecting Location Of Settlement

S1: Eğitim için İstanbul dışından geldiyse, ilçe seçiminizde etkili olan faktörler nelerdir?

Etki Eden Faktörler	Tercih	Oran
Sosyo - Kültürel Çevre	136	0,900662
Kira, Aidat vb Maliyetler	98	0,649007
Akrabalara Yakınlık	87	0,576159
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi'ne Yakınlık	84	0,556291
Belediyenin Sunduğu Hizmetlerin Kalitesi	48	0,317881

S2: İstanbul’da doğup büyüdüyseniz, taşınma kararınızı aşağıdakilerden hangisi etkileyebilir?

Etki Eden Faktörler	Tercih	Oran
Sosyo - Kültürel Çevre	138	0,913907
Kira, Aidat vb. Maliyetler	102	0,675497
Akrabalara Yakınlık	84	0,556291
Belediyenin Sunduğu Hizmetlerin Kalitesi	64	0,423841
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi'ne Yakınlık	63	0,417219

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi hem hâlihazırda İstanbul’da bulunanların hem de İstanbul dışından gelenlerin tercihlerinde en etkili olan üç faktör sırasıyla şu şekildedir:

1. Sosyo – Kültürel Çevre
2. Kira, Aidat vb. Maliyetler
3. Akrabalara Yakınlık

3. Sonuç:

İstanbul Ayvansaray Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmada, kişilerin Tiebout Hipotezinde varsayıldığının aksine, yerel yönetim birimlerine ait bilgilerin tümüne sahip olmadıkları ortaya

çıkıştır. Ülkenin gelişmişlik düzeyi, kişinin gelir ve eğitim seviyesi gibi nedeler, bireylerin yerel yönetimler hakkındaki bilgi seviyesini değiştirebilir. Toplumlara bakıldığında, her toplumun içinde gelir bakımından az ya da çok farklılıklar bulunmaktadır. Bir toplumdaki herkesin tahvil ya da hisse senedinden elde ettiği gelir ile yaşadığını doğrulamak gerçekten güçtür. İstanbul Ayvansaray Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan anket ile kişilerin sermaye piyasası araçlarından sağlanan gelir ile geçinmedikleri ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın en önemli hareket noktası olan “öğrencilerin yerleşim yeri seçiminde etkili olan faktörler” araştırıldığında; öğrenciler için sosyo- kültürel yapının, akrabalara yakınlığın ve maliyet unsurunun, yerleşim yerinin İstanbul Ayvansaray Üniversitesi’ne yakınlığından ve yerleşilecek yerlerdeki belediyelerin sunduğu hizmet kalitesinden daha önemli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Anket sonuçları ile çürütülen varsayımları bulunmasına rağmen, Tiebout Hipotezi bazı insanların neden turistik bölgelerde ya da vergi cenneti olan bölgelerde yaşadığını ve buna bağlı olarak hükümetlerin benzer taleplere sahip bulunan topluluk üyelerine ortak bölgelerde neden yerel kamusal mal sunumunda bulduklarını açıklamakta kullanılabilir.

Kaynakça

Banzhaf, H. Spencer, and Randall P. Walsh, 2008, "Do People Vote with Their Feet? An Empirical Test of Tiebout." *American Economic Review*, ss. 843-863.

Barr, J. ve Davis, O. "An Elementary Political and Economic Theory of Local Governments", 1966, *Southern Economic Journal*, Cilt 33, ss.149-165,

Brueckner, Jan K., "A Test for Allocative Efficiency in the Local Public Sector", 1982, *Journal of Public Economics*, Cilt 14. ss. 311–332.

Bulut Yakup ve Şaban Taniyıcı. "Yerel Siyasette Aktörler: Kentleri Kimler Yönetiyor?", Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya (Ed.), *Türkiye’de Yerel Yönetimler içinde 1. Baskı*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2008, ss. 317-330.

Bülbül, Duran, *Yerel Yönetimler Maliyesi*. 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2006.

Falay, Nihat, "Yerel Yönetimlerin Hizmet ve Harcama Sorumlulukları", *Mali Yerelleşme Teori ve Uygulama Üzerine Yazılar*, Ayşe Güner ve Serdar Yılmaz (drl.), İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2006, ss.9-29.

Gramlich, E. M. ve Rubinfeld, D. L., "Microestimates of Public Spending Demand Functions and Test of the Tiebout and Median Voter Hypothesis", 1982, *Journal of Political Economy*, Cilt 90, ss. 536-560.

Graves, Philip E., and Donald M. Waldman. "Multimarket Amenity Compensation and the Behavior of the Elderly", 1991, *American Economic Review* Cilt 81, ss.1374–1381.

Kahn, Matthew E. "Smog Reduction’s Impact on California County Growth". 2000, *Journal of Regional Science*, Cilt 40, ss.565–582.

Litvack, J. and Jessica Seddon (eds.), 1999, "Decentralization Briefing Notes." Washington, DC: World Bank,

Marın, M. C. ve Altıntaş, H., 2004, "Konut Yer Seçimi-Ulaşım Etkileşim Teorileri: Kritik Bir Literatür İncelemesi", *GÜ Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, ss.73-88.

Nadaroğlu, Halil, *Mahalli İdareler Teorisi, Ekonomisi, Uygulaması*, 7. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1994.

Oates, W., "The Effects of Property Taxes and Local Public Spending on Property Values: An Empirical Study of Tax Capitalization and the Tiebout Hypothesis", 1969, *Journal of Political Economy*, Cilt 77, 957-971.

Oates, W., "The Many Faces of the Tiebout Model", 2005.

Rubinfeld, D.L., 1987, "The Economics of The Local Public Sector", *Handbook of Public Economics*, 2. Cilt (Ed. A.J. Auerbach ve M. Feldstein), Amsterdam. 571-645.

Tiebout, C., "A Pure Theory of Local Expenditures", 1956, *Journal of Political Economy*, Cilt 54, 416-424.

Ulusoy, Ahmet ve Tekin Akdemir, *Mahalli İdareler, Teori-Uygulama-Maliye*. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2005.

ASYMMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE VOLATILITY AND STOCK MARKET INDEX VOLATILITY*

Yazar / Author: Prof. Dr. / *Prof. Dr.* Nebiye Yamak¹

Asst. Prof. Dr. / *Dr. Öğr. Üyesi* Fatma Kolcu²

Lecturer. / *Öğr. Gör.* Filiz Köyel³

Abstract

The purpose of this study is to investigate whether the relationship between exchange rate volatility and stock market index volatility is symmetric or asymmetric. For this purpose, USD dollar was used as the foreign exchange rate, and İstanbul Stock Exchange 100 (BIST 100) index was used as stock market index. In the first-stage of the study which covers the period of January 2007-May 2017 for the Turkish economy, monthly volatility series were produced from the daily data. To determine whether the relationships among the variables are symmetric or asymmetric, firstly, changes in the series were decomposed into positive and negative components, later, the volatilities of both series were calculated. In the second-stage, stationarity properties of series were examined by employing Augmented Dickey-Fuller test procedure. Finally, Granger causality test was employed to detect the causal links between the variables. The results of causality test indicate that there exists a one-way causality from positive exchange rate change volatility to stock market index volatility; also there is no causal relationship between positive and negative stock market change volatilities and exchange rate.

Key Words: Exchange Rate Volatility; Stock Market Index Volatility, Causality; Asymmetry; ADF Test

DÖVİZ KURU OYNAKLIĞI VE BORSA ENDEKS OYNAKLIĞI ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİ

Özet

Bu çalışmanın amacı, döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki ilişkinin asimetrik olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla çalışmada, döviz kuru olarak ABD doları, borsa endeksi olarak ise Borsa İstanbul 100 Endeksi (BIST 100) kullanılmıştır. Türkiye ekonomisi için 2007:01-2017:05 dönemini kapsayan çalışmanın ilk aşamasında, serilere ait günlük verilerden hareketle aylık oynaklık serileri üretilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin simetrik mi yoksa asimetrik mi olduğunu belirleyebilmek için, öncelikle serilerdeki değişimler pozitif ve negatif olarak ayrıştırılmış daha sonra her iki serinin oynaklıkları hesaplanmıştır. İkinci aşamada, serilerin durağanlık özellikleri Genişletilmiş Dickey-Fuller testi ile incelenmiştir. Son olarak, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler Granger nedensellik testi ile tespit edilmiştir. Nedensellik test sonuçları, pozitif döviz kuru değişim oynaklığından borsa endeks oynaklığına doğru olmak üzere tek yönlü bir nedensel ilişkinin varlığını göstermiştir. Ayrıca pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığı ile döviz kuru oynaklığı arasında herhangi bir nedensel ilişki tespit edilmemiştir.

* Bu çalışma "International Conference on Computational and Statistical Methods in Applied Sciences – COSTAS 2017" isimli bilimsel kongrede bildiri olarak sunulmuş ve revize edilmiştir.

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nyamak@ktu.edu.tr .

² Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, fkolcu@ktu.edu.tr.

³ Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, fkoyel@ktu.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru Oynaklığı; Borsa Endeks Oynaklığı, Nedensellik; Asimetri; ADF Testi

1. Giriş

Bretton Woods anlaşmasından bu yana hemen hemen tüm ülkelerin sabit kur sistemini terk ederek esnek döviz kuru sistemini benimsemeleri, 1997 yılındaki Asya krizi ve finansal piyasalardaki gelişmelerle birlikte hisse senedi fiyatlarındaki ve döviz kurlarındaki oynaklıkların ilişkili olup olmadığı konusu, ekonomistlerin, uluslararası yatırımcıların ve politika yapıcıların dikkatini çekmiştir. Hem döviz hem de hisse senedi piyasalarının ekonomik sistemin duyarlı bir parçası olarak politika değişimlerinden oldukça hızlı etkilenmesi kaçınılmazdır. Eğer söz konusu iki piyasa arasında bir ilişki mevcut ise piyasalardan birine ait bilgilerin, diğer piyasanın gelecek davranışının tahmininde kullanılabilmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla ekonominin gelişmesinde önemli bir role sahip döviz piyasası ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkinin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir.

Literatürde döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü araştıran pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen bu konuda teorik ve ampirik bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bununla birlikte, iktisat teorisinde döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki geleneksel yaklaşım ve portföy dengesi yaklaşımı olmak üzere iki temel yaklaşım ile açıklanmaktadır. Dornbusch ve Fischer (1980) döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi iç/ulusal piyasaları ele alarak incelemişlerdir. Geleneksel yaklaşım olarak ifade edilen bu yaklaşıma göre, döviz kurunda meydana gelen bir artış (ulusal para biriminin değerindeki azalış) yerel firmaları daha rekabetçi yapacak ve ihracatlarında bir artışla sonuçlanacaktır. Bu da firmaların gelir düzeylerinin ve dolayısıyla da hisse senedi fiyatlarının artmasına neden olacaktır. Bu durum, geleneksel yaklaşımda döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif ve döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensel ilişkinin varlığını göstermektedir.

Branson (1981) ise iki değişken arasındaki ilişkiyi döviz kuru, cari işlemler ve nispi fiyatlar arasındaki dinamikler kapsamında incelemiştir. Portföy dengesi yaklaşımı olarak nitelendirilen bu yaklaşıma göre, ulusal hisse senedi fiyatlarındaki bir artış bireyleri daha fazla ulusal varlık talep etmeye yönlendirecektir. Diğer bir ifadeyle ulusal yatırımcılar daha fazla ulusal varlık satın almak için yabancı varlıklarını satacaklardır. Bu durum ulusal paranın değerlenmesine neden olacaktır. Ulusal hisse senedi fiyatlarındaki yükseliş dolayısıyla oluşan servet artışı, yatırımcıları daha fazla para talebine yönlendirecek ve bu da ulusal faiz oranlarını arttıracaktır. Faiz oranlarının artması sermaye girişlerine dolayısıyla da döviz kurlarında düşüşe neden olacaktır. Bu durum, portföy dengesi yaklaşımında hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasında negatif ve hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru bir nedensel ilişkinin varlığını ifade etmektedir.

Literatürde döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi özellikle nedensellik bakımından araştıran pek çok ampirik çalışma yapılmış ve farklı bulgular elde edilmiştir. Ancak bu konuda yapılan çalışmaların çoğunda değişken olarak döviz kuru ile hisse senedi fiyatları kullanılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu ilişkiyi incelemenin bir yolu da oynaklıklar arası ilişkiyi araştırmaktır. Bilindiği üzere oynaklık, belirsizlik veya riski gösteren finansal performansın önemli bir ölçütüdür. Bir piyasada yaşanan oynaklık diğer bir piyasadaki oynaklığı artırabilmektedir. Oynaklık yayılması (volatility spillover) olarak nitelendirilen bu durum finansal baskının

piyasalara yayılmasının bir çeşit ölçüsü olabilmektedir. Örneğin, iç ve dış faktörlerden dolayı döviz kurlarında meydana gelen sürekli ve aşırı seviyedeki yükselişler ülkeye döviz girişine yol açabilmekte, ülkeye giren sıcak para da doğrudan hisse senedi piyasasına yönelebilmektedir. Dolayısıyla döviz kurlarında meydana gelen oynaklığın borsa endeksinde sürekli ve aşırı seviyelerde artışlara neden olabilmesi olasıdır. Bu nedenle döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasında bir nedensellik ilişkisi beklenebilir. Bunun yanında, literatürdeki mevcut ampirik çalışmaların çoğunda iki değişken arasındaki ilişkide simetrik etki varsayımı yapıldığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle; bu çalışmanın amacı, literatürdeki mevcut çalışmalardan farklı olarak, döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki ilişkinin simetrik mi yoksa asimetrik mi olduğunu belirlemektir. Bu amaçla öncelikle çalışmanın ikinci bölümünde döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiye dair ampirik literatür özeti verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmış, dördüncü bölümde analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiş, son bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlar ortaya koyulmuştur.

2. Ampirik Literatür

Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi inceleyen oldukça geniş bir literatür olmasına rağmen söz konusu ilişkiye yönelik bir fikir birliği sağlanamamıştır. Çalışmaların bir kısmı döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulurken bir kısmı da negatif ilişki tespit etmiştir. Bunun yanında iki değişken arasındaki ilişkide nedenselliğin yönü konusunda da farklı bulgular elde edilmiştir. Nedenselliğin yönünün sadece döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru veya hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru olduğunu belirleyen çalışmalar yanında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulan ya da iki değişken arasında herhangi bir nedensel ilişkinin olmadığını tespit eden çalışmalar da mevcuttur.

Döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran öncü çalışmalardan ilki Franck ve Young (1972) tarafından yapılmış ve bunu pek çok çalışma takip etmiştir. Franck ve Young (1972), çalışmalarında altı farklı döviz kuru kullanmışlar ve iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Aggarwal (1981), 1974-1978 dönemi ABD ekonomisi için yapmış olduğu çalışmada hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ve bu ilişkinin kısa dönemde daha güçlü olduğunu tespit etmiştir. Soenen ve Hennigar (1988) ise 1980-1986 dönemi verilerini kullanarak ABD ekonomisi için yapmış olduğu çalışmada iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Abdalla ve Murinde (1997), 1985-1994 dönemine ait verilerle döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Hindistan, Kore, Pakistan ve Filipinler için test etmişlerdir. Ampirik bulgulara göre Kore, Pakistan ve Hindistan'da döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru, Filipinler'de ise hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ajayi, Friedman ve Mehdian (1998), 1973-1983 dönemine ait veriler kullanarak 6 gelişmiş ve 8 gelişmekte olan ülke için hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda gelişmiş ülkelerin tamamında, gelişmekte olan ülkelerin ise sadece ikisinde hisse senedi getirilerinden döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Diğer gelişmekte olan ülkeler için ise iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Kanas (2000), altı sanayileşmiş ekonomiyi (ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa ve Kanada) ele alarak hisse senedi piyasası ile döviz piyasası

arasındaki oynaklık yayılımını araştırmıştır. Elde edilen bulgular, Almanya dışındaki tüm ülkelerde hisse senedi getirilerinden döviz kuru değişimlerine doğru bir yayılma bulunduğunu ve bu yayılmanın simetrik bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Hiçbir ülkede döviz kuru değişimlerinden hisse senedi getirilerine doğru oynaklık yayılması tespit edilmemiştir. Granger, Huang ve Yang (2000), Asya ülkeleri üzerinde 1986-1998 dönemine ilişkin verilerden yararlanarak döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda Güney Kore’de döviz kurunun hisse senedi fiyatlarının nedeni olduğu ve bu durumun geleneksel yaklaşım ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan Filipinler için hisse senedi fiyatlarının döviz kurunu negatif yönde etkilediği ve bu nedenle portföy dengesi yaklaşımı ile uyumlu olduğu belirlenmiştir. Endonezya ve Japonya ekonomisi için ise hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir. Apte (2001), Hindistan ekonomisinde 1991-2000 dönemi için hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki oynaklık yayılımını araştırdığı çalışmasının sonucunda döviz piyasasından hisse senedi piyasasına doğru bir oynaklık yayılımı olduğunu ortaya koymuştur

Ibrahim ve Yusoff (2001), Malezya ekonomisi için 1997-2002 dönemine ilişkin verileri kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kim (2003), ABD ekonomisine ait 1974-1998 dönemi verilerini kullanarak yaptığı çalışmasının sonucunda hisse senedi ile reel döviz kuru arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Mishra (2004), Hindistan ekonomisi için 1992-2002 dönemine ait verilerden yararlanarak gerçekleştirdiği ampirik çalışmasında döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasında nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Yang ve Doong (2004), G-7 ülkeleri için hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki oynaklık aktarım mekanizmasını incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda asimetrik oynaklık yayılım etkisini destekleyen bulgular elde edilmiştir. Hisse senedi fiyatlarındaki hareketlerin döviz kurunu etkilediği, ancak döviz kurundaki değişimlerin hisse senedi fiyatlarını daha az etkilediği tespit edilmiştir. Wu (2005) ise hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki oynaklık yayılım etkisini Japonya, Güney Kore, Endonezya, Filipinler, Singapur, Tayland ve Tayvan ekonomisi için analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, hisse senedi getirileri ile döviz kuru değişimleri arasında çift yönlü oynaklık yayılım etkisi olduğunu göstermiştir.

Pan, Fok ve Liu (2007), çalışmalarında 1988-1998 dönemini ele alarak Doğu Asya ekonomileri için döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini test etmişlerdir. Analiz, Asya krizi öncesi ve Asya krizi dönemi olarak iki ayrı dönem için yapılmıştır. Asya krizinden önce Hong Kong, Japonya, Malezya ve Tayland’da nedenselliğin yönünün döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olduğu belirlenmiştir. Asya Krizi sırasında ise Malezya dışında tüm ülkelerde yine döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Agrawal, Srivastav ve Srivastava (2010), 2007-2009 dönemi Hindistan ekonomisi için yaptıkları çalışmalarının sonucunda hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasında negatif ilişki olduğunu, nedensellik ilişkisinin ise hisse senedi getirilerinden döviz kuruna doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Zhao (2010), Çin ekonomisi için 1991-2009 dönemini incelediği çalışmasında reel efektif döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Alagidede, Panagiotidis ve Zhang (2011), döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Avustralya, Kanada, Japonya, İsviçre ve Birleşik Krallık ekonomileri üzerinde 1992-2005 dönemi verilerini

kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, Kanada, İsviçre ve Birleşik Krallık için döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca İsviçre için hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru zayıf olmakla birlikte bir nedensel ilişkinin varlığı da belirlenmiştir.

Tsai (2012), 6 Asya ülkesinde (Singapur, Tayland, Malezya, Filipinler, Güney Kore ve Tayvan) döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi 1992-2009 dönemi için test etmiştir. Sonuçlar iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu, nedensel ilişkinin ise hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru olduğunu göstermiştir. Liang, Lin ve Hsu (2013), döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi ASEAN-5 (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) ülkeleri için 2008-2011 dönemine ait verileri kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda nedenselliğin yönünün döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olduğunu tespit etmişlerdir. Caporale, Hunter ve Ali (2014), döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi gelişmiş 6 ekonomi (ABD, İngiltere, Kanada, Japonya, Euro Bölgesi, İsviçre) için 2003-2011 dönemine ait veriler ile incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda İngiltere ve ABD’de hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi bulunurken, Kanada ve Japonya için döviz kurundan hisse senedi piyasasına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer taraftan İsviçre ve Euro bölgesi için ise iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir.

Chkili ve Nguyen (2014) ise BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinin 1997-2013 dönemine ait hisse senedi fiyatları ve döviz kuruna ait verilerini kullanarak iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada hem hisse senedi fiyatları hem de döviz kuru, düşük oynaklık ve yüksek oynaklık rejimi olmak üzere iki rejim altında incelenmiştir. Hisse senedi piyasalarının, oynaklığın hem düşük hem de yüksek olduğu dönemlerde döviz kurları üzerinde etkili olduğu ancak yüksek oynaklığın olduğu dönemlerde bu etkinin daha belirgin olduğu belirlenmiştir. Fakat döviz kurundaki değişikliklerin, oynaklığın ne yüksek ne de düşük olduğu dönemlerde hisse senedi piyasasını etkilemediği görülmüştür. Pekkaya (2016), Kırılgan Beşli (Brezilya, Endonezya Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye) için 2002-2016 dönemi verilerinden yararlanarak hisse senedi endeksi ile döviz kuru arasındaki asimetrik ilişkinin varlığını ve bu ilişkinin yönünü test etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre hisse senedi endeksi ile döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Bununla birlikte asimetrik nedensellik yönünden serilerin hem negatif hem de pozitif bileşenlerinin de birbirini etkiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için araştıran çalışmalar da mevcuttur. Özçiçek (1997), 1994-2001 dönemi verilerini kullanarak döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda oynaklıklar arası nedensel ilişkinin çift yönlü olduğu, ayrıca ilişkinin asimetrik olduğu ortaya koyulmuştur. Etkinin daha çok olumsuz, yani borsanın azaldığı veya kuru arttığı durumlarda kendini gösterdiği tespit edilmiştir. Kasman (2003), iki değişken arasındaki ilişkiyi 1997-2002 dönemi için incelemiştir. Çalışmanın sonucunda iki piyasa arasında uzun dönemli ve istikrarlı bir ilişki bulunmuştur. Nedensellik analizi sonuçları döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayvaz (2006) ise 1991-2004 dönemi için yaptığı çalışmasında döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özmen (2007), 1989-2006 dönemi için yaptığı çalışmasında 1994-1999 ve 2001-2006 dönemleri için döviz kuru

ile hisse senedi fiyatları arasında herhangi bir uzun dönem ilişki tespit edememiştir. Nedensellik test sonuçları, 1989-1994 ve 1994-1999 dönemleri dışında değişkenler arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur. 1989-1994 ve 1994-1999 dönemleri için yapılan nedensellik test sonuçları ise döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensel ilişkinin varlığını göstermiştir.

Aydemir ve Demirhan (2009), 2001-2008 dönemi Türkiye ekonomisi için yaptıkları analiz sonucunda döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Yurttaçıkılmaz (2012), 1994-2010 dönemine ait verilerden yararlanarak hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Yapılan analizde döviz kurundan hisse senedi getirilerine doğru negatif yönde ve zayıf bir ilişki belirlenmiştir. Berke (2012), 2002-2012 dönemi verileri ile yaptığı çalışmada döviz kuru ile IMKB100 Endeksi arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğru ve Receptoğlu (2013), iki değişken arasındaki ilişkiyi 1980-2012 dönemi verileri ile incelemiş; elde edilen bulgular, döviz kurundan hisse senedine doğru bir nedensel ilişkinin varlığını göstermiştir. Hisse senedi ile döviz kuru arasındaki bu ilişkinin uzun dönemde pozitif iken, kısa dönemde negatif yönde olduğu tespit edilmiştir. Benli (2015), 2005-2013 dönemine ait verilerden yararlanarak yaptığı çalışmada döviz kuru ile BIST 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Nedensellik test sonuçları ise döviz kuru ile BIST 100 endeksi arasında kısa dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Ceylan ve Şahin (2015), döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi 2006-2015 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olmak üzere tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkinin yönünün ise geleneksel yaklaşımla uyumlu olarak pozitif yönde olduğu belirlenmiştir. Kendirli (2016), 2009-2014 dönemine ait aylık ve günlük kapanış verilerini kullanarak hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Aylık veriler ile yapılan nedensellik analizinin sonucunda döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunamamış ancak günlük verilerle yapılan analiz sonucunda döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensel ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Boyacıoğlu ve Çürük (2016), 2006-2014 dönemi için BIST 100 endeksinde işlem gören 42 firmanın hisse senedi getirileri ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda reel döviz kuru endeksindeki değişimin hisse senedi getirisi üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür. Ürkmez ve Karataş (2017), dolar kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi 2002-2015 verilerinden yararlanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, dolar kurundan borsa endeksine doğru tek yönlü bir nedensel ilişkinin varlığını göstermiştir. Aynı zamanda dolar kurunda meydana gelen bir artışın borsa endeksinde azalmaya neden olmasıyla iki piyasa arasındaki ilişkinin negatif olduğu ortaya koyulmuştur.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki ilişkinin simetrik mi yoksa asimetric mi olduğunu sınamak için döviz kuru olarak TL dönüşümü yapılmış Dolar Kuru, borsa endeksi olarak da Borsa İstanbul 100 Endeksi (BIST 100) kullanılmıştır. Döviz kuruna ait seri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (TCMB-EVDS), BIST 100 Endeksine ait seri ise investing.com internet adresinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti Ocak

2007- Haziran 2017 dönemini kapsamaktadır. Aylık döviz kuru ve borsa endeksine ilişkin oynaklık serileri günlük verilerden üretilmiştir. Simetrik oynaklık serileri, ilgili seriyeye (BIST 100, Dolar Kuru) ait ay içerisindeki tüm değişimlerin standart sapması, asimetrik oynaklık serileri ise pozitif ve negatif değişimlerin standart sapmaları olarak (1) numaralı denklem kullanılarak hesaplanmıştır. (1) numaralı denklemdeki Y_t , ilgili serinin t dönemi değerini; \bar{Y} , serinin aritmetik ortalamasını göstermektedir.

$$Oynaklık = \left[\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (Y_t - \bar{Y})^2 \right]^{1/2} \quad (1)$$

Döviz kuru ve borsa endeksi serilerinin pozitif ve negatif olarak ayrıştırılmasında sırasıyla (2) ve (3) numaralı denklemler kullanılmıştır. Denklemde yer alan DK_t^{poz} , DK_t^{neg} ve BE_t^{poz} , BE_t^{neg} sırasıyla döviz kuru ve borsa endeksindeki pozitif ve negatif değişimlerin kümülatif toplamalarını ifade etmektedir.

$$DK_t^{poz} = \sum_{j=1}^t \Delta DK_j^{poz} = \sum_{j=1}^t \max(\Delta DK_j, 0)$$

$$DK_t^{neg} = \sum_{j=1}^t \Delta DK_j^{neg} = \sum_{j=1}^t \min(\Delta DK_j, 0) \quad (2)$$

$$BE_t^{poz} = \sum_{j=1}^t \Delta BE_j^{poz} = \sum_{j=1}^t \max(\Delta BE_j, 0)$$

$$BE_t^{neg} = \sum_{j=1}^t \Delta BE_j^{neg} = \sum_{j=1}^t \min(\Delta BE_j, 0) \quad (3)$$

Çalışmada kullanılan veri seti Ocak 2007- Haziran 2017 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve tanımları Tablo 1'de verilmiştir. Değişkenleri temsil eden sembollerin önündeki "L" harfi ilgili değişkenin logaritmasının alındığını göstermektedir.

Table 1 / Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı / Definition of Variables

Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Tanımı
LKO	Döviz Kuru Oynaklığı
LBO	Borsa Endeks Oynaklığı
LKO ^{poz}	Döviz Kurundaki Pozitif Değişimlerin Oynaklığı
LKO ^{neg}	Döviz Kurundaki Negatif Değişimlerin Oynaklığı
LBO ^{poz}	Borsa Endeksindeki Pozitif Değişimlerin Oynaklığı
LBO ^{neg}	Borsa Endeksindeki Negatif Değişimlerin Oynaklığı

Bilindiği gibi zaman serisi verileri kullanılarak çalıştırılan regresyon denklemlerinde ilk aşama serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesidir. Dolayısıyla çalışmada öncelikle değişkenlerin durağan oldukları seviyeler tespit edilmiştir. Serilerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesinde Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller - ADF) birim kök testi kullanılmıştır.

Dickey ve Fuller (1979; 1981) zaman serilerinin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla alternatif üç model kullanmışlardır. Bunlar; sabitsiz-trendsiz, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modeller olup, bu çalışmada birim kök sınaması sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modeller ele alınarak sırasıyla (4) ve (5) numaralı denklemlerin tahminiyle gerçekleştirilmiştir. ADF denklemlerinde olası otokorelasyon probleminin giderilmesi için bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denklemin sağ tarafına açıklayıcı değişken olarak ilave edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \delta trend + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

(4) ve (5) numaralı denklemlerde Y_t , durağanlık testine konu olan değişkeni; Δ , fark operatörünü; $\alpha, \gamma, \delta, \beta$, katsayıları; ε , hata terimini ve k ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. (4) ve (5) numaralı denklemlerin çalıştırılması sonucunda elde edilen ADF test istatistiği tablo kritik değeri ile karşılaştırılmaktadır. Test istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon tablo kritik değerinin mutlak değerinden büyükse serinin durağan olduğuna bir başka ifadeyle birim kök içermediğine karar verilmekte, aksi durumda ise serinin durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır. Eğer seri durağan değilse, durağanlık şartını sağlayana kadar devresel farkları alınarak yukarıdaki süreç tekrarlanmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık özellikleri belirlendikten sonra, döviz kuru oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde asimetric etkiye neden olup olmadığını test etmek amacıyla (6) numaralı denklem, borsa endeks oynaklığının döviz kuru oynaklığı üzerinde asimetric etkiye neden olup olmadığını test etmek amacıyla ise (7) numaralı regresyon denklemi oluşturulmuştur.

$$LBO_t = \delta + \sum_{i=1}^m \gamma_i LBO_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i^+ LKO_{t-i}^{poz} + \sum_{i=1}^q \beta_i^- LKO_{t-i}^{neg} + e_t \quad (6)$$

$$LKO_t = \lambda + \sum_{i=1}^{m^*} \varphi_i LKO_{t-i} + \sum_{i=1}^{p^*} \alpha_i^+ LBO_{t-i}^{poz} + \sum_{i=1}^{q^*} \alpha_i^- LBO_{t-i}^{neg} + u_t \quad (7)$$

(6) ve (7) numaralı denklemlerde; β^+, β^- ve α^+, α^- sırasıyla pozitif / negatif döviz kuru değişim oynaklığı ve borsa endeks değişim oynaklığının parametrelerini, m, p, q ve m^*, p^*, q^* optimal gecikme uzunluklarını, e_t ve u_t ise denklemlerin hata terimlerini temsil etmektedir.

Granger (1969) nedensellik analizinin orijinal halinde, (6) ve (7) numaralı denklemlerde gecikme uzunlukları tüm değişkenler için aynı olarak belirlenmektedir. Optimal gecikme uzunluğunun tüm değişkenler için aynı olarak belirlenmesi Granger nedensellik testine yapılan en önemli eleştiridir. Bu nedenle çalışmada, ilk önce değişkenlerin optimal gecikme uzunlukları ayrı ayrı belirlenerek analiz yapılmış, daha sonra da gecikme uzunlukları aynı alınarak analiz tekrarlanmıştır. (6) ve (7) numaralı denklemlerde yer alan değişkenlere ait bireysel optimal gecikme uzunlukları şu şekilde belirlenmiştir: Öncelikle bağımlı değişkenin optimal gecikme uzunluğu (m , m^*), AIC yardımıyla belirlenmiştir. Oluşturulan bu ilk model sınırlı model olarak adlandırılmaktadır. Sınırlı model kapsamında yine aynı kriter yardımıyla pozitif ve negatif değişimlerin oynaklıklarının optimal gecikme uzunlukları (p , q ve p^* , q^*) belirlenmiştir. Gecikme uzunluğunun tüm değişkenler için aynı olarak belirlendiği Granger nedensellik testi ise Vektör Otoregresyon (VAR) modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu AIC ve Son Tahmin Hata Kriteri (FPE-Final Prediction Error) yardımıyla belirlenmiştir.

Döviz kuru oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde, borsa endeks oynaklığının da döviz kuru oynaklığı üzerinde asimetrik etkiye neden olup olmadığı üç farklı hipotez çerçevesinde Wald testi kullanılarak test edilmiştir. Bu hipotezler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Birinci hipotez, pozitif ve negatif değişimler için oluşturulan oynaklık değişkenlerinin her birinin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığını sıyanan hipotezdir. Bu amaçla (6) ve (7) numaralı denklemler için H_0 hipotezleri sırasıyla (8) ve (9) numaralı eşitliklerdeki gibi oluşturulmuştur.

$$H_0 : \beta_1^+ = \beta_2^+ = \dots = \beta_n^+ = 0$$

$$H_0 : \beta_1^- = \beta_2^- = \dots = \beta_n^- = 0 \quad (8)$$

$$H_0 : \alpha_1^+ = \alpha_2^+ = \dots = \alpha_n^+ = 0$$

$$H_0 : \alpha_1^- = \alpha_2^- = \dots = \alpha_n^- = 0 \quad (9)$$

(6) numaralı denklemdeki β_i^+ katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa diğer bir ifadeyle H_0 hipotezi reddedilirse, pozitif kur değişim oynaklığının borsa oynaklığının Granger nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır. β_i^- katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa diğer bir ifadeyle H_0 hipotezi reddedilirse, negatif kur değişim oynaklığının borsa oynaklığının Granger nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır. Eğer H_0 hipotezlerinden bir red diğeri kabul edilirse kur oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde asimetrik etkiye neden olduğuna karar verilmektedir. Aynı şekilde (7) numaralı denklemdeki α_i^+ katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa diğer bir ifadeyle H_0 hipotezi reddedilirse, pozitif borsa değişim oynaklığının kur oynaklığının Granger nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır. α_i^- katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa diğer bir ifadeyle H_0 hipotezi reddedilirse, negatif borsa değişim oynaklığının kur oynaklığının Granger nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır. Eğer H_0 hipotezlerinden biri red diğeri kabul edilirse borsa oynaklığının kur oynaklığı üzerinde asimetrik etkiye neden olduğu sonucuna varılmaktadır.

İkinci hipotez, pozitif ve negatif değişimler için oluşturulan oynaklık değişkenlerinin her birinin geçmiş dönem değerlerinin toplamının anlamlı olup olmadığını sınavan hipotezdir. Bu amaçla (6) ve (7) numaralı denklemler için H_0 hipotezleri sırasıyla (10) ve (11) numaralı eşitliklerdeki gibi oluşturulmuştur.

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \beta_{t-i}^+ = 0$$

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \beta_{t-i}^- = 0 \quad (10)$$

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \alpha_{t-i}^+ = 0$$

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \alpha_{t-i}^- = 0 \quad (11)$$

(6) numaralı denkleme ilişkin pozitif ve negatif kur değişim oynaklığı için oluşturulan H_0 hipotezlerinden biri red, diğeri kabul edilirse kur oynaklığının borsa oynaklığı üzerinde asimetric bir etkiye neden olduğuna karar verilmektedir. Eğer pozitif ve negatif kur değişim oynaklığı için oluşturulan H_0 hipotezlerinin her ikisi de reddedilirse her iki kur değişim oynaklığının da borsa oynaklığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Son olarak H_0 hipotezlerinin her ikisinin de kabul edilmesi durumunda ise her iki kur değişim oynaklığının da borsa oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu durumda kur oynaklığının borsa oynaklığı üzerinde ne asimetric ne de simetric etkisinden bahsedilememektedir. Aynı şekilde (7) numaralı denkleme ilişkin pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığı için oluşturulan H_0 hipotezlerinden biri red, diğeri kabul edilirse borsa oynaklığının kur oynaklığı üzerinde asimetric bir etkiye neden olduğuna karar verilmektedir. Eğer pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığı için oluşturulan H_0 hipotezlerinin her ikisi de reddedilirse her iki borsa değişim oynaklığının da kur oynaklığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Son olarak H_0 hipotezlerinin her ikisinin de kabul edilmesi durumunda ise her iki borsa değişim oynaklığının da kur oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu durumda borsa oynaklığının kur oynaklığı üzerinde ne asimetric ne de simetric etkisinden bahsedilememektedir.

Üçüncü hipotez, pozitif ve negatif değişimler için oluşturulan oynaklık değişkenlerinin geçmiş dönem değerlerinin toplamının birbirine eşit olup olmadığını sınavan hipotezdir. Bu amaçla (6) ve (7) numaralı denklemler için H_0 hipotezleri sırasıyla (12) ve (13) numaralı eşitliklerdeki gibi oluşturulmuştur.

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \beta_{t-i}^+ = \sum_{i=1}^n \beta_{t-i}^- \quad (12)$$

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \alpha_{t-i}^+ = \sum_{i=1}^n \alpha_{t-i}^- \quad (13)$$

(6) numaralı denklem için eğer H_0 hipotezi reddedilirse yani pozitif ve negatif kur değişimi oynaklık etkilerinin birbirine eşit olmadığı kabul edilirse kur oynaklığının borsa oynaklığı üzerinde asimetric bir etkiye neden olduğuna karar verilmektedir. H_0 hipotezi kabul edilirse pozitif ve negatif kur değişimi oynaklık etkilerinin borsa oynaklığı üzerindeki etkisinin eşit yani simetric olduğuna karar verilmektedir. Aynı şekilde (7) numaralı denklem için eğer H_0 hipotezi reddedilirse yani pozitif ve negatif borsa değişimi oynaklık etkilerinin birbirine eşit olmadığı kabul edilirse borsa oynaklığının kur oynaklığı üzerinde asimetric bir etkiye neden olduğuna karar verilmektedir. H_0 hipotezi kabul edilirse pozitif ve negatif borsa değişimi oynaklık etkilerinin kur oynaklığı üzerindeki etkisinin eşit yani simetric olduğuna karar verilmektedir.

4. Ampirik Bulgular

Döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki ilişkinin simetric mi yoksa asimetric mi olduğunu test etmeden önce çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri ADF birim kök testi ile belirlenmiştir. ADF birim kök testine ilişkin sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Table 2 / Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları / ADF Unit Root Test Results

Değişkenler	Seviye	
	Sabit	Sabit ve Trend
LKO	-4.361 ^{***} (1)	-4.576 ^{**} (1)
LBO	-3.974 ^{***} (3)	-3.963 ^{**} (3)
LKO ^{poz}	-11.218 ^{***} (0)	-11.185 ^{***} (0)
LKO ^{neg}	-10.856 ^{***} (0)	-10.819 ^{***} (0)
LBO ^{poz}	-9.512 ^{***} (0)	-10.159 ^{***} (0)
LBO ^{neg}	-5.612 ^{***} (1)	-5.633 ^{***} (1)

Not: Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş optimal gecikme uzunluklarıdır. ^{***}, ^{**}, sırasıyla % 1, ve % 5 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Elde edilen ADF test istatistiklerine göre, LKO, LBO, LKO^{poz}, LKO^{neg}, LBO^{poz} ve LBO^{neg} serilerinin hem sabitli hem de sabitli-trendli formda seviyesinde durağan olduğu diğer bir ifadeyle birim kök içermediği tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök analizinden sonra, döviz kuru oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde asimetric etkiye neden olup olmadığını test etmek amacıyla oluşturulan (6) numaralı denklem tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti aylık dönemler itibariyle olduğundan, söz konusu modelde değişkenlere ilişkin maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiştir. Borsa endeks oynaklığı, pozitif ve negatif kur değişim oynaklığı değişkenlerine ait optimal gecikme uzunlukları AIC’e göre sırasıyla 1, 2 ve 1 olarak tespit edilmiştir. Belirlenen optimal gecikme uzunluklarında ardışık bağımlılık probleminin olup olmadığı Breusch Godfrey test istatistiği ile sınanmış ve ardışık bağımlılık sorununun olmadığı belirlenmiştir. Bu kapsamda tahmin edilen (6) numaralı regresyon denkleminin sonuçları ve döviz kuru oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde asimetric etkiye neden olup olmadığını test etmek amacıyla oluşturulan hipotezlerin Wald testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Table 3 / Tablo 3: (6) Numaralı Regresyon Denklemine İlişkin Tahmin Sonuçları / Estimation Results of Regression Equation (6)

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
Sabit	6.8907	10.2651***
LBO_{t-1}	0.0437	0.4902
LKO_{t-1}^{POZ}	0.0129	0.8715
LKO_{t-2}^{poz}	-0.0439	-2.9721***
LKO_{t-1}^{neg}	0.0002	0.0104
$H_0: \beta_1^+ = \beta_2^+ = \dots = \beta_n^+ = 0$	Wald Testi = 4.8540***	
$H_0: \beta_1^- = \beta_2^- = \dots = \beta_n^- = 0$	Wald Testi = 0.0001	
sumpos ^{ko} = 0	Wald Testi = 2.1472	
sumneg ^{ko} = 0	Wald Testi = 0.0001	
sumpos ^{ko} = sumneg ^{ko} = 0	Wald Testi = 1.4545	

$R^2 = 0.0762$; $F = 2.4551^{**}$; $LM_{(1)} = 7.84E-05$ $LM_{(6)} = 4.0002$ $LM_{(12)} = 6.3311$; ***, % 1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. sumpos^{ko} ve sumneg^{ko} sırasıyla (4) nolu denklemdeki pozitif ve negatif kur değişim oynaklığı katsayılarının toplamını ifade etmektedir.

Tablo 3'de görüldüğü üzere Wald testi sonucunda, döviz kurundaki pozitif değişimler için oluşturulan oynaklık değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde anlamlı olmadığını ifade eden H_0 hipotezi % 1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Bu da pozitif döviz kuru değişim oynaklığının borsa endeks oynaklığına Granger anlamında neden olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle pozitif döviz kuru değişim oynaklığı borsa oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Döviz kurundaki negatif değişimler için oluşturulan oynaklık değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde anlamlı olmadığını ifade eden H_0 hipotezi ise herhangi bir anlamlılık seviyesinde reddedilememiştir. Bu da negatif döviz kuru değişim oynaklığının borsa oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Pozitif döviz kuru değişim oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahipken negatif döviz kuru değişim oynaklığının herhangi bir etkiye sahip olmaması, döviz kuru oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde asimetrik bir etkiye neden olduğunu ifade etmektedir.

Pozitif ve negatif döviz kuru değişim oynaklığının her birinin geçmiş dönem değerlerinin toplamının anlamlı olup olmadığını sıyanan (10) numaralı hipotez ile pozitif ve negatif kur değişim oynaklığının geçmiş dönem değerlerinin toplamının birbirine eşit olup olmadığını sıyanan (12) numaralı hipotez sonuçlarına göre, ilgili H_0 hipotezlerinin hiçbiri herhangi bir anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir. Bu bulgular, gerek pozitif gerekse de negatif kur değişim oynaklığının geçmiş dönem değerlerinin toplamının borsa oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Borsa endeks oynaklığının döviz kuru oynaklığı üzerinde asimetrik etkiye neden olup olmadığını test etmek amacıyla tahmin edilen (7) numaralı denklemde, döviz kuru oynaklığı, pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığı değişkenlerine ait optimal gecikme uzunlukları AIC'e göre sırasıyla 2, 2 ve 1 olarak tespit edilmiştir. Belirlenen optimal gecikme uzunluklarında ardışık bağımlılık probleminin olup

olmadığı Breusch Godfrey test istatistiği ile sınanmış ve ardışık bağımlılık sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Tahmin edilen (7) numaralı regresyon denkleminin sonuçları ve borsa endeks oynaklığının döviz kuru oynaklığı üzerinde asimetric etkiye neden olup olmadığını test etmek amacıyla oluşturulan hipotezlerin Wald testi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Table 4 / Tablo 4: (7) Numaralı Regresyon Denklemine İlişkin Tahmin Sonuçları / Estimation Results of Regression Equation (7)

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
Sabit	-3.6047	-2.6248***
LKO_{t-1}	0.3758	3.9515***
LKO_{t-2}	0.2135	2.3464**
LBO_{t-1}^{POZ}	-0.0281	-0.2351
LBO_{t-2}^{POZ}	0.1728	1.3967
LBO_{t-1}^{neg}	0.1252	1.4447
$H_0: \alpha_1^+ = \alpha_2^+ = \dots = \alpha_n^+ = 0$	Wald Testi = 0.9773	
$H_0: \alpha_1^- = \alpha_2^- = \dots = \alpha_n^- = 0$	Wald Testi = 2.0872	
$sumpos^{bo} = 0$	Wald Testi = 0.8058	
$sumneg^{bo} = 0$	Wald Testi = 2.0872	
$sumpos^{bo} = sumneg^{bo} = 0$	Wald Testi = 0.0096	
$R^2 = 0.3474$; $F = 12.5656^{***}$; $LM_{(1)} = 0.8922$ $LM_{(6)} = 5.5959$ $LM_{(12)} = 9.6598$; *** ve ** sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. $sumpos^{bo}$ ve $sumneg^{bo}$ sırasıyla (5) nolu denklemdeki pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığı katsayılarının toplamını ifade etmektedir.		

Tablo 4’de görüldüğü üzere Wald testi sonucunda, hem pozitif hem de negatif borsa değişim oynaklığı değişkenlerinin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde anlamlı olmadığını ifade eden H_0 hipotezleri herhangi bir anlamlılık seviyesinde reddedilememiştir. Bu da hem pozitif hem de negatif borsa değişim oynaklığının döviz kuru oynaklığına neden olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle gerek pozitif gerekse negatif borsa değişim oynaklığı döviz kuru oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığının her birinin geçmiş dönem değerlerinin toplamının anlamlı olup olmadığını sınanan (11) numaralı hipotez ile pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığının geçmiş dönem değerlerinin toplamının birbirine eşit olup olmadığını sınanan (13) numaralı hipotez sonuçlarına göre, ilgili H_0 hipotezlerinin hiçbiri herhangi bir anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir. Bu bulgular, gerek pozitif gerekse de negatif borsa değişim oynaklığının geçmiş dönem değerlerinin toplamının kur oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Optimal gecikme uzunluğunun tüm değişkenler için aynı olarak belirlendiği Granger nedensellik testi ise VAR modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Maksimum gecikme uzunluğunun 12 olarak belirlendiği modellerde optimum gecikme uzunluğu AIC ve FPE kriterine göre (6) numaralı denklem için 7, (7) numaralı denklem için 2 olarak tespit edilmiştir.

VAR modeli çerçevesinde yapılan Granger nedensellik test sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

Table 5 / Tablo 5: Granger Nedensellik Test Sonuçları / Granger Causality Test Results

H_0 Hipotezi	Gecikme uzunluğu	χ^2 istatistiği	Karar	Sonuç
$LKO^{poz} \rightarrow LBO$	7	15.7434**	Red	$LKO^{poz} \rightarrow LBO$
$LKO^{neg} \rightarrow LBO$	7	8.0904	Kabul	Nedensellik ilişkisi yok
$LBO^{poz} \rightarrow LKO$	2	1.9126	Kabul	Nedensellik ilişkisi yok
$LBO^{neg} \rightarrow LKO$	2	2.1141	Kabul	Nedensellik ilişkisi yok

Not: ** % 5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. \rightarrow simgesi “nedenidir”, \rightarrow simgesi “nedeni değildir” ifadesini temsil etmektedir.

VAR altında gerçekleştirilen Granger nedensellik testi sonucunda, hesaplanan χ^2 istatistiği (6) numaralı denklemdeki β_i^+ katsayılarının % 5 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olduğunu göstermiştir. β_i^- katsayıları ise herhangi bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunamamıştır. Elde edilen bulgular, pozitif döviz kuru değişim oynaklığından borsa endeks oynaklığına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu, negatif döviz kuru değişim oynaklığından borsa endeks oynaklığına doğru ise nedensel bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Gerek pozitif gerekse negatif borsa değişim oynaklığından döviz kuru oynaklığına doğru ise herhangi bir nedensel ilişkinin varlığı tespit edilememiştir. Sonuçlar, VAR altında gerçekleştirilen Granger nedensellik testi ile optimal gecikme uzunluğunun her bir değişken için bireysel olarak belirlendiği nedensellik testi sonuçlarının birbiri ile tutarlı olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada Ocak 2007- Haziran 2017 dönemi Türkiye örneği için döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki ilişkinin simetrik mi yoksa asimetrik mi olduğu test edilmiştir. Bu amaçla, öncelikle döviz kuru ve borsa endeksi serilerindeki değişimler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrıştırılmış daha sonra oynaklık serileri elde edilmiştir. Ardından iki değişken arasındaki nedensel ilişkiler Granger nedensellik testi ile belirlenmiştir. Granger nedensellik testinin uygulanmasında iki yol izlenmiştir. İlk olarak değişkenlerin optimal gecikme uzunlukları ayrı ayrı belirlenerek analiz gerçekleştirilmiş, daha sonra ise tüm değişkenlerin gecikme uzunlukları aynı alınarak analiz tekrarlanmıştır.

Gerek gecikme uzunluklarının aynı olarak alındığı gerekse de her bir değişkenin gecikme uzunluğunun ayrı ayrı belirlendiği Granger nedensellik testlerinin sonucunda, pozitif kur değişim oynaklığından borsa endeks oynaklığına doğru nedensel bir ilişkinin varlığı tespit edilirken, negatif kur değişim oynaklığından borsa endeks oynaklığına doğru nedensel bir ilişki belirlenememiştir. Diğer bir ifadeyle, döviz kurundaki pozitif değişimlerin oynaklığı borsa endeks oynaklığına neden olurken, negatif değişimlerin oynaklığı borsa endeks oynaklığına neden olmamaktadır. Elde edilen bulgular, döviz kuru oynaklığının borsa endeks oynaklığı üzerinde asimetrik

etkiye neden olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, pozitif ve negatif borsa değişim oynaklığı ile döviz kuru oynaklığı arasında ise herhangi bir nedensel ilişkinin varlığı belirlenmemiştir. Borsa endeksindeki gerek pozitif gerekse negatif değişimlerin oynaklığı döviz kuru oynaklığına neden olmamaktadır.

Nedensellik analizinin sonucu olarak, Türkiye ekonomisi için geleneksel yaklaşımın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de hisse senedi fiyatlarının belirlenmesinde, döviz kurunun özellikle de döviz kurlarındaki pozitif değişimlerin oynaklığının etkili olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Acar Boyacıoğlu, M., & Çürük, D. (2016). Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi getirisine etkisi: Borsa İstanbul 100 endeksi üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 143-156.

Aggarwal, R. (1981). Exchange rates and stock price: A study of the US capital markets under floating exchange rates. *Akron Business and Economic Review*, 12, 7-12.

Abdalla, I. S. A., & Murinde, V. (1997). Exchange rate and stock price interactions in emerging financial markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied Financial Economics*, 7(1), 25-35.

Agrawal, G., Srivastav, A. K., & Srivastava, A. (2010). A study of exchange rates movement and stock market volatility. *International Journal of Business and Management*, 5(12), 62-73.

Alagidede, P., Panagiotidis, T., & Zhang, X. (2011). Causal relationship between stock prices and exchange rates. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 20(1), 67-86.

Ajayi, R. A., Friedman, J., & Mehdian, S. M. (1998). On the relationship between stock returns and exchange rates: Tests of Granger causality. *Global Finance Journal*, 9(2), 241-251.

Apte, P. G. (2001). The interrelationship between the stock markets and the foreign exchange market. *Indian Institute of Management Working Paper*, 169, 1-24.

Aydemir, O., & Demirhan, E. (2009). The relationship between stock prices and exchange rates evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 23, 207-215.

Ayvaz, Ö. (2006). Döviz kuru ve hisse senetleri fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-14.

Berke, B. (2012). Döviz kuru ve İMKB100 endeksi ilişkisi: Yeni bir test. *Maliye Dergisi*, 163, 243-257.

Branson, W. H. (1981). Macroeconomic determinants of real exchange rates. *NBER Working Paper*, 801, 1-60.

Caporale, G. M., Hunter, J., & Ali, F. M. (2014). On the linkages between stock prices and exchange rates: Evidence from the banking crisis of 2007-2010. *International Review of Financial Analysis*, 33, 87-103.

Ceylan, S., & Yılmaz Şahin, B. (2015). Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru ilişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, 399-408.

Chkili, W., & Nguyen, D. K. (2014). Exchange rate movements and stock market returns in a regime-switching environment: Evidence for BRICS countries. *Research in International Business and Finance*, 31, 46-56.

Dickey, D. A., & Fuller W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.

Dickey, D. A., & Fuller W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *The Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.

Doğru, B., & Receptoğlu, M. (2013). Türkiye’de hisse senedi fiyatları ve dviz kuru arasında doğrusal ve doğrusal olmayan eş btnleşme ilişkisi. *Dmlpınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ 2013 zel Sayısı, 17-34.

Dornbusch, R., & Fischer, S. (1980). Exchange rates and the current account. *The American Economic Review*, 70(5), 960-971.

Franck, P. & Young, A. (1972). Stock price reaction of multinational firms to exchange realignments. *Financial Management*, 1(3), 66-73.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.

Granger, C. W. J., Huang B., & Yang, C. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: Evidence from recent Asian flu. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40, 337-354.

Ibrahim, M. H., & Yusoff, W. S. W. (2001). Macroeconomic variables, exchange rate and stock price: A Malaysian perspective. *IJUM Journal of Economics and Management*, 9(2), 141-163.

Kanas, A. (2000). Volatility spillovers between stock returns and exchange rate changes: International evidence. *Journal of Business Finance and Accounting*, 27(3-4), 447-467.

Kasman, S. (2003). The relationship between exchange rates and stock prices: A causality analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 70-79.

Keskin Benli, Y. K. (2015). Dviz kuru ile Borsa İstanbul 100 ve sektör endeksleri arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4(12), 55-72.

Kim, K. (2003). Dollar exchange rate and stock price: Evidence from multivariate cointegration and error correction model. *Review of Financial Economics*, 12, 301-313.

Liang, C., Lin, J., & Hsu, H. (2013). Reexamining the relationships between stock prices and exchange rates in ASEAN-5 using panel Granger causality approach. *Economic Modelling*, 32, 560-563.

Mishra, A. K. (2004). Stock market and foreign exchange market in India: Are they related?. *South Asia Economic Journal*, 5(2), 209-232.

zek, . (1997). Türkiye’de dviz kuru getirisi ve hisse senedi endeks getirileri oynaklıkları arası simetrik ve asimetrik ilişki. *İMKB Dergisi*, 10(37), 1-11.

zmen, M. (2007). Farklı dviz kuru rejimleri altında hisse senetleri fiyatları ile dviz kurları arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *ukurova niversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 519-538.

Pan, M., Fok, R. C., & Liu, Y. A. (2007). Dynamic linkages between exchange rates and stock prices: Evidence from East Asian markets, *International Review of Economics and Finance*, 16, 503-520.

Pekkaya, M. (Eds). (2016). Kırılğan beşli için borsa endeksi ile döviz kuru arasında asimetrik panel nedensellik analizi. *International Congress on European Relations, Economics, Finance and Econometrics (EUREFE’ 16)*. Aydın İktisat Fakültesi: Aydın

Soenen, L.A. & Hennigar, E.S. (1988). An analysis of exchange rates and stock prices: The US experience between 1980 and 1986. *Akron Business and Economic Review*, 19(4), 71-76.

Tsai, I. (2012). The relationship between stock price index and exchange rate in Asian markets: A quantile regression approach. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 22, 609-621.

Ürktez, E., & Karataş, T. (2017). Borsa İstanbul 100 endeksi ile döviz kurları arasındaki dinamik ilişkinin belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(45), 393-409.

Wu, R. (2005). International transmission effect of volatility between the financial markets during the Asian financial crises, *Transmission Studies Review*, 12(1), 19-35.

Yang, S., & Doong, S. (2004). Price and volatility spillovers between stock prices and exchange rates: Empirical evidence from the G-7 countries. *International Journal of Business and Economics*, 3(2), 139-153.

Yurttaçıkmaç, Z. Ç. (2012). Döviz kuru ve enflasyonun hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 16(51), 393-410.

Zhao, H. (2010). Dynamic relationship between exchange rate and stock price: Evidence from China. *Research in International Business and Finance*, 24, 103-112.

AN EVALUATION ON USABILITY OF MYSTERY SHOPPER RESEARCH IN LOCAL GOVERNMENTS

Yazarlar / Authors: Asst. Prof. Dr. / *Dr. Öğr. Üyesi* Burcu İNCİ¹

Assoc. Prof. Dr. / *Doç. Dr.* Seda H. BOSTANCI²

Abstract

Since local government discipline became an independent discipline, it has been related to management science as well as politics and law. In time, relationships between management science and local government caused adding various concepts related to business science such as strategic planning and performance management, public management, total quality management to modern local government perspective. New approaches application experiences of different sized local government units make local governments as a laboratory for improving the public services. Mystery shopping research which is a current observational technique in business management and particularly in marketing field, has been started to be approached as one of the participatory tools for improving the local service quality. Local governments serve both their voters and visitors within the province borders, so “mystery shopper” who makes an audit, may be considered as “mystery auditor” in local government field. This technique may contribute to control municipal subsidiaries that serve in urban areas. Also, it may be used to measure and compare the service quality of municipals. In this study, whether local governments can measure and improve their service quality by mystery shopper technique or not will be discussed by examining examples. The type of this research is conceptual.

Key Words: Local governments, mystery shopping research, service quality measurement

YEREL YÖNETİMLERDE GİZLİ MÜŞTERİ ARAŞTIRMALARININ KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özet

Kamu yönetiminin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı, bu alanı siyaset ve hukuk bilimleri yanı sıra yönetim bilimleri ile de bağlantılı hale getirmiştir. Zaman içerisinde yönetim bilimi ile kamu yönetimi arasındaki ilişkiler, modern kamu yönetimi anlayışına stratejik planlama ve performans yönetimi, kamu işletmeciliği, toplam kalite yönetimi gibi işletme bilimi ile bağlantılı çeşitli kavramların eklenmesine yol açmıştır. Farklı ölçeklerdeki yerel yönetim birimlerinin, yeni yaklaşımları uygulama deneyimleri, kamu hizmetlerinin gelişmesinde yerel yönetimlere laboratuvar niteliği katmaktadır. İşletme yönetiminde, özellikle pazarlama alanında güncel bir gözlemsel teknik olan gizli müşteri araştırmaları, yerel hizmet kalitesinin geliştirilmesinde katılımcı araçlar arasında ele alınmaya başlamıştır. Yerel yönetimler ilçe sınırları içinde hem seçmenlerine, hem de ziyaretçilerine hizmet sunduğu için burada denetimi yapan “gizli müşteri”, yerel yönetim alanında “gizli denetçi” olarak nitelendirilebilir. Bu teknik kentsel alanda hizmet veren belediye iştiraklerinin denetimine katkı sağlayabilir. Belediyelerin hizmet kalitesini ölçme ve karşılaştırmada bu yöntem kullanılabilir. Bu çalışmada yerel yönetimlerin gizli müşteri tekniği ile hizmet kalitelerini ölçme ve iyileştirmelerinin mümkün olup olmadığı örnekler incelenerek tartışılacaktır. Bu araştırmanın türü kavramsaldir.

¹ Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, burcu.inci@nisantasi.edu.tr.

² Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, shbostanci@nku.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetimler, gizli müşteri araştırmaları, hizmet kalitesi ölçümü

1. Giriş

Kamu yönetimi alanının başlıca varlık nedenlerinden biri kamu hizmetleri sunmaktır. Kamu hizmetleri öncelikle kamu yararı konusu ile bağlantılı olsa da modern kamu yönetimi anlayışı içinde hizmet kalitesini ölçme, değerlendirme ve denetim süreçlerinde işletme performans yönetimi çalışmalarından yararlanılmaktadır. Kamu yönetiminde, kamu hizmetlerinin değerlendirilmesinde vatandaş/müşteri odaklılık konuları tartışılmaktadır. “Vatandaş memnuniyetinin ve kalitenin esas alındığı yeni kamu yönetimi anlayışının temel yapıtaşlarından birisi kamu hizmetlerinde kalite süreçlerinde müşteri/vatandaş odaklılıktır” (Sezer, 2008; s.150). McLaughlin ve diğ. (2002) kamu hizmetlerinde özel sektör yönetim stratejilerini değerlendirirken vatandaşın kamu hizmetlerinden beklentisinde, müşteriye odaklı hizmet kalitesi standartlarının yakalanması gerektiğini belirtmektedir. Bunun yanında kamu yönetiminde güncel yaklaşımlar arasında bulunan, Denhardt ve Denhardt’ın (2015) belirttiği şekildeki yeni kamu hizmeti anlayışı, müşteri değil vatandaşa hizmet edilmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. Kamu yararını temel alan yerel yönetim hizmetlerinin şeffaf ve vatandaş odaklı olması, gelecek nesillerin daha iyi çevre kalitesine sahip sosyal ortamlarda yaşama haklarının gözetilmesi son derece önemlidir. “Kamu yöneticilerinin yürüttüğü hizmetler, kullandığı yetki ve kaynaklar, onların daha hesap verebilir olmalarını gerektirmektedir” (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011; s.20). Vatandaşların aidiyet duygularını güçlendirmek ve istikrarlı toplum yapısı oluşturmak için kamu hizmetlerinin kalitesi devlet açısından önem taşımaktadır. “Kamuda kar amacının yerini temelde hizmetlerin en iyi düzeyde sunumu ve vatandaş memnuniyeti almalıdır” (Ateş ve Okur, 2009; s.104). Yerel yönetimler, performans değerlendirme sistemlerini geliştirmek için işletme alanı temelli kapasite geliştirme yöntemlerini göz önünde bulundurmaktadır (Sanderson, 2001; s.309). Stratejik performans yönetiminde, yerel yönetimler yenilikçi ölçme ve değerlendirme yöntemleri arayışlarını sürdürmektedir (Poister ve Streib, 1999; Kloot ve Martin, 2000).

Yerel yönetimlerde, vatandaş müşteri gibi görmek ve müşteri memnuniyetini ilk sıraya koymak, kamu yararı kavramının temel bileşenleri (çevre sorunları, kamu etiği ve sosyal adalet gibi) ile kimi zaman çelişmektedir. Kamu yönetiminin temelinde ülkelerin hukuk düzeni, bürokrasi ve kamu yararı gibi temeller yer aldığı için farklı disiplinlerden gelen kavramların yorumlanmasında önemli süzgeçler bulunmaktadır. Öte yandan toplumun yaşam kalitesini artırabilecek ulaşım, gıda denetimi, çevre temizliği, kültürel etkinlikler ve halkla ilişkiler gibi çeşitli alanlarda daha etkin denetim araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. 1974 yılında gündeme gelen yerel ombusmanlık, yerel yönetimlerin denetimleri için önemli araçlar arasında yer almaktadır (Stoker, 1996). Yerel Gündem 21, arama konferansları, kent konseyleri ve halk toplantıları gibi katılım süreçleri de yerel yönetimleri eleştiren, denetleyen ve yeni öneriler sunan araçlar arasındadır. “Gizli müşteri” tekniği de hizmetlerin denetiminde kullanılabilecek araçlardan biri olarak yerel yönetimlerin gündemine girmiştir.

Gizli müşteri tekniğinde gerçekte müşteri olmayan bir değerlendirici önceden belirlenen bir dizi kritere göre çalışanın verdiği hizmetin kalitesini değerlendirir. Ancak bu gizli ve etkileşimli gözlem tekniğinde, çalışan değerlendircinin gerçek bir müşteri olduğunu düşünmektedir. Böylece denetlendiğinin farkında olmayan çalışanların davranışları doğal ortamlarında en iyi şekilde gözlemlenebilir (Bradbury ve Milford, 2002; s.175). Birçok sektörde kullanılan bir araştırma tekniği olan gizli müşteri

uygulamaları kamu ve yerel yönetimler alanında katılımcı denetleyici araçlar arasında yerini almaktadır.

2. Gizli Müşteri Kavramı

Müşteri memnuniyeti araştırmaları, müşteri (kim oldukları, ne sıklıkla ve neden hizmet sağlayıcı ziyaret ettikleri vb.) ve hizmetten genel memnuniyet düzeyi hakkında bilgi toplama sürecini içermektedir. Müşteri analizleri, kalitatif veya kantitatif olabilir veya bu iki yaklaşım birlikte kullanılabilir. Anket ve derinlemesine mülakat gibi teknikler genellikle toplam hizmet deneyimini ve müşterinin değer algısını ölçerken sınırlı bir içgörü sağlamaktadır (Minghetti ve Celotto, 2014; s.568). Müşterilere ilişkin daha anlamlı içgörüler elde etmek için gizli müşteriler kullanılabilir.

“Dikkat çekmek için bir gizem kullanımı, insan etkileşimlerinde yeni bir şey olmamakla birlikte, günümüzde pazarlama stratejileri arasında popülerlik kazanan bir alandır” (Hill ve diğ., 2016; s.1028). Gizli müşteri, normal müşteriler gibi davranan ama aslında verilen hizmetin ne kadar iyi olduğunu ve neyin iyileştirilebileceğini gözlemleyen bir insandır ve müşteri hizmetlerinin hem somut hem soyut bileşenlerini ölçmektedir (Oni ve diğ., 2015; s.511). Gizli müşteri tekniği müşteri anketleri gibi geri bildirim içeren tekniklere alternatif sağlar ve hizmet sunumunun memnuniyet gibi çıktılarına değil hizmet aktarım sürecinin kendisine odaklanır. Bu tekniğin geçerliliği, çalışanın gizli müşteriyi gerçek bir müşteri sanmasına dayanmaktadır. Bunu sağlamak için gizli müşteri, çalışandan yanıtlar almasını teşvik eden belli bir senaryoyu takip etmelidir. Etkileşimden hemen sonra değerlendirici, alınan müşteri hizmetinin kalitesini önceden belirlenmiş kriterlere göre puan vererek derecelendirir (Bradbury ve Milford, 2003; s.206).

Gizli müşteri araştırması hizmeti veren birçok ajans bulunmaktadır. Bu araştırma ajansları müşterilerinin kendi organizasyonları, aracılığı (perakendeciler, lojistik şirketleri, finansal araçlar vb.) ve rakipler için bu hizmeti sunmaktadır. Gizli müşteri araştırmalarında gizli gözlem, gizli ziyaret, gizli telefon aramaları, gizli posta veya faks, gizli e-posta veya web site ziyareti tekniklerinden biri ya da birden fazlası aynı araştırma için kullanılabilir (<https://www.esomar.org/>). Genellikle amaç müşteri hizmeti kalitesinin ölçümü olsa da gizli müşteriler başka amaçlar için de kullanılabilirler. Bu amaçlar arasında rakipleri araştırarak kıyaslama yapmak, kurum içi eğitim programlarının etkinliğini ölçmek, çalışanların insanlara ayrımcılık yapıp yapmadığını kontrol etmek vb. bulunmaktadır. Gizli müşteri raporlarının sonuçları aşağıda belirtildiği gibi çeşitli şekillerde kullanılabilir (Hesselink ve Wiele, 2003):

•Etkin iletişim geliştirilebilir (Kontrol listeleri neyin olması gerektiğini açıkça gösterir).

•Raporlar süreçlerde neyin doğru gitmediğini açığa çıkarır ve böylece müşteri kaybı önlenir. Bazen gerçek müşteriler süreçlerdeki hataları fark edemeyebilir veya fark etse bile şikayet edemeyebilir (şikayette bulunmayan müşteriler muhtemelen rakibe gideceklerdir).

•Eğitim programları iyileştirilebilir.

•Müşteri için önemli olan konuları geliştirmeye odaklanılabilir.

•Çalışanların olumlu davranışları ödüllendirilebilir.

Oni ve diğ. (2015; s.517-518) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarına göre çalışanlar gizli müşteri uygulamalarından ve bu değerlendirmelerde kullanılan kriterlerden (temel performans göstergeleri) haberdardır. Katılımcıların çoğunluğu bu uygulamaların disiplin amaçlı (cezalandırıcı) kararlar için kullanıldığını belirtirken, çok azı ödüllendirme için kullanıldığını düşünmektedir. Ayrıca çalışanların çoğu kimin gizli müşteri olduğunu bilmedikleri için uygulamayı kaygı ve stres ile ilişkilendirmektedir. Buna rağmen çalışanlar, karşılığında bir ödül olmasa bile olumlu gizli müşteri raporlarının motive edici olduğunu da vurgulamaktadır. Bu çalışmanın sonunda yazarlar, gizli müşteri uygulamalarının üst düzey müşteri memnuniyeti yaratmada ve çalışan performansını ölçmede en etkin ve hatasız araçlardan biri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu uygulamaların etkinliği arttırmak için ise değerlendirme sonuçları hakkında çalışanlara geri bildirimde bulunulmasını önermişlerdir. Bir diğer önerileri ise hizmet kalitesine ilişkin bilgi toplamada gizli müşteri uygulamalarını müşteri memnuniyet anketleri ve şikayet analizleri gibi ek araçlarla desteklemektir.

Gizli Müşteri Sağlayıcıları Birliği (MSPA)'nin 2011'de Avrupa, Afrika, Asya Pasifik ve Latin Amerika bölgeleri için yayınladığı Gizli Müşteri Kılavuzu'na göre bu teknikte uyulması gereken etik ilkeler şunlardır (<https://www.mspa-ea.org/files/documents/ethics&standards/>):

Gizli müşteri tekniğinin amacı, planları geliştirmek ve hizmeti iyileştirmek için süreçlerle ve/veya hizmet kalitesi ilgili yönetime bilgi sağlamak olmalıdır. Hedeflenen müşteri tatmini, taraftarlığı ve sadakatini arttırmaktır.

Gizli müşteri raporları, işten çıkarmalar veya kınama cezaları için tek gerekçe olarak kullanılmamalıdır.

Her gizli müşteri ajansı, müşterilerinin bu kılavuzdaki hükümlerin farkında olduklarından ve kabul ettiklerinden emin olmalıdır.

Bu kılavuzun teklif ve sözleşmelere eklenmesi veya MSPA'nin web sitesinde ilgili bölüme atıf yapan bir link verilmesi önerilir.

Bütün işler, ajansın köken ülkesinden bağımsız olarak, alan çalışmasının gerçekleşeceği ülkenin yasalarına (sosyal, vergisel, veri koruma vb.) uygun yürütülmelidir.

Aynı kılavuzda belirtilen teknik ilkeler ise şunlardır (<https://www.mspa-ea.org/files/documents/ethics&standards/>):

Kapsam: Gizli müşteri projelerinde tüm ana kitleyi temsil edecek minimum bir örneklem büyüklüğü için evrensel bir kabul yoktur.

Gizli müşteri çalışmalarında, müşterinin hizmet aktarımı objektif bir şekilde kaydedilir. Bu nedenle kapsam, müşteri deneyimi durumlarının birçok çeşidini özellikle içermelidir ve bu durumların bazıları çok temsil edici olmayabilir.

Bir müşterinin işleri üzerine birden fazla zamanda gizli müşteri araştırmaları yapılması önerilir. Farklı durumların tümünü kapsamak için, eğer mümkünse bu araştırmalar günün ve/veya haftanın farklı zamanlarında gerçekleştirilmelidir. Ayrıca örneklem belirlenirken coğrafik konum ve/veya mağaza büyüklüğü gibi ilgili değişken türleri göz önüne alınmalıdır.

Geçerlilik: Her çalışmanın geçerliliği, kullanılan alışveriş senaryolarının tasarımına ve uygulanmasına dayalıdır. Senaryolar konuyla ilgili, güvenilir, etik, uygulanabilir, gizli müşteriler için güvenli ve objektif olmalıdır.

Esomar Global Pazar Araştırması 2017 Raporu'na göre dünya çapında araştırma cirosu bir önceki yıla göre yüzde 2,3 artarak 44,5 milyar dolara ulaşmıştır ve bu rakamın yüzde 1'i (445,1 milyon dolar) gizli müşterilerin kullanıldığı araştırmalardan oluşmaktadır. Gizli Müşteri Sağlayıcıları Birliği (MSPA)'nin tahminlerine göre, gizli müşteri araştırmalarına odaklanan şirketlerin çok azı Esomar'ın çalışmasına katıldığı için, bu rakam gerçekte 2 milyar doların üzerindedir (<https://mspa-ea.org/>). Pazarlama araştırmaları içerisinde gizli müşteri çalışmalarına bu kadar çok kaynak ayrılması, bu sayede müşteri memnuniyetinin ve hizmet kalitesinin arttırılmasının mümkün olduğunu düşündürmektedir.

Gizli müşteri araştırmaları, geleneksel yöntemlere kıyasla avantajları olan bir pazarlama araştırması tekniğidir. Ancak bu tekniğin de geçerlilik ve güvenilirliği ile ilgili potansiyel sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlardan bazıları değerlendiricinin hafızasından ve önemli detayları kaydetmeyi unutmamasından kaynaklanır. Bazıları ise değerlendiricilerin müşteri ana kitlesinin temsil edici bir örnekleme olmaması ile ilişkilidir. Ayrıca çalışan ve müşteri arasında çift yönlü bir etkileşim vardır ve bu etkileşim iki tarafın da görünüşleri ve davranışları ile şekillenir. Bu nedenle değerlendiriciler arasındaki bireysel farklılıklar değerlendirme sürecini etkilemektedir ve aynı çalışana farklı değerlendiriciler çok farklı yorumlayabilmektedir. Bir diğer konu değerlendirme kriterlerinin ne kadar objektif olduğudur. Değerlendirme kriterlerinin subjektif yargıya açık olması da değerlendiriciler arasında farklılıklara yol açarak araştırmanın kalitesini düşürecektir. Bu sebeple örneğin "Hizmet hızlı mıydı?" yerine "Hizmet 3 dakikada verildi mi?" gibi bir kriter araştırmanın daha etkin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Hafıza sorunlarını en aza indirmek için ise gözlemlerin kayıt altına alınması doğru olacaktır. Ayrıca araştırma hatalarını önlemek için değerlendiricilerin konuyla ilgili eğitilmeleri çok önemlidir (Morrison ve diğ., 1997; s.356-358).

Türkiye'de gizli müşteri araştırmalarını en yoğun kullanan sektörlerin başında bankacılık, restoran ve perakendecilik gelmektedir ve onları otelcilik, çağrı merkezleri, e-ticaret, sinema-tiyatrolar, kargo-nakliye şirketleri ve hastaneler izlemektedir (Yıldırğan ve Met, 2016; s.60). Gerek Dünyada gerekse Türkiye'de gizli müşteri araştırmalarının işletmeler tarafından yaygın olarak kullanılmasına rağmen yerel yönetimlerin bu araştırma türünden yeterince faydalanmadığı gözlemlenmektedir. Oysaki işletmeler kadar yerel yönetimlerin de çeşitli hizmet faaliyetlerinde modern pazarlamanın araştırma teknik ve stratejilerini kullanmaları avantajlar yaratabilir.

Kamu sektöründe kaliteli vatandaş hizmetlerinin önemi son derece yüksektir. Çünkü herhangi bir vatandaş sadece belirli aralıklarla kamu çalışanı ile irtibat kurar ve bu birkaç deneyim vatandaşın yerel yönetim hizmetlerinin kalitesine ilişkin algısını şekillendirir. Bu nedenle gizli müşteri uygulamaları, çalışan-vatandaş/müşteri etkileşimlerini sürekli değerlendirmede değerli bir ölçüm aracıdır (Bradbury ve Milford, 2003; s.213).

3. Yerel Yönetimlerde Gizli Müşteri Araştırmalarının İncelenmesi

Yerel yönetimlerde hizmet kalitesinin denetim süreçleri arasında yerel ombudsmanlık bile 1970'lerde gündeme gelmişken, gizli müşteri araştırmaları günümüzde oldukça yeni ve sınırlıdır. Ombudsmanlık genelde telef edici bir uygulama iken, gizli müşteri uygulaması önleyici özelliklere sahiptir. "Kamu hizmeti sunan kurumların günümüzdeki çağdaş gelişmelere ve halkın beklentilerine kesintisiz cevap verebilmeleri için kalite anlayışına ilişkin bir kültür oluşturmaları gerekir" (Sezer, 2008; s.162). Wilson (1998) gizli müşteri araştırmalarını kullanan başlıca sektörler

arasına devlet yönetimlerinin birimlerini de eklemiştir. Belçika'da yerel yönetimlerin kalitesini derecelendirme üzerine yapılan bir araştırmada çeşitli yöntemlerle birlikte gizli müşteri de kullanılmıştır (Van Roosbroek ve Van Dooren, 2010; s.334). Yılmaz (2013) piyasa araştırmasına bağlı bir teknik olarak belirttiği gizli müşteri tekniğini halkın yönetime katılım araçları arasında gruplandırmıştır. Yerel yönetim hizmetleri içindeki önemli konular arasında yer alan toplu taşıma alanında gizli müşteri araştırmalarından yararlanılmaktadır (Wilson ve Gutman, 1998; González-Díaz ve Montoro-Sánchez, 2011). Yine ulaşım alanının bileşenleri arasında yer alan park alanı belirleme politikalarında vatandaşların eğilimlerini incelemek için de gizli müşterilerin kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır (Rye ve Ison, 2007). Kent konseyleri ve yerel otoriteler gibi çeşitli ülkelerin katılım araçlarının etkinliklerinin gözlemlenmesi için de bu yaklaşımın kullanıldığı görülmektedir (Kirklees Council, 2018). Kosava Yerel Yönetimler Enstitüsü belediyeler üzerine uygunluk, güvenilirlik, pratiklik, takdir ve kişisel güvenlik konularını temel alan ve pilot gizli müşteri araştırmasını kullanan bir proje gerçekleştirmiştir (Qamili, 2012). Yerel yönetimlerin, vatandaş/müşteri ilişkilerinde hizmet kalitesini ölçümü için de gizli müşteri programı uygulanmıştır (Bradbury ve Milford, 2003). Farklı yönetim modelleri ve yerel yönetim yaklaşımları olan ülkelerde, gizli müşteri uygulamalarının yerel yönetimlerin çeşitli hizmet alanlarındaki performans değerlendirme yöntemleri arasında ele alındığı görülmektedir.

Türkiye'de yerel yönetim alanında, özellikle toplu taşımacılıkta hizmet kalitesine ilişkin güncel uygulamalar dikkat çekmektedir. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi otobüslerde binden fazla gizli yolcu uygulaması yaparak havalandırma, araç iç ve dış temizliği, güvenlik ekipmanları, aracın duraklarda kalış süresi ve şoförün kişisel bakımı gibi konuları değerlendirmiştir (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2017). Kayseri Büyükşehir Belediyesi, toplu taşıma hizmetlerinin değerlendirmesinde gizli müşteri araştırması yapacağını belirtmiştir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2018).

Kağıthane Belediyesi, gıda güvenliği yönetim sisteminde gizli müşteri uygulaması ve aylık periyodik denetimler yaparak bu uygulamayı farklı bir alanda kullanmıştır (Kağıthane Belediyesi, 2018).

İnsani Gelişme Vakfı tarafından Türkiye'de belediyelerin yönetim, sosyal kapsama, ekonomik durum, eğitim, sağlık, sosyal yaşam, çevresel performans ve ulaşım endekslerine göre değerlendirildiği bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada istatistik verilerin dışında, belediyelerin faaliyet raporları, kurumsal internet siteleri, sosyal ağ paylaşımları ve "gizli müşteri" tekniği ile elde edilen veriler de kullanılmıştır (İnsani Gelişme Vakfı, 2017). Bu çalışma, listede ön sıralarda yer alan belediyelerin web sitelerinde haber olarak yer almıştır ve belediyeler bu haberlerinde, gizli müşteri kavramını da açıklayan bilgilere yer vermiştir (Çankaya Belediyesi, 2017; Odunpazarı Belediyesi, 2017; Kadıköy Belediyesi, 2017; Beşiktaş Belediyesi, 2017). Bu araştırma, Türkiye'de belediyelerin gizli müşteri konusunda daha fazla bilgilenebilmesine ve yerel yönetimlerde katılımcı ve denetleyici araçlar arasında yaklaşımın yerini almasında etkili olmuştur.

2017 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi, vatandaş memnuniyetini arttırma, daha doğru kararlar alma ve iş süreçlerini hızlandırma amaçlarıyla "gölge vatandaş" uygulamasını başlatmıştır. Vatandaşların İzmir Büyükşehir Belediyesi hizmetlerinden memnuniyet derecesini ölçen uygulama, hem yüz yüze verilen hizmetleri hem de telefon ve e-belediyecilik üzerinden sunulan hizmetleri kapsamaktadır. Gizli müşteri tekniği uluslararası alanda kabul gören bir teknik olduğu için projeden elde edilen sonuçlar sayesinde dünyadaki diğer belediyeler ile kalite performansını karşılaştırma imkanı da elde edilecektir (<http://www.hurriyet.com.tr/>). Güncel belediye haberlerinde

görüldüğü gibi, gizli ya da gölge müşteri konusu yerel yönetimlerde bir değerlendirme, denetim ve kalite yaklaşımı olarak ilgi çekmeye başlamıştır.

Fransa'nın Ulusal Demiryolları 2000 yılında 'kullanıcı deneyimini iyileştirmek için çalışanların profesyonel yeteneklerini ve uygulamaları dönüştürmek ve standartlaştırmak' hedefiyle kullanıcılara sundukları hizmet kalitesini geliştirmek için gizli müşteri araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaların sonuçlarına göre çalışanlara ödül ve cezalar verilmiştir ve yeni stratejik kararlar alınmıştır. Benzer şekilde Fransa'nın Ulusal Posta Hizmeti de yılda iki kez gizli müşteri araştırmalarını kullanarak tüm şubelerini değerlendirmektedir. Bu araştırmalardaki en önemli kriter müşteri ilişkilerinin kalitesi olmaktadır (Jacob ve diğ., 2018; s.175-176).

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi son yıllarda kamu sektörü, gizli müşteri araştırmalarına ilgi göstermeye başlamıştır. Bu sayede kamu politika veya programlarının uygulaması yasalara uygunluk, vatandaşa davranış, etkinlik vb. kriterlere göre değerlendirilebilir. Bu teknik, hastaların temel sağlık hizmetlerine ulaşılabilirliğini değerlendirmek için de kullanılmaktadır. Ancak elbette gizli müşteri değerlendirmeleri ancak bir kamu hizmeti faaliyete başladıktan sonra yapılabilir. Kamu sektöründe gizli müşteri çalışmaları doğrudan bir kamu kurumu tarafından yapılabileceği gibi bu araştırma hizmeti bir araştırma şirketinden de satın alınabilir (Jacob ve diğ. 2018; s.174-175).

4.Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak gizli müşteri araştırmalarının kamu kurumunun kendisi yerine, bağımsız kuruluşlar olan araştırma şirketleri aracılığı ile yapılması önerilebilir. Böylece araştırma sürecinin daha objektif hale geleceği düşünülmektedir. Bunun yanında, belediyelerin gizli müşteri çalışmalarını, kurum dışı hizmetlerinin kalitesini ölçmek için gerçekleştirmeleri kamusal örgüt kültürü açısından daha uygun görülmektedir. Çünkü imar müdürlüğü gibi çeşitli alanların denetiminde, hukuk kuralları ve hiyerarşik denetim, kamu etiği ve kamu yararı adına vatandaş ve memurlar arasındaki mesafenin korunması gerekmektedir.

Çoğu ülkede kamuda yönetsel reformlar, birçok kamu hizmeti sağlanırken vatandaşlara müşteri gibi davranılmasını beraberinde getirmiştir. Vatandaşların da kamu sektöründen aldıkları hizmetlere ilişkin kalite beklentileri giderek artmaktadır. Bu trendlere uyum sağlamak için kamu kurumlarında yönetim teknikleri değişmekte ve hizmet kalitesi ölçüm araçları daha önemli hale gelmektedir (Jacob ve diğ., 2018; s.174). Vatandaş müşteri olarak görmek eleştiriler alan bir konudur. Aslında bu durum pazarlama kavramının yarattığı olumsuz çağrışımlardan kaynaklanıyor olabilir. Geçmişte ve günümüzde işletmeler tarafından müşterileri aldattıcı birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Ancak günümüzün yoğun rekabet ortamında modern pazarlama mantığına uymayan bu tür uygulamalar giderek azalmaktadır. Müşteriyi önemseyen, ona değer katmak için uğraşan, kendisi kazanırken müşteriyi ve hatta toplum çıkarını da gözeten işletmeler çoğaldıkça pazarlamanın da itibarı artacak ve belki de "müşteri" olmak daha olumlu çağrışımlar yaratmaya başlayacaktır. Aslında gelecekte, kamu yönetiminin normları göz önüne alınarak, modern pazarlama ve toplumsal pazarlamayı tam anlamıyla içselleştiren ve uygulayan işletmelerin müşterilerine verdikleri hizmete paralel belirli hizmetleri kamu kurumlarından alan bütün vatandaşlar bu durumdan memnun kalabilir.

Gizli müşteri uygulamalarının etkinliğini arttırmak için ise değerlendirme sonuçları hakkında çalışanlara geri bildirimde bulunulması önemlidir. Aksi halde çalışanlar yaptıkları hataları fark etmeyebilir ve kendilerini geliştirme fırsatını kaçırabilirler. Ayrıca pazarlama araştırmalarındaki her teknikte olduğu gibi gizli müşteri araştırmalarının da güçlü yönleri ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tekniği diğer araştırma tekniklerinin yerini alacak değil, onların tamamlayacak bir yöntem olarak görmenin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın başlıca sınırlılığı ampirik bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Gelecek araştırmalarda yapılacak kalitatif veya kantitatif bir ampirik çalışma ile söz konusu tekniğin yerel yönetimlerde kullanılabilirliğine ilişkin daha anlamlı sonuçlara ulaşılabilir. Bir diğer sınırlılık ise gizli müşteri araştırmalarının yerel yönetimlerde kullanımının özellikle Türkiye için yeni bir konu olmasıdır. Dolayısıyla ilişki kurulan örnekler sınırlı kalmıştır. Konuya ilişkin literatür de oldukça sınırlıdır.

İşletme alanında, hizmet kalitesi ölçüm ve denetim aracı olarak kullanılan bir tekniğin, yerel yönetim alanında tartışılması, işletme ve kamu yönetimi disiplinlerinde farklı yorum ve eleştiriler alabilecek özellikler taşımaktadır. Bunun yanında, özellikle yönetim, yeni kamu yönetimi ve kamu işletmeciliği alanlarında yapılan araştırmalar, kamu yönetiminde yenilik arayışlarını göstermektedir. Kamu yönetiminin, hukuki altyapısı ve kamusal sorumlulukları yenilik arayışlarına denge getirmektedir. Yerel yönetimler ölçek ve kurumsal yapıları itibari ile yeniliklerin uygulanmasında daha esnekler. Bu nedenle kamu yönetiminde gizli müşteri gibi çeşitli yeni denetim araçlarının uygulamasına yerel yönetimlerden başlanması uygun bir stratejidir.

Sonuç olarak, kimi zaman laboratuvar, kimi zaman akademi gibi görülen yerel yönetimlerin en etkin kurumları olan belediyeler, gizli müşteri araştırmalarını ajandalarına katmıştır. Bu araştırma, yerel yönetimlerde gizli müşterilerin kullanımına ilişkin keşifsel bir ön çalışma olarak nitelendirilebilir.

Kaynakça

Ateş, H., Okur, Y. (2009). Kamu kurumlarında performans ve denetimin etkinliğinin artırılması için bir alternatif: Yurttaş şartları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(2), 101-125.

Beşiktaş Belediyesi (2017) Beşiktaş, Ekonomik Durum ve Eğitim Endeksi'nde 1. Sırada, <http://www.besiktas.bel.tr/Sayfa/14454/besiktas-ekonomik-durum-ve-egitim-endeksi-nde-1-sirada>, E.T. 23.4.2018.

Bradbury, M. D., Milford, R. L. (2003). Measuring Customer Service: Georgia's Local Government Mystery Shopper Program. *State and Local Government Review*, 35(3), 206-213.

Bradbury, M. D., Milford, R. L. (2002). Measuring customer service in Georgia's local governments: The mystery shopper program, *Proceedings from the Tenth Annual Conference of the Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe*, Cracow, Poland: NISPAcee, 172-185.

Çankaya Belediyesi (2017) Çankaya İnsani Gelişmişlikte Türkiye Birincisi, <http://www.cankaya.bel.tr/news/6144/Cankaya-Insani-Gelismislikte-Turkiye-Birincisi/>, E.T. 23.4.2018.

Denhardt, J., Denhardt, R. (2015). *The New Public Service*. New York: Routledge.

Eryılmaz, B., Biricikoğlu, H. (2011). Kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve etik. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 19-45.

González-Díaz, M., Montoro-Sánchez, Á. (2011). Some lessons from incentive theory: promoting quality in bus transport. *Transport Policy*, 18(2), 299-306.

Hesslink, M., Wiele, T. (2003). "Mystery Shopping: In-depth Measurement of Customer Satisfaction.", ERIM Reports Series Research in Management, <https://pdfs.semanticscholar.org/3fd2/df715b7e9b044561bd379aa300ed1616c8ed.pdf> , E.T. 24.4.2018.

Hill, K. M., Fombelle, P. W., Sirianni, N. J. (2016). Shopping under the influence of curiosity: How retailers use mystery to drive purchase motivation. *Journal of Business Research*, 69(3), 1028-1034.

İnsani Gelişme Vakfı, 2017, İlçelerin İnsani Gelişme Aşamaları Açıklandı, İnsani Gelişme Endeksi – İlçeler İGE-İ Raporu Belli Oldu, <http://ingev.org/haberler/ingev-haberleri/ige-i-sonuclari-belli-oldu>, E.T. 23.04.2018.

Jacob, S., Schiffino, N., Biard, B. (2018). The mystery shopper: a tool to measure public service delivery?. *International Review of Administrative Sciences*, 84(1), 164–184.

Kadıköy Belediyesi (2017) Belediyeye 'Yeşil' Ödül, <http://www.kadikoy.bel.tr/Haberler/belediyeye-yesil-odul>, E.T. 23.04.2018.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi (2018) Ulaşımda Yeni Hedefler <https://www.kayseri.bel.tr/haberler/ulasimda-yeni-hedefler>, E.T. 22.04.2018.

Kağıthane Belediyesi (2018) Faaliyetler, http://www.kagithane.istanbul/kagithane_belediyesi/mudurlukler-detay/Faaliyetler/260/1756/0 , E.T. 23.04.2018.

Kirklees Council, 2018, Mystery Shopping, <https://www.kirklees.gov.uk/involve/document/MysteryShopping.pdf>, E.T. 22.4.2018.

Kloot, L., Martin, J. (2000). Strategic performance management: A balanced approach to performance management issues in local government. *Management Accounting Research*, 11(2), 231-251.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi (2017) Otobüslere Gizli Denetim, <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/otobuslere-gizli-denetim-316079h.htm>, E.T. 22.04.2018.

McLaughlin, K., Osborne, S. P., Ferlie, E. (Eds.). (2002). *New public management: Current trends and future prospects*. Psychology Press.

Minghetti, V. Celotto, E. (2014). Measuring Quality of Information Services: Combining Mystery Shopping and Customer Satisfaction Research to Assess the Performance of Tourist Offices. *Journal of Travel Research*, 53(5), 565–580.

Morrison, L. J., Colman, A. M., Preston, C. C. (April 1997). Mystery customer research: cognitive processes affecting accuracy. *Journal of the Market Research Society*, 39(2), 349-361.

Odunpazarı Belediyesi (2017), Odunpazarı Çevre ve Ulaşım Kategorisinde Türkiye'nin En İyisi, http://www.odunpazari.bel.tr/haber-268-odunpazari_cvre_ve_ulasim_kategorisinde_turkiyenin_en_iyisi, E.T. 23.04.2018.

Oni, O. O., Oni, O. O., Oni, T. M. (2015). Mystery Shopping: A Tool for the Evaluation of Service Quality in the Nigerian Deposit Money Banks (DMBs), *American Journal of Economics, Finance and Management*, 1(5), 510-519.

Poister, T. H., Streib, G. (1999). Performance measurement in municipal government: Assessing the state of the practice. *Public administration review*, 325-335.

Rye, T., Ison, S. (2007). The importance of public attitudes in developing parking policy. In 11th World Conference on Transport Research World Conference on Transport Research Society.

Sanderson, I. (2001). Performance management, evaluation and learning in 'modern' local government. *Public administration*, 79(2), 297-313.

Sezer, Ö. (2008). Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: Türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(8), 147-172.

Stoker, G. (1996). The struggle to reform local government: 1970–95. *Public Money & Management*, 16(1), 17-22.

Qamili, S. (2012). Mystery shopper in Municipality (Project Report), Kosovo Local Government Institute, 02 March, 2012.

Yılmaz, M. (2014). Kamu yönetiminde katılım: modeller ve Türkiye’de yerel düzeyde uygulama örnekleri (Yüksekisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Van Roosbroek, S., Van Dooren, W. (2010). The quality of local governance—ranking local governments in Belgium. *International Journal of Public Sector Performance Management*, 1(4), 330-345.

Wilson, A. M. (1998). The role of mystery shopping in the measurement of service performance, *Managing Service Quality: An International Journal*, 8(6), 414-420

Wilson, A., Gutmann, J. (1998). Public transport: the role of mystery shopping in investment decisions. *International Journal of Market Research*, 40(4), 28.

Yıldırğan, R., Met, Ö. L. (2016). Müşteri İlişkileri Yönetimi Kapsamında Gizli Müşteri Alışverişi: Zincir Otel Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13 (3), 56-67.

<https://mspa-ea.org/news/newsitem/58-mystery-shopping-how-big-is-the-market.html> , E.T. 09.03.18

https://www.mspa-ea.org/files/documents/ethics&standards/MSPA%20Guidelines%20Full%20Global_Updated%20August%202011.pdf , E.T. 07.05.18.

https://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/ESOMAR_Codes-and-Guidelines_MysteryShopping.pdf E.T. 07.05.18

<http://www.hurriyet.com.tr/belediye-birimlerine-golge-vatandas-denetimi-40536764> , E.T. 08.05.18.

A COMPERATIVE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CENTRAL GOVERNMENT AND LOCAL GOVERNMENT IN TURKEY: KADIKÖY MUNICIPALITY AND ESENLER MUNICIPALITY

Yazar / Author: *Lecturer / Öğretim Görevlisi Hülya Küçük*¹

Abstract

Social policy is an EU-centered concept emerging at the national state level. A large part of the social policy implementation, which was carried out by the central government in the beginning, has now started to be carried out by the local administrations. Prior to the 1990s, the activities of local governments in the field of social policy had remained on the ground because of limited and inadequate financial resources. The experiences and achievements of the metropolitan municipalities, particularly in the big cities since the 1990s, and the Municipality Law No. 5393 and the Metropolitan Municipality Law No. 5216, which took effect in 2005, provided a wide range of action for local governments in the field of social policy.

Local governments, as the closest management units to the public, are the institutions that know the needs of the people best and can respond to them in the fastest and most efficient way. For this reason, the social policies implemented by the local governments are significant. The purpose of this study is to examine the relationship between administrative tutelage and local autonomy between central government and local government through the social policy implementations of local governments. In order to evaluate the relationship between central government and local government in social policy applications, two cities of Istanbul were chosen as an example. These are Kadıköy Municipality and Esenler Municipality. The reason for the election of these two municipalities is that the two provinces differ politically, socio-economically and culturally. In addition, how the local administrations respond to these different needs through social policy applications through Kadıköy and Esenler Municipality will be examined. An in-depth interview will be held with the "Social Aid Affairs Managers" of two municipalities. On the other hand, a comparative analysis will be made on the data obtained by examining the web sites of the municipalities.

In this study, the concept of central government and local government will be clarified and the relation between central government and local government will be discussed. The concept and objectives of social policy will be mentioned and at the same time the social policy applied by local governments will be clarified. Municipality Law No. 5393, which regulates local administrations, and social policies, which local governments will apply in Law No. 5216 on Metropolitan Municipality will be mentioned. The central government's tutelage over the local government will be discussed. The autonomy of local governments and the limits of administrative tutelage will be discussed in the social policy implementations shared by the local administrations with the central government. In the last part of the study, social policy implementations of the two municipal governments selected as the central government and local government relations will be evaluated.

Keywords: Social policy, Local governments, Kadıköy Municipality, Esenler Municipality.

¹ Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yerel Yönetimler Programı, hulyakucuk2015@gmail.com.

TÜRKİYE'DE MERKEZİ YÖNETİM VE YEREL YÖNETİM İLİŞKİSİNDE SOSYAL POLİTİKALAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME: KADIKÖY BELEDİYESİ VE ESENLER BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Özet

Sosyal politika, ulus devlet ölçeğinde ortaya çıkmış AB merkezli bir kavramdır. Bu kavram farklı sosyal ve siyasal güçler arasında mücadelelere konu olmuştur. Önceleri merkezi yönetimin eliyle yürütülen sosyal politika uygulamalarından çok büyük bir kesimi günümüzde yerel yönetimler eliyle yürütülmeye başlanmıştır. 1990'lardan önce mali kaynakların kısıtlı ve yetersiz olmasından dolayı sosyal politika alanında yerel yönetimlerin faaliyetleri geri planda kalmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren özellikle büyük kentlerde büyükşehir belediyelerinin elde ettiği deneyim ve başarılar ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu yerel yönetimlere sosyal politika alanında geniş bir hareket alanı sağlamıştır.

Yerel yönetimler halka en yakın yönetim birimleri olarak, halkın ihtiyaçlarını en iyi bilen ve ona en hızlı ve verimli şekilde cevap verebilen kurumlardır. Bu nedenle yerel yönetimlerin uyguladıkları sosyal politikalar önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki idari vesayet ve yerel özerklik ilişkisini yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamaları üzerinden incelemektir. Sosyal politika uygulamalarında merkezi yönetim ve yerel yönetim ilişkisini değerlendirebilmek için örnek alan olarak İstanbul'un iki ilçesi seçilmiştir. Bunlar Kadıköy Belediyesi ve Esenler Belediyesi'dir. Bu iki belediyenin seçilmesinin nedeni, iki ilçenin siyasi, sosyo ekonomik ve kültürel açıdan farklılık göstermesi ve yerelin bu farklı ihtiyaçlarına yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamaları ile nasıl cevap verdiği Kadıköy ve Esenler Belediyesi üzerinden incelemektir. İki belediyenin hem Sosyal Yardım İşleri Müdürleri ile derinlemesine mülakat yapılacak hem de belediyelerin web siteleri incelenerek elde edilen veriler üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

Bu çalışmada merkezi yönetim ve yerel yönetim kavramlarına açıklık getirilerek, merkezi yönetimle yerel yönetim ilişkisi ele alınacaktır. Sosyal politika kavramı ve hedeflerinden bahsedilecek, aynı zamanda yerel yönetimlerin uyguladığı sosyal politikalara açıklık getirilecektir. Yerel yönetimleri düzenleyen 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda yer alan yerel yönetimlerin uygulayacağı sosyal politikalara değinilecek ve merkezi yönetimin yerel yönetim üzerindeki vesayeti tartışılacaktır. Yerel yönetimlerin merkezi yönetimle paylaşıtları sosyal politika uygulamalarında, yerel yönetimlerin özerkliği, idari vesayetin sınırları tartışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise merkezi yönetim ve yerel yönetim ilişkisi seçilen iki belediye yönetimi örneğinin sosyal politika uygulamaları ile değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politika, Yerel yönetimler, Kadıköy Belediyesi, Esenler Belediyesi.

1.GİRİŞ

1980'lerde ortaya çıkan neoliberal politikalar, merkezi yönetimin yapısında birçok değişime neden olmuştur. Daha önceki dönemlerde merkezi yönetimin eliyle yürütülen sosyal politika uygulamalarından çok büyük bir kesimi günümüzde yerel yönetimler eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Neo-liberal politikalarla birlikte sosyal politika kavramı da değişmiştir. Sosyal devlet, sosyal yardım ve sosyal hizmet kavramları yeniden tanımlanmakta ve merkezi yönetim ve yerel yönetimin işlev ve etkinlikleri yeniden şekillenmektedir. 1990'lardan önce mali kaynakların kısıtlı ve

yetersiz olmasında dolayı sosyal politika alanında yerel yönetimlerin faaliyetleri geriplanda kalmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren özellikle büyük kentlerde büyükşehir belediyelerinin elde ettiği deneyim ve başarılar ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu yerel yönetimlere sosyal politika alanında geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Merkezi yönetimle yerel yönetimlerin sosyal politika uygulama alanında yaptıkları görev paylaşımı çok önemlidir. Yerel yönetimlerin üzerine düşen sosyal politikaları nasıl ve ne şekilde yerine getirdiği de önem taşımaktadır. Yerel yönetimlerin hizmetlerini yerine getirirken verimli çalışmasında merkezi yönetimin idari vesayetinin derecesi de önem kazanmaktadır. Çünkü merkezi yönetimin uyguladığı idari vesayet derecesi arttıkça yerel yönetimlerin özerkliği yani hareket alanı kısıtlanmaktadır.

Bu nedenle yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan özerk olması, sosyal politika uygulamalarını da yerel halkın ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda yerine getirebilmeleri açısından önemlidir. Yani yerel yönetimlerin özerk olması, merkezi yönetimin baskısı olmadan ihtiyaçlara en uygun çözümü tespit edip, en etkin şekilde kendi karar organları ve kendi mali bütçesi ile uygulamaya geçirebilmesi anlamına gelmektedir. Kanunlarla belirlenmiş idari vesayet denetimi devletin bütünlüğü için önem arz etmektedir ancak; hukuki denetimin yanında, yerindelik denetiminin olması ve yerindelik denetiminin toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması tanımını içermesi keyfi tasarrufları da beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle merkezi yönetimin uyguladığı idari vesayet denetiminin sınırlarının net bir şekilde belirli olması yerel yönetimlerin gerçek anlamda varlığını sürdürebilmesi, keyfiyetin ortadan kaldırılması ve yerel yönetimlerin etkin ve verimli çalışabilmesi ve özerkliğinin korunabilmesi açısından çok önemlidir. Yerelin farklılıklarına merkezi yönetim tek tip politikalarıyla çözüm üretebilmesi oldukça güçtür. Bu bağlamda da sosyal politika uygulamalarında yerel yönetimlerin merkezi yönetimden bu anlamda daha fazla yetkiye sahip olması önem taşımaktadır. Merkez ve yerel arasındaki bu ilişki bu çalışmada örnek alan olarak seçilen Kadıköy ve Esenler Belediyesi'nin uyguladığı sosyal politikalar üzerinden değerlendirilerek elde edilen verilerle karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

2. Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetim İlişkileri

Merkezden yönetim, kamu hizmetlerinde birlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla söz konusu hizmetlere ilişkin karar ve faaliyetlerin merkezi hükümet ve onun hiyerarşik yapısı içinde yer alan örgütlerce yürütülmesi demektir (Aygün, 2010: 48-49). Merkezi yönetim, kamu hizmetleri ile ilgili politika belirleme, karar alma ve yürütme işini elinde toplamıştır. Kamusal mal ve hizmetlerin planlaması merkezden yapılmakta ve yönetilmektedir. Merkezi yönetim bu hizmetleri yerine getirirken bölge ve il düzeyindeki kuruluşların aracılığından yararlanmaktadır. Bu hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan tüm gelir ve giderler merkezden yönetilmektedir (Eryılmaz, 2010: 70).

Yerinden yönetim ise, bir hizmetin yürütüldüğü ya da işin yapıldığı yerde yönetilmesini ifade eder. Yerinden yönetim terimi, aynı zamanda merkezi yönetimin sakıncalarını gideren ve onun tamamlayıcısı bir yönetim biçimini ifade etmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 57).

Yerinden yönetim, birçok hizmetin halka sunulmasında çabukluk ve kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca yerel toplulukları oluşturan bireylere, kendi sorunlarını

çözmenin türlü yollarını denemek olanağını vermektedir. Belediyeler, bu yoldan, yardımlaşma ve işbirliği alışkanlığını geliştirirler. Tek tek ya da birlikte, konut, gıda maddeleri üretme ve ulaşım gibi konularda işbirliği sağlayabilirler (Keleş, 2012: 28).

Kamu hizmetlerinin büyük bir bölümünü merkezi yönetim ve yerel yönetim yürütmektedir. Bu organlar arasında siyasi, idari ve mali bakımdan ilişkiler söz konusudur.

İdari ilişkiler, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde belirli bir denetim yetkisi bulunmasını ifade eder. Ülkemizde bu denetim yetkisine İdari vesayet denilmektedir. İdari vesayet, yerel yönetimlerin kararları, eylem ve işlemleri ile organları ve görevlileri üzerinde söz konusu olmaktadır. İdari vesayet denetimi, kanuna dayanan ve kanunla belirlenen bir yetkidir. Bu yetkiyi kullanacak kişi, organ ve makamlar da yine kanunla belirlenir. İdari vesayet denetimi, belirli makam ve kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. Anayasal bir kavramdır. 1982 Anayasası'nda idari vesayet şöyle tanımlanmıştır: “*mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplumun yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amaçlarına yönelik olarak yapılmasını öngörmüştür*”. İdari vesayet denetiminin, teorik ve yasal temeli, ‘idarenin bütünlüğü’ ilkesidir (Sanal, 2007: 131).

İdari vesayet, üniter devlet sisteminde, idarenin bütünlüğünü sağlamada önemli bir araçtır. Yerel yönetimler organları, kararları, eylem ve işlemleri ile ilgili olarak yasalara uygunluk bakımından denetlenir. Yasalara uygunluk dikkate alınarak yapılan bu vesayet denetimine hukuki denetim denir. Anayasa, vesayet denetimini yalnızca hukuka uygunluk ilkesiyle sınırlandırmamış, ona yerindelik unsurunu da eklemiştir. Bu nedenle de vesayet denetimi toplum yararının korunmasını ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanmasını amaç edinmiş olur ve bu amaç hukuki denetimi değil, yerindelik denetimini zorunlu kılar. Yerindelik denetiminin uygulanmasının neye göre yapılacağı da açık olarak belirtilmemiştir. Toplum yararı, mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanacağı sözleri tartışmaya açık sözlerdir (Şengül, 2014: 15). Açıkça neyin denetimi yapılacağı ayrıntılı ve net bir şekilde belirtilmemiştir. Toplum yararına uygunluğun ölçüsünü herkesçe kabul edilebilir objektif bir ölçüte bağlamak zordur. Bu durumda da merkezi yönetimin idari vesayet denetimini yerel yönetimler üzerinde keyfi olarak kullanmasına nasıl engel olunabilecektir. İdari denetim yapılırken, yerel yönetimlerin özerkliğini etkisiz hale getirecek; mahalli yöneticilerin girişimciliğini önleyecek; yerel demokrasiyi olumsuz etkileyecek ve kamu hizmetlerini verimsizleştirecek tasarruflardan kaçınmak gerekir (Eryılmaz, 2010:179). Merkezi yönetim yerel yönetimi denetlerken denetimin sınırlarını net bir şekilde belirlemelidir. Yani merkezi yönetim genel çerçeveyi çizmeli ve yerel özerkliği sınırlayıcı düzenlemelerden kaçınmalıdır. Merkezi yönetimin yerel yönetimle sosyal politika alanında da görev paylaşımına gittiğini kanunlara bakarak söyleyebiliriz. Sosyal politika ne anlama gelmektedir ve neleri içermektedir tüm bunların tanımlaması yapılacaktır.

3. Sosyal Politika Kavramı ve Sosyal Politikanın Hedefleri

Sosyal politika, kavram ve içerik olarak henüz üzerinde uzlaşmış bir alan değildir. Sosyal politika toplumda ortaya çıkan çeşitli sosyal sorunların ortadan kaldırılmasını, sosyal refahın sağlanmasını ve devamını amaçlamaktadır. Sosyal politika, 19. yüzyılda, işçi haklarının korunmasına yönelik ortaya çıkmış, zamanla sosyal adalet ve sosyal eşitliği sağlamaya yönelik bir politika oluşmuştur. Bu kavramı ilk olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında, Alman Profesör Riehl kullanmıştır. Kavramı

yaygınlaştıran 1873 yılında kurulan Alman Sosyal Siyaset Derneği olmuştur. Önce kavram olarak kullanılmış daha sonra 1911 yılında Alman Otto V. Zwiedineck-Südenhorst'un yazdığı 'Sosyal Politika' adlı eseriyle birlikte bilim haline gelmiştir. Sosyal politika kavramı Türkiye'de ilk olarak 1916-1917 yılında Ziya Gökalp'ın başında bulunduğu 'Yeni Mecmua' da kullanılmıştır. Türk terminolojisine ise, özellikle Alman profesörlerden Prof. Dr. Gerhard Kessler aracılığıyla girmiştir (Duruel ve Tamer, 2013: 375).

Sosyal politika, hükümetin toplumdaki eşitsizlikleri düzeltme, avantajsız grupların şartlarını geliştirme ve zayıflara yardım sağlama amacıyla müdahalelerde bulunmasıdır. Sosyal politikalar aynı zamanda, toplumsal düzenin korunması ve sosyal barışın sürekliliğinin sağlanması için hayata geçirilmektedir (Ersöz, 2010: 49-50). Sosyal politika uygulamaları ile vatandaşlara refah sağlama ve bu politikaların gelirin yeniden dağılımına yönelik önlemler içermesi ve var olan sosyal, siyasal ve ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırması ve bölüşümde adaleti sağlama amaçlanmaktadır (Sunal, 2011: 288).

Sosyal politikaları uygulama görevini devlet üstlenmiştir. Devlet, kendi kendine ihtiyaçlarını gideremeyen bireylere destek olmak ve onların toplumsal yaşama entegre olmalarına yardım etmek için sosyal politikaları hayata geçirmektedir. Bu bağlamda sosyal politika kavramı geniş anlamda ve dar anlamda olmak üzere iki farklı şekilde tanımlanabilir.

Geniş anlamda sosyal politika, toplumun bağımlı çalışan, ekonomik yönden güçsüz ve özel olarak bakım, gözetim, yardım, desteklenme gereksinimi duyan kesimlerinin ve gruplarının karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri risklere, olumsuzluklara karşı en geniş biçimde korunmalarına yönelik kamusal politikaları konu alan sosyal bilim dalı şeklinde tanımlanmaktadır.

Geniş anlamda sosyal politikanın amacı, *“sosyal adalet ve sosyal eşitlik ile birlikte sosyal refahı sağlamak olan, kapsamı sosyal sorunların kapsamı ile paralellik gösteren, ekonomi politikalarına sosyal boyut katmaktır* (Bedir ve diğerleri, 2012: 4-5).

Dar anlamda sosyal politika ise, işçi statüsünde çalışanların iş ilişkileri ve çalışma yaşamında korunması amacıyla, devletçe alınan karar ve sürdürülen uygulamaları inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Günel, 2009: 14).

Sosyal politika uygulamaları ile hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerin ulaşmak istedikleri hedefleri vardır. Bu hedeflere ulaşılması sosyal politikanın gerçek anlamda başarısını ortaya çıkarmaktadır. Sosyal politika hedefleri şu şekildedir:

- *“Ferdî muhtaçlığın yanında değişik psiko-sosyal sorunların ve yüklerin ortaya çıkması halinde muhtaç insanlara sosyal güvenlik yöntemleri çerçevesinde geniş kapsamlı ve çok maksatlı maddî ve manevî destek ve danışmanlık hizmetleri sunmak”,*
- *“Sosyo-ekonomik yönden zayıf insanların sosyo-ekonomik yönlerini iyileştirmek”,*
- *“Sosyal adaletin ve barışın temini için refah toplumu oluşturmak”,*
- *“Toplumda sosyal bütünleşmeyi ve sosyal tekamülü oluşturmak ve bunun için de ahlaki ve sosyal sorumluluk duygusunu geliştirmek”,*
- *“Fırsat eşitliği çerçevesinde insan haysiyetine yaraşır bir hayatın idamesi için tedbir almak”,*

- “Sosyal ahlak esaslarının toplumda geçerlilik kazanması yönünde sosyal pedagojik faaliyetlerde bulunmak”,
- “Kamu alanında ve sivil toplumda sosyal dayanışma ruhunu hayata geçirmek ve sivil toplum örgütlerine katılımcı imkânlar sağlamak”,
- “Her türlü sosyal risklere karşı toplumun bütün üyelerini sosyal güvenlik kapsamına almak” (Duruel ve Tamer, 2013: 376).

Sosyal politikanın en önemli hedefi, sosyal refahın sağlanması ve geliştirilmesidir. Sosyal hizmetlerin seviyesinin yükseltilmesi ve yaygınlaştırılması ile sosyal refahın sağlanması hedeflenmektedir (Bedir ve diğerleri, 2012: 11). Aynı zamanda, sosyal eşitsizliği gidermek, toplum içinde gelir dağılımının, güç dağılımının dengelenmesini sağlamak ve yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmek ve onlara temel sosyal haklar vermektir (Özdemir, 2007: 42). Yerelde halka en yakın birimler olarak hizmet veren yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarındaki rolü nedir ve bu politikaları nasıl gerçekleştirebilir sorusu üzerine durularak konuya açıklık getirilecektir.

4. Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Uygulamaları

Yerel yönetimlerin sosyal politikadaki yerinin ve rolünün kesin çizgilerle belirlenmesi oldukça güçtür. Sosyal politikaların sağlanmasında devletin dışındaki kurumların sosyal politikanın belirlenmesi ve uygulanması sürecine katılım ve katkısı ihmal edilmekte ve sosyal politika daha çok devlet ve özellikle merkezi yönetimler tarafından yerine getirilen politikalar olarak tanımlanmaktadır (Duruel ve Tamer, 2013: 377). Ancak kentleşme sürecinin hızlanması ve sosyal yapıda meydana gelen değişimler yerel yönetimlerin sosyal politika bağlamında verdiği hizmetleri de çeşitlendirmiştir. Kent yaşamının karmaşık hale gelmesi, eğitim programlarının revize edilmesi, sosyo-kültürel faaliyetlerin hazırlanması yerel yönetimleri sürecin içine çekmektedir. Bütün bu koşulların değişmesi yerel yönetimleri daha etkin bir konuma getirmiştir (Alan, 2017: 20). Bu noktada yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarının önemi de belirgin hale gelmektedir.

Yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamaları ülkeden ülkeye göre değişmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımı ve kamu hizmeti işlevlerine sahip olan yerel yönetimler, gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde ilk iki fonksiyonu yeterince yerine getirememektedir. Bu kurumlar, sosyal politikanın sağlanmasında temelde kamu hizmeti işlevi çerçevesinde merkezi idarenin bölgesel düzeydeki temsilcisi veya partneri rolü ile çalışmaktadırlar.

Yerel yönetim ve merkezî devlet ilişkisinde kamu hizmetlerinin bölüşümü değerlendirildiğinde; yerel yönetimlerin geniş anlamda sosyal politikanın konusuna giren hizmetleri yerine getirdiği görülmektedir. Bunun nedeni çalışma hayatının düzenlenmesi vb. sosyal politikaların büyük çoğunluğunun ulusal politikalarla merkezi yönetim tarafından yapılmasıdır. Gelir dağılımında yerel yönetimlerin katkısı önemli düzeydedir (Tiyek, 2012: 64). Bununla birlikte yerelde halkın sorunlarını en iyi bilen ve o sorunları hızlı ve etkin bir şekilde çözerek iyi bir sonuç alabilecek olan yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarında merkezi yönetime göre daha fazla role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle 2004 ve 2005 yıllarında yerel yönetim yasalarında reform yapılmış ve yerel yönetimlere sosyal politika uygulamalarında daha geniş yetkiler tanınmıştır. Sosyal politikaların içinde sosyal yardım, sosyal hizmet, eğitim, sağlık, kültür ve konut başlıkları yer almaktadır. Yerel sorunların belirlenmesinde ve bu sorunların çözülmesinde yerel yönetimlerin halkla

olan ilişkisi merkezi yönetime göre daha yakındır. Bu nedenle 5216 sayılı Belediye Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nu incelemek önemlidir.

4.1. 5393 Sayılı Belediye Yasası

5393 sayılı Belediye Kanunu, yerel yönetimlere sosyal politika uygulamalarında önemli yetkiler tanımış ve hareket alanını genişletmiştir. Sosyal politika açısından belediyelere görev ve sorumluluk yükleyen 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun belediyelerin yetki alanını genişleten hükümleri şu şekildedir:

Belediyenin görevlerini düzenleyen 14. Maddenin (a) fıkrasında açıkça sosyal politikaların temeli sayılan sosyal hizmet ve yardım görevi belirtilmiş ve bu çerçevedeki hizmetler arasında nitelendirilebilecek olan kadın ve çocuklar için koruma evleri açma görevi verilmiştir. 14. maddenin üçüncü paragrafında "Hizmetlerin yerine getirilmesinde öncelik sırası, belediyenin mali durumu ve hizmetin ivediliği dikkate alınarak belirlenir" cümlesi ile kanun belediyelere sosyal politika uygulamalarında belirli bir sınırı olmayan serbestlik tanımıştır.

Yerel yönetimlerin ülkenin yönetilmesinde ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde merkezi yönetimin üzerindeki yükü alması kamu hizmetlerinin verimliliği açısından önemlidir. Yerel yönetimler, demokrasinin daha iyi işleyebilmesi, yerel halkın ihtiyaçlarına cevap verebilmek, sorunları çözmek için varlık göstermektedirler.

Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyeler kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açacaklardır. Yine bu kapsamda belediyeler okullara, öğrencilere ve amatör spor kulüplerine destek olabileceklerdir.

14. maddenin a fıkrasında yer alan önemli hususlardan biri de belediyelere, işsizliğin azaltılmasında önemli bir yere sahip olan işgücünün niteliğinin yükseltilmesinde etkin bir görev vermiş olmasıdır. Belediyeler hemşerilerine meslek ve beceri kazandırmak amacıyla faaliyetlerde bulunabileceklerdir.

Yasanın diğer maddelerinde de sosyal politika alanında düzenlemeler yer almaktadır. Öyle ki belediyelerin yetki ve imtiyazları başlıklı 15. Maddesinde dolaylı ya da doğrudan sosyal politikayı etkileyebilecek 4 madde yer almaktadır. "(a) fıkrasında belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü faaliyet ve girişimde bulunmak; (h) fıkrasında mahalli müşterek nitelikteki hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla, belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde taşınmaz almak, kamulaştırmak, satmak, kiralamak veya kiraya vermek, trampa etmek, tahsis etmek, bunlar üzerinde sınırlı ayni hak tesis etmek; (i) fıkrasında borç almak, bağış kabul etmek; (m) fıkrasında beldede ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi ve kayıt altına alınması amacıyla izinsiz satış yapan seyyar satıcıları faaliyetten men etmek, izinsiz satış yapan seyyar satıcıları faaliyetten men edilmesi sonucu cezası ödenmeyerek iki gün içinde geri alınmayan gıda maddelerini gıda bankalarına, cezası ödenmeyerek otuz gün içinde geri alınmayan gıda dışı malları yoksullara vermek".

Ayrıca, yasanın 69. Maddesine göre "belediyelere, düzenli kentleşmeyi sağlamak amacıyla imarlı ve altyapılı arsa ile konut ve toplu konut üretme ve yapılan konutları satma veya belediye konutu olarak kiralamaya yetkisi verilmektedir. Yasa, belediyelere, batılı ülkelerde 20. Yüzyılın başlarından beri bir sosyal politika aracı olarak görülen ve ülkemizde çok yaygın olmayan belediyenin kiralamak amacıyla konut üretimine katılmasını düzenlemiştir. Arsa üretme ve konut üretimi ise sınırlı

olmakla birlikte ülkemizdeki belediyelerin yerine getirdikleri fonksiyonlar arasındadır”.

5393 sayılı Kanun, belediyeleri sosyal politika hizmetlerine yöneltmektedir. Belediyeler, mahalli düzeydeki sosyal politika ve sosyal refah hizmetlerinin sağlanmasında etkin kuruluşlar haline gelmiştir. Sosyal yardım ve sosyal hizmetler, sağlık tesislerinin açılması ve eğitim kurumlarına destek olunması, çevre ve çevre sağlığı, kültürel etkinlikler, işsizliği azaltmak amacıyla yerel halka meslek ve beceri kazandırma ve kadın ve çocuklar için koruma evleri açılması ile yoksullar için arsa ve konut üretimi gibi temel sosyal politika alanları belediyelerin görevleri arasında yer almıştır (Aydın, 2008: 117).

İl sınırları içinde Büyükşehir belediyeleri, belediye ve mücavir alan sınırları içinde il belediyeleri ile nüfusu 10.000’i geçen belediyeler, meclis kararıyla; sağlık yatırımlarının ve eğitim kurumlarının su, termal su, kanalizasyon, doğal gaz, yol ve aydınlatma gibi alt yapı çalışmalarını faiz almaksızın on yıla kadar geri ödemeli veya ücretsiz olarak yapabileceklerdir. Bunun yanında bir de meslek ve beceri kazandırma kursları açma görevi bu kapsamda değerlendirilen görevler arasındadır. Sağlık alanında da belediyelere görevler verilmiştir. Mahalli müşterek nitelikte olmak şartıyla, *“acil yardım, kurtarma ve ambulans hizmetlerini yerine getirme görevi ve sağlıkla ilgili her türlü tesis açabilme ve işletebilme imkanı verilmiştir”.*

5393 sayılı Belediye Kanunu’na göre belediyelerin yerine getirdiği görevler arasında sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanındaki görevler olduğu görülmektedir. Kanun’da “engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak görevi belediye başkanına verilmiştir. Bunun yanında bir de belediyelerin gider kalemlerinden biri, dar gelirli, yoksul ve kimsesizler ile engellilere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlardır”.

Belediyeler, ihtiyacı olan vatandaşlara sosyal yardım kapsamında en fazla gıda ve giyecek yardımı yapabilmekte ancak nakit yardımında bulunamamaktadır. Belediyelerin bu anlamda sosyal yardım yaparken sosyal hizmetleri yerine getirmeye göre daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Sosyal belediyecilik uygulamaları kapsamında sosyal hizmet faaliyetleri genel olarak “Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü” tarafından yerine getirilmektedir.

Sosyal belediyeciliğin gereği olarak çocuklara, gençlere, yaşlılara, kadınlara, engellilere ve risk gruplarına belediyeler tarafından sosyal hizmetler sunulmaktadır. Belediyelerin dezavantajlı gruplara sunduğu hizmetler şu şekildedir:

- *“Kimsesiz çocuklar için yuvalar ve çocuk kulüpleri kurmak, kreş ve çocuk yuvaları yapmak”*,
- *“Kadınlar için anne-çocuk sağlığı merkezleri, kadın sığınma evleri ve el sanatları değerlendirme merkezleri açmak”*,
- *“Engelliler için temel eğitim okulları, beceri kursları açmak, spor ve iletişim olanakları sağlamak”*,
- *“Yaşlılar için güçsüzler yurdu ve huzurevleri açmak”*,
- *“Gençler için gençlik merkezleri, spor tesisleri, danışma ve psikolojik danışma merkezleri açmak ve meslek edindirme kursları başlatmak”*,
- *“Risk grubunda olan sokak çocukları, tinerci çocuklar, istismara uğramış çocuklar için hukuki ve psikolojik yardım büroları açmak”*,
- *“Okuma-yazma, çocuk bakımı ve eğitimi, çıraklık eğitimi ve beceri kazandırma eğitimleri vermek”*,

- “Savaş, terör ve doğal afet gibi durumlarda, barınma, beslenme ve temizlik hizmetleri sunmak” (Koçak vd., 2017: 132).

Belediyelerin sosyal politika kapsamında sunduğu hizmetler incelendiğinde önemli yetki ve sorumluluklara sahip olduğu görülmektedir. Ancak buradaki önemli nokta belediyelerin bu hizmetleri yerine getirebilecek mali kaynağa sahip olmasıdır. Belediyeler bu hizmetleri verirken belediyelerin bütçeleri ve ekonomik durumları önem teşkil etmektedir. Yasaya göre belediyeler idari ve mali özerkliğe sahip yerel yönetim birimleridir. Uygulamaya baktığımızda belediyelerin çoğu görevini merkezi yönetim tarafından verilen mali kaynaklarla yerine getirmektedir. Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde uyguladığı idari vesayetinin sınırı da bu noktada önemlidir. Bunun nedeni, idari vesayetinin sınırları net bir şekilde belirlenmezse merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde keyfiyete dayalı muamele yapabilmesinin önünün açılmasıdır. Sosyal politikaların uygulamaya geçirilmesinde de yerel yönetimlere önemli yetkiler ve görevler verilmektedir. Bu görevleri yerine getirebilmek için yerel yönetimlerin görevleriyle orantılı maddi kaynağa da sahip olması gereklidir.

4.2. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Yasası

Bu Kanuna göre büyükşehir belediyelerinin sorumlulukları arasında da sosyal politikalara yer verilmiştir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7.maddesinin (n) ve (v) fıkralarında Büyükşehir belediyelerinin sosyal politika uygulamaları yer almaktadır. “n” fıkrasında; “sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri için bina ve tesisler yapmak, kamu kurum ve kuruluşlarına ait bu hizmetlerle ilgili bina ve tesislerin her türlü bakımını, onarımını yapmak ve gerekli malzeme desteği sağlamak” şeklinde Büyükşehir Belediyeleri'ne görevler vermektedir. “v” fıkrasında, “sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak” görevleri verilmiştir.

İlçe ve ilk kademe belediyeler ise; yine yaşlılar, engellilere, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler sunma, mesleki eğitim ve beceri kursları açmak, sağlık, eğitim, kültür tesis ve binalarının bakım ve onarımı ile kültür ve tabiat varlıkları ve tarihi dokuyu korumak, kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânları koruma görevlerini yerine getireceklerdir. Büyükşehir belediyeleri bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksekokullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapacaklardır.

Büyükşehir belediye başkanlarının görevleri arasında ‘yoksul ve muhtaçlar için bütçede ayrılan ödeneği kullanma ve engellilerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere engelli merkezleri oluşturma ‘ sayılmıştır (Ersöz, 2010: 135-136).

Belediyelerin ve büyükşehir belediyelerinin üstlendiği sosyal politikalar eski belediye kanununa göre daha geniş kapsamlıdır. Yerel yönetimlerin kendilerine verilen bu görevleri mahalli müşterek ihtiyaçlara göre yerine getirebilmeleri artan yetki ve sorumluluklarla birlikte zorlaşmaktadır. Merkezi yönetimin müdahalesi olmadan yerel ihtiyaçlara özerk bir şekilde nasıl cevap verebilecektir? Merkezi yönetimin hukuki denetimin yanında yaptığı yerindenlik denetimi de yerel yönetimlerin özerk şekilde hareket etmelerine engel olabilmektedir. Bir sonraki bölümde merkezi yönetimin vesayeti incelenecektir.

5. Merkezi Yönetimin Yerel Yönetimlerin Sosyal Politikaları Üzerindeki Vesayeti ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı İlişkisi

Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki vesayetini, yerel yönetimlere özerklik vererek sınırlandırabilmek mümkündür. Yerel yönetimlere idari özerkliğin verilmesi onların görevlerini etkin, verimli ve hızlı şekilde yerine getirebilmelerinde yeterli olamamaktadır. İdari özerkliğe sahip olsalar bile mali kaynak açısından yine merkezi yönetime bağımlı olmaktadır. Bu durumda merkezi yönetim de yerel yönetimleri istediği gibi yönlendirebilmektedir. Mahalli müşterek ihtiyaçların yerini siyasi istek ve talepler almaktadır. Yerelin ihtiyaçlarının öncelik kazanması gerekirken merkezin istekleri ön plana çıkmakta ve uygulanmaya geçirilmektedir. Bu nedenle yerel yönetimlere idari özerkliğin yanında mali özerklik de verilmelidir. Avrupa Komisyonu da yerel yönetimlerin etkin olmasının önemli olduğunu vurgulamış ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı hazırlamıştır. Türkiye, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı 1988 yılında imzalamış ve 1992 yılında uygulamaya geçirmiştir. Ancak, mali özerklik açısından önemli olan on maddeye çekince koymuştur. Bu maddeler:

1. Şart, kamu hizmetlerinin tercihen vatandaşa en yakın makamlar tarafından yürütülmesini ve yerel yönetimlerin başka bir makama açıkça bırakılmayan tüm görevleri, yasalarla belirlenen sınırlar içinde yapabilmelerini öngörmektedir (madde4/2,3).
2. Yerel idarelere, ulusal ekonomik politika çerçevesinde serbestçe kullanabilecekleri yeterli mali kaynak sağlanmalıdır (madde 9/1).
3. Sağlanan mali kaynaklar yasalarla verilen görevlerle orantılı olmalıdır (madde 9/2 ve Türk Anayasası madde 127, son fıkra).
4. Yerel yönetimler kaynaklarının bir bölümünü, oranlarını kendilerinin serbestçe belirleyecekleri vergi ve harçlardan sağlayabilmelidirler (madde 9/3).
5. Yerel yönetimlerin giderlerdeki gerçek artışlara cevap verebilmeleri için gelirleri, bu yeni ihtiyaçlara yanıt verecek doğrultuda çeşitlilik ve esneklik göstermelidir (madde 9/4).
6. Mali olanakları zayıf olan yerel yönetimler için koruyucu önlemler alınması gereklidir. Bu önlemlerin alınması yerel yönetimlerin kendi sorumluluk alanlarında kullanabilecekleri takdir haklarını azaltmayacaktır (madde 9/5).
7. Yerel yönetimlere yeniden dağıtılacak paylar ve kaynakların dağıtımının nasıl yapılacağı konularında yerel yönetimlere uygun biçimde danışılacaktır (madde 9/7).
8. Yardımlar belli projeleri finanse etme koşulu taşımayacaktır (madde 9/7).
9. Yerel yönetimler sermaye yatırımlarının finansmanı için kanunla belirlenen sınırlar içerisinde ulusal sermaye piyasasına girebileceklerdir (madde 9/8).

Merkezi yönetimin yerel yönetimlere mali özerklik vermekte ihtiyatlı yaklaştığını Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na koyduğu çekincelerden görebilmek mümkündür. Üniter devletlerde, yerel yönetimlerin mali açıdan özerk olmasına karşı çekinceli yaklaşıldığı görülmektedir. Bunun nedeni ülkenin birliğinin ve bütünlüğünün korunmak istenmesidir (Salman, 2013: 3). Bu durumda devreye idari vesayet denetimi girmekte ve ülkenin birliği ve bütünlüğü korunmaya çalışılmaktadır. Ancak vesayet denetimini uygularken yerel yönetimlerin özerkliğini koruyabilmek için bu denetimin sınırlarını çok iyi belirlemek gerekmektedir.

Çünkü merkezi yönetim hukuki denetimin yanında uyguladığı yerindenlik denetiminin sınırlarını belirlemelidir. Vesayet denetiminin amaçları arasında bulunan

'toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması' hukuki denetimi değil, yerindenlik denetimini zorunlu kılar. Yerindenlik denetiminin objektif ölçüsünü belirlemek de çok zordur (Eryılmaz, 2010: 179). Hem mali açıdan yerel yönetimlerin özerk olmaması hem de merkezi yönetimin vesayet denetimini objektif olmayan bir şekilde uygulaması yerel yönetimlerin etkin şekilde işlevini yerine getirmesine engel olmaktadır.

Bu bağlamda vesayet denetimi uygulanırken sınırların kanunen çizilmesi yerel yönetimlerin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmelerinde oldukça önemlidir. Yerel yönetimlerin özerkliği ve denetimi arasındaki ilişki bu noktada yerel yönetimlerin sosyal politikaları uygulamaya geçirebilmesi açısından da önemlidir. Bu bağlamda 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nu ele aldığımızda; büyükşehirlerde ve nüfusu 50.000' i geçen belediyelerde kadın ve çocuklar için koruma evleri açma görevi okullara, öğrencilere ve amatör spor kulüplerine destek verme görevi, işgücü niteliğinin yükseltilmesi, okul öncesi eğitim kurumlarını açma görevlerinin verildiğini söyleyebiliriz. Burada önemli olan yerel yönetimlerin bu görev ve yetkileri nasıl yerine getirebilecekleridir. Yeterli mali kaynağı olmayan, merkezi yönetime bu konuda bağımlı olan bir yerel yönetimin etkin bir şekilde hizmet sunabilmesi oldukça güçtür. Yerel yönetimlere idari özerklik verilerek etkin ve verimli olmaları beklenmektedir fakat merkezi yönetimden gelecek mali kaynaklara bağımlıyken yerel yönetimlerin kararı değil merkezi yönetimin kararı ve politikaları devreye girmektedir. Kanunlarda da görüldüğü gibi yerel yönetimlere verilen görevler küçük çaplı sosyal politikaları içermektedir. Merkezi yönetim yine büyük payı kendisine ayırmıştır. Merkezi yönetim yerel yönetimi kendisinin tamamlayıcısı gibi görmelidir, onu karşısına almamalıdır. Yerel yönetimler, merkezin ortaya çıkardığı olumsuzlukları, hantallığı gidermektedir. Yerel yönetimler, sosyal politikaları hayata geçirirken de merkezin göremediği aksaklıkları, ihtiyaçları ve talepleri tespit ederek merkezi yönetime yol gösterici olmaktadır. Bu nedenle yerel yönetimlerin sosyal politikaları hayata geçirebilmesinde önem arz eden mali özerkliğe sahip olması politikaların etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesinde büyük rol oynamaktadır.

6.Kadıköy Belediyesi

Kadıköy'ün kuruluşu İstanbul'un kuruluşundan çok eski tarihlere dayanmaktadır. İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir şube olan Kadıköy Belediyesi, 1984'te yapılan bir düzenlemeyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Kadıköy, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda yer alır. Anadolu Yakası'nın güney batısında bulunan Kadıköy, batı ve güneyde Marmara Denizi, kuzeyde Üsküdar, doğuda Ataşehir ve Maltepe ilçeleriyle çevrilidir (Büyük Larousse, 1986: 6160). Kadıköy ilçesinin nüfusu 2017 yılına göre, 451.453'tür.

Kadıköy, sosyo-ekonomik yönden iyi durumda olan insanların çoğunlukta olduğu bir ilçe gibi görünse de; azımsanamayacak ölçüde sosyo-ekonomik durumu iyi olmayan vatandaşlara da ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca sosyo-ekonomik durumu yüksek bir mahallede oturmasına rağmen zamanında topraktan sahip oldukları evlerinde yaşamakta olan ve emekli maaşı ile geçinen çok fazla sayıda vatandaş bulunmaktadır. Kadıköy bütün bu etkenlere rağmen Türkiye ortalamasının çok üzerinde sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimiyle diğer ilçelerde görülmeyen kurum ve anlayışla diğer ilçe belediyelerinden ayrılmaktadır. Kadıköy Belediyesi Sosyal Destek Hizmetleri Müdürlüğü'nün 2017 yılı ilk 6 aylık bütçe gideri 2.779.718,54 TL'dir.

Kadıköy Belediyesi'nde sosyal politika uygulamalarını Sosyal Destek Hizmetleri Müdürlüğü yürütmektedir. Müdürlük, “*çocuk, genç, kadın, erkek, engelli, yaşlı, göçmen ve LGBTİ bireylere ve ailelerine yönelik; genelci sosyal hizmet yaklaşımı (bütüncül sosyal hizmet) ile; koruyucu, önleyici, geliştirici, destekleyici, danışmanlık ve rehberlik odaklı hizmet vermeyi amaçlamakta; yerinde sosyal hizmet anlayışı ile hizmete erişim kolaylığını benimseyen; multi-disipliner çalışmayı önemseyen bir yaklaşımla ilgili kurum ve kuruluşları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler ile işbirliği içinde hareket etmektedir*” (<http://www.kadikoy.bel.tr>). Kadıköy Belediyesi'nde Sosyal Destek Hizmetleri Müdürlüğü'nün dışında da diğer birimlerde de sosyal politikaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Kadıköy Belediyesi sosyal politika uygulamalarında sahaya çıkmakta ve sahadan elde ettiği sonuçlara göre faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunun için veri tabanı oluşturulmuştur ve bu veri tabanında hanelerin bilgileri yer alıyor (sağlık vs. gibi). Güncel veriler de bulunmaktadır. TÜİK verileri ise bu anlamda yetersiz kalmaktadır. Belediye sosyal politikalarını belirlerken ulusal ve uluslararası çalışmaları da takip etmektedir. Kadıköy Belediyesi, Sağlıklı Kentler Birliği'ne üye olduğundan faaliyetlerini yürütürken buna dikkat etmektedir. Kadıköy'de yaşlı nüfus fazla olduğu için “Dünya Sağlık Örgütü Yaşlı Dostu Şehirler ve Topluluklar Küresel Ağı'na üyedir.

Merkezi idarenin örgütü olan ve sosyal yardım yapan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ile Kadıköy Belediyesi'nin arasındaki iletişim yetersiz ve kurumlar arası ilişkilerin sorunlu olduğu söylenebilir.

Kadıköy Belediyesi'nin dört sosyal hizmet merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde sosyolog ve sosyal hizmet uzmanları görev yapmaktadır. Bu merkezler aracılığıyla ihtiyacı olan herkese ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Kadıköy Belediyesi Sosyal Destek Hizmetleri müdürü ile yapılan derinlemesine mülakat ve belediyenin web site incelemesi sonucunda Kadıköy Belediyesi'nin sosyal politika faaliyetleri şu şekildedir:

- Kadıköy Belediyesi, Kadıköy'de yaşlı nüfusun fazla olmasından dolayı yaşlılara yönelik faaliyetler yapmaktadır. Ekonomik durumu baz almaksızın evlere sıcak yemek götürülmektedir. Evinden çıkamayan yaşlı insanlar yemek yapmakta zorlandığından böyle bir uygulama ile yaşlı insanlara sıcak yemek ulaştırılmaktadır.
- Ekonomik duruma bakılmaksızın evini temizlemekte zorlanan yaşlılar için evde temizlik uygulaması yapılmaktadır.
- Yaşlılık, engellilik durumlarında günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmekte zorlananlara temizlik hizmetinin yanında evde kişisel bakım hizmeti de verilmektedir. Kişisel bakımın içinde; saç kesimi, sakal tıraşı, el-ayak-tırnak bakımı bulunmaktadır. Bu bireylere evde psiko-sosyal danışmanlık hizmeti de verilmektedir. “Erenköy Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi” ile yapılan ortak çalışma ile de evde bakımı gerekenlere fizik tedavi hizmeti verilmektedir.
- Yine yaşlı nüfusun çok fazla olması sebebiyle yatağa bağımlı olan kişi sayısı fazladır. Bu vatandaşların bakımı için Kadıköy Belediyesi'ne çok fazla talep olmasına rağmen yeterli sayıda personel olmadığı için taleplere yetişilememektedir.
- Kadıköy Belediyesi'nin alışveriş kartı uygulaması bulunmaktadır. Bu kart ile ihtiyaç sahipleri alışverişlerini yapabilmektedir.

- Belediye, 65 yaş üstü vatandaşların hayata aktif bir şekilde katılabilmesi için “Sosyal Yaşam Evi”ni kurmuştur. Yaşlılar için kurulan ve ilçede çok fazla görülen Alzheimer hastalığı için de “Alzheimer Merkezi” kurulmuştur.
- Kadıköy Belediyesi’nin 5 hasta nakil ambulansı, 3 adet donanımlı evde sağlık aracı bulunmaktadır.
- Yaşlılar için yapılan faaliyetlerden biri de kuşaklar arası çocuk bakımı anlaşmazlıklarını en aza indirmek için yapılan “Torunumu Beklerken” uygulamasıdır.
- Kadıköy’de sosyal politika uygulamaları anlamında yaşanan sorunlardan en önemlisi vatandaşın belediyeye başvuru yapmadan önce ona ulaşamaması. Belediyenin “engelli taksi” uygulaması bulunmaktadır. Ancak engelli vatandaş belediyeye başvuru yapmadan ona ulaşamamaktadır. Bunun için çalışmalara devam edilmekte ve bu çalışmalar desteklenmelidir.
- Engelliler için “Engelsiz Taksi, Engelsiz İş ve İstihdam Birimi, Sesli Kütüphane, Sosyal Kulüp, Eğitim ve Atölye Çalışmaları, Engelli Hakları Danışmanlığı hizmetleri bulunmaktadır. Akülü tekerlekli sandalyesi bulunanlar için de Akü Şarj İstasyonları bulunmaktadır. Gelişimsel ve zihinsel yetersizliği olanlar için “Özel Eğitim Danışmanlığı” bulunmaktadır.
- Belediye ile üniversite ve STK ilişkileri ve ortak faaliyetler geliştirilmelidir. Kadıköy Belediyesi, STK’lar ile çalışmak istediğinde sorunlarla karşılaşmaktadır. STK’lar belediyenin onlara sponsor olmasını ve yer vermesini istemekte; Kadıköy Belediyesi ise sadece ortak çalışma yürütmek istediğinden uzlaşmak ve ortak çalışmalar yapmak güçleşmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen Kadıköy Belediyesi “Mor Çatı” gibi derneklerle ortak projeler yapmaya çalışmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi çocuklar için de çalışmalar yapmaktadır. Çocuklar için “Çocuk Koruyucu Ruh Sağlığı Merkezi” kurulmuş ve bu merkez, çocuklarla ilgili talepleri karşılamaktadır. Çocuk gelişimi problemleri, hiperaktivite, madde bağımlılığı, eğitime devamda yaşanan sorunlar gibi durumlarda çocuklara hizmet verilmektedir. Bu konularda vakalar çoğaldığı için belediyeye çok fazla başvuru yapılmıştır. Bu talepleri karşılamak ve sorunlara çözüm üretebilmek için belediye bu merkezi açmıştır.
- Kadıköy Belediyesi’nin çocuklar için yaptığı bir başka faaliyet ise; alanında uzman bir kurum ile anlaşarak ilçedeki çocuklara ücretsiz kodlama eğitimi vermektir. Belediye buna benzer ortaklaşa faaliyetler yapmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi gençlere yönelik çalışmalar da yapmaktadır. Belediye gençler ile kamu kurumları arasındaki ilişkinin nasıl geliştirilebileceği ile ilgili bir araştırma yapmaktadır. Bu araştırmanın ismi “Yeni Bir Kamusal Alan Fikri”dir. Bu çalışmadaki amaç gençlere kamuyu tanıtmak ve kamuya olan bakış açılarını olumlu hale getirmektir. Bunun için “IDEA” isimli merkez kurulmuştur. Bu merkezin ilk katı gençlerin ücretsiz bir şekilde yapacağı etkinlikler için düzenlenmiştir. Üst katında ise sınırsız internetin bulunduğu ücretli bir etkinlik yer almaktadır.
- Kadıköy Belediyesi, ikinci el tekstil ürünlerinin geri kazanılması için ilçe geneline giysi-ayakkabı-tekstil kumbaraları kurmuştur. Bu faaliyetler “Açık Gardırop 2. El Giysi Mağazası”ndan ihtiyacı olan bireylere teslim edilmektedir. Bunun yanında Anadolu’ya da eşya, kitap, giysi türü aynı yardımlar gönderilmektedir.

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yönlendirmesi ile kurulan Kadın Konuk Evi bulunmaktadır. Kadıköy bu kuruma ihtiyaçlar doğrultusunda destek olmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi, kadınlar için de faaliyetler yapmaktadır. Kadın örgütlenmesi ve dayanışmasını güçlendirmek için “Kadın Dayanışma” örgütünü kurmuştur.
- Kadıköy Belediyesi’nin kadın ve LGBTİ bireylere ulaşmak için “Potlaç” adını verdiği bir uygulaması bulunmaktadır. Bu bireyler için Potlaç Moda Satış Alanı, Potlaç Dükkan ve Kuşdili Potlaç Atölye bulunmaktadır. Buralarda kadınlar çeşitli ürünler yapmayı, satmayı öğrenmekte ve işbirlikleri geliştirmektedir.
- Kadınlar için “Kadının İnsan Hakları Eğitimi Programı (KİHEP), kadınlar için geliştirilen, dönüştürücü ve bütünsel bir insan hakları eğitim programıdır.
- Kadıköy Belediyesi’nin “Alo Kadına Şiddet Hattı” bulunmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) işbirliği ile çalışmaktadır.
- Belediye kadınlar için “Mamografi ve Kadın Sağlığı Merkezi” açmıştır ve bu merkez Fikirtepe bölgesine yakın bir yerde hizmet vermektedir. Kadıköy’de bulunan Fikirtepe, Dumlupınar, Merdivenköy gibi mahallelerin maddi durumu diğer mahallelere göre daha alt seviyededir.
- Kadıköy Belediyesi’nin 226 kişi kapasiteli Yüksek Öğrenim Kız Yurdu bulunmaktadır.
- Kadıköy’de çalışan kadın sayısı fazla olduğu için çocuklu kadınların çalışma sürelerinde çocukların kalacak yer ihtiyacını gidermek için Kadıköy Belediyesi tarafından 5 adet çocuk yuvası açılmıştır. Bu yuvalarda çocukların gelişimi için uygulamalar bulunmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi’nde çocuklar için “Halis Kurtça Çocuk Kültür Merkezi” bulunmaktadır. Ayrıca “Çocuk Sanat Merkezi, Gençlik Sanat Merkezi, Gençlik ve Çocuk Eğitim Merkezleri, Yaz ve Kış Spor Okulları” da bulunmaktadır.
- Çocuklar için kurulmuş olan IDEA Çocuk Oyun Evi’nde 3-6 yaş arasındaki çocuklar akranlarıyla birlikte oyun oynamakta ve bu evde çocukların gelişimlerini destekleyici etkinlik alanları da bulunmaktadır.
- Çocuklar için birçok faaliyette bulunan Kadıköy Belediyesi, çocukların erken yaşta oyun ile ortaklaşa gelişimlerini sağlamak için “İlk Kütüphanem Çocuk Kütüphanesi”ni açmıştır.
- Kadıköy Belediyesi’nin iki sağlık polikliniği bulunmaktadır. Kadıköy’de genelinde yaşayanların sosyo-ekonomik durumu iyi olsa da ilçenin çevresinde sosyo-ekonomik durumu kötü olan vatandaşlar bulunmaktadır. Bu merkezlerden biri sosyal güvencesi olmayan kişilere ilaç desteği sağlamakta, hasta muayene, teşhis ve tedavi de yapmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi’nin 4 adet spor merkezi bulunmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi’nin Toplumsal Eşitlik Birimi bulunmaktadır. Bu birim tüm insanların eşit haklar ve toplumsal hizmetlere eşit erişime sahip olmalarını sağlamaktadır.
- Belediye “Karikatür Evi” açmıştır. Burada tüm atölye çalışmaları ücretsiz olarak yapılmaktadır.
- Kadıköy Belediyesi hayvanlara yönelik de faaliyetler yapmaktadır. “Evcil Hayvan Sağlık Merkezi” ve “Sokak Hayvanlarını Koruma ve Barındırma Merkezi” kurmuştur

- Belediye halkın sosyalleşmesi için “Mahalle Evi” adı verdiği kafe tarzı tesisler açmıştır.
- Kadıköy’de önemli bir yer tutan konu da “Kentsel Dönüşüm”dür. Fikirtepe bölgesiyle özdeşleşmiş olsa da ilçe genelinde ciddi bir kentsel dönüşüm faaliyeti bulunmaktadır. Kadıköy Belediyesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kadıköylülere kira yardımıyla bulunmaktadır.
- Kadıköy’de kültür-sanat faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Kadıköy’de “Barış Manço Kültür Merkezi, Caddebostan Kültür Merkezi, Kozyatağı Kültür Merkezi, Süreyya Operası, Yeldeğirmeni Sanat Merkezi, Barış Manço Evi, Tarih Edebiyat ve Sanat Kütüphanesi, Muhtar Özkaya Halk Kütüphanesi” (Bu kütüphane eve bağımlı olan vatandaşların evlerine ödünç kitap verme hizmeti sunmaktadır.) bulunmaktadır.

7. Esenler Belediyesi

İstanbul’un ilçelerinden biri olan Esenler toplamda 16 mahalleye sahiptir. Kuzeyde Bayrampaşa, güneyde Güngören ve batıda Bağcılar ilçeleriyle komşudur. 1970’li yıllardan sonra yoğun göç alan ve nüfusu hızla artan yerleşmelerdendir (Büyük Larousse,1986: 3809). Bizanslılardan kalma bir yerleşim yeri olan Esenler, 1990’lu yıllarda da yoğun göç almaya devam etmiştir. 2016 yılında yapılan nüfus sayımına göre; Esenler’in toplam nüfusu 457.231’dir. (<http://www.esenler.bel.tr>).

Esenler ilçesinde yaşayan halkın çoğunluğu alt ve orta sınıf olarak nitelendirilebilecek gelir grubu içerisinde yer almaktadır. Vatandaşların %58,4’ü kendi evlerinde, %39,2’si kirada ve %2,4’ü ise kira bedeli olmadan ikamet etmektedir. Ailelerin toplam aylık geliri ise şu şekildedir: toplam aile geliri (aylık) %40, 1.000 TL’nin altı, %33,8, 1001-1500 TL arası, %26,2, 1500 TL üzeridir. İlçedeki iş durumu incelendiğinde; %9,4 kayıtlı işsiz bulunduğu görülmektedir (Esenler Belediyesi, 2015-2019 Yılı Stratejik Planı:14). Esenler’in sosyo-ekonomik yapısı incelendiğinde; genellikle ilköğretim mezunu, işsizlik yardımıyla geçinen, madde bağımlısı ve suça yatkın olan kişilerin olduğunu söylemek mümkündür. Esenler’de 100-120 bin arasında bir nüfusun bu grubu temsil ettiğini bunun da Esenler’de yaşayan her 4 kişiden 1’inin yardıma ihtiyacı olduğu anlamına gelmektedir. Bu da belediyenin uygulayacağı sosyal politikalar için oldukça büyük bir orana denk gelmekte ve belediyenin işini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Esenler Belediyesi’nin Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü, hanede çalışan veya çalışabilecek durumda birinin olmaması yani “yardım edilebilir aile” kriterini baz alarak sosyal politika uygulamalarını yerine getirmektedir.

Esenler’de iş imkanları ve sanayi sınırlıdır ve bu nedenle de vatandaşlar binaların alt katlarında yer alan konfeksiyonlarda, otogarda ve hâlde çalışmaktadır. İlçede yaşayan vatandaşların eğitim durumu, kültür seviyesi ve sosyo-ekonomik durumu düşük seviyededir.

Esenler Belediyesi’nde sosyal politika uygulamaları Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. 2015 yılı belediye bütçesi incelendiğinde müdürlüğün giderleri 3.097.316,18 TL, 2016 yılında 4.166.402,66 TL ve 2017 yılında ise bu rakam 5.485.654,80 TL’ye yükselmiştir. Belediyenin Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü’nün bütçesi 2018 yılı için 5 milyon TL’ye yakındır (https://www.esenler.bel.tr/Files/Esenler_Belediyesi_Faaliyet_Raporu_2017.pdf).

Esenler Belediyesi Sosyal Yardım İşleri müdürü ve belediyenin web sitesi incelemesi sonucunda Esenler Belediyesi’nin yaptığı sosyal politika uygulamaları şu şekildedir:

- Esenler’de yaşayan ihtiyaç sahibi yoksul vatandaşların yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve yapılan yardımların onlara ulaştırılması amacıyla Esenler Dayanışma ve İyileştirme Merkezi (EDİM) projesi hayata geçirilmiştir. Belirlenen ihtiyaç sahibi ailelere kredi kartı şeklinde tasarlanmış olan EDİM Kart verilmektedir. Ailelerin ihtiyaç durumu ve çocuk sayısına göre bu karta aylık kredi yüklenmektedir. Esenler Belediyesi, kapı kapı dolaşarak erzak dağıtma işine son vermiştir. Belediye yardıma muhtaç vatandaşlara, sosyal belediyeciliğin bir getirisi olarak EDİM Kart ile alışveriş yapma imkanı sunmaktadır. EDİM projesinin finansmanı belediye bütçesinden değil, hayırsever iş adamları tarafından karşılanmaktadır.
- “İyilik Kapısı EDİM Hayır Market” projesi ile Türkiye çapında yapılan Sosyal Belediyecilik Projesi Yarışması’nda büyükşehir İlçe belediyeleri arasında birinci olmuştur.
- Esenler Belediyesi, yalnız ve evinden çıkamayacak kadar mağdur olan vatandaşların yaşadıkları yalnızlık hissini ortadan kaldırmak için “Kimsesizlerin Kimi” sloganıyla sohbet ekipleri kurmuştur. Kimsesizliğe, yalnızlığa mahkum olan, sohbete ve arkadaşlığa ihtiyaç duyan vatandaşların bu durumlarına ortak olunarak, sevinç ve üzüntüleri paylaşılmaktadır. Bu vatandaşlarla sohbet edilerek, toplumdaki uzaklaşmaları engellenmekte, hayata mutlu bir şekilde devam etmeleri sağlanmaktadır. Sohbet ekipleriyle, yalnız ve kimsesiz yaşlı vatandaşlara can yoldaşı olunmaktadır.
- Esenler Belediyesi tarafından ihtiyaç sahiplerine yönelik “Askıda Ekmek Var” projesi hayata geçirilmektedir. Proje ile hayırseverler, ihtiyaç sahiplerini rencide etmeden onlarla ekmeklerini paylaşmaktadır. Askıda Ekmek Var projesine isteyen herkes katılabilmektedir. Esenler’de bulunan 16 mahallenin her birinde bir fırın proje kapsamında vitrine elektronik Askıda Ekmek Var tabelası asmaktadır. Fırından ekmek alan hayırsever vatandaş, istediği kadar ekmeğin parasını vererek askıya ekmek bırakabilmektedir. İhtiyaç sahipleri tabeladan kaç ekmek olduğunu görüp ihtiyacı kadar ekmeği alabilmektedir (<https://www.esenler.bel.tr/tr/icerik/218/3490/askida-ekmek.aspx>).
- Esenler Belediyesi tarafından Esenler’de Türkiye’nin ilk çocuk sokağı açılmıştır. 3-6 yaş arasındaki çocuklara eğitimi ve eğlenciyi bir arada sunan “Esmâ Biltacı Anne Çocuk Oyun Kampüsü, Esenler Belediyesi’nin yaşanabilir ve sürdürülebilir bir ilçede çocukların gelişimlerini oyunla desteklemek, yaşadıkları mekanda iletişim ve aidiyet duygularını güçlendirmek ve çocuklar için güvenli bir mekan oluşturulmak için hayata geçirilmiştir. Sokakta, “Anne Çocuk Kampüsü, Oyun Merkezi, Çocuk Kütüphanesi, Sinema, Açık Çocuk Bahçesi” bulunmaktadır.
- Esenler’de ikinci çocuk sokağı Fatih Mahallesi, 243.sokakta açılmıştır. Bu sokakta “Anne Çocuk Kampüsü, Oyun Merkezi, Çocuk Kütüphanesi, Sinema, Açık Çocuk Bahçesi” bulunmaktadır.
- Esenler’de aile boyu mutluluk ve huzurun adresi olarak geçen “Esenler Aile Yaşam ve Dayanışma Merkezi (ESAYDAM)” kurulmuştur. Bu merkez, aile içerisinde yaşanan problemlerin çözümüne yönelik evli çiftlere danışmanlık hizmetleri vermektedir. ESAYDAM ile hem vatandaşlara ücretsiz rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetleri hem de fitness, kütüphane, satranç salonu, kadın kafe ve etkinlik salonlarıyla günlük hayatın stresinden uzaklaşma imkanı vermektedir.
- Esenler Belediyesi Sağlık İşleri Müdürlüğü yaşlılarla ilgili de hizmet vermektedir. Belediyenin faaliyetlerinden birisi de “Dede Torun Merkezi”ni

kurmak olmuştur. Yapılan araştırmalar ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda ilçede torunlarıyla iyi vakit geçirmek isteyen büyüklerin, bu isteklerini gerçekleştirebilecekleri yerlerin veya mekanların kısıtlı olduğu belirlenmiştir. Belediye bu isteği yerine getirebilmek için çalışmalara başlamış ve “Dede Torun Merkezi” ni kurmuştur. Bu merkez sayesinde dedeler, nineler torunlarıyla iyi vakit geçirebilmekte, sosyal ve toplumsal ihtiyaçlarını rahat bir şekilde konforlu bir ortamda giderebilmektedir. Merkezin kurulmasıyla birlikte dedeler ve torunlar arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, unutulmaması ve yaşatılması, gelenek ve göreneklerin gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmaya çalışılmaktadır. Dede Torun Merkezi’nde psikolog odası, öğretmenler odası, berber salonu, el işi atölyesi, müzik odası, kafe ve toplantı odası bulunmaktadır.

Esenler Belediyesi “Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü” tarafından yerine getirilen sosyal politika uygulamaları aynı yardımlar, nakdi yardımlar ve sosyal hizmetler şeklinde yürütülmektedir. Aynı yardımlar olarak; yoksullara koli şeklinde gıda yardımı, cenaze yakınlarına ikram, eve teslim iftar, askıda iftar, alo iftar, sevgi çemberi adı altında ikinci el eşya yardımı, medikal malzeme yardımları yapılmaktadır.

Belediyenin yaptığı nakdi yardımlar ise yardımsever ailenin yoksul aileye yardımı, kira yardımı, doğal afet sonucu zarar görenlere ilişkin yardımlar, asker ailelerine maaş yardımı, sporcu ve amatör spor kulüplerine yapılan yardımlar şeklindedir.

“Dede Torun Yaşam Merkezi”, “Kadın Mesleki Eğitim Merkezi”, “İkinci Bahar Kiraathanesi”, “365 Gün 365 Çocuk 365 Hayat”, “Kimsesizlerim Kimi (ev temizliği), Berber Hizmeti” de belediyenin sosyal hizmetleri içinde yer almaktadır.

SONUÇ

Neoliberal politikalar ile birlikte merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu yeni politikalar ve değişiklikler yerel yönetimleri güçlendirmiş ve daha da ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Merkezi yönetim etkin ve verimli hizmet verebilmek için yerel yönetimlerle daha fazla görev paylaşımına gitmiştir. Neoliberal politikalarla merkezi yönetimin istenen görevler; idarenin tarafsızlığını temin etmek, milli savunma ve diplomasiyi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın bölgeler arasında dengeli şekilde yürütülmesini ve kamu hizmetlerinin tüm ülkeye aynı şekilde yayılmasını sağlamaktır. Ancak merkezi yönetimin tüm bu özelliklerin yanında hizmeti etkin verememesi olumsuzluklarını giderecek yerinden yönetim kuruluşlarına ihtiyacı vardır.

Bu bağlamda merkezi yönetimin üstlendiği sosyal politikaları hayata geçirebilmesinde yerel yönetimlerin varlığı önemlidir. Yerel yönetimler, sosyal politikanın sağlanmasında temelde kamu hizmeti işlevi çerçevesinde merkezi idarenin bölgesel düzeydeki temsilcisi veya partneri rolünü üstlenmişlerdir. Yerel yönetimler genelde geniş anlamda sosyal politikanın konusuna giren alanda görev almışlardır. Merkezi yönetimin sosyal politikaları uygulamada önemli bir ayağı olan yerel yönetimler bu hizmetlere istedikleri gibi cevap verememektedirler. Merkezi yönetim tarafından aktarılan kaynaklarla sosyal politikaları hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Yerel yönetimler gerçek anlamda mali özerkliğe sahip olduklarında merkezi yönetimden aktarılan kaynaklara bağımlı olmayacaklardır ve böylece hizmet verirken yerelin ihtiyaçlarına öncelik tanıyacaklardır. Ancak mali özerkliğin gerçek anlamda var olmaması yerel yönetimlerin uyguladığı sosyal politikalar üzerinde siyasi iktidarın

baskısını artırmaktadır. Bu durumda merkezi yönetimin istek ve talepleri öncelik kazanmaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı bu durumun önüne geçmek ve yerel yönetimlere idari ve mali özerklik sağlamak için oluşturulmuş bir şarttır. Türkiye bu şartı imzalamış olmasına rağmen ülkenin birliğinin ve bütünlüğünün korunması için bazı maddelerine çekince koymuştur.

Türkiye'nin ulusal bütünlüğünün zedelenmemesi için özerkliğe olan yaklaşımı çekinceli kalmaktadır. Türkiye'nin bu tutumu yerel yönetimlere özerkliğin verilmesini sınırlamaktadır. Bu nedenle de yerel yönetimler sosyal politika uygulamalarında görevlerini etkin bir şekilde yerine getirememektedirler. Bir ülkenin kalkınmasında, eşitliğin ve adaletin sağlanmasında, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında, halkın refaha ulaşmasında yerel yönetimler can damarı önemi taşımaktadır. Sosyal politikaların halka en yakın birimler olan yerel yönetimler tarafından özerkçe uygulanabilmesi için Türkiye'nin yoğun merkezîyetçi tutumunu özerkliğe yaraşır şekilde değiştirmesi gerekir.

Kadıköy Belediyesi ve Esenler Belediyesi'nin uyguladığı sosyal politikaları incelediğimizde; birbirinden farklı faaliyetlerin yapıldığını görmekteyiz. Bunun nedeni her yerelin ihtiyacının birbirinden farklılık göstermesidir. Belediyelerin sınırları içindeki halkın eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik durumu, kültür seviyesi ihtiyaçları farklılaştırmaktadır. Belediyeler de sosyal politika uygulamalarını bu ihtiyaçlara göre şekillendirmektedir.

Kadıköy Belediyesi engellilere, yaşlılara, LGBTİ'lilere, kadınlara, çocuklara ve gençlere yönelik birçok faaliyet gerçekleştirmektedir. Alan araştırmasına çıkılarak halkın ihtiyaçları ve talepleri belirlendikten sonra belediye tarafından o ihtiyaca ve talebe yönelik çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Kadıköy Belediyesi sosyal politika uygulamalarında tüm halkı kapsayan çalışmalar yapmaya dikkat ve özen göstermektedir.

Sosyo-ekonomik durumu Esenler ilçesine göre iyi olan Kadıköy ilçesinde belediyenin daha çok eğitsel ve kültürel faaliyetlere ağırlık verdiği görülmektedir. Kadıköy ilçesinde yaşlı nüfusun fazla olması belediyeyi ona yönelik yardım ve hizmetler yapmaya yönlendirmiştir. Esenler'de ise belediyenin yardıma ihtiyacı olan vatandaşlara yönelik faaliyetler yaptığını söyleyebiliriz. Sosyo-kültürel yönden iyi seviyede olan Kadıköy ilçesinde belediyenin sosyo-kültürel faaliyetlere ağırlık verdiğini görmekteyiz. Esenler Belediyesi de sosyo-ekonomik olarak iyi seviyede olmayan ilçede aynı ve nakdi yardımlara ağırlık vermektedir. Belediye genel olarak ilçenin ihtiyacına yönelik faaliyetler yapmaktadır.

Sonuç olarak; yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarında görev ve yetkileri artırılmalıdır. Çünkü yerel yönetimler merkezi yönetime göre yerel halkın ihtiyaçlarına daha hızlı, etkin ve verimli şekilde cevap verebilmektedir. Merkezi yönetimin yaptığı politikalar tek tip olacağı için yerelin farklı sorunlarına ve ihtiyaçlarına gerektiği gibi çözüm bulamayacak ve cevap veremeyecektir. Bu nedenle yerel yönetimlerin yerelin taleplerine ve isteklerine cevap verebilmesi için daha fazla yetkiye ve mali özerkliğe sahip olması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Ş. (2013), 'Kentsel Yoksullukla Mücadelenin Bir Aracı Olarak 'Sosyal belediyecilik' Antakya Belediyesi Sosyal Belediyecilik Uygulamaları', **Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

- Alan, Ç. (2017), “Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Unsurları Tokat Belediyesi Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi SBE**, Tokat.
- Alper, Y. Tokol, A. ve Özdemir Ç. (2013), **Sosyal Politika II**, (Ed. Abdurrahman İ. Oral ve Yener Şişman), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Aydın, M. (2008), **Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler**, Yedirenk Yayıncılık, İstanbul.
- Aygün, Z. (2010), **Kamu Yönetimi**, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Bedir, E. ve diğerleri, (2012), **Sosyal Politika**, (Ed: Abdurrahman İ. Oral ve Yener Şişman), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Duruel, M. ve Tamer, M. (2013), ‘Yerel Yönetimlerde Sosyal Politika Uygulamaları ve Karşılaşılan Sorunlar’, **Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar**, (Ed: Yakup Bulut ve diğerleri), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Ersöz, H. Y. (2010), **Sosyal Politikada Yerelleşme**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2010), **Kamu Yönetimi**, Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Günel, P. (2009), Avrupa Birliği’nin Sosyal Politikası Çerçevesinde Güney Avrupa Sosyal Devlet Modeli ve Türkiye, T.C. Başbakanlık ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, **Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi**, Ankara.
- Himsworth, C. (2007), ‘Yerel Yönetimlerin Özerkliğine İlişkin İllelere Uyumun İzlenmesi’, **Yerellik ve Politika Küreselleşme Sürecinde Yerel Demokrasi**, Çev. Bülent Duru, (Ed. Ayşegül Mengi), İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, R. (2012), **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Koçak, O., Arslan, H. ve Eti, S. (2017), “Belediyelerde Sosyal Politika Uygulamaları Ve Pendik Belediyesi Örneği”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı, 12, ss. 119-144.
- Özdemir, S. (2007), ‘Yerel Yönetimlerimizin Çoğu, Alt Yapı Açısından Yerel Sosyal Politikalar Uygulamaya Hazır ve Müsait Değil’, **Sosyal Politikalar Dergisi**, S:2, Kış 2007, ss.88-90.
- Salman, C. (2013), İdari Özerklikten Toplumun Özerkliğine: Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Kent Hakkı, **Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı, Yerel Yönetimler Konferansı Bildirisi**, 15-16 Haziran.
- Saki, H. (2011), Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, **Dış Denetim Dergisi**, Nisan-Mayıs-Haziran 2011.
- Sanal, R. (2007), ‘Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yönetimsel Denetimine İlişkin Yeni Gelişmeler’, **Yerellik ve Politika, Küreselleşme Sürecinde Yerel Demokrasi**, (Ed: Ayşegül Mengi), İmge Kitabevi, Ankara.
- Sunal, O. (2011), Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kurumsal Bir Değerlendirme, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 66, No 3, 2011, ss. 283-305.
- Şengül, R. (2014), **Yerel Yönetimler**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Tiyek, R. (2012), “Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Uygulamalarındaki Rolü: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Yardım Birimi Örneği”, **Yerel Politikalar Dergisi**, Mayıs-Ağustos, ss.53-84.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2013), **Mahalli İdareler, Teori-Uygulama-Maliye**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2010), ‘Yönetimlerarası Transferler: Teori ve Türkiye Uygulaması’, **Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Geleceği**, (Ed. Nihat Falay, Ahmet Kesik, Murat Çak ve Mehmet Karakaş), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Urhan, V. F. (yk.), Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması, **Sayıştay Dergisi**, Sayı. 70.

Yüksel, F. (2005), ‘‘Yerel Özerklik Kavramı Üzerine Bir İnceleme’’, **Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar- I**, (Ed. Özgür, H. ve Kösecik, M.), Nobel Yayıncılık, Ankara.

<http://www.kadikoy.bel.tr/>

<https://www.esenler.bel.tr/>

<https://www.esenler.bel.tr/tr/icerik/383/4321/2017-yili-mali-butcesi.aspx>,

(Erişim Tarihi: 23.05.2018).

[https://www.esenler.bel.tr/Files/Esenler Belediyesi Faaliyet Raporu 2017.pdf](https://www.esenler.bel.tr/Files/Esenler_Belediyesi_Faaliyet_Raporu_2017.pdf),

(Erişim Tarihi: 05.06.2018).

<http://www.kadikoy.bel.tr/Kurumsal/Kurumsal-Raporlar>

file:///C:/Users/Hulya/Downloads/2017%20Y%C4%B1%C4%B1%20Kad%C4%B1k%C3%B6y%20Belediyesi%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu%20(1).pdf, (Erişim Tarihi: 15.06.2018).

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹Hande Çalışkan²Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik³**Özet**

Evrenselleşmiş bir olgu haline gelen kadına yönelik şiddet cinsiyet eşitsizliğinin en acımasız örneğidir ve toplumları derinden etkilemektedir. Türkiye’de kadına yönelik şiddet olayları özellikle son yıllarda önemli ölçüde artış göstermiş ve bunun sonucunda kadına yönelik şiddet sosyal yaşamda önlem alınması gereken önemli bir sorun haline dönüşmüştür. Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2008 yılında yayınladığı Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması ham verileri kullanılarak lojistik regresyon analizi ile Türkiye’de kadına yönelik şiddetin belirleyicilerinin neler olduğu araştırılmıştır. Analiz sonuçları, kadına yönelik şiddetin temel belirleyicilerinin kadının sosyo-ekonomik ve psikolojik durumu ile şiddeti algılama ve yorumlama biçimine bağlı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak kadına yönelik şiddetin önüne geçilmesinde, toplumda daha fazla farkındalık oluşturulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadına Yönelik Şiddet, Şiddet, Lojistik Regresyon, İstismar

The Determinants of Violence Against Women: Evidence from Turkey**Abstract**

Violence against women, which has become a universal phenomenon, is the most brutal example of gender inequality and deeply affects societies. Violence against women has significantly raised recently and hence it becomes the most important problem that needs to be taken in social life. In this study, it is examined that the determinants of violence against women in Turkey using logistic regression analysis based upon the data obtained from Turkish Domestic Violence Survey on Women in Turkey that is provided by Turkish Statistical Institute. The results of analysis reveal that the determinants of violence against women depend largely on the socio-economic and psychological statuses of women. Therefore, more awareness needs to be done created in social life to prevent violence against women in advance.

Key Words: Violence against Women, Violence, Logistic Regression, Exploitation

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü’ne göre şiddet; “Sahip olunan fiziksel güç ya da kudretin, tehdit yoluyla ya da doğrudan kendine, bir başka insana, bir gruba ya da topluma karşı yaralanma, fizyolojik hasar, gelişme bozukluğu ya da gerilikle sonuçlanacak ya da sonuçlanma olasılığı yüksek bir biçimde uygulanması” olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlığın varoluşundan itibaren ortaya çıkan şiddet günümüze kadar uzanmaktadır. İnsanlar düşünceleriyle, sınırlılıklarıyla, kültürleriyle, cinsiyetleriyle farklı farklı yaratılmıştır. Bu farklılıklar insanların birbiri ve hatta kendileri de dahil olarak çatışmalara yol açmaktadır. Doğal kabul edilen bu durum yıllardır süregelmekte, günümüzde insanlığa bilhassa kadınlara önemli ölçüde zararlar vermektedir.

Şiddet çoğunlukla, toplumdaki güç ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bu ilişkilerde ikincil konumda olan kesimi hedef almaktadır. Bu bağlamda kadınlar, bu kesimin başında yer almaktadır (Erol, 2013, s. 192). Kadınların karşılaştığı cinsiyet temelli şiddeti Hökelekli; “*Bir kimsenin insan olarak kendisine saygınlık kazandıran ve bu sebeple övünç konusu olan bütün kişilik değerlerinin herhangi bir hakarete mâruz kalması doğrudan doğruya onun ırzına yönelik bir saldırı sayılmış ve “ırza tecavüz” deyimi en geniş anlamıyla “kişilik haklarının çiğnenmesi”* şeklinde tanımlamıştır (Hökelekli, aktaran: Şensoy, 2016).

Çoğunlukla fiziksel ve psikolojik, kimi zaman da ekonomik ve cinsel bağlamda kendini gösteren şiddet, kişilerin yaşam kalitelerine de büyük ölçüde zarar vermektedir. Başka şekillerde ve anlamlarda maruz kalınan ve hemen her toplumda mücadele edilen sosyal sorunların başında gelen şiddetin en fazla uygulandığı kesimlerin başında maalesef kadınlar gelmektedir. Dünya’da ve ülkemizde en çok kadınlar, şiddetin yaratmış olduğu sosyal, fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel olumsuz sonuçlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Eş veya birlikte yaşanan kişilerden yaşanan şiddetin kadınların hem fiziksel hem de ruhsal sağlığı üzerinde birçok yönden olumsuz etkileri olmaktadır. Kadına yönelik şiddet; toplumsal, dini, kültürel, coğrafi sınırları aşan küresel bir

¹ Bu çalışma, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik danışmanlığında Hande Çalışkan tarafından “Kadına Yönelik Şiddetin Belirleyicileri: Türkiye Örneği” ismiyle tamamlanarak 17.07.2017 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, handecaliskan0@gmail.com, Yazar ORCID Bilgisi: 0000-0002-3137-932X.

³ Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, eicevik@nku.edu.tr, Yazar ORCID Bilgisi: 0000-0002-8155-1597.

sorundur. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kadına yönelik şiddet en temel insan hakları ihlali ve ayrımcılık biçimi olarak görülmektedir.

Kadına yönelik şiddet evrenselleşmiş bir olgu haline gelmiştir. Dünya’da ve Türkiye’de birçok dernek, topluluk, devletlerin yürüttüğü kadına şiddeti önleme politikaları yıllardır süregelmektedir. Kadına yönelik şiddet toplumsal bir sorun olarak değerlendirilip, devletin ve toplumun tüm organlarının katılımıyla çözümüne yönelik mücadele verilmesi, yaptırımlar getirilmesi ve bu yaptırımların toplumsal bir zihniyet değişikliği sağlaması hedeflenmiştir.

Dünya’da 1960’lardan itibaren etkin olmaya başlayan kadın hareketinin çabaları ile kadına yönelik şiddet toplumların gündemine giriş yapmaya başlamış ve son 30 yılda insan hakları ihlallerinden biri olarak kabul edilmiştir. Türkiye’de ise kadına yönelik şiddet sorunu 1980’li yılların sonuna doğru gündeme oturmaya başlayarak Türkiye’de tartışılabilir hale gelmiştir. Dünyada özellikle 20. yüzyılın son on yılında ivme kazanan inceleme ve araştırmalar sayesinde, kadına yönelik şiddetin yaygınlığına, nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin önemli ölçüde bilgi toplanmıştır (Tezcan ve Tunçkanat, 2009, s. 851).

Kadına yönelik şiddetin tek bir nedeni bulunmamaktadır. Aynı zamanda hem bazı sosyal ve kültürel faktörler kadınların şiddet yaşama durumuna yakın bulduklarını gösterirken hem de şiddet yaşamının esasen kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikten ve iletişim eksikliğinden kaynaklandığı bilinmektedir. (Parmaksızoğlu, 2011, s. 12).

Kadına yönelik şiddetin nedenleri irdelenecek olursa ilki psikolojik nedenlerdir. Eğitim yaşamındaki başarısızlık, çatışma ve çözüm bulma becerilerindeki eksiklik, öfke kontrolünde yetersiz kalmak, sosyal beceri eksikliği, engellenmişlik duygusu, aşırı alınganlık, dışlanmışlık ve yalnızlık duyguları, özgüven eksikliği, aile içi iletişim eksikliği, tutarsız disiplin yaklaşımı, aşırı baskıcı ve rahat aile tutumları, ilgi eksikliği, sıklıkla engellenme ve cezalandırma, aile içi şiddete maruz kalma veya tanık olma, fiziksel, psikolojik ve cinsel açıdan istismar edilme, madde ve alkol bağımlılığı, dikkat eksikliği örnek gösterilebilir (Çiftçi, 2013, s. 25). Kadına yönelik şiddetin erkeklik hormonu ve yaşın getirdiği biyolojik değişimler gibi biyolojik nedenleri de bulunmaktadır. Şiddeti uygulayanların çoğunlukla erkek oluşu ve bu saldırgan davranışlarının yaşla birlikte azalmaya başlaması, erkeklik hormonlarının şiddet davranışlarında etkili olduğunu göstermektedir. Biyolojik sebepler arasında, bazı ruhsal rahatsızlıklar örneğin antisosyal kişilik bozukluğu örnek verilebilmektedir (Öztürk, 2011, s. 36)

Kadına yönelik şiddetin toplumsal nedenlerinde ise toplumda egemen olan geleneksel cinsiyetçi tutumun etkisi ortaya çıkmaktadır. Erkeklerin kadınlara yönelik şiddeti yorumlamalarına bakıldığında, kadın üzerinde hakimiyet kurma ve kadını kontrol etme ağır basmaktadır. Kadına yönelik şiddetin farklı nedenlerle, var olan kültürel yapı tarafından desteklenmesi, şiddetin başlıca nedenlerindedir. Şiddet olgusunun insanlık tarihi ile denk devam etmesini sağlayan ise nesiller arası kültürel aktarımdır (Okutan, 2007, s. 28-29). Sosyal ve toplumsal bozukluklar, geçimsiz bir aile ortamı, şiddetin özellikle erkekler açısından toplum tarafından mazur görülmesi, kadına karşı oluşan önyargılar, medya araçlarının olumsuz etkisi, ekonomik problemler, eğitim sisteminde olan problemler, ateşli silahlara ve uyuşturucu maddelere ulaşım kolaylığı, tahammülsüzlük, kimi arkadaş grupları gibi etkenler şiddete neden olan toplumsal faktörler arasındadır (Çiftçi, 2013, s. 26).

Kadına yönelik şiddet kadınları olduğu kadar toplumları da derinden etkileyen ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Araştırmalar şiddetin kadın sağlığı üzerindeki etkilerinin çok farklı yönlerinin olduğunu göstermektedir. Kadına yönelik şiddetin yarattığı etkilere bakıldığında, şiddete maruz kalan kadınlarda yüksek derecede kaygı, depresyon, stres, güvensizlik, intihara meyilli olma durumu, alkol kullanımı, uyku bozukluğu, tetikte olma, yaşanan travmaya bağlı psikolojik rahatsızlıklar örnek gösterilebilir (Köse ve Beşer, 2007, s.118).

Şiddete maruz kalan kadınlar, bu durumun toplum içindeki konumuna zarar vereceğini düşündüğünden yaşadığı şiddeti maskeleyen durumunda kalır. Ancak şiddeti maskeleyen eğilimi kadının yıpranmasına neden olur ve zamanla, şiddeti maskeleyen devam edemediğinden çevresiyle ilişkilerini kısıtlamaya hatta toplumdan kendini soyutlamaya başlar. Ruhsal ve fiziksel travmalar yaşayan kadın kendi içinde savaş vermektedir. Yaşadığı ruhsal problemler bir tarafa fiziksel şiddetin kadının bedeninde bıraktığı izler kendisini izole etmesiyle gizlenmeye çalışılır. Uzun süre şiddete maruz kalmanın etkisiyle kadındaki özgüven kaybı, soysal yaşamdan tamamen uzaklaşmasına neden olur (Okutan, 2007, s. 48-49).

Kadına yönelik şiddetle ilgili yapılan çalışmalar hem küresel boyutta hem de ülkemizde sorunun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Dünya’da şiddet oranlarına bakıldığında, örneğin, Kuzey Hindistan’da yaşayan kadınların %17’sinin fiziksel şiddete, %22’sinin cinsel şiddete maruz kaldığı diğer yandan Doğu Londra’da kadınların %61’inin aile içi şiddete, %87’sinin ise cinsel şiddete maruz kaldığı saptanmıştır. Nikaragua’da yaşayan kadınların %52’sinin şiddet gördüğü, Japonya’da ise kadınların %67’sinin fiziksel şiddete maruz kaldığı bulunmuştur. Ayrıca Washington’da yapılan bir araştırma da ise kadınların %27’sinin eşlerinden veya birlikte oldukları kişiler tarafından fiziksel şiddete maruz kaldığı saptanmıştır (Köse ve Beşer, 2007, s. 115).

Şiddet sebebiyle kişisel veya toplumsal anlamda “yok etme” sonucuna varabildiğinin tarihte de örnekleri mevcuttur. Şiddeti genelde bilindiği kadar yalnızca “fiziksel zarar” olarak açıklamak yeterli değildir. Ruhsal boyutlarda da bireyde ya da toplumda değişken sürelerde, veya kalıcı etkileri olabilmektedir (Atman, 2003, s. 333).

Dünyada ve Türkiye'de kadına yönelik şiddet eylemlerinin artması, bu konuya olan farkındalığın artmasına neden olmuş ve kadına yönelik şiddetin önüne geçilmesi için gerek politika yapımcılar gerekse sivil toplum örgütleri farklı eylem planları ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de kadına yönelik şiddetin belirleyicilerini geniş bir yelpazede ele almak ve bu sorun için toplumda farkındalığın daha da artmasını sağlamaktır. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması verileri kullanılmış ve kadına yönelik şiddetin belirleyicileri farklı şiddet türleri için elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde şiddet türleri ele alınacak ve daha sonraki bölümde ise dünyada ve Türkiye'de kadına yönelik şiddet araştırma sonuçlarına yer verilecektir. Dördüncü bölümde kadına yönelik şiddet için literatürde yer alan çalışmalar özetlenecek ve beşinci bölümde ise analiz sonuçları değerlendirilecektir. Altıncı bölümde ise sonuç bölümü yer alacaktır.

2. Şiddet Türleri

Şiddet, bir toplumun hemen her kesiminde değişik biçimlerde, ölümcül veya ölümcül olmayan sonuçlarla meydana gelmektedir. Araştırmalar; dünya genelinde her üç kadından birinin dövüldüğünü, tecavüze zorlandığını ya da değişik biçimlerde istismar edildiğini göz önüne sermektedir (Tatlıhoğlu ve Küçükköse, 2015, s. 197). Kadına yönelik şiddet genel anlamda fiziksel şiddet yani dayak, yaralama ve cinayet olarak akla gelse de şiddetin başka türleri de bulunmaktadır.

Her ne kadar şiddetin toplumda fiziksel bir müdahale gibi algılanmasına rağmen, şiddet psikolojik ve cinsel boyutları içeren daha kapsamlı bir tanıma sahiptir. Bu çerçevede şiddet fiziksel zararın dışında kişinin psikolojik sağlığını da hem geçici hem de kalıcı olarak önemli ölçüde etkilemektedir. (Uçar, 2016, s. 316-320). Şiddetin amacı, kadının davranışlarını korkuya dayalı olarak ve baskılayarak kontrol etmektir. Kadının maruz kaldığı tek şiddet biçimi fiziksel şiddet olmamakla birlikte, kadına yönelik şiddetle ilgili çalışmalar, kadınların genellikle yakın partnerlerinin saldırılarına maruz kaldıklarını göstermektedir. Genel olarak şiddet algısının genişlemesi kadına yönelik şiddet çalışmalarında da etkisini göstermektedir. Bu bağlamda kadına yönelik şiddetin türlerinde; fiziksel şiddetin yanı sıra sosyal, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet olguları da göz önünde bulundurulmaktadır (Akkaş ve Uyanık, 2016, s. 37-38).

2.1. Fiziksel Şiddet

Kadına yönelik şiddetin en çok uygulanan ve en çok travma yaratan biçimidir. Fiziksel şiddet genel anlamda kaba kuvvetin korkutma, engelleme, sindirme veya ceza aracı olarak kullanılmasıdır. Fiziksel şiddet en çok aile içi şiddette eş veya eski eş tarafından uygulanmak suretiyle kendini gösterir.

Fiziksel şiddet en fazla maruz kalınan şiddet türü olmasına rağmen sürekli gizli tutulmuş bir olgudur. Evinin düzeni bozulmasın, kocası terk etmesin, utanmasın huzuru bozulmasın ya da kadının korkusundan dolayı susmayı da beraberinde getirir. Ancak çoğu zaman gizlense de verilere ve yapılan araştırmalara göre kadına yönelik şiddetin fiziksel boyutu yadsınmayacak kadar fazladır. (Yanık vd., 2014, s. 106). Türkiye'de yapılan araştırmalara göre, özellikle geleneksel aile yapılarının görüldüğü yerlerde fiziksel cezalandırma yöntemlerinin uygulandığı ortaya çıkmıştır. Çünkü tokat atmak, dövmek, dayak, vurmak bir terbiye aracı olarak kullanılmaktadır. Ailesinden şiddet gören bireyler, aynı şiddeti başkalarına uygulamaktadırlar ve bu döngü devam etmektedir. Dolayısıyla da şiddet olgusu öğrenilen bir davranış olarak belirlenmiştir (Yiğitcan, 2013, s. 67).

2.2. Ekonomik Şiddet

Sahip olunan maddi kaynakların veya paranın kadının üzerinde, tehdit veya yaptırım aracı olarak kullanılması ekonomik şiddet olarak adlandırılmaktadır. Toplumsallaşma ve sosyalleşme sürecinde geri planda olması, elindekiler ile yetinmeyi bilmesi veya ekonomik özgürlükten mahrum bırakılması öğretilen kız çocukları, çoğunlukla eğitim anlamında geride bırakılarak çalışma hayatına sokulmamaktadır. Eğitimden mahrum bırakılan ya da eğitim eksikliği olan kadınların ev içinde de emeği sömürülmekte, ev eksenli çalıştırılmakta ve maddi özgürlük yaşayamamaktadırlar (Gökkaya, 2011, s. 104).

Ekonomik şiddet öngörülebilir ve önlenilebilir bir olgudur. Kadınlara yönelik ekonomik şiddetin önüne geçebilmek için politika yapımcıların atacağı adımlar oldukça önemlidir. Örneğin, mülk edinmelerinde ve mirasın paylaşımında eşitliğin sağlanması, istihdam politikalarının kadınların sorunlarını dikkate alacak şekilde düzenlenmesi ekonomik şiddetin önlenmesinde dikkate alınacak politikalar olarak gösterilebilir. Diğer taraftan kadınlara eğitim fırsatı sunacak, haklarını özümsetecek ve toplumda dışlanan bireyler olma yönündeki tüm inanç ve tutumları değiştirecek müdahaleler yapılmalıdır. Sadece erkeklerle kadınlar arasında eşitlik sağlandığında, ekonomik şiddet artık norm olmayacaktır (Fawole, 2008, s. 9).

2.3. Psikolojik Şiddet

Psikolojik şiddet, bireyin duygularının, baskı uygulayabilmek adına tutarlı bir şekilde istismar edilmesi, sindirme, yaptırım ve tehdit aracı olarak kullanılmasıdır. Bireye yönelik tutarlı bir biçimde psikolojik baskı uygulamak, duygusal olarak sindirmek ve aşağılamak, ona yaptırım uygulamak veya cezalandırmak amacıyla toplumdaki soyutlandırmak için uygulanan her türlü baskı psikolojik şiddet olarak adlandırılmaktadır (Tatlıhoğlu ve Küçükköse, 2015, s. 197).

Psikolojik şiddet, farklı biçimlerde olabileceği için kültürler ve ülkeler arasında tanımlanması daha zordur. Örneğin, Vietnam'daki bir çalışmada duygusal şiddet, eşini zorla cinsel ilişkiye zorlayan bir kocanın

davranışlarını içermektedir. Afrika’da ise kadının evden çıkmasına izin vermemek veya cinsel istekte bulunmak gibi olaylar daha çok duygusal şiddet olarak tanımlanmaktadır (Krantz ve GarciaMoreno, 2011, s. 819).

2.4. Cinsel Şiddet

Cinsel şiddet, cinselliğin kadına yönelik bir tehdit, yaptırım ve kontrol etme aracı olarak kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Cinsel şiddet, kadının istemediği riskli ve utanç verici bir şekilde cinsel ilişkiye zorlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Başkalarıyla cinsel birlikteliğe zorlama, kadının rızası olmadan çocuk doğurmaya zorlama veya doğum hakkına engel olma, istemediği biriyle evlenmeye zorlama, çocuk yaşta evlendirmeler, doğum kontrol kullanımı hakkını engelleme, kürtaja zorlama, telefon, mektup, sosyal medya aracılığıyla cinsel içerikli davranışlar sergileme, taciz ve tecavüz bu şiddet türünün yaygın örnekleridir (Tatlıhoğlu ve Küçükköse, 2015, s. 198).

Kadına yönelik şiddet tecavüz ile en üst safhaya taşınmaktadır. Tecavüz, cinselliğin saldırganlık ve şiddet yoluyla dışavurumu değil, şiddet ve saldırganlığın cinsellik yoluyla dışavurumudur. Tecavüz sonucu öldürülen kurbanların saldırganı önceden tanıyor olabilmesi de mümkündür. Karşılaşılan örneklerde ise tecavüz eyleminde bulunanlar, kurbanını yakın çevresinden seçmektedir (Yengin, 1997, s. 165166).

3. Dünya’da ve Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet Araştırmaları

2012 yılında kadınlara karşı şiddet konusunda Avrupa Birliği’ne üye ülkeleri içeren 42.000 kadın ile yüz yüze görüşülerek bir anket yapılmıştır (European Union Agency for Fundamental Rights). Anket, kadınların şiddet yaşama durumları konusunda dünya çapında yapılan en kapsamlı anket olarak kabul edilmektedir. Araştırma kapsamında kadınların eşlerinden veya birlikte oldukları kişiler tarafından cinsel, psikolojik ve/veya fiziksel şiddet gördüğü en yüksek veriye sahip ülke Danimarka en düşük ülke ise Polonya’dır. Tüm Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin ortalamasına bakıldığında ise, AB’de kadınların %33’ü eşlerinden veya birlikte olduğu kişilerden cinsel, psikolojik ve/veya fiziksel şiddet görmüştür (FRA, 2014).

Dünya Sağlık Örgütü’nün 2013 yılında yayımladığı kadına yönelik şiddet raporunda, kadınların %13 ile %61’i arası 15-49 yaşları arasında hayatlarında en az bir defa eşlerinden fiziksel şiddete maruz kaldığını, kadınların %6 ile %59’u, eşlerinden yaşamı boyunca en az bir kez zorla cinsel ilişkiye girme veya buna teşebbüs etme durumuna maruz kaldıkları, %1’den %28’i kadın ise gebelik sırasında eşinden fiziksel olarak istismar edildiğini bildirmiştir (WHO, 2013, s. 10).

Dünya Sağlık Örgütü’nün 2014 yılında yayımladığı kadına yönelik şiddet raporunda, dünya genelinde kadınların ölüm sebebi olarak, çoğunlukla eşleri olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Rapora göre, dünyadaki kadın cinayetlerin %38’inin eşleri tarafından %6’sının da erkek arkadaş ya da birlikte yaşadığı kişiler tarafından gerçekleşmiştir. Ayrıca %20 oranındaki kadın ölümlerinin faillerinin bilinmediği saptanmıştır (WHO, 2014, s. 10).

İngiltere’de her yıl neredeyse 3 milyon kadın farklı şiddet türlerine maruz kalmaktadır. Diğer yandan 13-17 yaşları arasındaki kızların %33’ü cinsel şiddete maruz kalmaktadır. 2009 yılında “Zorla Evlilik Birimi”ne 1600 başvuru yapılmış ve bunların %86’sı kadındır (TBMM, 2011, s. 17-19). Amerika Birleşik Devletleri’nde, "yüksek riskli ekip ağı" veya "ölümcülük değerlendirme programları" olarak adlandırılan çeşitli programlar, aileye bağlı şiddet (çoğunlukla kadınlar) için yakın arkadaş veya aile üyelerinin öldürülme riski altında olan kişiler için eyalet düzeyinde, şiddet yaşayan kişilerle ilgili olarak kolluk, sosyal ve sağlık hizmetleri arasında bilgi paylaşımını koordine etmek üzere ortaya çıkmıştır. Boğmaya teşebbüs, silahlı tehditler, takip, cinsel saldırılar, takıntılı kıskançlık ve kontrol davranışları gibi şiddet olayları yaşanmaktadır. Bireysel müdahale planları, suçluların izlenmesinden, hukuk, adalet, sağlık ve sosyal hizmet alanlarındaki birçok disiplin arasında bilgi paylaşımı yapmaktan şiddet olaylarının ve ailelerinin korunması için önleyici çalışmalar yapmaktadırlar (UNODC, 2013, s. 51).

Uluslararası kapsamda önemli bir sorun olarak görülen, yalnızca kadınları değil, etki ve sonuçlarıyla tüm bireyleri hatta demokratik rejimlerin varlığını tehdit eden, Dünya çapındaki örgütlerin yasal önlemler almasına neden olan kadına yönelik şiddet Türkiye’nin de önlemeye yönelik mücadele verdiği temel hukuksal ve toplumsal sorunlardan biridir (Halıcı, 2007, s. 37).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2014 yılında hazırladığı Türkiye Kadına Yönelik Şiddet araştırmasına göre, Türkiye genelinde hayatının belli bir döneminde fiziksel şiddete maruz kaldığını belirten kadınların oranı yüzde 36’dır. Bu bağlamda her 10 evli kadından neredeyse 4’ü fiziksel şiddete maruz kalmıştır denilebilir. Bu oranlardan hareketle şiddet görme düzeyinin en fazla olduğu bölge Orta Anadolu’dur. Türkiye genelinde ise kadınların yüzde 36’sı fiziksel şiddete, yüzde 12’si cinsel şiddete maruz kaldığını belirtirken, kadınların yüzde 38’inin iki şiddet biçiminden en az birine maruz kalması ve genellikle cinsel şiddetin fiziksel şiddet ile birlikte yaşandığını göstermektedir. Duygusal şiddetin ve istismarın düzeylerine bakıldığında, Türkiye’de evli kadınların yüzde 44’ünün hayatlarının herhangi bir döneminde, duygusal şiddet ve istismar biçimlerinden en az birine maruz kaldığı saptanmıştır. Duygusal şiddet ve istismar yerleşim yeri açısından çok az farklılaşırken, bölge bazında bakıldığında büyük farklılıklar sergilemektedir. Duygusal şiddet ve istismar düzeyi %35 ile %54 arasında değişmektedir.

4. Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Literatür Değerlendirmesi

Son yıllarda medyanın da etkisiyle artan şiddet olaylarının ve meydana getirdiği olumsuz sonuçların toplumsal düzeyde farkındalık oluşturması ile birlikte, akademik anlamda bu konuya ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar bir kısmı aşağıda özetlenmiştir.

Ayrancı vd. (2002), kadınların hamilelikleri boyunca ev içinde maruz kaldığı şiddet biçimlerine değinmiş ve bu şiddeti yaşama sıklıkları, yaşadıkları şiddet türlerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma Eskişehir’de en az bir kez hamilelik deneyimi olan kadınlarla yürütülmüş ve şiddet sıklığı, türleri, şiddet uygulayanların özellikleri tespit edilmesi amacıyla bir anket çalışması yapılmıştır. 154 kadından 110’u hamile olduğu dönemde eşi tarafından fiziksel, cinsel, psikolojik şiddet türlerinden birine veya birden fazlasına maruz kaldığını belirtmiş olup; çalışma sonucu psikolojik şiddete 109 kadın, fiziksel şiddete 40 kadın ve cinsel şiddete ise 6 kadının maruz kaldığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre, hamile kadınlara yönelik şiddetin azımsanamayacak oranlarda yüksek olduğu görülmektedir.

Bütün vd.’nin (2002), saldırıya maruz kalan kadınların, sosyoekonomik, kültürel ve demografik özellikleri, ölüm nedeni ve şeklini tespit ederek yorumlamayı amaçlamıştır. 2002 yılında Adli Tıp Kurumu Morg İhtisas Dairesi’nde otopsi yapılan 40 kadın incelenmiştir. Kadınların, 17’sinin (%42.5) 19-30 yaş grubunda ve 12’sinin (%30) 31-40 yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan kadınların altısının eğitimsiz, 33’ünün (%82.5) ilköğretim, birinin de üniversite mezunu olduğu, 13’ünün (%32.5) çocuk sahibi olmadığı, 27’sinin (%67.5) çocuk sahibi olduğu ve 10’unun (%25) iki çocuk, dokuzunun (%22.5) üç çocuk, beşinin (%12.5) tek çocuk, üçünün (%7.5) beş ve üstü çocuk sahibi oldukları saptanmıştır. Olay yeri açısından ölümlerin 34’ünün (%85) evde, birinin iş yerinde ve beşinin sokak ve boş arazi gibi diğer yerlerde gerçekleştiği belirlenmiştir.

Yanikkerem (2002) kadına uygulanan şiddetin üreme sağlığına etkilerini konu aldığı makalesinde cinsel şiddetin küresel boyutlarını ve yarattığı etkileri incelemiştir. Yanikkerem, cinsel şiddetin kadının sağlığına olan etkileri, kadının üreme sağlığını bozabildiği gibi, fiziksel ve ruhsal açıdan da kötü yönde etkileyebildiğini, ayrıca şiddetin kadınların uzun vadede çeşitli sağlık problemlerinin artmasına neden olabileceğini vurgulamıştır. Çalışmada, bu sağlık problemlerine kronik ağrı, fiziksel sakatlık, alkol, intihara teşebbüs depresyon gibi durumlar örnek verilmektedir. Geçmiş yaşamında fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalan kadınlarda, istenmeyen gebelik veya cinsel yolla bulaşan çeşitli hastalıklar riski de artmaktadır.

Faramarzi vd.’nin 2004 yılındaki çalışması, İran’da, ev içinde şiddete maruz kalan kadınların genel tutumlarının ve erkek egemenliğinin kabul görmesi hususundaki yorumlarını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. 12 ay boyunca şiddet olaylarının yaygınlık oranları incelendiğinde; fiziksel şiddet %14.8, psikolojik şiddet %80.6 ve cinsel istismar %43.6 olarak bulunmuştur. Ayrıca; erkek egemenliğine karşı tutumu pozitif olan kadınların, daha fazla fiziksel ve duygusal istismara maruz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Yodanis (2004) kadınlara yönelik şiddetin yalnızca erkeklerin bireysel özellikleri, tutumları ve deneyimleri ile açıklanmadığını, kadınlara karşı şiddetin erkek egemenliğiyle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Çalışma da, cinsel şiddetin yaygınlığını ölçmek için yaptığı ekonometrik analizde, Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ülkelerin veri setini baz almıştır. Bunlar Arnavutluk, Avusturya, Macaristan, Polonya, İtalya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Letonya, Norveç, Portekiz, Romanya, Rusya, Slovenya, Slovakya, İspanya, İsveç, İsviçre, (İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda dahil) İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’dir. Sonuçlar, kadınların eğitim ve meslek statüsünün kadınlara karşı cinsel şiddetin yaygınlığı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Kadınların statüsünün düşük olduğu ülkelerde cinsel şiddetin yaygınlığı daha yüksek bulunmuştur. Cinsel şiddet, kadınlar arasında erkekler göre daha fazla korku düzeyine bağlıdır. Buna kıyasla, kadınların statüsünün yüksek olduğu ülkelerde, kadınlara yönelik cinsel şiddet daha düşüktür. Ayrıca, kadınların eğitim ve meslek statüsü, cinsel şiddet yaygınlığı ile ilişkilidir ve eğitim düzeyi ile meslek statüsünün arttığı durumlarda kadınların cinsel şiddet oranlarının daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Kishor ve Johnson (2004), aile içi şiddetin yaygınlığını, şiddet ile ilişkili faktörleri ve kadınların sağlığı üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, Demografik ve Sağlık Araştırmaları Projesi kapsamında toplanan verileri analiz ederek, Dominik Cumhuriyeti, Kamboçya, Nikaragua, Kolombiya, Zambia Mısır, Haiti, Hindistan, ve Peru gibi 9 ülkedeki aile içi şiddet düzeyleri üzerinde çalışmışlardır. Çalışmada şiddet türlerine ilişkin bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Tüm ülkelerde, altı kadından en az bir tanesi fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddet türlerinden birini yaşadığını bildirmiştir. Bu ülkelerin beşinde, en sık fiziksel şiddet eylemlerinin ortaya çıktığını belirlemiştir. Her ülkedeki on kadından en az biri, kocası tarafından duygusal olarak istismar ve tehdide maruz kaldığını bildirmiştir. Mısır ve Nikaragua’da ise, evli olan üç kadından en az birinin aile içi şiddet yaşadığı ortaya çıkmıştır. Gebelik sırasında eşlerin istismarını bildiren kadınların oranı, Kolombiya ve Nikaragua’da %11, Kamboçya’da yüzde %1, Haiti ve Dominik Cumhuriyeti’nde de %5 olarak bulunmuştur.

Loxton vd., (2006) Avustralya’da, aile içi şiddetin psikolojik sorunlarla ilişkisini incelemiştir. Çalışma, 47-52 yaş aralığındaki 11.310 Avustralyalı kadının verilerinden oluşmaktadır. Aile içi şiddet ile depresyon, kaygı ve refah seviyesi arasındaki ilişkiler demografik değişkenlere de (evlilik durumu, gelir, yaşanılan yer) dikkate alacak şekilde lojistik regresyon analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma, yakın zamanda depresyon ve anksiyete belirtileri gösteren ve, depresyon veya anksiyete için ilaç kullanan kadınlar üzerinde yapılmıştır. Bulgular, depresyon, kaygı veya "diğer" bir psikiyatrik bozukluk tanısı konmuş kadınlar için

aile içi şiddete maruz kalma oranının arttığını göstermektedir. Psikolojik olarak sağlıklı hissetme hali, aile içi şiddet geçmişi olanlar ile ters bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Psikolojik refah azaldığında, aile içi şiddet yaşamış olma ihtimali artmaktadır.

Vahip ve Doğanavşargil (2006), psikiyatri hastaları arasında maruz kaldıkları fiziksel eş şiddeti, çocuklukta yaşanan şiddet ve bunlar arasındaki ilişkiyi araştırmak, aile içi fiziksel şiddetin boyutlarını ve çeşitlerini belirlemek, sosyo-demografik ve kültürel özellikleri belirlemek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Hastanelerdeki psikiyatri bölümüne başvuran, 100 evli kadın hasta ile görüşmeler yapılmıştır. Fiziksel şiddet yaşadığı bulunan ve bulunmayan grup klinik, sosyodemografik özellikler ve aile yapısı özellikleri bakımından karşılaştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; hastaların %63'ünün çocukluk döneminde, %62'sinin evliliklerinde en az bir kez fiziksel şiddete maruz kaldığı, %51'inin de çocuğuna fiziksel şiddet uyguladığını saptanmıştır.

Özyurt ve Deveci (2010); 15-49 yaşları arasındaki evli kadınlarda depresif belirti yaygınlığının ortaya koymak ve depresyon puanlarına göre aile içi şiddet ve sosyo-demografik özellikler arasındaki ilişkinin varlığını araştırmayı hedeflemişlerdir. Çalışmada Manisa'nın Muradiye ilçesinde yaşayan 15-49 yaşları arasındaki kadınlar örneklem grubu olarak seçilmiş ve çalışmaya 225 kadın katılmıştır. Depresif belirti yaygınlığı %14.7 olarak saptanmıştır. Kadınların %32.9'u aile içinde şiddet yaşadığını ifade etmişlerdir. Araştırma yapılan bölgede evli kadınlarda depresif belirti yaygınlığı ve aile içi şiddetin yüksek oranlarda görüldüğü tespit edilmiştir.

Aksakal ve Atasayar'ın (2011) kadına yönelik uygulanan şiddetin düzeyini araştırmışlardır. Çalışmada, çeşitli eğitim düzeylerine sahip ve farklı sosyo-ekonomik düzeylerden gelen şiddet mağduru 12 farklı kadın üzerinde vaka incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Görüşme tekniği ile açık uçlu sorular sorulmuştur. Sorular bireylere yönelik şiddetin türü, kişilerin şiddete maruz kaldıktan sonraki tepkileri ve şiddetin psikolojik açıdan ne tür sonuçlar doğurduğu yönündedir. Çalışma sonucunda; kadınların özellikle fiziksel şiddete maruz kaldıkları ayrıca sözel, psikolojik ve cinsel şiddet deneyimlerinin de olduğu saptanmıştır. Ayrıca katılımcılar şiddet sonrası ilişkiyi sonlandırmadıklarını, psikolojik destek aldıklarını, hissettiklerini anlattıkça rahatladıklarını ve evliliklerinin ilk zamanlarının genellikle olumsuz geçtiğini ifade etmişlerdir.

Grech ve Burgess (2011); Avustralya'da aile içi şiddette mevcut durumları ve şiddet sonrasında polise bildirme durumlarını değerlendiren bir çalışma hazırlamışlardır. Çalışmada 2001 ve 2010 yılları arasında polis tarafından kaydedilen 26.006 kadının aile içi şiddet verileri baz alınmıştır. Yıllar arasındaki verilere bakıldığında; alkol kullanımı, şiddet olaylarının çoğunda önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. Ayrıca evde bir saldırı veya şiddet kurbanı olan kadınların yarısından azının bu durumu polise bildirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Guljan vd. (2012) ise İzmir'in Konak İlçesi'nde bulunan 25 - 49 yaşları arası kadınların, maruz kaldığı şiddet biçimlerinin ve şiddetin belirleyici etmenlerin belirlenmesi amacıyla yaptığı çalışmaya göre, psikolojik şiddet sıklığı %93, fiziksel şiddet %37.5, ekonomik şiddet %34.4, cinsel şiddet %3.9 düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Psikolojik şiddete maruz kalma durumu, ortaokul ve üzeri öğrenimli kadınlarda daha fazla olduğu saptanmıştır. Erkeklerin işinin olmaması veya düzensiz işlerde çalışması, alkol kullanımı alışkanlığının olması, istenmeyen gebelik varlığı ve kadının 25-34 yaş grubunda olması fiziksel şiddette belirleyici etmenler olarak saptanmıştır. Çalışma sonucuna göre; üç erkekte biri eşlerine ekonomik ve fiziksel şiddet uyguladığı ortaya çıkmıştır.

Dillon vd. (2013), eş şiddetine maruz kalan kadınların fiziksel ve zihinsel sağlıkları arasındaki ilişkiyi ikincil kaynakları kullanarak incelemişlerdir. 2006'dan 2012'ye kadar yayınlanan gözden geçirilmiş araştırma raporları, gelişmekte olan ülkelerin nicel ve nitel araştırmalarını içermektedir. 75 bildirinin yer aldığı derlemenin sonuçlarına göre, kadına yönelik aile içi şiddeti; depresyon, kaygı, intihar girişimi ve uyku bozuklukları gibi bir dizi sağlık sorununu arttırmaktadır. Birçok çalışmada, bu etkiler doğrulanmış ölçüm araçları kullanılarak gözlemlenmiştir. Ayrıca kadına yönelik eş şiddetini genel sağlık, kronik bozukluklar, kronik ağrı ve jinekolojik rahatsızlıklar ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Gülmez (2014) kadına yönelik aile içi şiddet, ahlaki çözüme ve dindarlık konusunu ele almıştır. Gülmez'in bu çalışmasının amacı, ilk olarak evli erkeklerde dindarlık ve ahlaki çözüme ile kadına yönelik aile içi fiziksel ve psikolojik şiddet davranışları arasında ne tür bir bağlantı olduğunu; ikinci olarak bazı sosyo-demografik özelliklerin ve bazı risk faktörlerinin kadına yönelik aile içi fiziksel ve psikolojik şiddet davranışlarıyla ilişkisini incelemektir. Örnekleme, Elazığ ilinden 517 evli erkekte yapılmıştır. Araştırma sonucunda; 20-34 yaş aralığında, ilkokul ve altı seviyede eğitime sahip, düşük geliri, eşi ilkokul ve altı düzeyde eğitime sahip ayrıca çalışmayan, evliliğinin ilk beş yılında olan, çocukluğunda şiddete maruz kalmış ve ya şiddete tanık olmuş katılımcıların daha çok eşlerine fiziksel ve psikolojik şiddet uyguladığı ortaya çıkmıştır.

Okasha ve Abu-Saada (2014) Filistin toplumunda kadınlara yönelik çeşitli şiddet olaylarını analiz etmek için istatistiksel bir model bulmak ve yaygınlık seviyesine en fazla etkide bulunan en önemli risk faktörlerini bulmak için bir çerçeve geliştirmeyi amaçlamıştır. Çalışma, aile içi şiddet üzerine anket verilerinin analizine dayanmakta ve birçok sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel açıklayıcı değişken içermektedir. Çalışmada, kadınlara yönelik şiddetle ilişkili en önemli risk faktörlerinin sadece doğrudan kadınlarla değil, yakın arkadaşlarının ve çocuklarının durumuyla da bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır. Sonuç olarak, Okasha ve Abu-Saada aile düzeyinde refahın artmasının kadınlara yönelik şiddeti sona erdirmek için uygulanan politika programının çekirdeğini oluşturması gerektiği sonucuna varmıştır.

Bouhours ve Broadhurst (2015); Hong Kong'da Kadına Karşı Uluslararası Şiddet Araştırması'na katılan 1.300 kadının verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada şiddet düzeylerini belirlemeye çalışmışlardır. Her beş katılımcıdan birinde 16 yaşından itibaren şiddet yaşadığı ortaya çıkmıştır. Cinsel şiddetin (% 13.4) en yaygın şiddet türü olduğu saptanmıştır. Kadınların %13.5'inin eş veya birlikte yaşadıkları kişiler tarafından istismar edildiği saptanmıştır. Bouhours ve Broadhurst'a göre; Hong Kong, anket yapılan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında en düşük şiddet oranları arasında yer almıştır.

Aile içi şiddet algısının bireysel özelliklere göre farklı olup olmadığını araştıran Türk ve Çimen (2015) araştırma çerçevesinde tüm kesimleri temsil edecek bir örneklem grubunda anket uygulaması yaparak toplam 211 kişiden veri toplanmıştır. Araştırmada; eğitim, cinsiyet, yaş ve meslek değişkenlerine göre şiddetin uygulanma gerekçesi ve sonuçlarına ilişkin bulgular arasında bireysel özellikler bakımından oldukça fark çıkmıştır. Bunun yanı sıra, meslek ve eğitim düzeyi bakımından fark görülmemiştir. Cinsiyet ve yaşa göre şiddet algısında ortaya çıkan farklılık ise, yaşlı kuşağın şiddeti kabullenmiş olmasının yanında genç kuşağın şiddeti nispeten benimsememesinden kaynaklanmaktadır.

Montgomery vd. (2015); ABD'de yaşayan kadınları baz alarak yaptığı çalışmada kadına yönelik şiddet türlerinden olan duygusal, fiziksel ve cinsel şiddetin düzeylerini belirlemiştir. 2009 kadınla yapılan çalışmada 2009-2010 yılları içinde psikolojik, fiziksel şiddet ve cinsel şiddetin yaygınlığı sırasıyla % 31,% 19, ve% 7 bulunmuştur. Şiddet görmede maddi durum, çocuklukta istismar, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon belirtileri önemli oranda etkili bulunmuştur.

Koch vd. (2016); ABD'nin Illinois eyaletinde hamilelik ve doğum sonrası dönemde kadınların cinayet riskinin yüksek olup olmadığını araştırmış ve cinayet durumlarını ırk ve yaş grubuna göre tanımlamışlardır. Çalışma, 2002 ile 2011 yılları arasında Illinois doğumlu kadınların verilerinden oluşmaktadır ve elde edilen bulgular Illinois'de 636 gebeliğe bağlı ölüm olduğunu, bunların 82'si (% 13) cinayetten kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca hamile olmadığı halde 931 kadın cinayeti olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Stavrou vd.'nin (2016) Avustralya'da kadınlara yönelik eş şiddeti ilgili faktörler ve yardım arama davranışları üzerine yaptığı çalışmada; hangi faktörlerin eş şiddetine yol açtığı, şiddet yaşadıktan sonra yardım ve destek isteyen kadınlarla ilişkili olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. 2012 yılı Kişisel Güvenlik Anketi'ne katılmadan önce iki yıl içinde eşi tarafından şiddet gören kadınlar, hiç şiddet yaşamadığını bildiren kadınlarla karşılaştırılmıştır. Sosyo-demografik, finansal stres, sosyal bağlılık, çocuklukta istismar ve eş tarafından duygusal istismar gibi faktörlerin şiddet deneyimiyle ilişkili olduğunu incelemek için çok değişkenli lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, şiddet toplum genelinde büyük farklılıklar göstermektedir. Son iki yılda eşi veya birlikte yaşadığı kişi tarafından fiziksel veya cinsel saldırı yaşayan kadınların üçte birinin bu durumu polise bildirdiği belirlenmiştir. Fiziksel bir yaralanma olması durumunda ise polise bildirme olasılığının arttığı sonucuna varılmıştır. Fiziksel veya cinsel saldırıya maruz kalan kadınların %30'unun psikolog ya da sosyal hizmet uzmanına gönderildiği bildirilmiştir.

Ayhan ve Özkan (2016); lise öğrencilerinin aile içi şiddete tanık olmasının şiddete ilişkin tutumlarını ne yönde etkilediklerini belirlemeye yönelik çalışmada, Karaman'da dört lisedeki 1196 öğrenciyi örnekleme dahil etmişlerdir. Yaş, ailenin eğitim durumu, gelir düzeyi, öğrencinin bir işte çalışma durumu, kardeş sayısı değişkenleri ile öğrencilerin hayatlarında şiddete tanık olma durumları arasında anlamlı birer fark olduğu bulunmuştur. Araştırmada şiddete tanık olma durumu ile kabullenme ve şiddet uygulama arasında pozitif bir biçimde korelasyon olduğu saptanmıştır. Araştırmada öğrencilerin şiddete tanık olma durumunun şiddete ilişkin tutumları açısından önemli etkilerinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Öztürk ve Toprak (2017) kadın sağlık çalışanlarının şiddet türlerinden herhangi birine maruz kalma durumlarını ve kadına şiddet vakalarına yaklaşımları hakkındaki tutum ve davranışlarını incelemiştir. Örneklem içinde 74 kişinin en az bir şiddet türüne maruz kaldığı bulunmuştur. Bazı kadın sağlık çalışanlarından, şiddete maruz kalan kadınlar da olmasına rağmen kendilerine hem de tanık oldukları vakalara nasıl yaklaşacakları konusunda bilgi eksikliklerinin olduğu saptanmıştır. Kadın sağlık çalışanlarının doktor ya da hemşire olmaları şiddete maruz kalma durumlarını etkilemediği, aynı meslekte çalışma süresi arttıkça şiddet yaşamının da paralel olarak arttığı ortaya çıkmıştır. Bir başka bulguda, sağlık çalışanlarından şiddete uğradıklarını söyleyen kadınlar ile "şiddetle karşılaşınca işlem başlatırım" cevabını veren kadınlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı gözlemlenmiştir.

Wencheke ve Tadesse (2017) evli Etiyopyalı kadınların fiziksel şiddete yönelik tutumlarını belirlemeyi hedefledikleri çalışmada, 15-49 yaş arası 5.818 evli kadından oluşan veri setini kullanmışlardır. Evli kadınlardan 1.393'ü (%24) eşi tarafından gördüğü fiziksel şiddete karşı gelmezken, uygulamada toplam 4.425 kişi (%76) karşı çıktığını ve gerekli tedbirleri alabileceğini belirtmiştir. Uyguladıkları lojistik regresyon analizinde yaş, ekonomik durum, eğitim durumu, bir kadının çalışma durumu, hanede yaşayan çocuk sayısı, bölge, ikamet yeri (kentsel vs kırsal kesimde), din ve kocanın eğitim düzeyi, kadınların eşleri tarafından kendilerine uygulanan şiddete karşı tutumlarının olası sosyo-ekonomik ve demografik belirleyicileri olarak dahil edilmiştir. Bulgular, bölgeyi, ikamet yerini, çocuk sayısını ve dinin, kadınların eşi dövmenin tutumlarıyla anlamlı derecede ilişkili olduğunu göstermiştir.

5. Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet Araştırması

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2008) çalışması ile kadına yönelik şiddetin ve şiddet türlerinin yaygınlığına ilişkin veri elde edilmesi, elde edilen verilerin Türkiye, bölge, kırsal/kentsel yerleşim yerleri, sosyo-ekonomik düzey ve eğitim gibi seçilmiş temel değişkenler içinde verilmesi, risk yöntemlerinin belirlenmesi, kadınların uğradıkları şiddet sonucu mücadele ettiği yöntemler incelenerek şiddeti etkileyen durumların öğrenilmesi, kadınların muhtemel şiddet olaylarından korunabilmesi için alınması gereken önlemlerin neler olduğu ve mevcut şiddet vakalarının ne düzeyde olduğunun bulunabilmesi hedeflenmiştir.

1980 yılından itibaren ülkemizde çeşitli kanun ve yaptırımlarla ele alınmaya başlanan kadına yönelik şiddet olgusu giderek artan bir dikkatle günümüze kadar işlenmektedir. 2008 yılında yapılan Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, kadına yönelik şiddet konusunda dünyada ve ülkemizde yürütülen ilk, en büyük ve en kapsamlı araştırmadır. Bu araştırmanın devamı niteliğinde olan bir diğer araştırma ise 2014 yılında yapılmıştır.⁴

Bu çalışmada, kadına yönelik şiddetin Türkiye’deki belirleyicileri lojistik regresyon analizi yardımı ile ortaya konacaktır. Şiddet türlerinden olan ekonomik, psikolojik, cinsel ve fiziksel şiddet bağımlı değişkenlerdir. Bu bağlamda ekonomik, psikolojik, cinsel ve fiziksel şiddete maruz kaldığını belirten kadınlara 1 diğerlerine sıfır değeri verilerek yapay değişken oluşturulmuş ve bu değişken lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Kadına yönelik şiddetin belirleyicilerini geniş bir perspektifte inceleyebilmek amacıyla çok sayıda soru analizlerde bağımlı değişken olarak dikkate alınmıştır. Bununla birlikte değişken sayısının artması ile örnek sayısı arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur çünkü ankette çok sayıda cevaplanmaya sorular mevcuttur. Bu nedenle her ne kadar 2008 Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Anketine katılan kadın sayısı 12,795 olmasına rağmen, soru kağıdını tam ve eksiksiz cevaplayan kişi sayısı 1710 kişi ile sınırlı kaldığından örneklem hacmimiz 1710 kişi olarak belirlenmiştir.

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

EK 1’deki verilere göre; ankete katılan kadınların %82’si kentte %18’i ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Şiddet yaşamış olma durumlarına göre incelendiğinde ise, psikolojik şiddet görmüş kadınlar örneklemin %84.91’i oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekonomik şiddet görmüş kadınlar 534 kişi (%31.23), fiziksel şiddet; 670 kişi (%39.18) ve cinsel şiddet görmüş kadınlar ise 250 kişi (%15.03) olarak bulunmuştur.

Kadına yönelik şiddeti ortaya çıkaran unsurları belirleyebilmek için kullanılan Lojistik Regresyon Analizi için bağımlı değişken olarak dört farklı şiddet türü olan ekonomik, psikolojik, cinsel ve fiziksel şiddet türleri kullanılmıştır. Bağımlı değişkenlerden hareketle bu şiddet türlerini ortaya çıkaran unsurlar ortaya çıkarılmıştır. Kadına yönelik şiddetin, ülkemizde belirleyicileri aşağıda ayrıntılı biçimde sıralanmıştır.

5.2. Ekonomik Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Ekonomik şiddet görme olasılığını etkileyen faktörler için lojistik regresyon analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu sonuçlar elde edilirken adimsal regresyon yöntemi uygulanmış ve %10 önem düzeyinde anlamlı değişkenler nihai modelde bırakılmıştır. Buradan hareketle model sonuçlarında istatistiksel olarak sadece anlamlı değişkenler gözükmemektedir.

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu’nun yayınladığı bir diğer araştırma olan 2014 yılı Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması ham verilerine ulaşılamadığından dolayı bu çalışmaya ilave edilememiştir.

Tablo 1: Ekonomik Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Bağımlı Değişken	Katsayı	Fark Oranı	Std. Hata	P> z
Ekonomik Şiddet				
Sabit	-0.018	0.982	0.318	0.954
Kır Kent	-0.580	0.560	0.159	0.000
Eğitim Düzeyi	0.140	1.151	0.072	0.051
Çocuk Sayısı	-0.107	0.898	0.043	0.012
Sosyal Güvenlik	-1.634	0.195	0.668	0.014
Evlilik Rızası	-0.287	0.750	0.163	0.079
Akraba Evliliği	0.386	1.472	0.127	0.002
Aldatılma	0.680	1.974	0.216	0.002
Aile İçi Şiddet	-0.341	0.711	0.123	0.006
İntihar Düşüncesi	0.350	1.420	0.162	0.031
İntihar Girişimi	0.589	1.803	0.269	0.029
Taciz	0.697	2.009	0.247	0.005
Es Eğitim	-0.116	0.890	0.059	0.050
Eş Kumar	1.593	4.921	0.506	0.002
Şiddet Yorumu "Ailevi"	0.424	1.529	0.070	0.000

Tablo 1'deki sonuçlara göre, kentte yaşayan kadınların kırdaki yaşayanlara göre ekonomik şiddet görme olasılığı daha düşükken (yaklaşık %56 daha az), kadınların eğitim düzeyi arttıkça ekonomik şiddet görme olasılığı da artmaktadır. Bu sonuç teorik beklentiler ile uyumludur çünkü ekonomik şiddet gelir ile ilişkili olduğundan ve eğitim düzeyi arttıkça çalışan kadın sayısının artması ile gelirin de artması beklenmektedir. Bu bağlamda eğitim düzeyinin artması ekonomik şiddeti artırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Diğer taraftan çocuk sayısının artması kadınların ekonomik şiddet görme olasılığını azaltıcı yönde bir etki yapmaktadır. Sosyal güvencesi olan kadınların olmayan kadınlara nazaran %19 oranında daha az ekonomik şiddete maruz kaldıkları sonucuna varılmıştır. Kendi rızası alınarak evlenen kadınların rızası alınmadan evlenenlere oranla daha az ekonomik şiddete maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan akraba evliliği yapan, aldatılan ve çocukken tacize uğrayan kadınların ekonomik şiddet görme olasılıklarının anlamlı şekilde arttığı görülmektedir. Ekonometrik model sonuçları çocukken aile içi şiddete maruz kalan kadınların daha az ekonomik şiddet gördüklerini belirtmekte ve bu sonuç kadınların farkındalık durumuyla açıklanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, çocukken ailede şiddete maruz kalan kadınların bu durumu daha önce tecrübe etmesine istinaden proaktif davranış sergilemesine neden olabilmektedir. İntihar düşüncesinde olan ve intihar girişiminde bulunan kadınların ekonomik şiddet görme olasılıklarının daha fazla olduğu (sırasıyla 1.4 ve 1.8 kat) sonucu ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz burada net olarak bir neden sonuç ilişkisinin kurulması zor olmaktadır. Çünkü şiddete maruz kalan kadınların da intihar eylemi ve girişiminde olması beklenebilmektedir. Eş ile ilgili sorularda eşin eğitim düzeyi ve kumar oynaması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve eşin eğitim düzeyi arttıkça kadınların ekonomik şiddet görme olasılığı düşerken, eşin kumar oynayan kadınların daha fazla ekonomik şiddete maruz kaldıkları sonucuna varılmıştır. Son olarak, ekonomik şiddetin gerekçesi olarak sadece aile kaynaklı nedenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

5.3. Psikolojik Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Tablo 2'de kadınların psikolojik şiddet yaşamış olma durumlarına göre anlamlı değişkenlere yer verilmiştir. Psikolojik şiddetin belirleyici unsurlarına bakılacak olursa, kadınların yaşının artması ve sağlık durumunun iyileşmesi psikolojik şiddet görme olasılığını azaltıcı etki yaparken, sağlık güvencesine sahip ve ailesinden destek alabilen kadınların psikolojik şiddete maruz kalma olasılıklarının daha az olduğu sonucu ön plana çıkmaktadır. Aldatılan ve çocukken istismara uğrayan kadınlarda psikolojik şiddete maruz kalma olasılığı daha yüksek bulunmuş ve eş ile rızası olmadan cinsel ilişkiye giren kadınların psikolojik şiddete maruz kalma olasılığının arttığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar Ayhan ve Özkan'ın (2016) bulduğu sonuçları destekler niteliktedir. Ek olarak, karı koca aynı fikirde olmadığında kadınların susması ve tartışmaması gerektiğini düşünen kadınların daha fazla psikolojik şiddete maruz kaldıkları belirlenirken, erkeklerin ev işlerinde kadına yardım etmesi yani, ev işlerinde eşitlik ve birliktelik sağlanması durumunda kadının psikolojik şiddete maruz kalma olasılığı düşmektedir. Kadının tüm tavır ve davranışlarından ailedeki erkeğin sorumlu olduğunu kabul eden kadınların daha fazla psikolojik şiddet yaşadığı sonucuna varılmıştır. Kadınların maruz kaldıkları psikolojik şiddetin nedenleri arasında sadece eşin alkol kullanması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo 2: Psikolojik Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Bağımlı Değişken: Psikolojik Şiddet	Katsayı	Fark Oranı	Std. Hata	P> z
Sabit	3.121	9.790	0.431	0.000
Yaş	-0.024	0.007	0.007	0.001
Sağlık Durumu	-0.194	0.094	0.114	0.089
Sağlık Güvencesi	-0.413	0.147	0.221	0.062
Aile Desteği	-0.378	0.111	0.161	0.019
Aldatılma	1.044	1.248	0.438	0.017
İstismar	0.708	0.469	0.230	0.002
Kadın cinsel rıza	0.505	0.311	0.187	0.007
Kadının sorumluluğu	0.291	0.207	0.154	0.059
Erkeğin Yardımı	-0.480	0.101	0.163	0.003
Kadının Yorumu “Susma”	0.341	0.216	0.153	0.026
Şiddet Yorumu “Alkol”	0.295	0.112	0.083	0.000

5.4. Cinsel Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Tablo 3’de cinsel şiddet görmenin belirleyicilerine değinilmiştir ve lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre anlamlı bulunan değişkenler aşağıda sıralanmıştır. Tablo 4’teki sonuçlara göre, çocukken yaşanan yer ile cinsel şiddet görme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve il yada yurt dışında yaşayanların köy yada kasabada yaşayanlar oranla daha az cinsel şiddete maruz kaldıkları belirlenmiştir.

Tablo 3: Cinsel Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Bağımlı Değişken: Cinsel Şiddet	Katsayı	Fark Oranı	Std. Hata	P> z
Sabit	-2.537	0.079	0.285	0.000
Çocukken yaşanan yer “il”	-0.298	0.742	0.167	0.074
Ekonomik Özgürlük	0.281	1.325	0.167	0.093
Evlilik rızası	-0.362	0.696	0.193	0.061
Aile şiddeti	-0.798	0.450	0.158	0.000
Taciz	0.721	2.058	0.282	0.011
İntihar düşüncesi	0.659	1.934	0.195	0.001
İntihar girişimi	0.647	1.911	0.285	0.023
Aldatma	0.778	2.177	0.233	0.001
Kadın cinsel rıza	0.526	1.693	0.164	0.001
Şiddet nedeni “aile”	0.582	1.790	0.165	0.000
Şiddet nedeni “sarhoş”	0.402	1.495	0.155	0.010

Ekonomik özgürlüğü olan kadınların olmayanlara göre %32 oranında daha fazla cinsel şiddet gördükleri belirlenmiştir. Bu sonuç dikkat çekicidir çünkü ekonomik özgürlükle cinsel şiddet arasında ters yönlü bir ilişki olması beklenmektedir. Bununla birlikte Türkiye’nin birçok bölgesinde cinsel konular örf ve adetlere göre ayıp karşılanmakta ve kadınların bu konuda açık bir şekilde düşüncelerini ifade etmesi zorlaşmaktadır. Bu nedenle ekonomik özgürlüğü olan kadınların eğitilmiş olduğu ve bu konuda düşüncelerini daha rahat bir şekilde ifade edebileceği düşünüldüğünde bulduğumuz bu sonuç beklentileri karşılar nitelikte olacaktır. Ayrıca bu yorum, Yodanis’in (2004) bulduğu sonuçlar ile benzerlik göstermektedir.

Evlendirilen rızası alınmayan ve küçükken aile içi şiddete tanık olan kadınların cinsel şiddet yaşama olasılıklarının daha az olduğu belirlenmiştir. Aldatılan, küçükken tacize uğrayan, intihar düşüncesinde olan ve intihar girişiminde bulunan ve kendi isteği dışında cinsel ilişkiye girmeye zorlanan kadınların cinsel şiddete maruz kalma olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Cinsel şiddete maruz kalan kadınlar bunun gerekçesi olarak ailevi nedenler ve eşinin eve alkollü gelmesini belirtmiştir.

5.5. Fiziksel Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Tablo 4’de kadına yönelik şiddet türlerinden olan fiziksel şiddet için lojistik regresyon modeli sonuçları yer almaktadır. Tablo 4’de yer alan değişkenler yine adimsal regresyon yöntemi kullanılarak sadece anlamlı değişkenler bırakılarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda, çocukken cinsel istismara uğrayan ve eşi tarafından aldatılan kadınların fiziksel şiddet görme olasılığı daha yüksek bulunmuştur. Gerektiğinde çocukları terbiye etmek için dövülmesi gerektiği sorusuna verilen yanıtlara göre fiziksel şiddet görme olasılığı artmaktadır. Çocuk sayısının artması yine fiziksel şiddet görme olasılığını artırıcı etkiye sahiptir. Ek olarak, sağlık güvencesi olmayanların, erkeğin gerektiğinde dövmesini normal karşılayanların, intihar düşüncesine sahip olanların ve intihar girişiminde bulunanların, eşi alkol bağımlısı olanların fiziksel şiddet görme olasılığını arttırdığı saptanmıştır.

Tablo 4: Fiziksel Şiddet Görmenin Belirleyicileri

Bağımlı Değişken:				
Fiziksel Şiddet	Katsayı	Fark Oranı	Std. Hata	P>z
Sabit	-0.160	1.505	0.288	0.580
Çocuk sayısı	0.155	1.169	0.039	0.000
Sağlık Durumu	-0.324	0.722	0.087	0.000
Sağlık Güvencesi	0.290	1.735	0.164	0.076
İstismar	0.419	1.505	0.146	0.004
Aldatma	1.445	4.209	0.259	0.000
İntihar düşüncesi	0.950	2.313	0.165	0.000
İntihar girişimi	0.821	1.664	0.317	0.010
Evlilik rızası	-0.398	0.668	0.164	0.015
Aile şiddeti	-0.807	0.449	0.123	0.000
Eş alkol	0.517	1.021	0.144	0.000
Eşin sosyal güvenliği	-0.343	0.781	0.136	0.012
Erkeğin Dövmesi	0.557	2.550	0.173	0.001
Çocuk dövme	0.215	1.240	0.118	0.068

Negatif katsayılara bakılacak olursa, evlenirken rızası alınmamış olanların örneğin, görücü usulü evlendirilmelerin olması fiziksel şiddeti arttırmaktadır. Benzer şekilde çocukken aile içi şiddete maruz kalanların hayatların fiziksel şiddet görme olasılığı daha az iken, eşinin sosyal güvenliğinin olması fiziksel şiddet görme olasılığını düşüren etmenlerdendir.

6. Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca bireyde ve toplumda farklı düzeylerde, farklı biçimlerde gözlenen şiddet kavramı, insan hakları ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar çoğu zaman, şiddetin yaratmış olduğu fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik ve sosyal anlamda olumsuz sonuçları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yapılan araştırmalara göre Türkiye’de her yüz kadından 42’sinin şiddet gördüğü saptanmıştır. Kadına yönelik şiddet evrenselleşmiş bir olgu haline gelmiştir. Dünya’da ve Türkiye’de birçok dernek, topluluk, devletlerin yürüttüğü kadına şiddeti önleme politikaları yıllardır süregelmektedir. Kadına yönelik şiddet toplumsal bir sorun olarak görülüp, devletin ve toplumun tüm organlarının katılımıyla şiddetin çözümüne yönelik yaptırımlar uygulanması ve bu yaptırımların toplumsal bir zihniyet değişikliğine yön vermesi hedeflenmiştir.

Bu çalışma ile kadına yönelik şiddetin Türkiye’de belirleyici unsurlarının saptanması istenmiştir. Bu bağlamda, 2008 Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Anketi verilerinden derlenen veri seti baz alınmıştır. Konuya ilişkin kavramsal ve deneysel literatür dikkate alınarak, kadına yönelik şiddete sebep olabilecek ve bu konuda etkili olduğu düşünülen değişkenlerden yararlanarak ekonometrik anlamda şiddet belirleyicileri incelenmiştir.

Lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre; kadınların ekonomik, psikolojik, cinsel ve fiziksel şiddet görme olasılıklarını etkileyen faktörler farklılaşsa da, ön plana çıkan değişkenler söz konusudur. Kadına yönelik şiddeti ortaya çıkaran etmenler; kadının yaşadığı yer, kadının yaşı, kadının ve eşinin eğitim düzeyi, sağlık durumu, şiddeti yaşamada ailenin etkisi, akraba evliliği yapması, intihar düşüncesi ve intihar girişiminde bulunma, çocuklukta aile içi şiddete maruz kalma durumu, evlenirken kadının rızasının alınıp alınmadığı durumu, kadının çocukluğunda istismara uğraması, aldatılması, eşin alkol bağımlılığının olması, eşin kumar alışkanlığının olup olmaması, eşin çalışması ve sosyal güvenliğinin olup olmaması şeklindedir.

Şiddetin önüne geçilmesi ancak eğitimin artması, toplumun bilinçli olması ve şiddeti sadece kadınların maruz kaldığı bir durum olarak görmemekten geçmektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak toplum nezdinde cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak gerekmektedir. Yıllardır süregelen ve erkek egemen toplum yapısından

kaynaklanan orantısız tutum ve davranışlar şiddeti oldukça etkilemektedir. Bu yüzden şiddet, ev içinde gizli kalmamalı tüm toplumun mücadele verdiği bir konu olmalıdır.

Türkiye’de kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması, çözüm odaklı hizmetlerin belirlenmesi, ihtiyaçların tespit edilmesi, şiddetin önlenmesine yönelik yasal düzenlemelerin uygulanması ve toplumun bu konuda bilinçlendirilmesi, sadece kadınların değil tüm toplumun bu konuda tutarlı ve sahiplenici tutumu ile birlikte kadına yönelik şiddetle mücadelenin önüne geçmeye çalışılmalıdır.

Kaynakça

- Akkaş, İbrahim; Uyanık, Zeki (2016), “Kadına Yönelik Şiddet” *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.1: 32-42.
- Aksakal, Hülya; Atasayar, Mehmet (2011), “Aile İçi Kadına Yönelik Şiddetin Biyo-Psiko-Sosyal Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.26: 1-12.
- Atman, Ümit Can (2003), “Kadına Yönelik Şiddet; Cinsel Taciz / Irza Geçme”, *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*, C.12, S.9: 333-335.
- Ayhan, Fatma; Özkan, Birgül (2016), “Aile İçi Şiddetin Ergenler Üzerine Etkisi”, *Journal of Human Science*, C.3, S.13: 3753 - 3767.
- Ayrancı, Ünal; Günay, Yasemin; Ünoğlu, İlhami (2002), “Hamilelikte Aile İçi Eş Şiddeti: Birinci Basamak Sağlık Kurumuna Başvuran Kadınlar Arasında Bir Araştırma”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S.3: 75-87.
- Bouhours, Brigitte; Broadhurst, Roderic (2015), “Violence Against Women in Hong Kong: Results of the International Violence Against Women Survey”, *Violence Against Women*, Vol.21, No.11: 1311-1329.
- Bütün, Celal; Can, Muhammet; Dokgöz, Halis; Turan, Nurşen; Sözen, Şevki (2009), “Violence and Other Reasons as Cause of Death in Women”, *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, S.31: 211-219.
- Çalışkan, Hande (2017), “Kadına Yönelik Şiddetin Belirleyicileri: Türkiye Örneği”, Tekirdağ: Yüksek Lisans Tezi.
- Çiftçi, Feyza (2013), “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Kadın Sığınmaevleri”, Kırıkkale: Yüksek Lisans Tezi.
- Dillon, Gina; Hussain, Rafat; Loxton, Deborah; Rahman, Saifur (2013), “Mental and Physical Health and Intimate Partner Violence against Women: A Review of the Literature”, *International Journal of Family Medicine*: 1-15.
- Erol, Devrim Deniz (2013), “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkiye Yazılı Basınında Şiddet Haberleri ve Haber Fotoğrafları”, *Selçuk İletişim*, C.8, S.1: 192-211.
- European Union Agency for Fundamental Rights*. <http://fra.europa.eu/>, (Erişim: 05 17 2016).
- Faramarzi, Mahbobeh; Esmailzadeh, Seddigheh; Mosavi, Seyed, Aliasghar (2004), “A Comparison of Abused and Non-Abused Women’s Definitions of Domestic Violence and Attitudes to Acceptance of Male Dominance”, *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, No.122: 225-231.
- Fawole, Olufunmilayo (2008), “Economic Violence to Women and Girls - Is It Receiving the Necessary Attention?”, *Trauma, Violence, & Abuse*: 1-11.
- Grech, Katrina; Burgess, Melissa (2011), “Trends and Patterns in Domestic Violence Assaults: 2001 to 2010”, *Crime and Justice Statistics*, S.61: 1-14.
- Guljan, Dönmez; Şimşek, Hatice; Günay, Türkan (2012), “Evli Erkeklerde Eşlerine Yönelik Şiddet ve İlişkili Etmenler”, *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, C.10, S.3: 151-159.
- Gökkaya, Veda, Bilican (2011), “Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.12, S.2: 103.
- Gülmez, Çiğdem (2014), “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözümleme ve Dindarlık”, Samsun: Doktora Tezi.
- Halıcı, Coşkun (2007), “Gazete Haberlerinde Kadına Yönelik Şiddet: Posta ve Takvim Gazetelerinde Kadına Yönelik Şiddet Haberleri Üzerine Bir Araştırma”, Eskişehir: Doktora Tezi.
- Kishor, Sunita; Johnson, Kiersten (2004), “Profiling Domestic Violence - A Multi Country Study”, Carlverton - Maryland: ORC Macro.
- Koch, Abigail R.; Rosenberg, Deborah; Geller, Stacie E. (2016), “Higher Risk of Homicide Among Pregnant and Postpartum Females Aged 10–29 Years in Illinois, 2002–2011”, *Obstetrics & Gynecology*, Vol.128, No.10: 440-446.
- Krantz, Gunilla; Garcia-Moreno, Claudia (2005), “Violence Against Women”, *J Epidemiol Community Health*, Vol.59: 818-821.
- Köse, Ashi; Beşer, Ayşe (2007), “Kadının Değiştirilebilir Yazgısı "Şiddet"”, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, C.10, S.4: 114-121.
- Loxton, Deborah; Schofield, Margot; Hussain, Rafat (2006), “Psychological Health in Midlife Among Women Who Have Ever Lived With a Violent Partner or Spouse”, *Journal of Interpersonal Violence*, Vol.21, No.8: 1092-1107.
- Montgomery, Brooke E.E.; Rompalo, Anne; Hughes, James; Wang, Jing; Haley, Danielle; Soto-Torres, Lydia; Chege, Wairimu; Justman, Jessica; Kuo, Irene; Golin, Carol; Frew, Paula; Mannheimer, Sharon; Hodder, Sally (2015), “Violence Against Women in Selected Areas of the United States”, *American Journal of Public Health*, Vol.105, No.10, 2156-2166.

- Okasha, Mahmoud K.; Abu-Saada, Abed H. (2014), "Modeling Violence against Women in Palestinian Society", *American International Journal of Contemporary Research*, Vol.1, No.4, 209-220.
- Okutan, Nur (2007), "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet - Van'da, Kadınların Şiddet Deneyimleri, Şiddeti Doğuran Koşullar ve Başetme Biçimleri, Şiddetin Kadın Sağlığına Etkileri", Van: Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, Özlem (2011), "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet", İstanbul: Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, Güzin Zeren; Toprak, Dilek (2017), "Kadın Sağlık Personellerinin Kadına Yönelik Şiddet Hakkında Bilgi Tutum ve Davranışları", *Konuralp Tıp Dergisi*, C.9, S.1: 58-62.
- Özyurt, Beyhan Cengiz; Deveci, Artuner (2010), "Manisa'da Kırsal Bir Bölgedeki 15-49 Yaş Evli Kadınlarda Depresif Belirti Yaygınlığı ve Aile İçi Şiddetle İlişkisi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, S.21: 1-7.
- Parmaksızoğlu, Aslı Çakır (2011), "Aile İçi Şiddet Mağduru Olup Boşanma Sürecinde Bulunan Kadınlarda Travma Sonrası Stres Belirtileri ve İlişkili Özellikler", Kocaeli: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Stavrou, Efty; Poynton, Suzanne; Weatherburn, Don (2016), "Intimate partner violence against women in Australia: Related factors and help-seeking behaviours", *Contemporary Issues in Crime and Justice*, No.200: 1-16.
- Şensoy, Fatma (2016), "Geçmiş Tanıklık Eden Belgelerle Kadına Yönelik Şiddet", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C.12, S.45: 119-136.
- Tatlıoğlu Kasım; Küçüköke İsmail (2015), "Türkiye'de kadına yönelik şiddet: Nedenleri, koruma, önleme ve müdahale hizmetleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.13: 194-209.
- TBMM. (2011), "TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu", https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/24_donem_3_y_asama_yili_faaliyet_raporu.pdf, (Erişim: 05 17 2016).
- Tezcan, Sabahat; Tunçkanat, Hande (2009), "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Kadınların Fiziksel ve Ruhsal Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi", *Aydın: 6.Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*.
- Türk, Hüseyin; Çimen, Hürriyet (2015), "Aile İçi Şiddet Algısının Bireysel Özelliklere Göre Karşılaştırılması: Çıldır İlçesi Örneği", *Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* S.1: 1-10.
- Vahip, Işıl; Doğanşargil, Özge (2006), "Aile İçi Fiziksel Şiddet ve Kadın Hastalarımız", *Türk Psikiyatri Dergisi*, C.17, S.2: 107-114.
- Wencheke, Eshetu; Tadesse, Mekonnen (2017), "Determinants of Ethiopian Women's Atitudes Toward Wife Beating", *Journal of Interpersonal Violence*: 1-11.
- WHO. (2013), "Responding to Intimate Partner Violence and Sexual Violence Against Women - WHO Clinical and Policy Guidelines", Italy: World Health Organization.
- WHO. (2014), "Global Status Report on Violence Prevention", Geneva - Switzerland: World Health Organization.
- Uçar, Ayhan (2016), "İstatistiki Verilerle Ulusal Basında Kadına Yönelik Şiddet", İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.7, S.2: 315-364.
- UNODC. (2013), "Global Study on Homicide", Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
- Yanık, Aygül; Hanbaba, Zeynep; Soygür, Sevinç; Ayaltı, Büşra; Doğan, Meral (2014, Aralık), "Kadına Yönelik Şiddet Davranışlarının Değerlendirilmesi: Türkiye'den Kanıt", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 104- 111.
- Yanikkerem, Emre (2002), "Kadına Uygulanan Şiddetin Üreme Sağlığına Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, C.5, S.2
- Yengin, Hülya (1997), "Bir İletişimsizlik Biçimi: Şiddet", *İletişim Fakültesi Dergisi*: 147-218.
- Yiğitcan, Gözde (2013), "Kadına Yönelik Şiddet- Kırıkkale Örneği", Kırıkkale: Yüksek Lisans Tezi.
- Yodanis, Carrie L. (2004), "Gender Inequality, Violence Against Women, and Fear / A Cross-National Test of the Feminist Theory of Violence Against Women", *Journal of Interpersonal Violence*, C.19, S.6: 655-675.

EK.1 Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet Araştırması Tanımlayıcı İstatistikler Tablosu

		N	YÜZDE
Kır-Kent	Kent	1,409	82.40
	Kır	301	17.60
Psikolojik Şiddet	Hayır	258	15.09
	Evet	1,452	84.91
Ekonomik Şiddet	Hayır	1,176	68.77
	Evet	534	31.23
Fiziksel Şiddet	Hayır	1,040	60.82
	Evet	670	39.18
Cinsel Şiddet	Hayır	1,453	84.97
	Evet	257	15.03
Çocukken Yaşanılan Yer	Halen Yaşadığı Yer	349	20.41
	İl veya Yurtdışı	616	36.02
	Bucak veya Köy	745	43.57
Okuma Yazma Bilme	Evet	219	12.81
	Hayır	1,491	87.19
Eğitim Düzeyi	Okuma-yazma bilmiyor	240	14.04
	İlkokul	1,082	63.27
	İlköğretim	148	8.65
	Lise	193	11.29
	Üniversite	47	2.75
Çalışma Durumu	Hayır	1,623	94.91
	Evet	87	5.09
Sosyal Güvenlik	Hayır	1,679	98.19
	Evet	31	1.81
Sağlık Güvenlik	Hayır	282	16.49
	Evet	1,428	83.51
Kadının Mal Varlığı	Yok	1,559	91.17
	Var	151	8.83
Gelir	Yok	1,543	90.23
	Var	167	9.77
Aileye Yakınlık	Hayır	542	31.70
	Evet	1,168	68.30
Medeni Durum	Bekar	93	5.44
	Evlü	1,617	94.56
Kadının Evlilik Rızası	Hayır	238	13.92
	Evet	1,472	86.08
Akraba Evliliği	Hayır	1,283	75.03
	Evet	427	24.97
Sağlık Durumu	Kötü	215	12.57
	İdare Eder	837	48.95
	İyi	658	38.48
İntihar Düşüncesi	Hayır	1,393	81.46
	Evet	317	18.54
İntihar Girişimi	Hayır	1,618	94.62
	Evet	92	5.38
Çocuk Sayısı	0	94	5.50
	1	247	14.44
	2	645	37.72
	3	421	24.62
	4	178	10.41
	5	58	3.39
	6	37	2.16
	7	12	0.70
	8	9	0.53
	9	7	0.41
	10	1	0.06
	12	1	0.06
Eş Eğitim Düzeyi	İlkokul	833	48.71
	İlköğretim	285	16.67
	Lise	404	23.63

	Üniversite	188	10.99
Eş İş Sektörü	Tarım	132	7.72
	Sanayi	351	20.53
	Hizmet	1,227	71.75
Kamu -Özel	Kamu	339	19.82
	Özel	1,371	80.18
Eş Sosyal Güvenlik	Yok	464	27.13
	Var	1,246	72.87
Eş Alkol	Yok	1,400	81.87
	Var	310	18.13
Eş Kumar	Yok	1,685	98.54
	Var	25	1.46
Aldatılma	Hayır	1,593	93.16
	Evet	117	6.84
Kadının Yorumu ‘Susma’	Katılmıyor	822	48.07
	Katılıyor	888	51.93
Kadının Yorumu “Ekonomik Özgürlük”	Katılmıyor	605	35.38
	Katılıyor	1,505	64.62
Kadının Yorumu ‘Dayak’	Katılmıyor	1,514	88.54
	Katılıyor	196	11.46
Kadının Yorumu ‘Ortak Ev İşleri’	Katılmıyor	588	34.39
	Katılıyor	1,122	65.61
Kadının Yorumu ‘Çocuk Dövme’	Katılmıyor	1,068	62.46
	Katılıyor	642	37.54
Kadının Yorumu ‘Erkeğin Sorumluluğu’	Katılmıyor	862	50.41
	Katılıyor	848	49.59
Kadının Yorumu ‘İsteksiz Cinsel İlişki’	Katılmıyor	1,192	69.71
	Katılıyor	518	30.29
Kadının Şiddete Yorumu ‘Eşin Sarhoş Olması’	Boş	1,040	60.82
	Evet	45	2.63
	Hayır	625	36.55
Kadının Şiddete Yorumu ‘Maddi Sorunlar’	Boş	1,040	30.82
	Evet	132	7.72
	Hayır	538	31.46
Kadının Şiddete Yorumu ‘Ailevi Sorunlar’	Boş	1,040	60.82
	Evet	310	18.13
	Hayır	360	21.05
Kadının Şiddet Yorumu ‘Diğer Sebepler’	Boş	1,040	60.82
	Evet	121	7.08
	Hayır	549	32.11
Kadının Şiddet Yorumu ‘Kıskançlık’	Boş	1,040	60.82
	Evet	235	13.74
	Hayır	435	25.44
İstismar	Hiç kimse	1,387	81.11
	Herhangi biri	323	18.89
Taciz	Hiç kimse	1,624	94.97
	Herhangi biri	86	5.03
Çocukken Aile Şiddeti	Evet	483	28.25
	Hayır	1,227	71.75

Kaynak: TÜİK (2008) Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması ham verilerinden derlenmiştir.

THE REVIEW OF THE ADMINISTRATION OF PUBLIC DEBTS AND THE EXTERNAL DEBT OF OTTOMAN

Yazar / Author: . / *Yüksek Lisans Öğrencisi Engin Can Çetin*¹

Abstract

Firstly, the definition of external debt, cause of external debt and its types will be examined. The social, economic and financial structure of the Ottoman Empire will be examined and the establishment phases, projects and investments of the Düyun-u Umumiye Administration, also known as the Muharrem Decree, which was established on December 20 1881, for establishing audit and rules of these debts between Ottoman Empire and the creditor states will be mentioned. Ottoman foreign debt adventure has begun after the Crimean War in 1854, a full century after this date last installment of the debt has been paid by the Republic of Turkey. Although the external debt process has progressed very rapidly, the end of this process has not been easy. In this study, foreign debts will be assessed in detail on the day's conditions.

Key Words: External debt, Düyun-u Umumiye Administration, External debts of Ottoman

DÜYUN-U UMUMİYE VE OSMANLI DIŞ BORÇ TARİHİ GENEL BİR BAKIŞ

Özet

Öncelikle dış borcun tanımı, nedenleri ve dış borç çeşitleri incelenecektir. Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve mali yapısı analiz edilecek ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin dış borç sürecini ve bu borçları alacaklı devletler ve Osmanlı Devleti arasında yapılan görüşmeler sonucunda denetim ve esasa bağlamak üzere 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi olarak bilinen Düyun-u Umumiye İdaresinin kuruluş aşamaları, idarenin yapısı, gerçekleştirdiği proje ve yatırımlar ele alınacaktır. Osmanlı dış borç serüveni 1854 Kırım Savaşı sonrasında başlamış olup, bu tarihten tam olarak yüzyıl sonrasında dış borç taksitlerinin sonuncusu Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödenebilmiştir. Dış borç süreci oldukça hızlı bir şekilde ilerlemesine rağmen bitmesi kolay olmamıştır. Bu çalışmada dış borçlar o günün şartlarıyla detaylı bir şekilde yeniden değerlendirmeye alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı Dış Borçları

1. Giriş

Global bir pazar haline gelmiş olan günümüz dünyasında ekonomilerdeki uluslararası ilişkiler giderek daha yaygın hale gelmektedir. Bu ilişkilerin yaygınlaşmasının en önemli faktörlerinden bir tanesi de ülkeler arası yapılan dış borçlanma ilişkileridir. Geçmiş dönemlerde sadece acil durumlarda kullanımına başvurulmuş dış borçlar günümüzde artık finansman kaynağı sağlama amacıyla, kalkınma planlarının gerçekleştirilmesinde, ekonomi programlarının uygulanmasında, proje ve yatırımların gerçekleştirilmesinde ve daha bir çok nedenden dolayı kullanımına sık sık başvurulmaktadır. Finansman kaynağının dış borçlardan elde edilmesi yolu kolay ve hızlı olduğu için de ülkelere avantajlar sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin özellikle başvurdukları ve gelişmiş ülkelere kaynak ve kredi tahsisini içeren girişimlerine daha sık rastlanmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde dış borçlanmanın teorik olarak temellerini ve altyapısını incelemeye çalışıp, açıklık getireceğiz. Bu noktada dış borçlanmanın ne olduğu

¹Namik Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, engincncetin@gmail.com

ve çeşitleri hakkında bilgi edinmek çalışmamızı bir temele oturtma açısından faydalı olacaktır.Daha sonrasında ise dış borçlanmanın nedenlerini ve ülkelerin neden dış borçlanmaya başvurduklarını,ülkeleri dış borçlanmaya iten iç ve dış faktörleri belirlemeye çalışacağız.

2. Dış Borç Nedir ve Nedenleri

Tanım olarak borçlanma,belirli bir zaman sonrasında ödemek üzere para ya da paraya benzer kıymetli şeylerin geri verilmek üzere ödünç alınma işlemidir.Devletin borçlanma işlemi ise;bir devlet veya devletin kendi kuruluşlarının öz kaynakları haricinde dışarıdaki kaynaklardan kredi,fon sağlama olarak tanımlanabilir.Devletin dış borç alma işlemi ise,yabancı kökenli kaynaklardan elde edilen,aldıklarında ve ya geri verildikleri sırada milli gelirin miktarında yükseltici ve ya azaltıcı bir etkide olan ve ulusal sınırlar dışındaki ilişkilerin sonrasında oluşan fonetik transfer akımlarıdır.Dış borçlanmayı bir diğer şekliyle tanımlayacak olur isek bir hükümetin ya da hükümet kuruluşunun yabancı kaynaklardan iktisadi ve ya reel gelir elde etmesidir.Başka bir ifade ile,ülke içerisindeki yerleşmiş kurum ve şahısların,ülkenin dışındaki yerleşik kurum ve şahıslardan vadesi değişen dış fon sağlama işlemidir.

Günümüz ekonomilerinde zaman zaman dış borçlanma ihtiyacı doğabilmektedir.Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için dış borçlanmanın önemi büyüktür.Bir yandan devletlerin ulaşmak istediği sosyal,ekonomik koşullara ulaşmasını hızlandırma,diğer yandan küresel mali ve ekonomik ilişkilerini geliştirme ve devletin yetkinliklerini artırma amacı güdülmektedir.Bu yüzden borçlanma günümüz koşullarında başvurulabilecek en kolay yollardan biridir.

2.1. Dış Borçlanmanın Nedenleri

Çeşitli sebeplerden dolayı gelişmekte ve gelişmiş ülkelerde borç ihtiyacı doğabilmektedir. Bu dış borç ihtiyacı tabii ki bir çok farklı nedenden dolayı kaynaklanmaktadır.Ancak saydıklarımızdan çok daha fazla borçlanma nedeni olabilir.Her birini tek tek saymak yerine en önemli olanlardan bahsetmek daha doğru olacaktır.

- 1)Fon ve tasarruf açıkları
- 2)Dış ticaret açığı
- 3)Ödemeler dengesi açıkları
- 4)Savunma sanayi ve giderleri için kaynak tahsisi
- 5)İktisadi dengeyi korumak için
- 6)Yatırım ve yeniliklerin finansmanı
- 7)Kaynak tahsisinde etkinliği sağlama
- 8)Vadesi dolan borçlara kaynak oluşturma
- 9)Olağanüstü durumlarda giderlerin karşılanması(savaş,deprem,tsunami vb)
- 10)Hükümetin ulusal paranın değerini korumak amacıyla ihtiyacı olan rezervleri sağlama
- 11)Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri borçlanma baskısı altına almaları

Hükümetin yukarıda belirtmiş olduğumuz sebeplerden dolayı doğmuş olan kaynak gereksiniminin sağlanması için gelirinin yüksek olması ve ya içerideki fon piyasadan elde edilebilirliğinin yüksek olması gerekmektedir.Aksi takdirde devletlerin ihtiyaç duydukları fon miktarını iç kaynaklardan yüksek olmasının ve kendi gelirini aşmasının sonucu,dış borçlanma yoluna başvururlar.Her zaman iç piyasalarda yeterli fon miktarı olsa bile bunu içeriden sağlamak ekonomide bir takım dengesizlikler

yaratılabilir. Böyle durumlarda da devletler dış borçlanma yoluna giderek fon ihtiyacını karşılama tercihini dışarıdan yana kullanabilmektedirler.

3. Osmanlı Devleti Ekonomik ve Sosyal Dinamikleri

Osmanlı'nın ekonomik yapısı onun yaşam sistemi ile alakalı olup bu yaşam tarz ve sisteminin de toplumun düşünce yapısıyla güçlü bir bağlantısı vardır. Zihniyet, bir topluluğun yaşam tarzını biçimlendiren düşünceler sistemidir. Osmanlı'da bu zihniyet ve yahut düşünceler sistemini etkileyen birden fazla unsur ve faktör mevcuttur. Bu faktörleri daha fazla dini temelindeki amaç ve ilkeler bağlamında oluşturabiliriz. Bunun nedeni ise kuruluş aşamasında karışık ve çok yönlü bir etkileşimle karşı karşıya olmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu İslamiyetin miras bırakılan devletlerinin öncüsü olarak başı çekmekteydi. İmparatorluğun ve iktisadi yaşamın temeli kuruluşların, İslamiyet ile yakından bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Osmanlı düşünce yapısını etkileyen faktörlerin başında gelenekçilik gelmektedir. Gelenek daha önceden deneyimlenmiş bir birikimin var oluşunu destekleyerek tartışılması gereken bir faktördür. Bu tecrübenin İslam ve Osmanlı yapısına intibak ve esneklik kazandırması mevcuttur. İmparatorluğun içerisinde dili, dini, ırkı, aile yapısı ve birden fazla kültürdeki insanların barışçık bir şekilde bir arada huzurla yaşayarak hayatlarını nasıl devam ettirebildiklerini yani çoğulculuğu gözlemliyoruz (Tabakoğlu, 2005, 139).

Gelenekçi bir yapısının olmasının yanında Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşamla ilgili alınan kararlarda bunun etkili olması, Osmanlı ekonomisinin ulusal düşüncesini belirleyen iki temel ilke mevcuttur. Bunlardan ilki devlet hazinesinin gelirlerini sürekli yükseltmeyi amaçlayan fiskalizm ve ikincisi tüketim kısmını ilgilendiren yani toplumun gereksinimlerini karşılamadaki aktiviteleri içerisine alan provizyonizm (iaşecilik) ilkeleri Osmanlı'nın ulusal iktisadi düşüncesini dünyaya göstermektedir (Genç, 2014, 41).

Fiskalizm'e göre, devlet hazinesinin gelirlerini en üst düzeyde tutarak Osmanlı maliyesinin hasıla ve gelirlerini yükseltmekti. Bunun gerçekleşmesi de sürekli güçlü bir şekilde ilerlemekten geçiyordu. Provizyonizm (iaşecilik) ilkesine göre ise önce kentlerin ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle üretilen malların ucuz, bol ve aynı zamanda kaliteli olması ile birlikte üretimin yüksek düzeylerde seyretmesini arzulamaktaydı. Piyasada arzı yüksek tutması amacıyla tüccarlar bulunuyordu. Sınırların genişlemesi neticesinde ticari yolların denetim ve güvenliğini kontrolü altına almak provizyonizmin temel prensibidir (Parlak ve Parlak, 2012, 21).

Provizyonizmin bir diğer tarafı ise tüketimle alakalıydı. Köyden şehre olan göç faaliyetlerinin durdurulmasını sağlayarak şehrin nüfusunu denetim altına almak ve ihtiyaçlarını belirlemek kritik bir öneme sahipti. Buna yönelik düzenlemeler gerçekleştiriliyordu. Sebebi ise üretilen malların diğer şehirlere aktarılması iaşe ile gerçekleşiyordu. Osmanlı başta başkent olmak üzere İstanbul, Edirne ve Bursa gibi önemli vilayetlerin yanı sıra tüm devleti içerisine alacak bir iaşe sistemi inşa etmiştir. (Güran, 2014, 41.)

Konya Sanayi Mektebi, bölgedeki kimsesiz, fakir çocuklara eğitim vermek, meslek öğretmek amacıyla açılmış bir okuldu. Bu çocukları meslek sahibi yapmak ve eğitimi hale getirmek için açılmıştı. Bu okul bölge halkının destekleriyle kurulmuştu. Zaman içerisinde okul gündüzlü ve yatılı hale geldiğinden öğrenci sayısı da arttı. Okula gelir elde etmek amacıyla un fabrikası, çeşme gibi gelir getirici kuruluşlar yapılmıştır. (Karataşer, 2017).

Ayrıca II.Abdulhamit döneminde petrol yataklarına da önem verilmekteydi.Sömürgeci ülkelerin hammadde kaynakları için mücadelesinin sürdüğünün Sultan Abdulhamit farkındaydı.Bu sebepten ötürü stratejik bölgelerin petrol yatakları mülkiyet,Hazine-i Hassa bünyesine devredilmişti.Dolayısıyla petrol ile ilgili araştırma isteğinde bulunan devletler hanedanın bilgisi olmadan işlemde bulunamıyorlardı.(Karataşer,2017).

Bâbîâlî'nin birincil amacı nüfusun çoğunluğunu barındıran İstanbul sakinleriydi. Kömür Dar'ül-hilafet'ül-aliyye/İstanbul sakinlerinin temel ihtiyaçlarından (havaic-i zaruriye) biriydi. İstanbul'da halkın bu gereksinimi denetim altına alan kuruluş ise Şehremaneti'ydi. Şehremaneti kömür ihtiyacı konusunda Bâbîâlî'ye, Bâbîâlî'de başta kaptanpaşa olmak üzere ticaret nezareti ve diğer mahalli görevlileri uyarıyor, konuyu onlara tevdi ediyordu.(Karataşer,2017).

Osmanlı ekonomisinin arz yönü daha ağır basmıştır.Talep yönlü politikalar terk edilip arz yönlü faaliyetler gerçekleştirilmiştir.Kapitaliz talep yönünün arttırılmasına bağlı olduğu için Osmanlı ekonomik sistemine uzak kalmıştır.Osmanlı'nın klasik milli iktisat görüşüne göre insan tüketen değil üreten olmalıdır.Alıcı değil verici işlevinin daha etkin kullanılmalıdır.Bencilliği ve hayasızlığı terk etmelidir.Osmanlıda iktisadi bireylerin görüşlerinin oluşumunda ahi düşünce yapısının etkisi büyüktür.

İslamın güzel ahlaka dayandırılmasını öngören Ahilik,gündelik hayata yansiyarak dayanışmacı bir zihniyetle toplumun her kesimine Osmanlı döneminde yayılmıştır.İslamın bağdaştırdığı harcama(infak) kavramı arz yönü baskın olan toplumun gerçekleşmesinde maddi tarafı temsil eder.Bireyin kendinden başlayarak toplumun bir parçası halinde bütünleşerek birbirlerine bağlanması amaçlanır.Arz yönlü ekonomi burada akıllara gelmektedir.İktisat birey içindir.Ekonominin temel işlevi bireyin fayda ve refahını arttırarak piyasalarda gerekli miktarda ürün bulunmasını sağlamaktır. Arz yönlü ekonomi bunu gerektirir.Birey arzu etmiş olduğu malı memnun olduğu ödemeye razı olduğu fiyatından satın alabiliyorsa refaha ulaşabilmiş demektir.Bu refahı oluşturup sürdürebilmenin yolu ise arz yönlü ekonominin toplumun her kesiminin düşünce yapısına oturması ile mümkün kılınmaktadır (Tabakoğlu,2005,143).

Osmanlı iktisat yaşamında tarımsal faaliyetler önemli bir konuma sahipti.Tarımsal faaliyetlerin milli ekonomi içerisindeki yeri göz ardı edilemeyecek kadar yüksekti.Tarımsal alanlarda faaliyet gösteren nüfusun toplam çalışan nüfusa oranı yüksektir.Siyasi sınırların gelişmesiyle birlikte kurulan vilayetlerin harcamaları savunma ihtiyaçları gibi sebepler,üretim tahsis edilmiş olan kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını ve devletin iktisadi yaşam üstündeki bir kontrol mekanizması uygulamasını kaçınılmaz bir hale getiriyordu.

Bu nedenle toprakların hangilerinin üretime açılacağını,hangi topraklarda nasıl bir üretim tekniği kullanılacağını ve üretilen ürünün ne olacağını,niteliğini devlet planlaması içerisinde tutuluyordu.Denetim mekanizması tarımsal faaliyetleri,sınai ve zirai üretimi,ticaretteki düzenleme ve faaliyetleri,zanaatları güçlü bir şekilde teftiş ediyordu.Sınai faaliyetler tezgahlarda ve imalathanelerde gerçekleştiriliyordu.Kontroller sonucunda üretim bir sistem ve düzene dayatılıp iktisadi faaliyetlerin kontrol altında olması sağlanıyordu(Geyik,2013,3)

Osmanlıda Lonca teşkilatlarının faaliyet ve görevlerini ise şöyle sıralayabiliriz (Cem,2007,60):.

-Devlet fiyat ve kaliteyi teşkilat sayesinde basit bir şekilde denetliyor ve karara bağlıyordu.Loncanın desteğiyle üretim düzenlenip,spesifikasyonlardan arındırılıyordu.

-İktisadi rekabetin engellenmesi,kaynakların etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlıyordu.Malların fazla bir şekilde üretilmesi engellenip israftan kaçınılması teşvik ediliyordu.

-Üretimde kullanılan hammadde gereksinimi karşılanarak,fiyatların artmasına ve suistimal edilmesine müsaade edilmiyordu.

İşçilerin hepsinin disiplin ve düzen içerisinde üretime devam edip kurallara uyması,hem faaliyetlerin verimli hale gelmesine hem de devletin teşkilat sayesinde kontrolünün artmasına otoritesinin güçlenmesine destek veriyordu.(Cem,2007,60)

3.1. Ekonomik ve Sosyal Yapıdaki Bozulmalar

Osmanlı iktisadi sistemi 17.yüzyılın başlarına kadar sorunsuz bir şekilde işlemiş,fakat 16.yüzyılın sonlarına gelindiğinde problemler yaşanmaya başlamıştır.Bu problemlerin kaynağında dışarıdaki nedenler yatıyordu.Avrupadaki ekonomik sistem merkantilizm akımlarından etkilenerek yeni bir yapıya kavuşuyordu.Sermayenin daha fazla olması,sınai ham madde arayışları hız kesmeden devam ediyordu.Sömürgeciliğin hat safhada olduğu bu dönemde devletler ticaret yollarının yetersizliği nedeniyle keşifler yapıyorlardı.Bu keşifler sonucu icat edilen yenilikler ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti için sancılı süreç başlamış oldu.

Osmanlı'nın iktisadi ve sosyal bakımdan sorunlar yaşamasının bir diğer nedeni de fiyattaki istikrarsız olan hareketlerdir.Amerika'nın keşfedilmesi altın ve gümüşün piyasalara zerk edilmesiyle piyasalardaki talep yetersizliği karşılanmaya çalışılmış ve ham madde gereksinimi yükselmiştir.Fiyatların yüksek olması ham madde ihtiyacını tüccarlar tarafından kendilerinin karşılamasına yöneltmişti.Osmanlı'nın geniş alanlara yayılan sınırları nedeniyle ham madde kaynaklarının bol ve ucuz olması Avrupalı tüccarların ilgisini çekiyordu. Fakat Osmanlı'da fiyatlar kontrol altında tutuluyordu.Yerli tüccarların zarar görmesini engellemek adına devlet gümrük kapılarını yabancılara karşı kapalı tutuyordu(Geyik,2013, 4).

Avrupa'da sınai faaliyetlerin ilerlemesiyle birlikte gereksinim duyulan ham maddelere çok yüksek fiyatlar verilmesi Osmanlı iktisadi sistemine zarar veriyordu.Osmanlı'da yerli esnafın satmakta olduğu ham maddeyi yabancılar yüksek fiyatlar vererek ülkede bulunun ham madde fiyatlarının yükselmesine ve ham madde yetersizliğine neden oluyorlardı.Osmanlı bu duruma engel olmak adına bazı önlemler almaya çalışmıştır.Ancak vermiş olduğu imtiyazlar nedeniyle bu pek de mümkün olmuyordu.Osmanlı bu nedenle gün geçtikçe Avrupaya ait sınai ürünler pazarlayan ve satan,karşılığında ise mamül mal ithal eden ülke durumuna düşmüştü.Bunun sonucunda dış ticaret dengesizliği sorunu oluşmuş enflasyonda artış gözlemlenmiştir.Osmanlı parası değer kaybetmiş ve bütçe üzerinde yük oluşmasına sebep olmuştur.Osmanlı ulusal parasının değer kaybetmesinin nedenlerini şöyle sıralamak mümkün olacaktır(Tabakoğlu,1985, 17);

-Osmanlı sınai ham maddelerinin fiyatları düşük olduğundan Avrupalılar satın alarak yerli esnafı zor duruma sokuyorlardı.

-Sanayinin Avrupa'da ilerlemesiyle birlikte buralardan gelen mallar ucuz olduğundan yerli esnafın bu mallarla olan rekabeti zayıf kalıyordu.Ve olumsuz etkileniyorlardı.

17.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı için hayati önem taşıyan vergilerin değeri kaybedilmiş olup eskisi gibi önem verilmiyordu.Vergi gelirlerinde azalma,mali buhrana sebep olmuş devletin bütçesinde önemli sayılabilecek dengesizlikler oluşmuştur.Ticaret yollarının eskisi kadar değerli olmaması ve yerli tüccarı korumak amacına sahip Lonca Teşkilatı'nın da kaçakçılığın artmasına sebebiyet vererek devletin gelirlerinde kayba sebep olmuştur.Enflasyonun neden olduğu paranın değer kaybetmesi ve fiyattaki düşüşler ordu gereksinimlerini gidermede yetersiz kalıyor bütçe açıkları oluşuyordu(Cem, 2007, 137).

Hal böyle olunca Osmanlı yeni kaynaklar bulmakta güçlük çekiyordu.Osmanlı bu nedenle topraktaki miri sistemi terk edip iltizam sistemine geçiyordu.Timar sistemide amaç üretim ve verimliliği arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaktı.Ve bu çalışmaları gerçekleştirirken devletin ordu gereksinimi olan asker gücü timar tarafından karşılanıyordu.Bunlar gerçekleştirilirken devlet sıkı denetimlere tabi tutuyordu.İltizam sisteminde devlet topraktan elde edeceği gelirleri önceden tahsil etmek amacıyla verebileceği en yüksek değerden mültezimlere satışını gerçekleştiriyordu.Bu sayede satın alınan topraklarda söz sahibi olan mültezimler üretim ve geliri maksimuma çıkarmayı amaçlıyorlardı.Ancak mültezimler daha fazla gelir ve daha çok toprak elde etmeyi amaçladıklarından köylünün üstünde bir baskı oluşturma çabası içerisindeydiler.Tefecilik, borçlanma gibi uygulamalar köylünün sahip olduğu toprakların üzerinden çekilmesine neden oluyordu.Topraktan ayrılan köylüler şehirlere göç edip oralarda çalışma imkanı bulmaya çalışıyorlardı(Geyik, 2013, 6).

Osmanlı'da iltizam sisteminin zararlı etkilerini sayacak olursak(Cem, 2007, 138-139):

-Toprakların hakimiyete devlete aitti.Ancak mültezimler bu hakkı ele geçirdikten sonra daha fazla gelir elde etme amacıyla üretimlerini arttırıyorlardı.

-Mültezimler ayan sınıfının doğmasını sağlayarak devlete karşı güçleniyorlardı.Böylece topraktaki üretim ve mülkiyet bireylerin ellerine geçmiş oluyordu.Bunun neticesinde gelir elde etme çabası toprağın veriminin düşmesine sebep oluyordu.

4. Dış Borçlanmaya Neden Olan Faktörler

Geniş bir alana yayılmış ve birden fazla devleti hakimiyeti altında bulundurması sebebiyle tarih yazarlarının “süper güç” diye nitelendirdiği koskoca bir imparatorluk olan Osmanlı'nın dış kaynaklardan finansman ihtiyacını karşılamaya mahkum bir hale gelmesindeki nedenler yalın bir temele oturtulamaz.Böylesine büyük bir cihan devletinin borçlanmaya ve iflasın eşiğine sürünlenmesine açılan nedenler tek bir tane olamaz. Bu nedenle gerek devletin içerisinde gerekse dışarısında yaşanan değişikliklere ve bu değişikliklerin yaratmış olduğu etkilere bakmamız gerekmektedir.Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yüzyılda dış borca sürüklenmesini sağlayan faktörler çeşitlilik göstermektedir.16.yüzyılın başlarından başlamış olup süreklilik kazanan mali problemler ve 18.yüzyıl buhranını gerçekleştirmiş,bir taraftan devletin dış borçlara olan gereksinimini daha da arttırmıştır.Borçlanmanın altında yatan nedenleri tek tek açıklamaya çalışacağız.

4.1. Mali Sebepleri ve Bütçe Açıkları

Devletin yapmakla yükümlü olduğu toplumun refah seviyesini üst düzeylere çıkarmak amacıyla türlü verim sağlayan yatırımları mevcuttur.Bu sürede diğer ülkelerin sınıai alandaki faaliyetlerini geliştirmesi devleti sanayi alanında harcamalar yapmasını kaçınılmaz bir hale getirmektedir.Ülkelerdeki sınıai faaliyetler ile harcamalar arasında pozitif bir ilişki söz konusudur(Erdem,2015, 11).Kısa bir şekilde bahsedecek olursak devletin borçlanması gereksinimlerinden dolayı meydana gelmektedir.Devletler zaman hızla devam ettikçe gereksinimleri pahalılaşp artmakta ve mali gelişim için yatırımlar yapmaya çalışmakta,savaşlar sonrası zor şartlar altında bütçeye yük olan borçlanmalar gerçekleştirme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır(İnce,2001, 12).

Devletin yapmakla yükümlü olduğu kamusal giderlerin,ve bu kamusal harcama kalemlerinin genişliği,vergi gelirleri ve umumi gelirlerin genişliğinden fazla olur ise bütçe açıkları meydana gelmektedir.Bütçenin açık vermesi borçların meydana

gelmesini tetikleyen bir etkidir(Erdem,2015, 11).Sultan II.Abdülhamit sayesinde eğitimde yaşanan ilerleme ile dış borçların yükü azalmıştır. II. Abdülhamid dönemi, müfredatta İslamiyet'e daha kuvvetli bir vurgu ile birlikte, eğitimde artan bir kurumsal modernleşme sürecini de içermektedir(Karataşer,2017, p. 428).

Kısaca özetleyecek olursak kamu harcamalarını dengelemeyen vergi gelirleri oluşacak olursa devlet borçlanma yoluna başvurarak bütçenin yeniden dengeye gelmesini sağlamaya çalışacaktır.Bütçe açıklarının meydana gelmesinin temelinde yatan faktör sektörün büyüme hızının planladığı gibi gerçekleşmesini sağlayacak olan kamu yatırımlarının yetersiz kalması kısaca kamu finansman açığının gerçekleşmesidir.Bunun neticesinde kamu yatırımlarını meydana getiren kamu tasarrufları yetersiz ise konsolide bütçe açığının oluşması kaçınılmaz olacak ve borçlanma yoluna başvurulacaktır.(İnce,2001,12-13)

4.2. İktisadi Nedenler

Devletler için önem teşkil eden sorunların başında gelen iktisadi dengenin sağlanması ve dengenin mevcut şekilde idame ettirilmesidir.Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında iktisadi kalkınma için gerekli olan kaynakların varlığı önemlidir.Tasarrufların yetersiz olması sebebiyle yatırımları gerçekleştirmeye yarayan finansman birikimleri bulunamamaktadır.Bu sebeple gerekli finansman kaynağını sağlamak için borçlanma yoluna gidilmektedir.

Ekonomilerde meydana gelen devresel hareketlerin zararlı etkilerini minimuma indirmek için devlet borçlanma yoluna başvurabilir.Toplam arzın toplam talebi aştığı dönemlerde fiyatlardaki gerilemeyi durdurmak için hükümet genişletici bir politika seyreder.Genişletici ekonomi politikalarında Merkez Bankası emisyon ve ya borçlanma yöntemlerini denemektedir. Fakat genel olarak borçlanma tercih edilir(Yıldız,2011, 320). Toplam talebin toplam arz karşısında geride kaldığı durumlarda ise işsizlik mevcuttur.Üretim maksimum kapasiteyi yansıtmamaktadır.Atıllık söz konusudur. Bunun sebebi yeterli talep düzeyi olmadığından üretilmiş olan mal ve hizmetlerin satılmamasıdır.Neticede fiyatlar azalacak arz güçleri arzlarını kısma yoluna başvuracak ve işçilerin işlerine son vereceklerdir.İşsizlik sorunu gözlenecektir.Zararlı etkilerden kurtulabilmek için toplam talebi uyarıcı politikalar gerçekleştirilmelidir.Harcamaların arttırılması yönünde politikalar etkili olacaktır.Harcamaları arttırıp toplam talebi uyarmanın yöntemi ise kamu harcamalarını yükseltmekten geçer(Erdem,2015 13).

Devletin kamu harcamalarını gerçekleştirebilmesi için gerekli fon kaynağı vergilerdir.Esasında borçlanma vergiye genel itibariyle ikame edilen bir yöntemdir.Tam istihdam denge durumu söz konusu iken toplam talep ve toplam arz miktarı denge seviyesinde eşit durumdayken devletin tercihi mevcut durumu sabitlemektir.Bu koşullarda vergi ya da borçlanma araçlarına başvurulabilir.

4.3. Diğer Nedenler

Ülke olağanüstü bir durumla karşı karşıya kalabilir, ve ya bir savaşın eşliğinde bulunabilir.Savaş sırasında olabilir.Ülkeler savaşa katıldıkları zaman iktisadi açıdan büyük problemlerle karşı karşıya kalırlar.Milli savunma harcamaları için elinde olan bütün finansman kaynaklarını bu yolda kullanmak mecburiyetindedir.Bu kaynağı ise iç ve dış borçlanma yoluyla sağlar.Aynı zamanda savaş sona erdikten sonra etkilerinin azaltılması,zararların kapatılması adına borçlanma tercih edilmektedir.Böyle durumlarda borçlanmak hayati bir önem taşır. Böyle bir durumda devlet gelir ve giderlerini karşılayacak güce sahip değildir.Aynı zamanda ülkede oluşabilecek doğal

afetler de bütün yapıları ortadan kaldıracak büyüklükte olabilir.Devletin harcamalar gerçekleştirerek oluşan yaraların sarılması zorunlu hale gelir.Devletin iktisadi gücü kaybolur.Ve toplum vergi ödeyemez hale gelir.Bununla kalmayıp vergiler ertelenip ve affedilebilir(İnce,2001,18-19)

5. 17. ve 18. Yüzyıllardaki İktisadi Bunalım

Osmanlıda 17.yüzyıl başlarından itibaren gerçekleşen iktisadi ve mali buhran ilerleyen süreçte giderek daha da içerisinden çıkılmaz hale gelerek büyük bir sorun haline gelmiştir.Devlet 18.yüzyıla vergiler üzerindeki hakimiyetini kaybetmiş bir şekilde girmiş,bu buna sebep olan tahsilat metotları,bozulmuş olamn tımar sistemi ile birlikte girmiştir.Nüfusun artması ve sınırların daralması,askeri ve teknik alanlardaki teknolojinin geri kalması,gelişmiş olan ekonomik yolların üzerindeki etkinliğin kaybolması,Osmanlı İmparatorluğu'nu bu süreçte mali bir buhrana sürüklemiştir.Askeri,siyası,sosyal ve teknolojik alandaki gerilemeler devleti kaçınılmaz bir borçlanmaya sürükleyen yolun temel adımları olmuştur.Sürecin bu yıllarda buhranın etkisiyle ekonomik,siyasal ve askeri alanda borçlanma yoluna başvurulmuştur(Yılmaz,2002: 188).

5.1 İktisadi Bunalımın Nedenleri

II.Viyana Kuşatmasının 1683 yılında yenilgiyle sonuçlanması ve 1699 yılında Karlofça anlaşması ile ilk defa toprağını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti kaybetmiş olduğu alanları baştan almaya çalışarak böyle bir yol izlemiştir.(Tabakoğlu, 1985: 207-8).Fakat İran'la yapılmış olan savaş ve Rusların artmış olan gücüyle sulara serbestçe girme girişimleri savaşların birbiriyle sıralı olarak devam etmesini sağlamıştır(Morawitz, 1978: 12).

Sürekli devam eden savaşlarla tarıma elverişli alanların ve savaş alanlarının dahilinde bulunan maden ocaklarının işletilememesi imparatorluğa savaş maliyetlerinin ağır bir yük olarak binmesine neden olmuştur.Askeri alandaki teknolojilerde geride kalınması esas olan savaş gelirlerinin olmaması,bütçeye iktisadi açıdan büyük bir yük yüklemiştir.Ordu mensuplarına ödenmekte olan ve bütçenin büyük bir kısmını meydana getiren mevacic ödenekleri de kaygıya neden olan askeri ödemeler içerisinde konumunu korumuş olup devletin giderleri arasında daha fazla bir yük meydana getirmiştir.

Savaşın yaratmış olduğu ortamda ordu mensuplarının sayısının artışı ayrıca savaş esnasında gelir düzeyi düşmüş olan halk,devletten iş talep etmiş ve devlet içerisindeki kadroların şişmesine sebep olmuştur.Öte yandan Osmanlı'nın kaybetmiş olduğu bölgelerdeki devlet işçilerinin maaşlarının kesilmemiş olması giderleri artırmış,askerlerin vergi dışında tutulması da vergi gelirlerini azaltmıştır(Tabakoğlu, 1985: 212).Savaşların uzun sürmesi ve ardından emeğin kalitesinin azalması üretimi düşürmüş bu da vergiden elde edilecek olan gelir kalemlerinin azalmasına neden olmuştur.

Savaşların üst üste kaybedilmesi ve mevacic ödemelerini alamayan ordu görevlileri devlete karşı ayaklanma ve isyan girişimlerinden kaçınmamıştır.Tımandan iltizam sistemine geçişle birlikte güçlü bir ayan hiyerarşisi ortaya çıkmıştır.Kapıkulları,mültezimler,yeniçeriler,sipahiler,kadı ve müderrislerden meydana gelen ayan grubu vergilerin toplanma yetkisi ellerinde bulduklarından vergi gelirlerinin bir kısmını ele geçirmiştir.Topraklarını devamlı genişletmeye çalışan ayanlar özel ordu güçleri oluşturmuşlar ve devletin aleyhine büyüyüp, genişleşmişlerdir.

Buradan da anlaşılacağı üzere mali bunalımlar devletin merkezi otoritesinin güçsüzlüğünden ve ekonominin sağlam bir temeli olmadığından gerçekleşmiştir. İktisadi bunalımın ve sosyal sıkıntılarla boğuşmakta olan halkın vergi yüklerinden kurtulmak amacıyla tarımı terketmesi, kentlere göç etmesi (İstanbul, Edirne, Bursa gibi) emeği tarımdan ayırarak yetersiz olan tarımsal alanların olumsuz olarak daha da azalışına sebep olmuştur. Üretim azalmış, şehirlerde mallara olan talep artmış ve talebi karşılayacak üretim olmadığından fiyatların artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan fiyatların bu kadar artmasına neden olan bir diğer neden ise taşıma adı verilen işlemdir (Pamuk, 1999: 102). Ayrıca paranın değerini yitirmesi altın ve gümüş fiyatlarının yükselmesi fiyatlar genel seviyesinde artışa yol açmıştır.

Burada saymış olduğumuz ekonomik nedenlerin yanında bir de siyasi yönetimin merkezi otoritesini, gücünü yitirmesi neticesinde toplumun içerisinde huzursuzluk yaratmaya cesaret edebilen bir takım kişi grupları oluşmuştur. Tımarın bozulan düzeni, halkın göç ettiği ve boşalan yerlerde güvenliğin yok olması, yollarda taşımacılık yapan tüccarların yollarını kesenler, hazinenin gelir kaybı yaşamasına neden olmuştur. Devletin halkı korumak ve savaşlarda her daim hazır olarak beklemekle görevlendirmiş olduğu "kapı halkı" adı verilen asker grubu ise merkezi otoritenin zayıflamasını fırsat bilmiş ve bunu kullanıp yağmacılığa başlamıştır. Otoritenin zayıfladığı dönemlerde etkinliği daha da arttırmışlardır. İktisadi bunalımın en büyük nedeni olarak gösterilen iç güvensizlik ortamı iktisadi yaşamı olumsuz yönde etkilemiştir.

Ayrıca Osmanlı'nın dış yeniliklere ayak uyduramaması, dış faktörleri yeterince iyi takip edememesi sonuçları ağırlaştırmıştır. Amerika'nın varlığının bulunuşu, doğu sınırlarının İran'la yapılan savaşlar sonucu kullanımının durması ve hakimiyeti kaybedilen Akdeniz, başarısız bir şekilde dönülen Avusturya seferleri, ticaret yollarının yön değiştirmesi, iktisadi bunalımı daha da derinleştirerek içinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir.

6. Osmanlı Devleti İstanbul'un İaşesi

Osmanlı Devleti'nin en önemli konular arasında tuttuğu İstanbul iaşesi devletin kritik bir görevidir. Osmanlı Devlet yıllar boyunca tarihte İstanbul'un iaşesi için değişik yöntem ve önlemler uygulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren hakimiyeti altına aldığı topraklarda iktisadi, idari açıdan merkezi bir otoriteye ulaşmıştı. Sağladığı bu sistem sayesinde İstanbul'da bulundurduğu büyük askeri ve bürokrat kadrosu İstanbul merkez olacak şekilde mevcut durumda bulunuyordu. Diğer bir taraftan coğrafi olarak da kritik bir öneme sahip olan İstanbul, devletin en önemli şehirlerinden biri hale gelmiştir.

Yönetimin uyguladığı iktisat politikaları nedeniyle İstanbul farklı bir önem arz ediyordu. İstanbul şehri diğer tüm üretim alanları ve bölgelerinin üretimden fazla kalan payları aktarması gereken bir bölge olarak saptanmıştı. Bu nedenle İstanbul hem ticari hem de üretim yönünden aktif bir bölge konumundaydı.

İaşeyi gerçekleştirmek amacıyla emanetler, divanlar, ambar ve çarşılar şekline örgütlenme planlaması yapılmıştı (İnalçık, 1994, s.118). Osmanlı'da iaşenin gerçekleşmesinde zahire hazinesi padişah 3. Selim vaktinde faaliyete geçmiştir. Zaman zaman kente kıtlık durumları meydana geliyor, iâşe sisteminde yeniden düzenlemeler yapılıyordu. Hazine faaliyete geçmeden önce İstanbul'un aşamadığı en büyük sorun ekmekti. Temin edilen tahıl ekme için yeterli gelmiyor, ve özellik olarak ekmeğin yapımını karşılamıyordu. Tüketicinin haklarının korunması amacıyla yapılan düzenlemeler üreticinin ve tüketicinin güvenmesine ve fiyatların serbestliği

hoşnutsuzluğa sebebiyet veriyordu.Zahire hazinesinin faaliyet amacı görülen problemlerin çözüme kavuşturulması yönündeki istekleri karşılamak içindi.

7. Osmanlı Dış Borç Serüveni ve Muharrem Kararnamesi

Sultan Abdulhamit tarafından çıkarılan bir kararname ile Osmanlı ve Osmanlının dış borç alacaklılarının taraflarını oluşturduğu Avrupalı ülkelerin temsilcilerinin oluşturduğu yönetim kurulu tarafından yönetilen ve Osmanlı Devletinin dış borçlarının ödemelerinin bir sistem ve karara bağlanmasını temin eden tahsisini ise Osmanlı Hazinesi gelir kaynaklarından gerçekleştirme hedefi olan komisyona Düyun-u Umumiye Meclisi ve bu meclisin idaresini gerçekleştirmekte olduğu kuruma da Düyun-u Umumiye İdaresi adı verilir.Sultan Abdulhamit ilan etmiş olduğu kararname ile kurmuş olduğu idare 1876 yılında tahta çıkışı ile başlamış olup Kırım Savaşı ile devam eden ve kısa zamanda bir çığ gibi büyüyen yüksek meblağlara ulaşmış olan Osmanlı Devleti dış borçlarının ödenmesi,bundan bir yıl önce Ruslara yakınlığı ile tanınan ve bu sebepten ötürü “Nedimof” lakabını alan Mahmut Paşa'nın sadrazamı olduğu dönemde durdurulmuştu.(1875).Sultan Abdulhamit 1876 anayasası gereklerine göre kurulmuş olan meclisin açılış konuşmasında babası I.Abdulhamit tanzimatı başlatıp ülkenin huzurla refah içerisinde olması için gereken her tedbiri almış,işler iyiye giderken bir anda Kırım Savaşı baş göstermiştir.Kırım savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu harcamalar artmış ve o zamana kadar kimseye bir sikke borcu bulunmayan Osmanlı hazinesi dış borç almaya zorlanmış ve böylece Osmanlı dış borç serüveni aralanmıştır.Dışarıda ve içerisinde sorunlarla başa çıkılamamıştır.Devlet mali sıkıntı içerisine düşmüştür.Ödemeler durdurulmuş,gerekli olan finansman kaynağı borçlanarak sağlanmıştır.Bu sıkıntıyla tahta çıktığından beri karşı karşıya olan Sultan Abdulhamit bu durumun yenilmesi için milli olarak seferberliğe başlanması,dış borç ödemelerinin gerçekleştirilmesi,ülkenin iç ve dış refaha ulaşp,huzurla yönetimin idame ettirilmesi için herkesden ricada bulunmuştur.

1877,78 yılları Osmanlı-Rus savaşlarının on ikincisinin gerçekleştiği yıllardır.Osmanlılar için hezimetle sonuçlanmıştır.Ruslar,batıda Yeşilköy sularına kadar yol almış,Erzurum ise kuşatma altına alınmıştır.Osmanlı Devleti'nin barış görüşme istekleri,Avrupalıların müdahalesi ile Berlin'de bir barış müzakeresi toplanmıştır.Bunun önceleri ait oldukları devletlerine müracaat eden yabancı alacaklılar,Berlin barış anlaşması sırasında İtalyan hükümeti baş delegeliği yapan Kont Corti'ye başvurarak,Osmanlı borç sorunlarının müzakereye dahil edilmesini istemişlerdir.İtalyan temsilcisinin aktardığı bu istek Berlin barış anlaşmasını bizzati yürüten Alman imparatorluğunun kurucusu Şansoliye Bismarck tarafından tasvib edildi.Sonucunda Berlin Barış müzakerelerine ödemesi durdurulmuş olan Osmanlı borçları ile ilgili özel bir protokol eklenmiş oldu.XVIII Numaralı protokol.

6.1.Berlin Barış Müzakereleri

Berlin Barış anlaşmalarına mali hükümler ile ilgili konulan maddeler şöyleydi; Osmanlı Devleti mali bir reform yapacak ve bu yönde çalışmalar sürdürecektir.Bu anlaşma ile bağımsızlıklarını ilan eden Karadağ,Sırbistan ve Bulgaristan Osmanlı borçlarından kendi paylarına düşeni kabulleneceklerdir.Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olan batı ve doğu Rumeli vilayetlerinde yönetim özel olarak uygulanacak,bu vilayetlerden elde edilen vergi gelirleri ile Osmanlının tahsis edeceği diğer kaynaklar,Osmanlının dış borç ödemesinde kullanılacaktır.Osmanlı borçlarının

nasıl ödeneceği bir sisteme oturtulacaktır.Osmanlı Ruslara olan savaşın bedeli olarak tazminat verecektir.

Abdulhamit'in meclis açılış konuşmasındaki ayrıntılar dikkatle incelendiği zaman kendisinin Osmanlı borçlarına bir çözüm getirme gayreti içerisinde olduğu dikkatle gözlemlenmektedir.Padişahın bu isteğine ek olarak Berlin barış müzakeresinin hükümleri eklendiği takdirde görüşmelerin başlatılması adına Osmanlı borç tahvillerini alan ülkeler temsilcilerinin İstanbul'a davet edilmesi kararlaştırıldı.Bab-ı Ali,Ekim 1880'de Osmanlı'ya karşı alacaklı olan kişileri temsil etmesi için İstanbul vilayetine delegeler gönderilmesini istedi.Gönderilen delegeler herhangi bir devletin sorumluluğunda değillerdi.. Fransa,İngiltere,İtalya uyruklu Osmanlı borç senedine sahip olan kişilerdi.Başvuran delegeleri oluşturan kişiler aşağıdaki şekilde sıralanıyordu;

- İngiliz hamilleri temsilci,Eski Dışişleri bakanlığı müsteşarı Robert Bourke,
- Osmanlı borç tahvili almış Fransız alacaklıları temsil eden,Mr.Valgrey
- Macaristan'ı temsil eden eski Washington büyükelçisi Baron Mayr,
- İtalyanları Sinyor Maccardi temsil edecekti.

Müzakereye katılacak olan Osmanlı heyeti ise şu kişilerden oluşmaktaydı.Maliye Bakanı olan Münir Beyefendi,Sayıştay Başkanı olan Çaniç Efendi,Danıştay Başkanı Server Paşa Hazretleri(BAŞKAN),Dışişleri müşaviri olan Kişer Efendi.Osmanlı kadro yapısı ise ilginç meydana gelmiştir.6 üyeden oluşmuş olan heyette iki adet türk üye 4 adet de Musevi,ermeni ve rum uyruklu üyeler mevcuttur.Kadro Eylül 1880'de ilk buluşmasını gerçekleştirdi.Çalışmalar yaklaşık olarak bir-bir buçuk yıl kadar sürdü.Karar oy birliği ile alındı.Sonuç Osmanlı heyeti aracılığı ile sultanın tasvibine sunuldu.Hazırlanan bu kararnameyi padişah bir fermanla tasvib etti.İşte Muharram ayında yürürlüğe konulan bu kararnamenin adı sonradan Muharrem Kararnamesi olarak değiştirildi.

Bu kararname ile alınan kararlar ise şöyledir;

-Osmanlı devletinin bütün borçları yabancı alacaklılar tarafından kurulan yönetimi yabancı ve Osmanlı karması olan bir idareye Düyunu Umumiye İdaresi'ne devredilecektir.Bu idare Osmanlının iç ve dış borçlarını yönetecektir.

-İngiliz,Fransız,Alman,İtalyan ve Avusturya-Macaristan temsilciğini gerçekleştiren 5 üyenin yanında Osmanlıyı temsil eden bir üye ve Osmanlının hazine temsilcisi olmak üzere toplam 2 üye bulunacaktır.

Muharrem kararnamesinin kapsamına bu tarihe kadar Osmanlı'nın yapmış olduğu 15 dış borçlanmadan,Mısır vergi gelirlerinin gösterildiği 1854,55,71 borçlanmaları ile İngiltere ve Fransız aracılığıyla güvence altına alınmış olan 1877 borçlanması dışında öbürleri içerik kapsamına alınmıştır.Ruslara verilecek olan savaş ödencesi de içerik dışında tutulmuştur.Bu tarihteki borç tutar toplamı yaklaşık olarak 250 milyon liraya ulaşmış iken,kararname içeriğine dahil edilerek indirim konu olmuş toplam anapara ve faiz miktarı 212.730.000 Sterlin olarak kabul görmüştür.İndirimler uygulandıktan sonra ise hükümetin aralarında anlaşarak sağladığı ve ödemeyi kabul ettiği sonuncu miktar 129 milyon sterlin şeklinde bağlanmıştır.

6.2. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Yönetimine Tahsis Edilen Gelirler

Düyun-u Umumiye İdaresinin yönetimini üstlendiği;Rüsüm-u Sitte'ye bırakılmış olan;

- pul resimleri
- alkollü içkilere uygulanan vergi

- tütün tekeline elde edilen gelirler
- Samsun,İstanbul,Bursa ve Edirne vilayetlerinin ipek kozası aşar kalemleri
- İstanbul ve çevresinden elde edilen balık avı kalemleri
- tuz tekeline elde edilmiş resim gelirlerinin oluşturduğu,

Bu gelirlere ek olarak elde edilen ayrıca;mevcut durumda %8 olarak devam eden dondurulmuş olan gümrük resminin yükseltiğinde elde edilecek gelirler,gelir ve kazanç vergilerinin yükseltilmesinden sağlanacak gelir fazlasından,Doğu Rumeli vilayetlerinin gelir kalemleri,Bulgaristan beyliğinin yıllık olarak elde edilen gelirlerinden ve yeni düzenlemeler sonucu Devlet gelir kalemlerinden elde edilecek ekstra artışlardan, oluşan gelir kalemleri de bırakılmıştır.Ve bunun sonucunda elde edilen gelirler idarenin ödemekle yükümlü olduğu dış borçlara ayrılıyordu.(Haydar Kazgan, a.g.e., s. 156.)

6.3. İdaresinin Yapısı ve Sorumlulukları

İstanbul merkez olmak üzere kurulacak olan idarenin üyesi sayısı 7 olacaktır.Yabancı alacaklıları temsil eden 5 ve Galata Bankerlerini ve Osmanlıyı temsil edecek birer üye olmak üzere toplam 7 üye temsil yetkisine sahip olacaktır.Yabancı alacaklı temsilciler İngiliz,Hollandalı borç verenler,Fransız,Alman ve Avusturya'lı alacaklılar ile İtalya borç tahvili bulunduran kimseleri temsil ediyordu.Üye kalma süreleri 5 yıl olacaktır.Ve üyelerin yeniden seçilebilme hakları vardı.(Özdemir,2010,76-77)

Bu idarenin sene başlarında hazırlayacağı bütçe planları ile altı ayda bir hesap çıkarımı yapılacak olup,her senenin sonunda ise bilanço hazırlanarak Maliye Bakanlığı'na sunumu gerçekleştirilecekti.Bütçeyi devlet uygun bulursa onaylayacak Hükümetin bütçesi olarak kabul edecekti.Bir adet Osmanlı komiseri ile müfettişler kurulun yönetim toplantılarında yerlerini alacak ve bütçeyi t eftiş edeceklerdi. Osmanlı komiseri ücretini meclisten,müfettiş ise hükümetce maaşa bağlanacaktı. (Yeniay,1964,75)

Düyun-u Umumiye idaresinin sorumluluğu ekonomik ve mali işlerin zora girmelerini engellemek ve toparlamak,gelirleri merkez altında toplamak,alacaklılara borç ödemelerini güvence altına alınmasının teminini sağlamaktır.Borç ödemelerini ise belli bir esasa bağlayarak sistematik bir şekilde ödemelerini gerçekleştirme amacı güdüyorlardı.

6.4. Düyun-u Umumiye İdaresinin Faydaları

Osmanlı hükümet sistemi içerisinde çok uzun yıllar yer almış olan Düyun-u umumiye idaresinin Osmanlı'ya faydaları da bulunmuştur.Düyun-u Umumiye İdaresinin faydalarını sıralayacak olursak(Gürsoy,1984,37-48);

- Borçlarının ifasını yani ödemelerini gerçekleştiremeyecek düzeye gelen devletin mali açıdan saygınlığını yeniden kazanmasını sağlamak

- Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişteki şeklinde yeniden zengin Avrupa ülkelerinin piyasalarına girişini yapmasına yardımcı olmak

- Önceden alınan borçların konsolidasyonunu yaparak(vadelerini uzatmak)borç oranında yaklaşık olarak yüzde 46 düşmeler görülmüştür.

- Kamu yönetiminin etkili bir şekilde nasıl yapılacağını gözler önüne sermiştir.Denetimin iyi olması,memurların teftişinin sağlanması,başarısız memurların işlerine son verilmesi ve başarı düzeyi yüksek olanların mükafatlandırılması gibi.

-Genel borçlar idaresinin gerçekleştirdiği yeni metotlar ile,devletin muhasebe işlemleri düzene sokulmuştur.Bu sayede hükümetin gider ve gelir kalemleri net şekilde belirlenip kayıt altına alınmıştır.

-Aynı şekilde Genel Borçlar İdaresi süreç boyunca bütçe faaliyetlerinin olduğu yayınları düzenli bir şekilde tertibe oturtarak açıklık ilkesini yerine getirmiştir.

-İdare Osmanlı'ya ipek,tuz ve tütün işletmeleri kurmalarına öncülük ederek ekonomik alanların iyileşmesine destek olmuştur.Böylelikle siyasi olarak da ilişkiler iyileşmiştir.

Biraz önce bahsettiğimiz gibi idare devletin işletmeler kurup,üretimi arttırmasına ön ayak olmuş,kurmuş olduğu yeni işletmelerle tesisleri modernleştirip Osmanlı'ya katmıştır.Bunların yanı sıra köy halkı için çiftlik açmış ve bu sayede arz teknikleri gelişmiş ve tarımsal faaliyetler teşvik edilerek kazancın artmasına destek olmuştur.Ekonomi bu sayede gelişerek ödemelerin zamanında yapılması sağlanmıştır.Genel Borçlar İdaresi Osmanlı mali yönetimine proje ve plan prensibini getirmiştir(Kartopu,2012,38).

7. Dış Borçlar (1854-1874)

Table 1 / Tablo 1: 1854-1874 Yılları Arasındaki Osmanlı Dış Borçları / External Debts of Ottoman between 1854 and1874.

Kaynak: (“ÖZBAY TURGUT,Lozandan Sevr'e Türkiye,Anı Yayıncılık,Ankara 2005”)

Borçlanma Tarihi	Borç Miktarı	Arabulucu Kurum
1854	3.300.000	Dent Palmer ve Goldschmit(Londra ve Paris)
1855	5.500.000	Rotshild(Paris ve Londra)
1858	5.500000	Dentpalmer(Londra)
1860	2.240.940	Mires
1862	8.800.000	Deveaux(Londra)
1863	8.800.000	Osmanlı Bankası(Londra ve Paris) ve Credit Mobilier
1865	6.600.000 40.000.000	Credit Mobilier,Sociate General Erlange(Paris)General Credit ve Finans(Londra)
1869	24.444.000	Comptoir dEscompte(Paris)
1870	34.848.000	Hirsch(Brüksel)
1871	6.270.000	Credit General Ottoman ve Luis Cohen Sons
1872	5.300.220	Credit General Ottoman ve Austro Ottoman

1873	30.556.000	Credit General Ottoman Credit Mobilier,İstanbul Bankası
1874	44.000.000	Comptoin dEscompte,Osmanlı Bankası,Austro Ottoman
TOPLAM	238.770.000	

8. Sonuç

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı ile başlayıp devam eden borç sürecini sağlıklı bir şekilde yönetememiş ve dış borçların katlanarak artan ağır yüklerine maruz kalmıştır.İçsel ve dışsal faktörlerden oldukça etkilenen Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı ülkelerin tuzağına kolayca düşmüş,sermaye birikimi fazla olan bu ülkelerden dış borç almayı sürdürmüştür.Bu borç alımı da kapitülasyonların verilen imtiyazların artmasına neden olarak Osmanlı'nın sömürü aracı olmasına neden olmuştur.Bu süreçte II.Sultan Abdulhamit'in öngörülere ve sağduyusu sayesinde alınan dış borçların zararının,kurulan eğitim mektepleriyle her zaman eğitime önem vererek yüksek boyutlara ulaşmasına engel olmuştur.

Osmanlı'nın bu süreçte devlete ait bir milli bankası bulunmadığından 1875 ayrıcalıklarıyla İngilizlerle birlikte kurulan Osmanlı Bankasına imtiyaz ve yetki tanınmıştır.Osmanlı ekonomik dinamikleri,kredi ve fon piyasasına da sirayet etmiş,bankacılık sektörü olumsuz etkilenmiştir.Piyasada çoğunlukla yabancı bankaların hakimiyet sağlamasına neden olmuştur.Dış borç sağlanan ülkeler Osmanlı'yı baskısı altına almış ve bu baskı Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışabilme cüretine ulaşacak seviyeye gelmiştir.Osmanlı Bankası dış borçların güvencesi durumundaydı.Her zaman faizleri yüksek tutuyordu ve borçların anapara faiz ödemeleri durmadan Avrupa'ya doğru gerçekleşiyordu.Bu da Osmanlı Devleti'nin kapitalist Avrupa otoritelerine teslim olması anlamına gelmekteydi.Dış borçların ödenememesi Osmanlı Devleti'nin 1881 yılının Aralık ayında Muharrem Kararnamesi adı verilen çeşitli vergilerin borçların ödenmesine ayrılacağı,borçların ödemelerinin garanti ve güvence altına alınacağı bir idare kurulması öngörüldü.Borçlarını alamayan alacaklıların temsilcilerinden oluşacak olan bu idarenin adı Düyun-u Umumiye İdaresi idi.Bu sayede Avrupalı ülkelerin Osmanlı'nın iç meselelerine karışma olanağı resmileşmiş oldu.Bu idare zamanla Osmanlı maliyesinin yaklaşık olarak %32'sini kontrol eder hale gelmiştir. Osmanlıyı mallarını satmak açısından geniş bir Pazar olarak gören Avrupalılar ,bir yandan satışlarını gerçekleştirirken,bir yandan ham madde olanağı sağlıyorlardı.El ele vererek kurdukları şirketlerle Osmanlı'da endüstri,bankacılık,kamu hizmetleri,tarım ve ulaştırma gibi bir çok alanda yatırım yaparak fırsatları değerlendirme şanslarını kaçırmıyorlardı.Böylece Osmanlı'da altyapı yatırımları,elektrik,su,gaz,tütün işletmeleri gibi birçok sektörde yabancılar hakimdi.Osmanlı Avrupalılar için açık bir pazar haline gelmiş ve üzerinde sömürge faaliyetleri artış göstermişti. Dış borçlar yüzünden sürekli gerileyen Osmanlı Devleti üzerinde yabancı alacaklıların ve diğer yabancıların faaliyetleri gün geçtikçe artış göstermişti.Süreç öylesine ilerlemişti ki dış borçlar devletin egemenliğine balta vuran ekonomik ve siyasi nedenlerin kaynağı haline gelmişti.1841 yılındaki ticari anlaşmalarla Avrupalı ülkelere tanınan imtiyazlar Osmanlı'nın yarı sömürge haline gelmesine neden olmuştur.Paris Anlaşması ve 1856 yılında ferman edilen Islahat Fermanı ile yabancıların toprak sahibi olmaları sağlanmış ve Osmanlı moratoryumu ilan edilmiştir.Bu gelişmelerin hemen arkasından I.Meşrutiyet 1876'da ilan

edilmiş,Berlin anlaşmasıyla Osmanlı geri dönülmez bir yolun yolcusu olmuştur.Bu süreçten sonra İngiltere Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki yabancı azınlığa yön vermeye çalışarak devletin aleyhine onların isyanına sebep olmuştur.Ve son olarak 1881 Aralık ayında Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasıyla dış borçların ne denli hadiselerle yol açtığını gözlemleyebiliriz.Trablusgarp 1911 ve I.Balkan Savaşı hemen ardından II.Balkan Savaşı gibi olayların nedenleri,Rusların Akdeniz'i ele geçirme hedefi doğrultusunda ortaya çıkmamıştır.Avrupa'dan dış borç alan Osmanlının bu ülkere verdiği büyük imtiyazlar dolayısıyla cereyan etmiştir.Bu neden Rusya eyleme geçmiştir.Bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur.Rusya sıcak denizlere inme politikasını hızlandırmış ve balkanlardaki ülkeleri Osmanlı'nın aleyhinde bulunmalarına sebebiyet vererek karışıklık yaratmıştır.Savaşların sonundan yapılan ağır anlaşmalar sonucu Trablusgarp,On iki adalar ve Rodos İtalya'ya geçici olarak Uşi Anlaşması ile teslim edildi(1912).Bozcaada ve Gökçeada haricinde diğer bütün adalar Yunanlılara teslim edildi.Yenilgilerin neden olduğu ağır savaş yükleri dış borçlar ile yaşanan ortamın daha da kötü hale gelmesine neden olmuştur.1854 yılından cumhuriyetin ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu her savaş Osmanlı'nın toprak kaybetmesine neden olmuş ve savaşın ardından gerçekleşen anlaşmalar ile batılı devletlerin lehine bir çok imza atılmıştır. Osmanlı bir yandan dış borç alırken bir yandan Avrupalı alacaklıları tarafından gereksiz nedenlerle işgal altında kalmıştır.Yenileşme adı altında ilan edilen Tanzimat,I. ve II. Meşrutiyet reform süreci adı altında kendisiyle tam tersi yönde sonuçlara neden olarak Osmanlı mali yapısını yozlaştırmış,sömürgecilik faaliyetlerinin Osmanlı üzerinde devam etmesine neden olmuştur. Bu ticari anlaşmalar Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinin devam ettiği ve ekonomisinin canlı olduğu zamanlarda ona bir zarar vermemiş, ancak zayıf dönemlerinde ekonomik ve sosyal açıdan gücünü kaybettiği sıralarda devletin kötü gidişatını destekler nitelikte hızını arttırmıştır.Osmanlı devletin yapmış olduğu anlaşma ve alınan dış borçlar yıkılmasından sonraki süreçte bile devam etmiş yaklaşık yüzde yetmiş Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak bırakılmıştır. Türkiye'nin ise istemsiz bir şekilde uzun bir süre bu borçlarla başı derde girmiştir. Yaşanan gelişmeler sonucunda Kırım Savaşı ve sonrasında devam eden gelişmelerle birlikte Türkiye derin bir borç tuzağına takılmıştır. Avrupalı alacaklar ile süregelen bu borç serüveni 1854'ten 1954 yılına kadar aralıksız devam etmiştir.Fakat ileriki süreçte Avrupa tarih sahnesinde yerini Amerika Birleşik Devletlerine bırakmak zorunda kalmıştır. Bu defa Düyun-u Umumiye adıyla devam eden bu süreç IMF(Uluslararası Para Fonu) adı altında aynı şart ve hükümlerde birebir yaşanmaktadır.

Kaynakça

Akar, Şevket (2003) "*OSMANLI DIŞ BORÇLARI VE GÖZETİM KOMİSYONLARI(1854-1856)*", (1.Baskı). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Blaisdell, Donald C. (1979). "*Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi (DüyunuUmumiye)*" Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: Doğu-Batı Yayınevi.

Darling Linda, T. (1996),*Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660*, E. J. Brill.

Eldem, Vedat. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, (1.Baskı). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Eroğlu, İlhan (Ed.) (2018). *İslami Düşünce Ekseninde İKTİSADİ-MALİ-POLİTİK Meseleler*. İstanbul: Sonçağ Yayıncılık.

Güran, Tevfik. (2003). *Ottoman Financial Statistics, Budgets, 1841–1918*. Ankara: State Institute of Statistics, Ankara: T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Gürsoy, Bedri. (1984), 100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi, Üzerine Bir Değerlendirme, Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'a Armaan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.İstanbul.

Karataşer, Büşra (2016). İstanbul'un Kömür İhtiyacı ve Yaşanan Temel Sorunlar(1855-1872). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (38/2), (193-194).

Karataşer, Büşra. (2017). Konya Hamidiye Sanayi Mektebi(1901-1906). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (6/1), (125-126)

Karamürsel, Ziya. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kazgan, Gülten. (1993) *Türkiye'de Maliye Politikası*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Kazgan, Gülten. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (4.Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kıray, Emine. (2007) *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, (5.Baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

McGowan, Bruce. (1981) *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade, and the Struggle for Land, 1600–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

Özbay, Turgut. (2005) *“Lozan'dan Sevr'e Türkiye”*, (2.Baskı). Ankara:Anı Yayıncılık.

Pamuk, Şevket. (2015). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, (11.Baskı). İstanbul :Dergah Yayınları.

Pamuk, Şevket. (2012) *“TÜRKİYE'NİN 200 YILLIK İKTİSADİ TARİHİ”*,(5.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SEYİDOĞLU, Halil. (1996). *Uluslararası Finans*, İstanbul: Gizem Yayınları. Süleyman Demirel Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.6,S.1,s.95-110.

Tabakoğlu, Ahmed. (2012). *Türk İktisat Tarihi*, (11.Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.

Yıldırım, O. (2015) *TANZİMAT SONRASI OSMANLI DEVLETİ DIŞ BORÇLARI* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Bartın.

Yılmaz, Faruk. (2007). *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Dış Borçları(Düyunu Umumiye)* (1.Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi

